

В. Ф. Роль, В. В. Сергієнко, С. М. Попова

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2011

УДК 347.73(075.8)

ББК 67.402я73

Р 68

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-7013 від 29.07.2010)*

Рецензенти:

Панов І. О. – кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту права, економіки та соціології Харківського національного університету внутрішніх справ;

Остапенко О. Г. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної теорії та права Харківського національного автомобільно-дорожнього університету;

Жорнокуй Ю. М. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правових основ підприємницької діяльності навчально-наукового інституту права, економіки та соціології Харківського національного університету внутрішніх справ.

Роль В. Ф., Сергієнко В. В., Попова С. М.

Р 68 Фінансове право. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.

ISBN 978-611-01-0036-6

У даному навчальному посібнику розкриваються поняття, зміст і особливості сучасного розвитку фінансового права, як галузі права, його система, а також окремі інститути фінансового права. Поєднання теоретичних та практичних матеріалів дозволяє сформувати у студентів послідовну систему знань у сфері правового регулювання фінансових відносин, вмінню використовувати свої знання для аналізу різноманітних ситуацій та знаходження рішень в сфері бюджетного процесу, податкової політики, страхової діяльності, банківської діяльності, грошового обігу, валютного регулювання, наведених у посібнику.

Рекомендовано для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 347.73(075.8)

ББК 67.402я73

ISBN 978-611-01-0036-6

© Роль В. Ф., Сергієнко В. В.,
Попова С. М., 2011.

© Центр учбової літератури, 2011.

Зміст

ВСТУП	6
Модуль 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	8
Тема 1. Фінансова діяльність держави, її правові аспекти.	8
1.1. Поняття фінансів. Фінансова система держави	8
1.2. Фінансова діяльність держави	16
1.3. Методи і форми здійснення фінансової діяльності.	18
1.4. Органи, що здійснюють фінансову діяльність	23
Тема 2. Предмет, метод, система і джерела фінансового права	26
2.1. Поняття фінансового права, його предмет і метод	26
2.2. Принципи та функції фінансового права.	31
2.3. Система і джерела фінансового права.	35
2.4. Місце фінансового права в системі права України.	42
Тема 3. Фінансово-правові норми і фінансово-правові відносини	46
3.1. Фінансово-правові норми: їх зміст, особливості і види.	46
3.2. Фінансово-правові відносини: поняття, особливості і види.	51
Тема 4. Правові основи фінансового контролю в Україні	58
4.1. Сутність, значення та елементи фінансового контролю	58
4.2. Види фінансового контролю	63
4.3. Методи фінансового контролю	67
4.4. Організація та органи фінансового контролю	78
Модуль 2. РОЗКРИТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТРУКТИВНОГО СКЛАДУ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	87
Тема 5. Бюджетне право і бюджетний устрій України	87
5.1. Поняття бюджету та його значення для функціонування держави	87
5.2. Поняття бюджетного права, його предмет і особливості. Бюджетно-правові норми та правовідносини.	95

5.3. Бюджетний устрій і бюджетна система України	100
5.4. Принципи та порядок розподілу доходів і видатків між окремими видами бюджетів	104
Тема 6. Бюджетний процес в Україні	111
6.1. Поняття і принципи бюджетного процесу	111
6.2. Стадії бюджетного процесу	116
Тема 7. Правовий режим цільових державних і місцевих фондів . . .	125
7.1. Поняття, класифікація та основи правового регулювання цільових державних і місцевих фондів	125
7.2. Правовий режим бюджетних цільових фондів	127
7.3. Правовий режим позабюджетних фондів	130
Тема 8. Правове регулювання державних доходів	135
8.1. Сутність та значення державних доходів	135
8.2. Структура і методи забезпечення державних доходів	137
Тема 9. Податкове право	140
9.1. Система оподаткування в Україні. Непрямі податки	140
9.2. Податок на прибуток підприємств	162
9.3. Правове регулювання податків з населення	168
9.4. Податки, що сплачують юридичні та фізичні особи	172
9.5. Відповідальність за порушення податкового законодавства . . .	179
Тема 10. Правові засади державного кредиту	187
10.1. Поняття державного кредиту, його значення, види та функції . .	187
10.2. Особливості інституту державного кредиту	190
Тема 11. Правове регулювання державного боргу	194
11.1. Поняття та особливості державного боргу	194
11.2. Форми державного боргу	197
11.3. Межі державного боргу та управління ним	199
11.4. Правовий режим державних цінних паперів	201
Тема 12. Правові основи обов'язкового державного страхування . .	207
12.1. Поняття обов'язкового державного страхування	207
12.2. Основні галузі і види державного страхування	210
12.3. Особливості інституту обов'язкового державного страхування	214
Тема 13. Правове регулювання державних видатків в Україні	216
13.1. Поняття і види державних видатків	216
13.2. Поняття, особливості та правові принципи фінансування державних видатків	221

13.3. Правові основи кошторисно-бюджетного фінансування	224
13.4. Основні напрями кошторисно-бюджетного фінансування	228
Тема 14. Фінансово-правові основи банківської діяльності, грошового обігу і розрахунків	233
14.1. Банківська система України. Правовий статус Національного банку України	233
14.2. Грошова система України та її елементи	241
14.3. Правове регулювання готівкового обігу	248
14.4. Правові основи безготівкового обігу	251
Тема 15. Правове регулювання валютних відносин	256
15.1. Поняття валюти і валютних цінностей	256
15.2. Особливості та структура валютних правовідносин	261
15.3. Правовий режим регулювання валютних відносин	265
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ, ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	268
СИТУАЦІЙНІ ЗАВДАННЯ	293
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	305
ГЛОСАРІЙ	312
ДОДАТКИ	358

Вступ

Проблеми регулювання фінансових відносин є одними з найактуальніших для сучасного етапу розвитку України. Фінанси служать матеріальною основою існування держави, джерелом грошового забезпечення його функцій. Тому воно прагне детально регламентувати суспільні відносини, які виникають при формуванні, розподілі і використанні різних фондів грошових коштів, за допомогою правових норм, які у своїй сукупності складають «Фінансове право».

Фінансове право є однією з найбільш складних дисциплін права, що пояснюється великим обсягом навчального матеріалу, складністю теоретичних категорій, мінливістю та суперечністю законодавчих актів. Норми фінансового законодавства України достатньо мобільні. Напевно немає жодної іншої галузі, яка зазнала б за останній час стільки змін, сприйняла величезну кількість новацій і зробила б такий істотний вплив на процеси суспільного розвитку України, як фінансове право.

У даній роботі систематизовано викладення матеріалу навчальної дисципліни «Фінансове право» відповідно до існуючої робочої програми навчальної дисципліни.

Призначення навчальної дисципліни «Фінансове право» полягає у наданні студентам повного базового комплексу знань бюджетного процесу, податкової політики, страхової діяльності, банківської системи, грошового обігу, валютного регулювання, а також здобутті майбутніми спеціалістами вмій і навичок, які знадобляться для виконання ними своїх службових зобов'язань на необхідному професійному рівні.

Враховуючи складність фінансового права як навчальної дисципліни і динаміку законодавства в даній сфері, слід виходити з переконання, що ефективність її вивчення полягає не в заучуванні дефініцій фінансового законодавства, а в пізнанні наукових закономірностей цієї галузі права, у придбанні навиків самостійного і творчого аналізу нормативних актів та критичного відношення до їх змісту.

У результаті вивчення дисципліни студенту необхідно знати:
— предмет і систему фінансового права;

- бюджет і бюджетну систему;
- загальну характеристику податкової системи та її правове регулювання;
- правове регулювання страхової діяльності;
- сферу застосування банківського права;
- правове регулювання грошового обігу та відносин з клієнтами;
- правове регулювання валютних операцій банків.

Після вивчення дисципліни студент набуває наступних компетенцій:

- здатність правильно тлумачити положення норм Конституції України, Бюджетного кодексу України, законів «Про банки і банківську діяльність», «Про податкову систему України» та інших нормативно-правових актів, що регулюють правові відносини;
- уміння правильно застосовувати норми діючого законодавства під час вирішення конкретних питань;
- здатність добре орієнтуватися у визначеннях і термінології фінансового, бюджетного, податкового чи банківського права для того, щоб грамотно використовувати теоретичні знання на практиці.

Фінансове право як правова галузь є важливим у житті суспільства, тому знання його аспектів буде цікавим як економістам, керівникам різних рівнів, підприємцям, так і громадянам, у яких є інтерес до оволодіння тонкощами фінансового права.

Модуль 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Тема 1

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ, ЇЇ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

- 1.1. Поняття фінансів. Фінансова система держави.
- 1.2. Фінансова діяльність держави.
- 1.3. Методи і форми здійснення фінансової діяльності.
- 1.4. Органи, що здійснюють фінансову діяльність.

1.1. Поняття фінансів. Фінансова система держави

У країнах з розвинутою ринковою економікою фінанси є головним економічним інструментом впливу на процеси розширеного відтворення, розподілу й перерозподілу сукупного суспільного продукту.

Сутність і призначення фінансів, особливості їх функціонування пов'язані з природою та функціями держави, здійсненням розширеного відтворення, товарно-грошовими відносинами. Формуючись у сфері матеріального виробництва, основна маса грошових доходів потім трансформується, перетворюється і рухається в рамках різних правових режимів. У цих умовах формується своєрідний об'єктивний двосторонній зв'язок фінансів і держави. З одного боку, фінанси, їх форми, розміри фондів установлюють можливості держави, завдання і напрями її діяльності, гарантують фінансово забезпечені перспективи державного розвитку, з іншого — за допомогою фінансів держава активно впливає на всі сторони процесу відтворення.

Особливості фінансів визначаються наступними положеннями:

- 1) тісно пов'язані з природою і функціями держави, вирізняються особливими його формами та завданнями розвитку;
- 2) становлять специфічні, однорідні відносини між державою, юридичними і фізичними особами з приводу формування, розподілу й використання централізованих та децентралізованих грошових фондів;
- 3) нерозривно зв'язані з товарно-грошовими відносинами;
- 4) пов'язані з розподілом і перерозподілом частини сукупного суспільного продукту.

Поняття «фінанси» розглядають у двох аспектах, з точки зору форми і змісту: в матеріальному та економічному.

У матеріальному значенні фінанси є фондами коштів, які мобілізуються та використовуються державою для здійснення її функцій. При цьому поняттям «**фонди коштів**» охоплюються готівкові грошові кошти, безготівкові грошові кошти на рахунках і у внесках, іноземна валюта, цінні папери й розрахункові клірингові одиниці, які можуть виступати як грошовий еквівалент.

Термін «**фінанси**» походить від лат. *finis* — строк сплати чого-небудь, закінчення справи, тяжби. В середньовічній латині слова *finatio*, *financia* означали обов'язковий грошовий платіж. У Німеччині слово *finans* у XVI—XVII століттях носило негативний характер і означало хабарництво, лихварство, хитрість, обман, підступність. Проте вже в XVIII ст. французьке *finance* тлумачилось як сукупність державного майна, державного господарства, доходи і витрати держави.

На сьогодні термін «фінанси» міцно пов'язаний з грошима. Причому настільки міцно, що часто вживається як їх синонім, що по своїй суті є неправильним, оскільки **фінанси** — відносини між людьми з приводу мобілізації, розподілу і використання фондів коштів. У цьому значенні розрізняють такі **групи фінансів**, як фінанси громадян, фінанси юридичних осіб і фінанси держави.

Також існує і менш широке розуміння категорії «фінанси», відповідно до якого ним охоплюють грошові кошти тільки «публічних союзів», тобто юридичних осіб та держави.

У більш вузькому значенні цей термін співпадає з поняттям «державні кошти».

Державні фінанси (або фінанси взагалі, якщо розуміти їх у вузькому, а точніше — спеціальному значенні) звичайно **фондуються**, тобто розподіляються за певними відносно відособленими групами, що мають цільове призначення, свій порядок використання, джерела надходження коштів і орган, який ними управляє (роzpоряджається). **Фондування** є формою реалізації розподільних грошових відносин, що виникають унаслідок планомірного утворення та використання централізованих (наприклад, Державний бюджет) і децентралізованих (наприклад, фонди виробничого та соціального розвитку окремого підприємства) фондів коштів. Виходячи з цього, **фінанси держави** можна розділити на централізовані і децентралізовані.

Централізовані фінанси відображають суспільні відносини, які пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих фондів коштів. Вказані фонди знаходяться у розпорядженні держави як суб'єкта влади. За їх рахунок фінансуються витрати держави на виробничі потреби, а також утримання всієї невиробничої сфери — освіти і охорони здоров'я, розвитку фізкультури та спорту, оборони краї-

ни, забезпечення органів державної влади і управління, соціального захисту населення та ін.

Децентралізовані фінанси відображають суспільні відносини, які пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням децентралізованих фондів коштів підприємств, установ, організацій.

Децентралізовані фонди коштів утворюються і використовуються у всіх галузях народного господарства. Підприємства, установи та організації всіх форм власності утворюють такі фонди коштів головним чином за рахунок власного прибутку, що не виключає можливості їх формування за рахунок інших джерел (наприклад, дотацій, інвестицій тощо). Децентралізовані фінанси є головною формою забезпечення розширеного відтворювання безпосередньо господарюючих суб'єктів.

Як економічна категорія **фінанси** є системою грошових відносин, які виникають з приводу утворення, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів відповідно до потреб суспільства та його членів.

Маючи об'єктивний характер, визначений наявністю товарно-грошових відносин і дією закону вартості, фінанси знаходять своє втілення в суб'єктивних діях держави — фінансових законах і фінансовій політиці, які направлені на досягнення конкретної мети соціального регулювання та обумовлені певними завданнями й особливостями розвитку країни в конкретний історичний період.

Фінанси — економічний інструмент, за допомогою якого держава, по-перше, здатна сприяти процесу накопичення капіталу, що багато в чому визначає темпи економічного зростання; по-друге, впливає на процес реалізації сукупного суспільного продукту, в цілому, і його найважливішої складової — національного доходу, зокрема; по-третє, впливає на процес відтворювання робочої сили.

Правова категорія фінансів виявляється в тих формах, які сприйняті і застосовуються сьогодні законодавством. Тому необхідно розрізняти фінанси як систему відносин, регулюючих рух державних грошових коштів, і як систему понять, категорій, закріплених та використуваних законодавством (дохід, прибуток, собівартість, ціна та ін.). У даному випадку доречно аналогія з філософськими категоріями змісту і форми. Фінанси як система правових відносин визначають зміст явища. Законодавче ж їх закріплення показує, наскільки на сьогодні ці відносини усвідомлені, зрозумілі, сприйняті та у якій формі їх утвердив законодавець.

Фінанси як правова категорія можуть розглядатися у двох аспектах:

а) в широкому (міжгалузевому);

б) у вузькому (фінансово-правовому).

У широкому розумінні фінанси (або окремі їх аспекти, сторони) за-
ребувані багатьма галузями права і мають загальногалузеве значення.
Наприклад, поняття ціни, вартості, доходу та ін. — це відносини, що
регулюються і цивільним, і фінансовим, і адміністративним, і трудо-
вим правом та іншими його галузями. У вузькому аспекті йдеться про
публічне значення фінансів, виключно про грошові фонди держави і
територіальних громад. У цій ситуації загальногалузеві поняття, кате-
горії набувають спеціально галузевого характеру, виражають специфі-
чні, однорідні фінансово-правові відносини (загальногалузеві категорії
доходу, вартості, ціни набувають фінансово-правового значення).

Найважливіші ознаки, властивості, риси, що розкривають сутність
фінансів, знаходять своє вираження у їх функціях. Фінанси, функціо-
нуючи як інструмент розподілу частини сукупного суспільного проду-
кту, одночасно і контролюють розподіл його на частини, співвідно-
шення цих частин, канали витрачання фондів. Цим і обумовлена наяв-
ність двох функцій фінансів: розподільчої та контрольної. Деякі нау-
ковці також виділяють і інші функції: перерозподільчу, стимулюючу,
дестимулюючу, накопичувальну та ін., проте це фактично окремі сто-
рони реалізації розподільчої функції, особливості її здійснення.

Розподільча функція фінансів гарантує забезпечення державою
відповідних суб'єктів необхідними грошовими ресурсами, підтримку
суспільних пропорцій. Об'єктом регулювання виступає частина суку-
пного суспільного продукту, що поступає державі, суб'єктами відно-
син — держава, територіальні громади, юридичні і фізичні особи. При
розподілі формуються і підтримуються пропорції між частинами су-
купного суспільного продукту, національного доходу, забезпечується
розвиток розширеного відтворювання, враховуються інтереси держа-
ви, підприємств, громадян. Ця функція реалізується в процесі первин-
ного і вторинного розподілу. В першому випадку утворюються перв-
винні фонди базового рівня (доходи фізичних осіб, прибуток підпри-
ємств і організацій та ін.), сукупність яких і формує національний до-
хід держави. Проте на цьому етапі утворюються тільки передумови
формування державних грошових фондів, розміри яких остаточно ви-
значаються лише після сплати податків, обов'язкових зборів і платежів.
Останні процеси і складають зміст вторинного розподілу або перероз-
поділу. Цьому етапу властиві певні особливості, пов'язані з форму-
ванням так званих вторинних доходів держави. Якщо на стадії перв-
винного розподілу прибуток державних підприємств відразу ж надход-
ить до власника — державі, то на стадії вторинного грошові кошти
змінюють власника. Наприклад, отримавши на стадії первинного роз-

поділу доходи, на стадії вторинного розподілу фізичні особи, сплачуючи податки, якраз і забезпечують зміну власності на частину грошових коштів, передаючи їх державі.

Розподільча функція фінансів реалізується на декількох рівнях:

а) внутрішньогосподарський, що характеризує розподіл грошових ресурсів усередині підприємства (формування фондів матеріальних витрат, заробітної плати, прибутку);

б) внутрішньогалузевий, який забезпечує розподіл грошових коштів усередині галузі, між підгалузями. Перш за все йдеться про розподіл усередині основних галузей матеріального виробництва (промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво);

в) міжгалузевий, за допомогою якого здійснюється розподіл грошових ресурсів між основними галузями. В цих умовах формуються основні пропорції суспільного відтворення;

г) міжтериторіальний, що гарантує надходження грошових коштів окремим регіонам держави, залежить від адміністративно-територіального розподілу держави і забезпечує утворення місцевих бюджетів.

Контрольна функція фінансів органічно пов'язана з розподільчою. Вони фактично існують як єдиний механізм. Здійснюючи розподіл грошових фондів, держава одночасно контролює їх розміри, співвідношення, пропорції. Контрольною функцією фінансів відстежується весь процес розподілу і руху грошових ресурсів. Диференціація контролю по стадіях дозволяє прийняти необхідне рішення, коректувати й уточнювати на проміжних етапах рух грошових фондів, покращити процес розподілу.

Виходячи із значущості й особливої ролі соціальних зв'язків, що розглядаються, держава за допомогою права прагне врегулювати їх належним чином, додати їм відповідні форму і зміст. Будучи врегульованими нормами права, фінансові відносини одержують своє закріплення та оформлення у вигляді фінансово-правових відносин, і в іншому, вищезазначеному, вигляді існувати не можуть. Таким чином, держава, управляючи фінансами, встановлює порядок мобілізації, розподілу і використання грошових фондів, особливо централізованих. Від імені держави в цих відносинах виступають уповноважені органи.

Спочатку фінанси не мали певної складної будови і виражалися загальним словом «казна», яке означало гроші чи майно, що належали державі або общині. В міру розвитку держави, ускладнення апарату управління, адміністративно-територіального розподілу країни, розширення сфери фінансової діяльності держави фінанси починають структуруватися у визначену систему.

Фінанси як система відносин виявляються в цілій сукупності категорій, понять. Однією з найзагальніших, фундаментальних, системоу-

творюючих категорій є фінансове господарство, фінансова система, тобто йдеться про схожі поняття. В сучасних юридичних наукових працях частіше за все характеризується фінансова система, фінансове господарство розглядається тезово стосовно фінансової діяльності держави. На початку ХХ ст. у фінансово-правовій літературі ці поняття переважно характеризувалися як синоніми, насамперед досліджувалося фінансове господарство, його особливості.

Особливості фінансового господарства:

- а) примусово-колективний характер господарства;
- б) регулювання доходів витратами;
- в) перевага над приватним господарством як за розмірами, так і за тривалістю існування;
- г) специфічні примусові способи придбання господарських благ;
- д) зміст як галузі управління.

Фінанси, складаючи цілісну, однорідну систему, передбачають певну внутрішню видову диференціацію. Обумовлена вона більш детальним, спеціальним аналізом внутрішніх складових частин фінансів, відмінних специфічними особливостями і режимами. В цих умовах однорідні, єдині за формами та методами формування або розподілу грошових коштів відношення визначаються як фінансовий інститут. Найявність єдиних за природою і змістом, але різних за формою фінансових інститутів зумовлена різноманіттям сфер застосування фінансів, напрямками їх реалізації.

Таким чином, під **фінансовою системою** слід розуміти сукупність і взаємозв'язок урегульованих фінансово-правовими нормами різних груп фінансових відносин (фінансових інститутів, ланок фінансів), за допомогою яких держава формує, розподіляє та використовує централизовані і децентралізовані фонди коштів. При цьому специфіка фінансової системи не вичерпується лише особливостями складових її елементів, а й полягає, перш за все, в характері зв'язку і відносин між ними.

У матеріальному значенні фінансова система є сукупністю грошових фондів. Під **грошовим фондом** розуміється відносно відособлена частина грошових коштів держави, призначена для певної мети. При утворенні грошового фонду за ним закріплюються джерела формування коштів, що знаходять своє віддзеркалення в актах законодавства. Фонди знаходяться в залежності один від одного, і їх грошові кошти можуть частково кореспондуватися (тобто той або інший фонд може створюватися за рахунок коштів іншого). Кожний фонд знаходиться у віданні відповідного органу, наділеного повноваженнями з оперативного управління засобами, зосередженими в цьому фонді. Викорис-

тання грошових коштів, що виділяються з фонду, повинне носити цільовий характер, який визначається призначенням фонду і тим плановим актом (актом управління), відповідно до якого відбулося таке виділення.

Важливо звернути увагу на ту обставину, що у спеціальній літературі існує й інше розуміння категорії «фінансова система». Так, фінансову систему розглядають як сукупність державних органів і установ, що здійснюють безпосереднє керівництво фінансовою діяльністю держави. При цьому нерідко разом з терміном «фінансова система» деякі автори використовують термін «система фінансових органів» або «фінансовий апарат».

Устрій фінансової системи, кількість, види і призначення елементів, що входять у неї, різні для кожної країни та залежать від багатьох **чинників**, серед яких: 1) форма правління; 2) форма державного устрою; 3) політичний режим; 4) тип економіки; 5) національні традиції та ін.

Фінансову систему часто характеризують у двох аспектах:

а) як сукупність фінансових інститутів, що опосередковують формування і використання грошових фондів;

б) як сукупність державних органів і установ, що здійснюють фінансову діяльність (цей аспект враховуватиметься при аналізі компетенції органів фінансової діяльності, органів фінансового контролю).

Фінансова система включає наступні ланки:

- 1) бюджетну систему;
- 2) кредитну систему;
- 3) обов'язкове державне страхування;
- 4) фінанси підприємств.

Елементи фінансової системи будуть детально проаналізовані в підрозділі даної роботи «Розкриття та характеристика конструктивного складу особливої частини фінансового права», зараз зазначені лише основні положення, що характеризують ланки фінансової системи. Цілісність елемента фінансової системи не виключає складної підпорядкованості його структури, специфічних зв'язків, хоча розглядати слід їх у певній цілісності.

Бюджетна система України складається з Державного бюджету і місцевих бюджетів. Зміст, структура бюджетів, їх співвідношення визначаються адміністративно-територіальним устроєм держави. Бюджети акумулюють переважно всі грошові фонди публічного характеру. З ухваленням у 2001 р. Бюджетного кодексу України закріплена заборона на формування позабюджетних фондів. Бюджетна централізація ресурсів набула нового змісту.

Кредитна система включає як державне, так і банківське кредитування. Проте якщо державний кредит є безумовною сферою публічного регулювання, де держава виступає позичальником грошових коштів на певні цілі і в особливій формі, то банківське кредитування досить специфічно входить у фінансову систему. Фінансово-правовий аспект банківського кредитування торкається лише тих відносин, які охоплюють і регулюють рух державних грошових коштів, не включаючи диспозитивні, цивільно-правові аспекти банківського кредитування.

Обов'язкове державне страхування пов'язано з розподілом і перерозподілом частини сукупного суспільного продукту, напрямом грошових коштів на виплату пенсій, допомог та ін. Державне страхування виступає як форма формування і використання цільових грошових фондів, призначених для соціальних, відновних, попереджувальних та інших цілей.

Фінанси підприємств як відособлені грошові фонди пов'язані з формуванням, розподілом і використанням грошових коштів підприємств. Фінанси підприємств складають основу децентралізованих фінансів. При характеристиці фінансів підприємств як ланки фінансової системи необхідно враховувати наступне. Фінанси державних підприємств, безумовно, є складовою фінансової системи та характеризуються публічним змістом і регулюванням. Фінанси недержавних підприємств відносяться сюди лише в тому ступені, у якому вони пов'язані з реалізацією імперативних обов'язків по формуванню державних грошових фондів (наприклад, грошові кошти підприємств, за рахунок яких сплачуються податки).

Таким чином, на даний момент *фінансову систему України* складають наступні *елементи*:

- Державний бюджет України;
- бюджет Автономної Республіки Крим;
- бюджети органів місцевого самоврядування;
- цільові загальнодержавні і місцеві фонди;
- фінанси обов'язкового державного соціального страхування;
- фінанси галузей народного господарства (децентралізовані фінанси);
- державний кредит.

У ряді випадків деякими науковцями як елементи фінансової системи виділяються особисте та майнове страхування, а також банківський і товарний кредит, що є вельми спірним і не завжди обґрунтованим.

Особливості, значення і структура кожного елемента фінансової системи України розглядатимуться в наступних розділах.

1.2. Фінансова діяльність держави

Об'єктивна необхідність фінансів (існування товарно-грошових відносин, розподіл сукупного суспільного продукту, контроль за господарською діяльністю) робить абсолютно необхідною діяльність з їх управління.

Реалізуючи на практиці розподільчу і контрольну функції, які сприяють ефективному розподілу національного доходу та здійсненню обліку й контролю за збереженням і правильним використанням національного багатства, держава організовує та проводить роботу в трьох загальних напрямках: утворення, розподіл і використання централізованих та децентралізованих фондів коштів. Така діяльність держави і її органів називається **фінансовою діяльністю**.

Таким чином, фінансова діяльність держави є діяльністю щодо формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою забезпечення здійснення функцій держави, завдань соціально-економічного характеру, управління, обороноздатності, діяльності державних органів.

Зміст фінансової діяльності складає зрештою прояв усіх функцій держави, оскільки реалізація будь-якої державної функції вимагає адекватного фінансового забезпечення. Залежно від змісту і характеру функцій фінансова діяльність здійснюється:

- а) як реалізація державної влади;
- б) як виконавчо-розпорядча діяльність, що реалізовує державне управління.

Фінансова діяльність виконується на підставі *єдиних принципів державного управління*:

- обліку і контролю;
- планування;
- участі населення в управлінні;
- законності і фінансової дисципліни;
- безперервності;
- економічної доцільності;
- розподілу компетенції органів управління і контролю та ін.

Фінансова діяльність, виступаючи необхідною складовою частиною механізму соціального управління, забезпечує напрям фінансових ресурсів у відповідні галузі економіки, управління, соціальну сферу. При цьому фінансову діяльність характеризують певні особливості:

- 1) на відміну від однорідних сфер державної діяльності вона має міжгалузевий, загальний характер, оскільки забезпечення фінансовими ресурсами направлено на всі галузі і сфери державного управління, область контролю;

2) фінансова діяльність реалізується як державними органами, так і органами місцевого самоврядування (в деяких випадках вона реалізується через спільну діяльність цих органів);

3) фінансова діяльність поєднує і безпосереднє управління з використанням імперативних методів (відносно державних підприємств та ін.), і непряме, рекомендаційне управління (відносно грошових ресурсів недержавних юридичних осіб, фізичних осіб);

4) фінансова діяльність здійснюється через діяльність як представницьких, так і виконавчих органів влади.

Об'єктом фінансової діяльності є відносини, що регулюють рух державних грошових фондів на всіх стадіях їх обороту (формування, розподілу, використання). У вузькому розумінні слова йдеться про рух грошей, які утворюють державні фонди. Суб'єктний склад відносин, регулюючих фінансову діяльність, досить традиційний і визначений (держава, територіальні громади, юридичні і фізичні особи).

Правові основи фінансової діяльності знайшли своє закріплення у фінансовому законодавстві. На відміну від виконавчої діяльності органів держави, що проявляється в правовій формі актів управління, її **правовими формами** є як закон, так і акт управління. Найважливішим і значущим актом, що визначає основи фінансової діяльності, є Конституція України, яка у ст. 67, пп. 4 і 14 ст. 85, ст. 92, ст. 95—100, п 28 ст. 105, пп. 3—6 ст. 116, п. 4 ст. 138, ст. 142 закріпила форми, методи і принципи здійснення фінансової діяльності, права та обов'язки органів державної влади й управління, а також органів місцевого самоврядування в цій сфері.

Конституційні основи фінансової діяльності деталізуються й знаходять свій розвиток у різних за своєю силою і юридичною природою актах законодавства.

У правовому відношенні чітко розмежовується фінансова діяльність, виконувана безпосередньо державою і через органи господарського управління підприємств, установ та організацій. В першому випадку держава у сфері загальнодержавних фінансів в особі уповноважених фінансових і кредитних органів саме формує, розподіляє і використовує кошти, здійснює фінансування виробничої і невиробничої сфер.

У другому випадку держава наділяє відповідними повноваженнями за утворення грошових фондів і їх використання державні підприємства, об'єднання, міністерства та відомства. Саме вони фінансують галузі народного господарства і тісно зв'язані через бюджетні та податкові механізми з централізованими фінансами.

1.3. Методи і форми здійснення фінансової діяльності

Сутність фінансової діяльності розкривається на окремих стадіях, якими і визначаються особливості її здійснення.

1. На стадії формування централізованих і децентралізованих фондів відбувається утворення бюджетних фондів (Державного бюджету України і місцевих бюджетів), децентралізованих фондів.

2. На стадії розподілу грошових коштів фінансова діяльність здійснюється на трьох рівнях:

а) на рівні формування грошових фондів, яке відбувається, наприклад, під час надходження грошових коштів до бюджетів;

б) власне розподіл, який охоплює рух грошових коштів, вже закріплених за певними бюджетами, на фінансування певних державних завдань і функцій;

в) перерозподіл, здійснюваний через механізми непрямих податків, мит, трансфертних платежів.

3. На стадії використання державних грошових коштів фінансова діяльність здійснюється за різними напрямками (галузями, регіонами та ін.).

4. Завершальною стадією є контроль за рухом грошових фондів. Він характеризується певною своєрідністю. Якщо перші три стадії руху грошових фондів і фінансової діяльності послідовно йдуть один за одним й закінчення однієї припускає початок наступної стадії, то контроль відрізняється певною подвійністю:

а) з одного боку, він носить кризовий характер і здійснюється на кожній стадії руху грошових коштів;

б) з другого боку, виступає як підсумковий етап в русі грошових ресурсів, поєднуючи підсумково-звітні дії.

Фінансова діяльність відбувається відповідно до *ряду принципів*, основні з яких закріплені Конституцією України.

Принцип **законності** означає здійснення фінансової діяльності на всіх етапах руху грошових фондів при чіткій регламентації їх нормами фінансового права, можливості застосування державного примушення.

Принцип **плановості** припускає здійснення фінансової діяльності в суворо упорядкованій, послідовній, збалансованій формі при детальному закріпленні процедур, порядку руху цих коштів.

Принцип **гласності** виражається у взаємозв'язку руху фінансових потоків, співвідношення і збалансованості різних потоків, грошових фондів, доведенні до громадян, інших суб'єктів сутності проектів фінансово-правових актів, підсумкових актів за наслідками їх застосування.

Принцип **системності** означає здійснення фінансової діяльності взаємозв'язаних інститутів фінансової системи в умовах супідряднос-

ті, взаємопроникнення елементів фінансової системи держави (бюджетної системи, кредитної системи, обов'язкового державного страхування, фінансів підприємств).

Принципи **фінансової діяльності**, характеризуючи і розкриваючи її зміст, створюють умови здійснення функцій фінансової діяльності. В основному вони відображають й деталізують основні функції фінансів, хоча і відрізняються деякою своєрідністю. До них відносяться основні напрями фінансової діяльності:

- 1) організація грошового обігу;
- 2) формування грошових фондів;
- 3) розподіл і використання грошових ресурсів;
- 4) організація фінансового контролю.

Фінансова діяльність держави здійснюється різними методами (способами, прийомами), при яких держава, уповноважені нею органи здійснюють мобілізацію, розподіл та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів.

Під **методами фінансової діяльності** необхідно розуміти конкретні прийоми і способи, за допомогою яких держава здійснює формування, розподіл і використання відповідних централізованих і децентралізованих фондів. Враховуючи наявність трьох загальних напрямів у фінансовій діяльності держави, можлива наступна **класифікація методів** її здійснення:

- а) методи формування коштів фондів;
- б) методи розподілу коштів фондів;
- в) методи використання коштів фондів;

В основі вибору конкретного методу фінансової діяльності лежить декілька чинників:

- 1) стадія фінансової діяльності держави, рух грошових фондів;
- 2) форма власності на грошові кошти, які переходять державі;
- 3) джерело державних доходів;
- 4) цілі, на які використовуються грошові ресурси на конкретному етапі розвитку держави;
- 5) співвідношення між доходами і витратами, на покриття яких вони направляються.

Методи фінансової діяльності диференціюються залежно від стадій руху грошових фондів.

1. Методи мобілізації грошових ресурсів:

а) метод обов'язкової мобілізації реалізує безумовні імперативні обов'язки їх виконання, гарантії. Реалізується перш за все через форми податкових платежів, інших безумовних і обов'язкових зборів. Імперативно визначається і гарантується вид платежу, платник, об'єкт, ставка, розмір, терміни, способи забезпечення та ін.;

б) метод добровільної мобілізації припускає переважно діапозитивні способи забезпечення фінансових надходжень, механізми кредитування (внески населення, придбання державних цінних паперів, лотерейних квитків та ін.).

2. Методи розподілу грошових ресурсів:

а) метод фінансування є цільовою, плановою, безкоштовною і безповоротною передачею державних грошових коштів з бюджетів на певні цілі, завдання, реалізацію державних функцій;

б) метод кредитування означає цільову, відшкодувальну, термінову і поворотну передачу грошових коштів, що здійснюється на платній основі. Цей метод об'єднує два різних за змістом способи: державне і банківське кредитування, хоча останнє лише частково відноситься до сфери публічного регулювання.

Методи фінансування і кредитування можуть підрозділятися на різні підвиди залежно від мети використання коштів, джерел їх формування, організаційно-правових режимів суб'єктів.

Так, **до видів фінансування** відносяться: 1) дотації; 2) субвенції; 3) субсидії.

Дотація — виділення грошових коштів кому-небудь у цілях заповнення нестачі власних коштів. Розрізняють два види дотацій: 1) що виділяються підприємствам, організаціям, установам на покриття збитків, обумовлених незалежними від них причинами; 2) бюджетна дотація — безкоштовна, безповоротна допомога вищого бюджету нижчому, яка не носить цільового характеру і надається у разі перевищення витрат над доходами.

Бюджетна дотація, яка носить цільовий характер, іменується **субвенцією**. Її надання нижчому бюджету здійснюється з чітким визначенням витрачання коштів. У разі порушення умов їх використання субвенції підлягають поверненню до вищого бюджету. Не використані протягом бюджетного року субвенції підлягають поверненню до вищого бюджету з одночасним наданням звіту про витрачені суми.

Право місцевих бюджетів на отримання дотацій і субвенцій закріплено в ст. 97, ст. 108 Бюджетного кодексу України.

Під **субсидією** (від лат. *subsidium* — допомога, підтримка) необхідно розуміти надання допомоги в грошовій або натуральній формі фізичним або юридичним особам, органам місцевого самоврядування або іншим державам за рахунок Державного або місцевого бюджетів, а також спеціальних цільових фондів.

Субсидія застосовується як спосіб збалансування доходів і витрат осіб, яким вона виділяється і завжди носить цільовий характер, оскільки надається для фінансування конкретних заходів та установ.

Щодо методу кредитування, то його особливою формою є **державний кредит**, в якому позичальником або кредитором виступає держава або органи місцевого самоврядування.

3. Методи використання грошових ресурсів пов'язані з витрачанням грошових фондів і підрозділяються:

а) залежно від спрямованості витрачання:

— пооб'єктний — припускає направлення грошових ресурсів на фінансування певних об'єктів (майнових комплексів та ін.);

— посуб'єктний — виділення і передача грошових коштів окремим суб'єктам (конкретним розпорядникам або одержувачам бюджетних коштів — окремим особам, категоріям осіб або регіонам);

б) залежно від форми надходження грошових ресурсів:

— безготівкові грошові перерахування, розрахунки;

— готівкові грошові кошти.

Методи фінансової діяльності не є застиглими формами реалізації руху грошових фондів, його забезпечення. Природно, вони можуть змінюватися з часом, набувати нового змісту. В основі цих змін лежать перетворення самої держави, зміни її завдань. Так, наприклад, з початку 90-х років ХХ ст. досить активно розвивався метод обов'язкових мобілізацій, ускладнювалася податкова система України.

Слід визнати, що розподіл методів залежно від напрямів фінансової діяльності вельми умовний, оскільки фонди не є абсолютно відособленими і часто може складатися ситуація, коли унаслідок кореспонденції коштів двох чи більше фондів для одних застосування якогонебудь з вищезгаданих методів служитиме прийомом формування фондів, а для кореспондуючих фондів — розподілом або використуванням.

Існують й інші, ніж зазначені вище, методи здійснення фінансової діяльності.

Юридичною формою здійснення фінансової діяльності є фінансово-правові і фінансово-планові акти, що видаються уповноваженими органами держави. Здійснення класифікації таких актів можливе за різних підстав. Так, за юридичними властивостям розрізняють нормативні й індивідуальні **фінансово-правові акти**.

Нормативні фінансово-правові акти встановлюють загальні положення для регулювання цілої групи однорідних фінансових відносин, звернені до широкого кола осіб, розраховані на довгий час дії і неодноразове застосування. Наприклад, Закон України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 09.04.99 р.

Індивідуальний фінансово-правовий акт пов'язаний з конкретними фінансовими правовідносинами і направлений у кожному конкрет-

ному випадку на їх установлення, зміну або припинення, тобто виступає в ролі юридичного факту: наприклад, рішення Голови районної податкової інспекції про застосування фінансових санкцій. Такий акт розрахований на однократне (разове) застосування, звернений до певної особи, виданий з конкретного питання і втрачає свою силу або належним виконанням, або відміною його прийнятим органом (чи вищим), або визнання його недійсним у порядку, передбаченому чинним законодавством.

У зв'язку з особливим значенням планування у фінансовій діяльності в системі фінансово-правових актів виділяють особливу групу **фінансово-планових актів**. До них відносять: державний і місцеві бюджети, єдині кошториси установ і організацій, що знаходяться на бюджетному фінансуванні, касовий план НБУ та ін.

Фінансово-планові акти приймаються в процесі фінансової діяльності держави і містять конкретні завдання в області фінансів на певний період, тобто є планами з мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів. За юридичними властивостями їх не можна віднести ні до нормативних, ні до індивідуальних фінансово-правових актів, оскільки вони містять ознаки і тих, і інших.

За юридичною природою **фінансово-правові акти** підрозділяють на законодавчі і підзаконні. Залежно від того, якими органами видаються такі акти, *їх класифікують на*: 1) акти представницьких органів; 2) акти виконавчих органів; 3) вважається, що є підстави виділити й акти судових органів.

При класифікації фінансово-правових актів, залежно від компетенції органів, що їх видають, вони можуть бути розділені на: 1) акти органів загальної компетенції; 2) акти органів спеціальної компетенції; 3) акти державної влади; 4) акти органів місцевого самоврядування.

Класифікація форм фінансової діяльності може здійснюватися на різних підставах:

а) за юридичними формами, властивостями:

— правова — форма фінансової діяльності, що здійснюється через ухвалення і реалізацію фінансово-правових актів. Їх можна класифікувати за декількома напрямками (за юридичними властивостями; за юридичною природою; за органами, що їх приймають та ін.), але докладніше ці питання будуть розглянуті при аналізі фінансово-правових норм, фінансового законодавства;

— неправова — форма фінансової діяльності, не пов'язана з правовим вираженням. Частіше всього вона, правда, похідна, пов'язана з правовими формами, іноді пов'язана з прогалами в праві;

- б) за організаційними формами:
 - створення централізованих фондів грошових коштів;
 - формування децентралізованих грошових фондів;
- в) за змістом інститутів фінансової діяльності:
 - у сфері бюджетної діяльності;
 - у сфері податкового регулювання;
 - у сфері кредитування;
 - у сфері валютного регулювання;
 - у сфері фінансового контролю.

1.4. Органи, що здійснюють фінансову діяльність

Держава керує фінансовою діяльністю через державні органи, що наділені спеціальною компетенцією. Залежно від характеру діяльності, повноважень в галузі фінансової діяльності всі органи, що є її учасниками, діляться на дві групи. У фінансовій діяльності беруть участь практично всі державні органи залежно від їх компетенції, встановленої Конституцією України і законами України, нормативно-правовими актами, що визначають їх правовий статус, та ін. Одна група органів, що здійснюють фінансову діяльність, відноситься до органів загальної компетенції. В даній ситуації вони реалізують повноваження в області фінансової діяльності разом з іншими типами повноважень.

Здійснюючи діяльність за багатьма напрямками, вони реалізують у тому числі і фінансову (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів та ін.), яка не є для них основною або єдиною. Іншу групу складають органи спеціальної компетенції, створені державою і наділені повноваженнями виключно для здійснення фінансової діяльності (органи Державного казначейства, контрольно-ревізійні органи та ін.).

Державна політика у фінансовій сфері здійснюється Верховною Радою України, яка затверджує загальнодержавні програми, Державний бюджет і внесення змін у нього, здійснює контроль над ним, ухвалює рішення по звіту про його виконання. Виключно законами України регулюються найважливіші питання у фінансовій сфері.

Органи виконавчої влади, які здійснюють управління фінансами, поділяють на:

1) органи управління загальної компетенції (Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування);

2) органи управління спеціальної (галузевий, міжгалузевий) компетенції, які включають дві підгрупи:

а) органи, що здійснюють фінансову діяльність разом зі своїми основними функціями (міністерства, відомства, за винятком Міністерства фінансів України);

б) органи, для яких фінансова діяльність є основною (Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація України та ін.). Ці органи утворені спеціально для здійснення фінансової діяльності.

Президент України має певні повноваження, що стосуються фінансової сфери: представлення на затвердження Верховної Ради кандидатури Голови Національного банку України (далі — Нацбанк України).

Значними повноваженнями в області управління фінансами наділяє Кабінет Міністрів України. Він забезпечує: проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики; розробку проекту закону про Державний бюджет України; виконання затвердженого Державного бюджету України; надання звіту про виконання Державного бюджету України.

Оперативне управління фінансами здійснюється через спеціальні державні органи виконавчої влади. Система фінансових органів України очолюється Міністерством фінансів (далі — Мінфін України) — центральним органом виконавчої влади з управління фінансами. Мінфін України прогнозує розвиток економіки, розробляє проект Державної програми економічного і соціального розвитку, проект Державного бюджету України. Для управління фінансами Мінфіном України виділяються три групи повноважень:

1) повноваження, які пов'язані з функціями щодо складання і виконання Державного бюджету України, контролю за його виконанням;

2) повноваження щодо застосування заходів у випадках порушень встановленого порядку виконання Державного бюджету України, припинення фінансування;

3) повноваження, що стосуються регулювання співвідношення коштів Державного бюджету України і місцевих бюджетів в процесі їх формування.

Органами Мінфіну України на місцях є фінансові органи місцевих державних адміністрацій, які розробляють проекти відповідних бюджетів, організують виконання бюджетів, забезпечують надходження коштів до позабюджетних фондів, установлюють на основі рішення ради розмір місцевих зборів і оголошують місцеві добровільні позики.

Особливим центральним органом виконавчої влади, статус якого порівняний до державного комітету України, є Державне казначейство України, що діє відповідно до Положення про державне казначейство, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.12.2005 № 1232. Основними завданнями Державного казначейства

України є: організація виконання Державного бюджету України; контроль за його виконанням і регулюванням відносин між Державним бюджетом України і позабюджетними фондами; короткострокові прогнози об'ємів державних фінансових ресурсів і надання інформації Верховній Раді і Президенту України.

Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади, очолює її Голова. Голови державних податкових адміністрацій в АРК, областях, містах Києві і Севастополі призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України. Основними завданнями Державної податкової адміністрації України є: здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю нарахування і сплати податків; ухвалення рішень з накладення фінансових санкцій і адміністративних штрафів; ухвалення нормативно-правових і методичних документів з питань оподаткування.

Податкова міліція є специфічним правоохоронним органом, який забезпечує економічну безпеку держави під час вступу податкових платіжів до бюджету. Якщо діяльність податкових інспекцій пов'язана із стягуванням податків, то податкова міліція здійснює стягнення податкових платежів. Органом державного фінансово-економічного контролю, створеним Верховною Радою України, є Рахункова палата Верховної Ради України, яка здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від яких-небудь органів держави. Рахункова палата забезпечує єдину систему контролю за виконанням Державного бюджету України і використанням позабюджетних фондів.

Функціонування грошового ринку, статус національної валюти, іноземних валют на території України встановлюються виключно законом. Здійснення контролю за проведенням грошово-кредитної політики покладено на Нацбанк України. Функції Нацбанку України в сфері грошового обігу закріплені Законом України від 20 травня 1999 року «Про Національний банк України».

Нацбанк України здійснює регулювання грошового обігу як шляхом установлення певних нормативів відносно готівки, так і проведення політики у сфері ставок, операцій з цінними паперами та ін. Він визначає офіційний валютний курс гривні, виходячи з валютного (обмінного) курсу. Курс гривні щодо іноземних валют підтримується Нацбанком України шляхом використання золотовалютного резерву, купівлі і продажу цінних паперів, установлення та зміни платні за кредити й інших інструментів регулювання грошової маси в обігу.

Для здійснення уповноваженими банками та іншими кредитно-фінансовими установами валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування, Нацбанк України видає генеральні й індивідуальні

ліцензії. Генеральні ліцензії видаються банкам і іншим кредитно-фінансовим установам України на здійснення валютних операцій, що не вимагають індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. В основі розмежування на резидентів і нерезидентів лежить відмежування зовнішньоекономічних відносин від операцій, що стосуються внутрішньоекономічних процесів.

Тема 2

ПРЕДМЕТ, МЕТОД, СИСТЕМА І ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

- 2.1. Поняття фінансового права, його предмет і метод.
- 2.2. Принципи та функції фінансового права
- 2.3. Система і джерела фінансового права.
- 2.4. Місце фінансового права в системі права України.

2.1. Поняття фінансового права, його предмет і метод

В юридичній науці як основний критерій розподілу національного права на галузі прийнято використовувати матеріальний зміст тих суспільних відносин, які регулюються правовими нормами цих галузей, тобто **предмет правового регулювання**.

Предметом фінансового права є суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави, тобто соціальні зв'язки, що складаються з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів. Інакше, **предметом фінансового права** є суспільні відносини, що виникають у процесі мобілізації грошових ресурсів до централізованих і децентралізованих фондів держави і органів місцевого самоврядування, їх розподіл та використання, а також у ході контролю за рухом цих коштів, їх ефективним і цільовим використанням та у зв'язку з грошовою емісією. Фінансове право закріплює також загальні принципи і форми фінансової діяльності держави, методи мобілізації та розподілу грошових коштів через централізовані і децентралізовані фонди, отримання їх уча-

сниками фінансових правовідносин. Норми фінансового права закріплюють права і обов'язки сторін фінансових відносин.

У цих відносинах виявляється владно-організуюча роль держави і органів місцевого самоврядування в розподілі та перерозподілі національного доходу країни. В них держава й органи місцевого самоврядування виражають публічний фінансовий інтерес, задовольняючи фінансові потреби держави, окремих територіальних утворень і одночасно всіх громадян, зацікавлених у безперебійному функціонуванні органів держави та місцевого самоврядування. Ці відносини мають грошовий характер, і однією стороною в них завжди виступають органи держави або органи місцевого самоврядування, що підтримують публічний фінансовий інтерес. Іншою стороною цих відносин можуть бути органи держави, юридичні і фізичні особи та ін., у яких виникає обов'язок внесення грошових коштів до централізованих або децентралізованих фондів або отримання грошових коштів із цих фондів, але вони зобов'язані підтримати публічний фінансовий інтерес і задовольнити інтерес особистий або колективний (юридичної особи). Ця друга сторона фінансово-правових відносин завжди має підлегле першій стороні положення.

Проте не всі грошові відносини, у яких однією стороною виступають органи держави або місцевого самоврядування, що наділяють владними повноваженнями, є фінансово-правовими.

З діяльності органів фінансово-кредитної системи виникають і цивільно-правові відносини. Наприклад, у зв'язку з випуском цінних державних паперів — облігацій, казначейських зобов'язань. На добровільних засадах їх отримують юридичні і фізичні особи, таким чином фінансове право регулює відносини, пов'язані з випуском облігацій, визначенням умов випуску, вартості, тривалості позик, їх прибутковості, порядком погашення, а цивільне право регулює відносини між позичальником (державою або органом місцевого самоврядування) і кредиторами (юридичними і фізичними особами). Умови цих відносин установлюються державою в односторонньому владному порядку, а придбання цінних паперів — у добровільному при рівності сторін, що характерне для цивільного права. Грошові кошти, передані громадянином, не зараховуються до централізованого фонду держави або місцевого бюджету.

Специфіка суспільних відносин, регульованих фінансово-правовими нормами, полягає в тому, що вони виникають з діяльності по безпосередній мобілізації, розподілу або використанню грошових фондів, що є частиною національного доходу країни, тобто критерієм відмежування фінансово-правових відносин від інших видів відносин, які

мають грошовий характер і однією стороною яких виступає наділений владними повноваженнями орган держави або місцевого самоврядування, є функція мобілізації, розподілу чи використання централізованих або децентралізованих фондів грошових коштів.

Відносини, що становлять *предмет фінансового права*, класифікуються за різними *ознаками*. Залежно від функцій фінансової діяльності: при мобілізації, розподілі і використанні централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів і здійсненні контролю за їх використанням; у зв'язку з грошовою емісією; залежно від розподілу на фінансово-правові інститути: при формуванні та використанні бюджетних і централізованих цільових позабюджетних фондів; з приводу фінансів державних і муніципальних підприємств; з приводу обов'язкових платежів (податків, зборів, мит, неподаткових доходів); при державному і муніципальному кредиті; державному боргу; кошторисно-бюджетному фінансуванні; державному позабюджетному фінансуванні; державному страхуванні; грошовому обігу; державному фінансовому контролі. Залежно від суб'єктного складу фінансові відносини діляться на дві групи: коли, з одного боку, виступають наділені владними повноваженнями державні органи або органи місцевого самоврядування, що виражають публічний фінансовий інтерес, а з іншого — юридичні або фізичні особи; або у відносинах беруть участь, з одного боку, органи держави, а з іншого — органи місцевого самоврядування (наприклад, у міжбюджетних відносинах).

Додатковим критерієм розмежування однієї галузі права від іншої служить **метод правового регулювання**. Він є сукупністю засобів дії на учасників фінансово-правових відносин, що характеризуються юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення фінансових правовідносин, правовим статусом їх суб'єктів і розподілом прав та обов'язків між ними, видами санкцій за порушення розпоряджень держави і порядком їх застосування.

Існують й інші визначення методу фінансово-правового регулювання.

Метод фінансового права, як і у всіх галузях публічного і приватного права, — це юридичні прийоми і способи, якими держава впливає на суб'єктів відносин, регульованих нормами конкретних галузей права. Прийоми і способи дії на суб'єктів відносин, що є предметом тієї або іншої галузі права, розкриваються через правове положення суб'єктів цього роду суспільних відносин, у фінансово-правових відносинах суб'єкти не рівні (одна сторона, що виражає публічний фінансовий інтерес, завжди наділена владними повноваженнями по відношенню до іншої сторони) і в характері дій, властивих суб'єктам.

Відносно методу фінансово-правового регулювання відзначимо, що він характеризується *рядом ознак*:

1. У фінансовому праві юридичні права і обов'язки виникають лише на підставі нормативно-правових актів, які приймаються компетентними державними органами.

2. Права і обов'язки суб'єктів фінансових правовідносин, міра «автономності» їх дій, специфіка способу взаємозв'язку їх прав і обов'язків мають виключно високий ступінь визначеності. Як правило, в спеціальній літературі вказується, що учасники фінансово-правових відносин позбавлені права оперативної самостійності, тобто такі суб'єкти не мають нагоди самостійного вибору варіанту своєї поведінки в конкретній життєвій ситуації. Їх права та обов'язки чітко визначені державою. Але, як показав досвід останніх років, і у фінансових правовідносинах можливі випадки, коли їх учасники мають нагоду реалізації обмеженої автономності власних дій. Наприклад, відповідно до ст. 10 Декрету КМУ «Про стягнення несвоєчасно внесених податків і неподаткових платежів» передбачалась можливість певної оперативної самостійності і для податкового органу, і для платника, що допустив неправильну сплату податків та неподаткових платежів у вигляді варіативності їх поведінки, яка виражалась або в поверненні неправильно внесених сум, або в їх зарахуванні в рахунок майбутніх платежів. Але цей випадок, швидше за все, був винятком з правила.

3. Держава, будучи обов'язковим учасником фінансових правовідносин, здійснює їх правове регулювання шляхом видання в односторонньому порядку нормативно-правових актів, що мають обов'язкову силу для іншої сторони. Таким чином, сам суб'єктний склад цих соціальних зв'язків виключає можливість юридичної рівності їх сторін.

4. Забезпечення порушених суб'єктивних прав учасників фінансових правовідносин здійснюється шляхом застосування фінансово-правової відповідальності, метою якою, разом з відновленням порушеного права та еквівалентного відшкодування заподіяної шкоди, є фінансове покарання у формі штрафу або пені. При цьому необхідно відзначити, що форма фінансово-правової відповідальності може бути й іншою, наприклад позбавлення якого-небудь права або відмова у видачі дозволу (ліцензії) та ін.

Наведені вище риси дозволяють стверджувати, що фінансовому праву характерний імперативний метод регулювання, або метод державно-владних приписів, властивий і всім іншим галузям, що відносяться до публічних (адміністративному, кримінальному та ін.), тобто обов'язкова сторона фінансово-правових відносин — орган державної влади або орган місцевого самоврядування, підтримуючи публічний фінансовий ін-

терес, дає обов'язкове розпорядження іншій стороні у сфері фінансів. У цьому і полягає сутність методу владних розпоряджень. Проте у фінансово-правових відносинах йдеться про фонди грошових коштів, необхідних для функціонування держави і органів місцевого самоврядування на його території. Без фінансового забезпечення цього функціонування не буде, тому ніяких непередбачених нормативно-правовим актом дій жодна із сторін фінансово-правових відносин провести не може. Якщо суддя може, виходячи з матеріалів кримінальної справи, вибрати міру покарання для винного (тобто закон наділяє його правом оперативної самостійності), то у фінансово-правових відносинах податковий інспектор не може знизити розмір пені платнику податків, що не сплатив податок у строк. Обидві сторони фінансово-правових відносин позбавлено права оперативної самостійності. Фактично державно-владний метод діє на обидві сторони фінансових правовідносин. Сторони підлеглі державно-владному розпорядженню, що міститься в законі або нормативно-правовому акті. Але оскільки одна сторона — орган держави або місцевого самоврядування — підтримує публічний фінансовий інтерес, відображений в акті, друга сторона, підтримуючи свій інтерес (юридична особа або громадянин), природно підлегла першій стороні. Проте і наділений владними повноваженнями орган держави або орган місцевого самоврядування відмовитися від вимоги, вираженої в нормативно-правовому акті, не може.

Існують думки про те, що фінансово-правовому регулюванню, крім методу державно-владних приписів, властиві й інші *методи*: метод субординації, метод узгодження, метод рекомендації та ін. Вважається, що в даному випадку повинно йтися не про додаткові методи фінансово-правового регулювання, а про конкретні прийоми і способи, що становлять органічну систему єдиного методу регулювання фінансових правовідносин.

Так, Закон України «Про систему оподаткування» в ст. 15 встановлює перелік місцевих податків і зборів, надаючи право місцевим радам установлювати порядок зарахування їх до місцевих бюджетів, якщо законами України не передбачено інше. Якщо закон установив порядок, то місцеві ради його вже не встановлюють.

Особливості фінансово-правового методу регулювання в цілому й окремих його елементів зокрема знаходять своє закріплення у фінансово-правових нормах. Сукупність і взаємозв'язок правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання завдань та функцій держави становлять **фінансове право**.

2.2. Принципи та функції фінансового права

Особливості предмета і методу фінансово-правового регулювання конкретизуються у принципах фінансового права.

Термін «принцип» походить від лат. *principium*, яке означає основні найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості.

Вчені виділяють щонайменше три різних підходи до проблем принципів права: традиційний (зокрема, ісламський), романо-германський та англосаксонський.

Традиційно під принципами права розуміють вихідні положення, керівні ідеї, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Відповідно, **принципи фінансового права** — це вихідні, відправні теоретичні положення, керівні ідеї, які визначають зміст, властивості, ознаки і спрямованість правового регулювання фінансових правовідносин та за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, що складають предмет фінансового права.

Принципи фінансового права мають важливе значення для ефективного функціонування всієї системи фінансово-правових норм, оскільки вони:

- є основою об'єднання окремих фінансово-правових норм у єдину логічну систему, дають змогу визначити специфічні риси фінансового права України порівняно з іншими галузями;

- дають можливість глибше уявити зміст конкретних фінансово-правових норм і визначити загальну спрямованість й основні тенденції розвитку фінансового права України;

- саме у них відображені характерні риси методу фінансово-правового регулювання;

- за допомогою принципів фінансового права не тільки формулюється сучасний підхід до правового регулювання фінансових правовідносин, але й визначається сутність майбутніх фінансово-правових норм;

- дають можливість правильно розуміти зміст фінансового законодавства та його взаємозв'язок з економікою, політикою, мораллю, правосвідомістю;

- допомагають правильно використовувати чинні фінансово-правові норми, а також здійснювати правозастосовну діяльність;

- є основою для здійснення тлумачення фінансово-правових норм.

У загальній теорії права традиційно принципи права за сферою дії поділяють на:

а) загальноправові, які поширюють свою дію (вплив) на правову систему в цілому: принцип верховенства права, справедливості, рівності, гуманізму, відповідальності, демократизму, законності та ін.;

б) міжгалузеві, які поширюють свою дію (вплив) на декілька галузей права. Так, публічні галузі права побудовані на принципах: влади і підкорення, субординації (правової підпорядкованості один одному); ієрархії; нерівного правового становища; імперативності; загальної заборонності («Заборонено все, що прямо не дозволено законом»); правового захисту загальносуспільного інтересу та інших. Відносини влади підкорення, субординації устанавлюються між підпорядкованими сторонами і потребують правового регулювання, головним чином, на підставі принципу імперативності. Деякі вчені називають цей принцип найпростішим прийомом регулювання, за допомогою якого держава може регламентувати поведінку учасників суспільних відносин безпосередньо зверху (імперативне регулювання). Вказані принципи визначають як характер юридичного становища учасників (суб'єктів) правових відносин, їх правовий статус, характер їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, так і метод галузі, яка саме завдяки цьому належить до публічного права;

в) галузеві, які поширюють свою дію (вплив) на окрему конкретну галузь права.

До *галузевих принципів фінансового права* належить: пріоритетність публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин; соціальна спрямованість фінансово-правового регулювання; самостійність фінансової діяльності органів місцевого самоврядування; принцип розподілу функцій у сфері фінансової діяльності між представницькими і виконавчими органами влади; гласність фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування; плановість та ін. Зміст наведених принципів визначається Конституцією України та конкретизується в нормах фінансового права.

Принцип пріоритетності публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин зумовлений публічною суттю як державних і місцевих фінансів, так і фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування. Фінансово-правові норми закріплюють механізм державного впливу на фінансові відносини, що виникають у процесі здійснення такої діяльності в цілому і окремих галузях.

Змістом статей 1 та 3 Конституції України, у яких Україна характеризується як соціальна держава, а до найвищих соціальних цінностей віднесено людину, її життя і здоров'я, визначається **принцип соціальної спрямованості фінансово-правового регулювання**. Фінансово-правове регулювання має бути спрямоване на підвищення добробуту

населення, на забезпечення необхідними фінансовими ресурсами найбільш важливих соціальних програм і розв'язання соціальних проблем.

Принцип самостійності фінансової діяльності органів місцевого самоврядування гарантується Конституцією України (розділ IX) і конкретизується в інших нормативно-правових актах, відповідно до яких територіальні громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування самостійно реалізують надані їм повноваження. Органи виконавчої влади, їх посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами до повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень та в інших випадках, передбачених Законом. Державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування може здійснюватися лише на підставі повноважень, що передбачені Конституцією та законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень.

Фінансово-правовому регулюванню властивий **принцип розподілу функцій у сфері фінансової діяльності між представницькими і виконавчими органами влади**, повноваження яких визначені у Конституції України (розділи IV—VI, X, XI). Так, до повноважень представницьких органів віднесено затвердження бюджетів (п. 4 ст. 85; п. 4 ст. 138, ст. 143), встановлення податків і зборів (п. 1 ч. 2 ст. 92; ст. 143). Виконавчі ж органи розробляють проекти бюджетів, забезпечують їх виконання (п. 6 ст. 116; п.п. 4, 5 ст. 119; п. 4 ст. 138; ст. 143) та забезпечують проведення єдиної фінансової і податкової політики (п. 3 ст. 116; п. 4 ст. 138).

Принцип гласності фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування впливає з конституційних вимог доведення до відома населення змісту законів та інших нормативно-правових актів (ст. 57), їх офіційного оприлюднення (ст. 94), офіційного оприлюднення звіту про виконання Державного бюджету України (ст. 97), регулярних звітів про доходи і видатки Державного бюджету України (ст. 95) та ін.

Принципом фінансового права є також **принцип плановості**, який обумовлюється: плановим характером фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування з формування, розподілу і використання фінансових ресурсів; існуванням фінансових планів держави, її територіальних утворень, підприємств, установ, організацій.

Отже, фінансове право характеризується як загальноправовими та міжгалузевими, так і галузевими принципами, які виражають його сутність та особливості фінансово-правового регулювання.

Принципи фінансового права можна також класифікувати *залежно від форми нормативного вираження* на такі, що:

- а) закріплені в кодексах;
- б) закріплені в інших законах України;
- в) закріплені у підзаконних нормативно-правових актах.

Окремо можна виділити *за змістом фінансово-правових інститутів*:

- а) принципи бюджетного права;
- б) принципи податкового права
- в) принципи валютного права та ін.

Так, бюджетне право базується на таких принципах: єдності бюджетної системи України, збалансованості, повноти, справедливості і неупередженості, цільового використання бюджетних коштів, самостійності, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, публічності та прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу.

Таким чином, у принципах фінансового права в цілому знаходить своє вираження суспільна природа публічних фінансів, вони є своєрідними межами форм фінансової нормотворчості держави, основоположними напрямками цієї нормотворчості у сфері розподільних та перерозподільних фінансових відносин.

Активна роль фінансового права виражається в його **функціях**, тобто основних напрямках правового впливу на суспільні відносини, які регулюються фінансовим правом.

Серед основних функцій фінансового права можна виділити *загальноправові функції*, властиві багатьом галузям права — регулятивну, охоронну.

Регулятивна функція фінансового права полягає в тому, що переважна більшість суспільних відносин, які виникають у сфері фінансової діяльності, підлягають регулюванню з боку норм фінансового права.

Сутністю **охоронної** функції є охорона правовідносин, які складають предмет фінансово-правового регулювання, прав та інтересів їх учасників.

Фінансове право виконує також соціальну, виховну та захисну функції.

Соціальна функція фінансового права реалізується через соціальне спрямування фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування.

Сутністю **виховної** функції фінансового права є здійснення правового виховання за допомогою норм фінансового права шляхом пере-

конання, стимулювання, контролю за додержанням фінансового законодавства і державного примусу.

Захисна функція фінансового права полягає в тому, що нормами фінансового права передбачена система заходів, спрямованих на захист прав і законних інтересів суб'єктів фінансового права. Фінансове право не лише регламентує поведінку у процесі фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування, а й закріплює права їх учасників, установлює гарантії їх реалізації, передбачає механізм захисту цих прав.

2.3. Система і джерела фінансового права

Фінансове право, як і будь-яка галузь права, складається з великої кількості фінансово-правових норм. Разом вони складають складну систему. Усередині системи фінансово-правові норми групуються в різні підрозділи для регулювання фінансових відносин, що складаються відповідно до об'єктивно існуючих ланок фінансової системи, тобто внутрішнє угруповання фінансово-правових норм залежить від особливостей фінансових відносин, а їх єдність забезпечується спільністю предмета правового регулювання. У фінансовому праві як галузі права норми інтегруються в самостійні підгрупи — інститути, регулюючі однорідні фінансові відносини у сфері бюджету, державного кредиту та ін. Кожен вид фінансових відносин є відносно самостійним і регулюється у зв'язку з цим також відносно самостійною групою фінансово-правових норм, які в сукупності утворюють інститути фінансового права.

Таким чином, під **системою фінансового права** необхідно розуміти об'єктивно обумовлену внутрішню його побудову, об'єднання і розміщення фінансово-правових норм у певному порядку (взаємозв'язку і послідовності).

Фінансове право складається з величезної кількості правових норм, які за своєю значущістю неоднакові. В нього включаються норми, які закріплюють принципи і положення, що вживаються у всіх видах фінансової діяльності, та норми, що приймаються державою для регулювання конкретних видів фінансових відносин. Тому фінансове право складається з двох частин: загальної і особливої.

Сучасний розподіл фінансового права як галузі права на дві частини — загальну та особливу — не приймається беззастережно. Представники теорії права і кожної з галузей права визначають галузі права як сукупність правових норм, регулюючих певні види відносин, включаючи в загальну частину норми, що відносяться до будь-якого інсти-

туту, який входить в особливу частину галузі (цивільне, адміністративне, кримінальне).

У фінансовому праві загальна частина галузі визначає поняття фінансів, фінансової діяльності, норм і відносин, їх види, особливості та ін. Але це загальнотеоретичні положення, які обов'язкові для фінансового права як навчальної дисципліни, вони не містять фінансово-правових норм, що становлять фінансове право як галузь права, тобто спостерігається ототожнення галузі права і навчальної дисципліни. Питання, пов'язані з предметом, джерелами та системою фінансового права, на сьогодні є темою дискусії.

У *загальну частину* включаються фінансово-правові норми, які закріплюють основи фінансової діяльності держави, її принципи, методи, правові форми; фінансову систему, коло і компетенцію органів держави та органів місцевого самоврядування у сфері фінансів і розмежування їх повноважень, види, форми і методи фінансового контролю. Положення, що включаються в Загальну частину фінансового права, мають однакове значення при здійсненні фінансової діяльності як органами держави, так і органами місцевого самоврядування.

В *особливу частину* включаються конкретні групи правових норм, які регулюють однорідні фінансові відносини, пов'язані між собою, як самостійні, окремі підгрупи, тобто фінансові інститути. Загальноприйнято норми особливої частини фінансового права групувати залежно від сфери регулювання фінансових відносин. Так, розрізняють *фінансово-правові норми*, що регулюють і суспільні відносини у сфері: Державного бюджету; бюджетів органів місцевого самоврядування; цільових позабюджетних державних і муніципальних фондів; загальнодержавних і місцевих податків, зборів (обов'язкових платежів); державного кредиту; фінансів державних підприємств; державного страхування; державних витрат; банківського кредитування та безготівкових розрахунків; грошового обігу і валютного регулювання.

Але існують й інші точки зору з проблеми конструктивного складу особливої частини фінансового права. Так, деякі автори вважають, що особлива частина фінансового права складається з ряду розділів (підгалузей), які у свою чергу складаються з фінансово-правових інститутів і субінститутів, у яких згруповані норми права.

Хоча правильним би було вести мову про те, що особлива частина фінансового права підрозділяється на інститути, а деякі з останніх, унаслідок об'єктивних причин, складають більш значні утворення, які можуть іменуватися як розділ або підгалузь фінансового права. Такий розподіл фінансового права на інститути і розділи (підгалузі) відповідає основним ланкам фінансової системи, де базою їх виділення слу-

жать особливості тих або інших груп фінансово-економічних відносин, що визначають у свою чергу специфіку конкретних методів і форм здійснення фінансової діяльності.

В особливій частині фінансового права найважливішим є розділ, іменований бюджетним правом. Відзначимо, що таке найменування відповідної частини фінансового права до певної міри є умовним. Це ж можна віднести і до інших розділів (підгалузей) фінансового права (наприклад, податкового або страхового права).

У даний час більшість фахівців єдині у визначенні змісту особливої частини фінансового права. Але це не означає відсутності інших трактувань основних положень деякими авторами, відмінних від наведених в даній роботі.

Загальна і особлива частини фінансового права є єдиним цілим. Положення загальної частини застосовуються до всіх інститутів особливої.

Фінансове право складається з правових норм, які включаються в акти різної правової форми (закони, укази, інструкції, рішення та ін.) з фінансових питань і в сукупності складають **фінансове законодавство**. Систему **фінансового права** необхідно відрізнити від **системи фінансового законодавства**, яке є зовнішньою формою фінансового права і відображає його внутрішню структуру. Тобто система фінансового законодавства є ієрархічною сукупністю законів і нормативно-правових актів з фінансових питань.

Вертикальна структура системи фінансового законодавства включає Конституцію України, закони України з фінансових питань. В першу чергу до них відносяться ті, які через п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України встановлюють Державний бюджет України; бюджетну систему України; систему оподаткування; податки і збори; принципи створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, статус іноземних валют на території України; порядок освіти і погашення державного внутрішнього та зовнішнього боргу; порядок випуску і обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Фінансово-правові норми містяться у великій кількості різних нормативно-правових актів, або джерел права, як загального, так і спеціального характеру.

На рис. 2.1. зображено відмінності між системою фінансового права і системою фінансового законодавства.

На сьогодні під **джерелом права** в спеціальній літературі розуміють не тільки підстави юридичної обов'язковості правової норми (джерело права у формальному, юридичному значенні, як це вказано вище), але й

матеріальні умови життя суспільства (джерело права в матеріальному значенні), і матеріали, за допомогою яких людство пізнає право (джерело пізнання права). Крім зазначеного, багато авторів виділяють ще й історичні джерела права, маючи при цьому на увазі внесок внутрішнього й іноземного права у формування тієї або іншої системи права.

Більш детально слід розглянути джерело права у формальному (юридичному) значенні, де **джерелом фінансового права** України є нормативно-правові акти органів законодавчої і виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування, у яких містяться юридичні норми, що регулюють фінансово-економічні відносини.

Основне значення у фінансовому праві, як і в будь-якій іншій галузі, має Конституція України, що містить основоположні принципи, на яких базується галузь фінансового права. Конституція України визначає відправні початки нормативної регламентації фінансових відносин і є базою для фінансового законодавства.

Рис. 2.1. Взаємозв'язок та відмінності між системою фінансового права і системою фінансового законодавства

Конституційні норми як основне джерело фінансового права умовно можна об'єднати в дві групи: норми безпосередньої дії, регулюючі фінансові відносини, і норми, які є базою розгалуженого фінансового законодавства.

До першої групи входять статті Конституції України, норми яких установлюють повноваження у сфері фінансів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Рахункової палати.

Статтею 67 Конституції України вимагається в обов'язках кожного громадянина сплачувати податки і збори в порядку та розмірах, установлених законом, і щорічно подавати до органів податкової служби за місцем проживання (а зараз і реєстрації) декларації про своє матеріальне становище і доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Стаття 85 Конституції України, визначаючи повноваження Верховної Ради України у сфері фінансів, закріпила за нею право на затвердження Державного бюджету України і внесення змін у нього, здійснення контролю за виконанням Державного бюджету України і ухвалення рішення щодо звіту про виконання.

У частині 2 ст. 92 Конституції України міститься перелік відносин, порядок регулювання яких затверджується виключно законами, що приймаються Верховною Радою України. До них відносяться майже всі види фінансових відносин. В статтях 95—97 Конституції встановлені принципи побудови бюджетної системи, бюджетного періоду, обов'язки Кабінету Міністрів України у сфері Державного бюджету України.

Статтею 98 Конституції України передбачено створення нового контрольного органу — Рахункової палати, яка здійснює контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України.

За статтею 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня.

Стаття 106 Конституції України визначила право Президента України підписувати всі закони України і надала йому право вето з приводу прийнятих Верховною Радою законів, тому Президент України використовує своє право і щодо фінансових законів.

На Кабінет Міністрів України ст. 116 Конституції України було покладено забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики; розробка проекту закону про Державний бюджет України і забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету України, представлення Верховній Раді України звіту про виконання Державного бюджету України.

Встановлені Конституцією України і повноваження у сфері Автономної Республіки Крим (ст. 138), органів місцевого самоврядування (статті 141—143).

Усі норми Конституції України можуть бути реалізовані державою тільки тоді, коли воно матиме достатню для цього матеріальну базу. В умовах існування товарно-грошових відносин і закону вартості для функціонування держави, його органів та органів місцевого самоврядування необхідні грошові кошти. Жодне управлінське рішення, що приймається у виконання норми Конституції України, не можна реалізувати без вкладення грошових коштів, тобто виконання будь-яких розпоряджень Конституції вимагає їх витрачання. Будь-яке витрачання фінансових ресурсів вимагає правової підстави. Загальні суми витрат установлюються Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України, а місцевими радами — в рішеннях про місцеві бюджети. Норми і нормативи цих витрат визначаються у фінансовому законодавстві, тобто для реалізації норм Конституції України (наприклад, ст. 53 про право кожного на освіту) необхідні грошові кошти, що відпускаються на основі фінансового законодавства. Таким чином, друга група норм Конституції України складає правову базу для фінансового законодавства, хоча безпосередньо фінансових відносин не регулює.

У фінансовому праві нормативно-правові акти підрозділяються на постійно (тривало) діючі (таких більшість) і періодичні, що приймаються на один річний (бюджетний) період.

Серед законів України джерелами фінансового права є щорічні закони України «Про Державний бюджет України», прийнятий 21 червня 2001 року Бюджетний кодекс України, розгалужене податкове законодавство.

Значне місце серед джерел фінансового права займають укази Президента з фінансових питань. Наприклад, Указ Президента України «Про зміцнення фінансової дисципліни і запобігання правопорушень в бюджетній сфері», Указ Президента України «Про вдосконалення діяльності державних органів, роботи державних службовців та підвищення ефективності використання бюджетних коштів», Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення наповнення Державного бюджету та посилення фінансово-бюджетної дисципліни» та інші.

Джерелами фінансового права є постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України з фінансових питань.

Основною формою актів центральних фінансових органів (Міністерства фінансів України, Державної податкової адміністрації України, Державного казначейства України, Головного контрольно-ревізійного управління) є нормативно-правові акти (інструкції, методичні

вказівки, роз'яснення), затверджені наказами керівників міністерств і відомств. Ці акти деталізують закони і постанови уряду України з фінансових питань.

Самостійну групу джерел фінансового права утворюють рішення органів місцевого самоврядування з фінансових питань. Їх особливістю є територіальна обмеженість і самостійність у прийнятті рішень, що стосуються місцевих бюджетів, установлення місцевих податків та зборів, (статті 142 і 143 Конституції України). Рішення органів місцевого самоврядування обов'язкові для розташованих на їх території підприємств, організацій, посадовців і громадян.

Закони і підзаконні нормативно-правові акти у сфері фінансів вступають у законну силу з моменту, встановленого законом або іншим нормативно-правовим актом. Закони і нормативно-правові акти у сфері фінансів бувають у більшості своїй невизначено тривалої дії. Проте закон про Державний бюджет і рішення про місцеві бюджети відповідно до ст. 96 Конституції України затверджуються на один рік — бюджетний період з 1 січня по 31 грудня.

Всі нормативно-правові акти міністерств і інших органів виконавчої влади і контролю, як правило, торкаються прав, свобод і законних інтересів громадян або ж мають міжвідомчий характер. У зв'язку з цим відповідно до Указу Президента України від 3 жовтня 1992 р. «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств і інших органів виконавчої влади» всі вони підлягають державній реєстрації відповідно в Міністерстві юстиції України або в управліннях юстиції.

Слід відзначити особливу роль як джерела фінансового права Бюджетного кодексу України, який у цілому почав діяти з 1 січня 2002 р., а також що готується до затвердження Верховною Радою України Податкового кодексу України. Фінансове законодавство, особливо бюджетне і податкове, настільки мобільне, що ним дуже важко користуватися навіть фахівцям, а не тільки громадянам-платникам податків. Кодекси допоможуть зміцненню правової основи державного і суспільного життя, забезпеченню стабільності, доступності фінансового законодавства для громадян України, посиленню охорони їх прав і свобод.

У зв'язку з ухваленням Бюджетного кодексу України ведеться планомірна робота з удосконалення всього бюджетного законодавства, а після ухвалення Податкового кодексу України буде проведено впорядкування податкового законодавства.

Останнім часом джерелом фінансового права, як і інших галузей права, стали вважати акти судових органів. До останнього часу вітчизняна юридична наука не визнавала прецедентного права, проте з уве-

денням Конституцією України нового органу — Конституційного Суду України — відношення до судових рішень змінилося.

Вважається, що рішення Конституційного Суду України можуть бути тоді джерелом фінансового права в цілому (з бюджетних, податкових, витратних питань), коли вони виносяться за результатами перевірки конституційності нормативно-правових актів або окремих актів з питань бюджетного або податкового права, що містяться в окремих законах, Бюджетному кодексі або в майбутньому Податковому кодексі, або дають тлумачення положень Конституції України (чого, загалом, і не повинно бути), має значення для з'ясування окремих норм фінансового права. Проте в актах найвищих судових органів міститься прецедент тлумачення. Але це все ж таки не джерело права, оскільки судові органи не наділяються Конституцією повноваженнями регулювання фінансових відносин.

До джерел фінансового права також необхідно відносити міжнародні договори (угоди), учасником яких є Україна. Крім зазначеного, є певні підстави віднести до джерел фінансового права норми внутрішнього адміністративного і внутрішнього фінансового права міжнародних організацій. Оскільки такими нормами встановлюються обов'язкові для членів цих організацій правила, які торкаються сплати членських внесків, правового статусу органів та співробітників цих утворень, різноманітних, у тому числі і фінансових, прав та обов'язків країн-учасниць тощо. Положення установчих документів і рішення органів таких міжнародних організацій, членом яких є Україна, як правило, оформляються відповідними актами. Згідно зі ст. 9 Конституції України діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

2.4. Місце фінансового права в системі права України

Через власний предмет і метод правового регулювання фінансове право обґрунтовано визнається самостійною галуззю єдиної правової системи держави. Але самостійність фінансового права не означає його абсолютної відособленості. Фінансове право тісно пов'язане з усіма галузями правової системи України, у першу чергу з *конституційним, адміністративним і цивільним правом*. На рис. 2.2. зображено взаємозв'язок фінансового права з іншими галузями права.

Для фінансового права, як і для всіх галузей публічного права, характерний основний метод правового регулювання — метод держав-

но-владних розпоряджень. Проте, як уже зазначалося, постійна потреба держави та органів місцевого самоврядування в грошових коштах робить метод фінансово-правового регулювання специфічним. Він розповсюджується на обидві сторони фінансових правовідносин.

Найбільш тісно фінансове право пов'язане з конституційним і адміністративним правом, які охоплюють діяльність держави в цілому. Ні законодавчі, ні виконавчі органи держави, як і судові, не зможуть здійснювати свої завдання і функції без матеріального забезпечення, що має грошовий характер. А для цього необхідна правова регламентація відносин у сфері матеріального забезпечення функціонування органів державної влади, що і забезпечують фінансові нормативно-правові акти.

Конституційне право — провідна галузь у системі права будь-якої держави. Його норми регулюють відносини в головних сферах суспільного життя — економіці, політиці, соціальних відносинах, визначають становище особи в суспільстві, права і обов'язки. Оскільки конституційне право закріплює основи регулювання головних сфер суспільного життя, то займає провідне місце в системі галузей права. Фінансове право виходить з положень конституційного права і регулює фінансові відносини.

Так, Конституція України і Регламент Верховної Ради встановлюють повноваження парламенту України у сфері Державного бюджету, а статті Бюджетного кодексу України та фінансове законодавство детально регулюють відносини у сфері бюджетної діяльності, забезпечують мобілізацію грошових коштів для реалізації розпоряджень конституційних норм.

Так, форма державного устрою, розподіл влади в державі, співвідношення державної влади і місцевого самоврядування і багато інших питань, урегульованих нормами *конституційного права*, прямо впливають на конкретні форми фінансової діяльності. При цьому нормами фінансового права конкретизуються положення конституційних норм і забезпечується формування та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів.

Установлені *адміністративно-правовими нормами* основні принципи державного управління, повноваження органів виконавчої влади на видання актів управління у сфері фінансово-кредитних відносин, права і обов'язки посадовців фінансових та кредитних органів безпосередньо впливають на закріплені нормами фінансового права форми управління фінансово-кредитною системою, структуру фінансових органів, систему фінансового контролю і порядок здійснення фінансової діяльності.

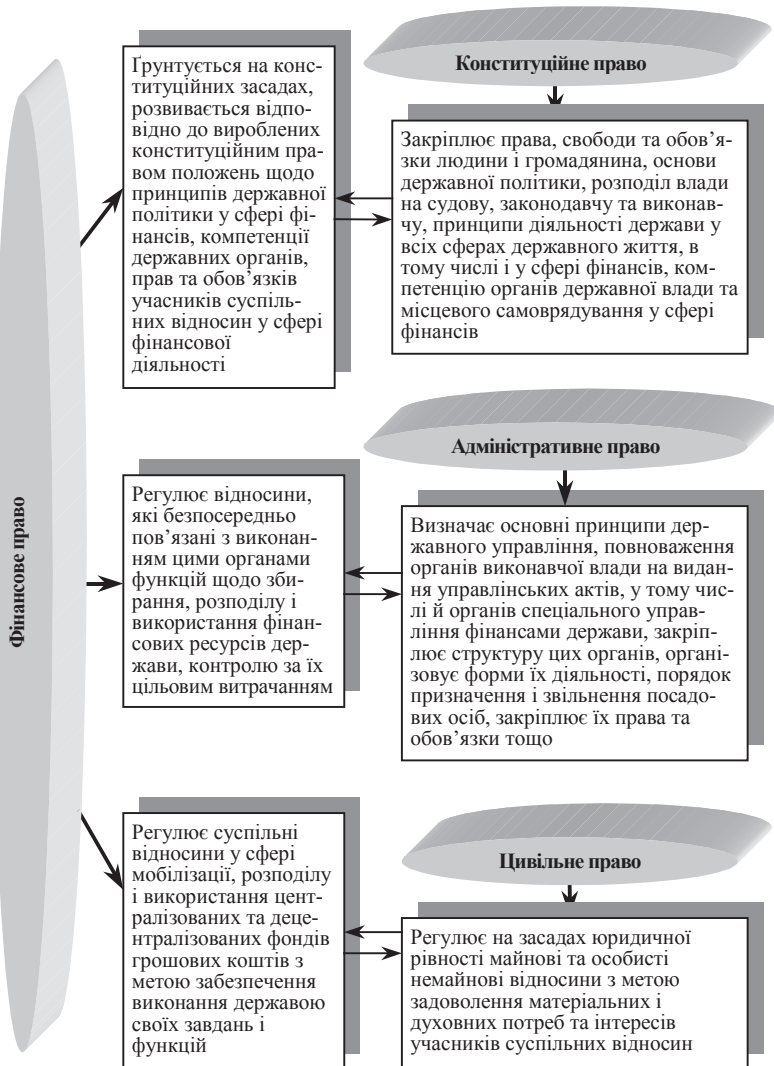

Рис. 2.2. Взаємозв'язок фінансового права з іншими галузями права

Адміністративне право регулює суспільні відносини у сфері організації і діяльності органів виконавчої влади в процесі здійснення державного управління, встановлення і забезпечення громадського порядку, здійснення наглядової діяльності від імені держави, а також юрисдикційної діяльності органів виконавчої влади при дозволі індивідуальних адміністративних справ і застосуванні адміністративних стягнень у випадках адміністративних правопорушень. Виходячи з положень адміністративного права, фінансово-правові норми визначають організаційні форми управління кредитною системою і регулюють відносини, що виникають безпосередньо при мобілізації, розподілі і використанні грошових фондів держави.

Існує певний зв'язок між *цивільним і фінансовим правом*. Так, з діяльності фінансово-кредитних органів виникають відносини, які будуються на добровільних засадах та регулюються нормами цивільного права, але на їх основі виникають і існують фінансово-правові відносини, у яких ці органи користуються владними повноваженнями і здійснюють функції з формування, розподілу і використання фондів коштів на користь держави. Такий тісний зв'язок двох галузей права іноді приводить до висунення теорії про можливий диспозитивний метод регулювання фінансових правовідносин, що не відповідає дійсності і є неприпустимим.

Фінансове право граничить з *трудовим і пенсійним* у тій частині, яка стосується регулювання відносин з приводу утворення державних позабюджетних цільових Пенсійного фонду і Фонду соціального страхування, із *земельним правом* — у зв'язку з обкладенням земельним податком.

Існує зовсім незаперечний зв'язок фінансового права з *кримінальним і адміністративним правом* у питанні застосування юридичної відповідальності за фінансові правопорушення. В разі порушення фінансового законодавства, особливо бюджетного і податкового, встановлюється кримінальна відповідальність.

Як правило, існуючі зв'язки між фінансовим і іншими галузями правової системи України не є односторонніми. Вони сприяють удосконаленню правового регулювання відповідних суспільних відносин і встановленню належного правопорядку. Так, прикладом може служити закріплення в нормах законів України «Про оподаткування прибутку підприємств» і «Про податок на додану вартість» нових термінів, відповідних специфіці ринкових відносин і відсутніх у нормах цивільного права. Незважаючи на певні застереження про те, що такі терміни застосовуються в наведених законах у вказаних значеннях, відсутність їх у цивільно-правових нормах змушує сторони цивільних відносин до їх активного застосування в практиці своєї діяльності при визначенні їх прав і обов'язків.

Тема 3

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ НОРМИ І ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

- 3.1. Фінансово-правові норми: їх зміст, особливості і види.
- 3.2. Фінансово-правові відносини: поняття, особливості і види.

3.1. Фінансово-правові норми: їх зміст, особливості і види

Фінансово-правові норми — вихідні первісні елементи, з яких складається фінансове право як галузь права. Їм характерні всі загальні риси правової норми, але при цьому вони мають й особливості, які характерні саме для даної галузі права. Фінансово-правові норми, подібно до інших правових норм, містять установлені державою та забезпечені її примусовою силою правила поведінки учасників суспільних відносин, виражені в їх правах та обов'язках.

Особливості фінансово-правових норм зумовлені специфікою предмета правового регулювання. Вони полягають у специфіці своєрідного виду суспільних відносин — фінансово-економічних, тобто наявність закріплених у фінансово-правових нормах правил поведінки учасників таких соціальних зв'язків визначено їх економічним змістом. Таким чином, можна констатувати, що фінансово-правові норми мають особливо важливе значення у житті суспільства, яке окреслене важливістю самих фінансів, як одного з основних інструментів проведення державою своєї економічної політики. Оскільки широке коло відносин, що виникають у процесі фінансової діяльності при мобілізації, розподілі і використанні грошових фондів держави та органів місцевого самоврядування, регулюється фінансово-правовими нормами. Як і норми всіх інших галузей права, вони встановлюються державою в суворо визначеному порядку, в певній формі, вводяться в дію офіційно і припиняють діяти в точно визначений час. Норми (правила поведінки) всіх галузей права носять загальнообов'язковий характер.

Держава, будучи зацікавленою в точному і неухильному дотриманні юридичними і фізичними особами встановлених нею правил, забезпечує їх функціонування примусовою силою, тобто норми всіх галузей права є обов'язковими або, інакше, вони мають імперативний (наказовий) характер. Фінансово-правові норми регулюють тільки відносини у сфері фінансової діяльності і містять приписи й заборони, встановлені державою з приводу порядку збору, розподілу та викорис-

тання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Вони, природно, носять імперативний характер, оскільки містять державні веління. Проте імператив у даному випадку має форму категоричного припису, що виключає зміни змісту норми з волевиявлення суб'єктів фінансових відносин.

Норма безпосередньо визначає поведінку юридичних і фізичних осіб за певних умов (наприклад, обов'язок підприємця сплачувати податок з прибутку за встановленою законом ставкою) і не ставить цю поведінку в залежність від їх згоди.

Категоричність фінансово-правової норми властива всім видам фінансово-правових норм, які визначаються залежно від того, яку поведінку суб'єктів фінансових відносин вони регулюють, — активну або пасивну.

Наприклад, кожний в Україні знає, що згідно зі ст. 67 Конституції України він зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку та розмірах, установлених законодавством. Проте відповідно до діючих норм указів Президента України суб'єкти малого підприємництва — фізичні і юридичні особи — мають право самостійно вибрати спосіб оподаткування доходів єдиним податком шляхом придбання Свідоцтва про оплату єдиного податку. Але законодавство встановлює жорсткі рамки для одержання такого Свідоцтва підприємцем. Так, на його придбання має право тільки фізична особа, що здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в трудових відносинах з яким, включаючи членів його сім'ї, протягом року знаходиться не більше 10 осіб, а об'єм його виручки від реалізації продукції за рік не перевищує 500 тис. грн.

Це є межа використання повноваження, наданого фізичним особам-підприємцям Указом Президента України «Про внесення змін в Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва». Окрім вищезгаданих обмежень, особам-підприємцям заборонено одержувати Свідоцтво про сплату єдиного податку, якщо вони торгують лікєро-горілчаними і тютюновими виробами, паливно-мастильними матеріалами. Поєднання імперативності і повноважень дає можливість державі ефективно управляти фінансами з урахуванням місцевих умов та бажань платників податків.

Категоричне вираження фінансово-правових норм стосується в основному відносин, що виникають при надходженні грошових коштів до бюджету, їх витратанні.

При добровільному методі мобілізації грошових коштів імперативність децю обмежена, але не виключається повністю. Держава та орга-

ни місцевого самоврядування в односторонньому порядку визначають умови позик, але придбання цінних паперів здійснюється за волевиявленням одержувачів.

Враховуючи викладене, під **фінансово-правовою нормою** слід розуміти встановлене компетентними державними органами правило поведінки сторін суспільних відносин, що виникають з приводу формування, розподілу та використання коштів централізованих і децентралізованих фондів, яке виражене в категоричній формі та забезпечене примусовою силою держави.

Таким чином, сутністю фінансово-правових норм є діяльність держави і органів місцевого самоврядування щодо регулювання фінансових відносин шляхом офіційного їх закріплення у формі прав та обов'язків суб'єктів цих відносин.

Структура фінансово-правових норм, тобто внутрішня побудова та складові елементи, не відрізняється від структури й елементів норм інших галузей права, але в їх складових частинах відображаються особливості регульованих ними суспільних відносин.

Гіпотеза фінансово-правових норм визначає умови, при наявності яких в учасників суспільних відносин у сфері фінансової діяльності держави можуть виникнути передбачені нормою юридичні права та обов'язки. Ці умови завжди виражені конкретно. Часто гіпотеза фінансово-правової норми має складну форму та містить декілька чітко сформульованих умов, за якими вимагається або надається право зробити певні дії в галузі фінансової діяльності держави. Наприклад, обов'язок підприємства сплатити в Державний бюджет податок на додану вартість реалізується з умовою, що воно віднесено згідно п. 1.2 ст. 1 Закону України «Про податок на додану вартість» у редакції від 03.04.97 р. до переліку осіб — платників податків — і здійснює операції, які є об'єктом оподаткування даним видом обов'язкових платежів.

Диспозиція вказує на наявність самого правила поведінки, тобто передбачає здійснення певних дій, пов'язаних з формуванням, розподілом або використанням коштів централізованих або децентралізованих фондів, визначає склад прав та обов'язків учасників фінансових відносин. Для фінансово-правової норми характерна чітка визначеність як диспозиції, так і гіпотези. Диспозиція вимагає певної поведінки від учасників фінансових відносин й не допускає відхилення від цих вимог. Наприклад, при наявності обставин, передбачених гіпотезою, як зазначено вище, особа-платник однозначно зобов'язана здійснити сплату податку на додану вартість у суворій відповідності з вимогами закону.

Санкція фінансово-правової норми містить вказівки в міру невиконання для її порушника наслідків, які виявляються в застосуванні спе-

ціальної фінансової дії (пеня, штраф, припинення фінансування або кредитування, закриття поточних рахунків та ін.).

Таким чином, основними заходами, що забезпечують належне виконання обов'язків, які покладені на учасників фінансових відносин, є фінансові санкції, характерні ознаки яких наступні:

- безпосередній зв'язок з фінансово-правовою відповідальністю;
- небажаний і негативний для правопорушника характер наслідків за порушення фінансово-правової норми;
- взаємозв'язок фінансово-правової відповідальності з нормою фінансового права;
- державно-примусовий характер застосування фінансово-правових санкцій за невиконання або неналежне виконання обов'язків, покладених на суб'єктів фінансових правовідносин.

Міра фінансово-правової відповідальності у більшості випадків носить майновий характер. Невиконання приписів держави, що містяться в диспозиціях фінансово-правових норм, завжди завдає матеріального (грошового) збитку державі в цілому або окремому органу місцевого самоврядування. А оскільки кошти, що використовуються органами державної влади для безперебійного функціонування, завжди обмежені, держава для захисту публічних фінансових інтересів передбачає покарання тих юридичних або фізичних осіб, які порушують приписи держави і цим завдають йому шкоди. Так, за невиконання податкових обов'язків платниками або невиконання банками (або іншими фінансово-кредитними установами) розпоряджень (доручень) про перелік до відповідних бюджетів сум податків і інших платежів або незарахування грошових коштів на поточні рахунки в банках у встановлені законами терміни винні сплачують пеню і штрафи. Причому фінансово-правовий штраф передбачається завжди у фіксованому розмірі адекватно рівню відповідальності суб'єктів фінансових правовідносин.

Правопорядок у сфері фінансів підтримується державою за допомогою «погрози» (вказівки), що міститься в санкції, покарання за завданий збиток, шляхом примусового виконання правового обов'язку, що покладається диспозицією фінансово-правової норми, тому вони можуть носити каральний і відновлювальний характер, як і норми інших галузей публічного права. Проте в інших галузях публічного права державний орган, караючи за порушення припису, що міститься в диспозиції норми, може вибирати міру відповідальності. За порушення припису фінансово-правової норми міра відповідальності завжди визначена законодавцем точно.

Санкції фінансово-правових норм реалізуються через фінансово-правову відповідальність. Держава, встановлюючи санкцію фінансово-

правової норми, не має на увазі конкретного правопорушника-громадянина, що не сплатив податки, це загрожує певними негативними наслідками, які наступлять для будь-якого суб'єкта фінансових правовідносин, якщо він порушить диспозицію норми. Фінансово-правова відповідальність застосовується до конкретного суб'єкта уповноваженими на це органами. Санкція фінансово-правової норми перетворюється на відповідальність при її реалізації в рамках нових уже фінансових правоохоронних правовідносин, які обов'язково виникнуть у зв'язку зі скоєним правопорушенням.

Законодавець, враховуючи особливу значущість фінансів для життєдіяльності держави, характер і ступінь суспільної небезпеки проти-правного діяння, встановлює для охорони фінансово-правових відносин не тільки фінансову, але й адміністративну, кримінальну, цивільно-правову і дисциплінарну відповідальність, яка передбачається відповідним законодавством (Кодексом про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом та ін.).

Як правило, в одному нормативно-правовому акті міститься багато правових норм і не кожна містить всі основні елементи норми. Проте жоден випадок порушення у сфері фінансів не проходить безкарно. Міра відповідальності за фінансове правопорушення завжди визначена законодавцем.

За своїм змістом фінансово-правові норми розподіляються на *матеріальні та процесуальні*.

Матеріальні фінансово-правові норми закріплюють види та обсяг коштів, які повинні надійти в централізовані і децентралізовані фонди з різних джерел (від юридичних і фізичних осіб), а також об'єм витрат, які будуть здійснені за рахунок цих фондів, джерела формування грошових ресурсів. Тобто вони визначають матеріальний зміст юридичних прав та обов'язків учасників фінансових правовідносин.

Процесуальні фінансово-правові норми встановлюють порядок діяльності в галузі формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів. Тобто визначають процедуру діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування щодо мобілізації коштів до централізованих і децентралізованих фондів та порядок реалізації обов'язків стосовно внесення коштів і витрачання їх іншою стороною фінансових правовідносин — юридичними та фізичними особами.

На відміну від інших галузей права фінансове право концентрує в єдину сукупність матеріальні та процесуальні норми. Винятковим є лише бюджетне право, у якому матеріальні норми складають інститут бюджетного устрою, процесуальні — бюджетного процесу.

Залежно від способу впливу на учасників фінансових відносин, які визначають характер їх юридичних прав і обов'язків, фінансово-правові норми розподіляються на три види: зобов'язуючі, забороняючі та уповноважуючі.

Зобов'язуючі фінансово-правові норми вимагають від суб'єктів фінансових відносин здійснити певні дії, визначаються їх обов'язки у сфері цих відносин. Наприклад, статтею 67 Конституції України встановлений обов'язок кожного громадянина сплачувати податки і збори у порядку й розмірах, установлених законом.

Забороняючі фінансово-правові норми складають заборону на здійснення певних дій у галузі фінансів, установлюють обов'язок учасників фінансових відносин утриматися від них. Так, згідно зі ст. 7 Декрету КМУ № 15—93 від 19.02.93 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» забороняється здійснення розрахунків у валюті України в рамках торгового обігу між резидентами і нерезидентами без індивідуальної ліцензії НБУ.

Уповноважуючі фінансово-правові норми закріплюють права учасників фінансових відносин на здійснення певних дій у передбачених рамках. Вони надають можливість застосування самостійних рішень у галузі фінансів, але в чітко визначених межах. Наприклад, відповідно до ст. 15 Закону України «Про систему оподаткування» місцеві податки та збори, механізм стягнення, порядок сплати встановлюються місцевими радами згідно з переліком та в межах розмірів ставок, визначених законами України.

Особливим видом фінансово-правових норм є норми техніко-юридичні, якими регулюється облік надходжень та витрат коштів відповідних фондів, порядок оформлення документів за грошовими операціями. Але при цьому потрібно визнати, що існують певні підстави розглядати такі норми як різновиди процесуальних фінансово-правових норм.

3.2. Фінансово-правові відносини: поняття, особливості і види

У процесі впливу держави за допомогою правових норм на відносини у сфері фінансової діяльності виникають, змінюються і припиняються фінансові правовідносини. Учасники цих відносин виступають як конкретні носії прав і обов'язків, установлених правовими нормами. Фінансово-правові відносини є юридичною формою прояву і закріплення фінансових відносин.

У фінансових правовідносинах виявляються суб'єктивні права їх учасників, тобто відбувається безпосередній вплив права на фінанси, оскільки приписи держави з приводу мобілізації, розподілу або використання грошових коштів централізованих або децентралізованих фондів реалізуються в поведінці людей, що беруть участь у цій діяльності.

Таким чином, суспільні відносини, які виникають у зв'язку з формуванням, розподілом та використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів, будучи урегульованими нормами права, набувають форми **фінансових правовідносин (фінансово-правових відносин)**. Ці правовідносини виникають на основі норм фінансового права, їх учасники знаходяться у взаємозв'язку через суб'єктивні юридичні права та обов'язки, і такі зв'язки (відносини) охороняються примусовою силою держави. За межами правових відносин фінансова діяльність здійснюватися не може. **Фінансові відносини існують лише у формі правовідносин.**

Зрозуміло, що фактичні (матеріальні) відносини в сфері фінансів можуть відхилитися від приписів (правових норм), установлених державою (наприклад, приховування доходу від оподаткування), що є правопорушенням, а не фінансовими відносинами за межами правовідносин.

Володіючи загальними з іншими правовідносинами рисами, фінансові правовідносини мають певну властиву лише їм специфіку. **Основними особливостями фінансово-правових відносин є:**

1. Фінансові правовідносини виникають у процесі фінансової діяльності держави.

2. Об'єкт фінансових відносин — гроші (грошові зобов'язання), точніше фонди коштів, які формуються, розподіляються та використовуються внаслідок реалізації суб'єктивних прав і юридичних зобов'язань.

3. Однією із сторін у фінансових правовідносинах завжди виступає держава або її уповноважений орган.

4. У фінансових правовідносинах не буває рівності сторін.

5. Фінансові правовідносини виражають організуючу роль держави в розподілі й перерозподілі національного доходу країни;

6. Фінансові відносини носять державно-владний майновий (грошовий) характер, тому ці суспільні відносини можна визначити як владно-майнові.

7. Права та обов'язки сторін фінансових правовідносин визначаються безпосередньо законом або нормативно-правовим актом. Тому виникнення, зміна і припинення фінансових правовідносин завжди пов'язано із законом або іншим нормативно-правовим актом.

Сукупність вказаних рис визначають специфіку фінансових правовідносин. Жодна з них окремо не може охарактеризувати фінансово-правові відносини повною мірою.

Фінансові правовідносини в механізмі впливу на фінанси держави і органів місцевого самоврядування виконують *три функції*: 1) вказують коло, на яких в конкретний період діє фінансово-правова норма осіб; 2) закріплюють конкретну поведінку юридичних осіб і громадян в області мобілізації, розподілу і використання фондів грошових коштів; 3) є умовою для можливості приведення в дію юридичних засобів забезпечення суб'єктивних прав і правових обов'язків учасників фінансових правовідносин. Наприклад, модель поведінки учасників правовідносин при сплаті податку на додану вартість сформульована Законом України про цей податок. У Законі встановлені права і обов'язки учасників фінансових відносин при внесенні податку на додану вартість, який є одним з основних доходів Державного бюджету. Конкретизуються ці приписи держави у фінансових правовідносинах, що виникають між органом державної податкової служби, уповноваженим банком і платником податку. В разі невнесення податкового платежу у строк, неподання необхідних документів у дію будуть приведені юридичні засоби забезпечення прав органів податкової служби, що представляють інтереси держави в цілому та обов'язки платника. Одночасно із забезпеченням юридичних прав органів податкової служби в правовідносинах забезпечується і право іншої сторони — платника податку (наприклад, право оскаржити дію податкової інспекції).

У фінансових правовідносинах реалізуються всі фінансово-правові норми. Приписи держави з приводу мобілізації, розподілу або використання фондів грошових коштів, що містяться в нормативно-правових актах, є юридичною формою, що наповнена матеріальними засобами при здійсненні позитивних дій (внесенні обов'язкових платежів, використанні коштів позабюджетних цільових фондів та ін.), цим і досягається мета фінансово-правового регулювання.

Матеріальним змістом фінансових правовідносин є поведінка сторін (наприклад, внесення суми податку), а юридичним — суб'єктивні права і обов'язки, встановлені фінансово-правовою нормою. Ознаки суб'єктивного права і юридичного обов'язку наведено на рис. 3.1.

Суб'єктивні права — це міра дозволеної (можливої) поведінки, що належить фінансовому або кредитному органу для задоволення фінансового інтересу держави або органу місцевого самоврядування, від імені якого він виступає, та забезпечена юридичними обов'язками іншої сторони відносин (наприклад, платником податку).

Рис. 3.1. Ознаки суб'єктивного права та юридичного обов'язку

Саме обов'язки іншої сторони фінансових правовідносин, що містяться у фінансово-правовій нормі, і є гарантією дотримання прав уповноваженого державою органом. Обов'язок іншої сторони фінансо-

вих правовідносин може полягати у стриманості від дій (використання бюджетних коштів не за бюджетним призначенням), або, навпаки, виконанні обов'язку (сплатити податок). Юридичний обов'язок у фінансових правовідносинах — це приписана зобов'язаному суб'єкту (наприклад, одержувачу бюджетних асигнувань) і забезпечена можливістю державного примушення міра необхідної поведінки, якої повинен дотримуватися цей суб'єкт. Ним може бути і фінансовий орган, який має виконати припис, наприклад Верховної Ради України, що міститься в законі про Державний бюджет України.

Для виникнення фінансових правовідносин недостатньо видання тільки нормативно-правового акту, оскільки в ньому містяться лише типові ознаки для виникнення таких правовідносин.

Так, ст. 67 Конституції України містить норму, яка покладає обов'язок на всіх, хто має дохід, сплачувати податок. Усі про це знають, але поки громадянин або юридична особа, опираючись на податкове законодавство, не подасть податкову декларацію — індивідуальний юридичний акт, що є юридичним фактом, з яким буде пов'язано виникнення податкових правовідносин, вони не виникнуть.

Юридичний факт — це життєві обставини, з якими правова норма пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин. У фінансових правовідносинах, як і у всіх видах правовідносин, юридичні факти підрозділяються на дії та події.

Юридичні факти — дії у фінансових правовідносинах, які можна підрозділити на правомірні і неправомірні.

Правомірні дії як вольова поведінка, що передбачається фінансово-правовою нормою, діляться на: 1) індивідуальні акти; 2) юридичні вчинки; 3) правомірні дії, направлені на підтримку фінансових інтересів держави.

Індивідуальний акт — ця правомірна дія сторони фінансових правовідносин, з якою пов'язані юридичні наслідки. Наприклад, подача податкової декларації до податкової інспекції.

Юридичний вчинок — ця правомірна дія, з якою фінансово-правова норма зв'язує юридичні наслідки через сам факт вольової дії. Наприклад, платник податків заявляє про виявлення неповного підрахунку доходів, що підлягають оподаткуванню.

До активних дій як юридичним фактам можуть відноситися не тільки правомірні дії (наприклад, благодійні внески в Державний або місцеві бюджети), але і неправомірні дії, тобто поведінка осіб, що не відповідає приписам фінансово-правових норм, приводить до правопорушень (нецільове використання субвенції місцевим органом) і викликає захист державою або органом місцевого самоврядування своїх фінансових інтересів.

І нарешті, юридичні факти у вигляді юридичних подій — ця обставина, не залежна від волі людей, але несе за собою виникнення, зміну або припинення фінансових правовідносин. Наприклад, народження дитини дає право одному з батьків, якщо його місячний дохід не перевищує 10 мінімальних заробітних плат, на щомісячне зменшення оподаткованого доходу на один неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Зміна фінансових правовідносин, отже, відбувається на підставі нормативно-правового акту, в якому передбачаються різні юридичні факти.

Припинення фінансових правовідносин здійснюється також у суворо передбачених нормативно-правовими актами випадках, наприклад вихід на пенсію, погашення фінансових зобов'язань та ін.

Держава й органи місцевого самоврядування повинна постійно управляти фінансовою діяльністю; мобілізувати, розподіляти і використовувати грошові ресурси, концентровані у фондах. У зв'язку з цим держава і органи місцевого самоврядування у фінансових правовідносинах беруть участь як владні суб'єкти, які на підставі нормативно-правових актів розпоряджаються грошовими коштами (грошові кошти — майно), а відносно, що виникають при цьому, носять владно-майновий характер.

Фінансові відносини можуть мати й організаційний характер (фінансовий контроль, складання, розгляд і затвердження фінансових планів у вигляді бюджету, кошториси та ін.). Але на основі цих організаційних відносин неминуче виникають і грошові відносини. Фінансовий контроль здійснюється для перевірки правильності витрачання коштів з грошових фондів, тобто на основі організаційних фінансових правовідносин виникають конкретні фінансові правовідносини, які за матеріальним змістом та стосовно фінансово-правових інститутів класифікуються на: бюджетні; відносини з формування і використання цільових державних та муніципальних позабюджетних фондів; за обов'язковими платежами (податковим і неподатковим); щодо державного боргу; державного кредиту; кошторисно-бюджетного фінансування; державного кредитування; державного страхування; грошового обігу; валютного контролю. Через ці відносини реалізуються права та обов'язки суб'єктів фінансового права.

Отже, **фінансові правовідносини** — це врегульовані нормами фінансового права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав і обов'язків, що реалізують розпорядження цих норм щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів, необхідних для функціонування держави, органів місцевого самоврядування і органів, дозволених державою.

Фінансові правовідносини вельми численні й багатоманітні. Їх можна класифікувати за колом учасників, за способом державного захис-

ту, за тривалістю дії та іншими підставами. Найбільш повно розкриває зміст фінансових правовідносин їх класифікація залежно від структури фінансової системи держави.

У зв'язку з наявністю матеріальних і процесуальних норм фінансового права фінансові відносини також можна розподілити на *матеріальні* та *процесуальні*.

Через **матеріальні фінансові правовідносини** реалізуються права і обов'язки суб'єктів щодо одержання, розподілу та використання певних фінансових ресурсів, які виражені в конкретному розмірі або певному виді доходів і видатків. Основний зміст суб'єктивних матеріальних фінансових прав та обов'язків полягає у можливості або необхідності отримання, сплати, розподілу, перерозподілу, вилучення та ін. цих конкретно певних фінансових коштів.

Процесуальні фінансові правовідносини виникають у ході встановлення форм і методів мобілізації фінансових ресурсів, порядку їх розподілу, форм та методів контролю за їх використанням. Державно-владний елемент проявляється в даному випадку у визначенні та регламентації форм, методів, порядку і строків надходжень коштів, визначенні цілей і заходів, на які вони можуть бути використані.

Фінансове право регулює відносини, що включаються в його предмет, визначає права і обов'язки їх учасників, тобто органів держави, місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, що беруть участь у фінансовій діяльності. Ці учасники і є суб'єктами фінансового права, і, як правило, стають суб'єктами фінансових правовідносин. Але не завжди суб'єкти фінансового права є суб'єктами конкретних фінансових правовідносин.

Суб'єкти фінансових правовідносин — юридичні особи і громадяни, які на підставі правових норм можуть бути учасниками фінансових відносин. До них можна віднести всі три основні групи, на які розподіляються суб'єкти права:

- а) суспільно-територіальні утворення;
- б) колективні суб'єкти;
- в) індивідуальні суб'єкти.

Але при цьому слід звернути увагу на те, що однією із сторін у фінансових правовідносинах завжди буде виступати держава або її уповноважений орган.

Суб'єкт фінансового права — це учасник фінансових відносин, який за своїми особливостями фактично може бути носієм суб'єктивних прав і обов'язків. Властивість юридичної або фізичної особи бути носієм юридичних прав і обов'язків через юридичні норми називається правосуб'єктністю. Правосуб'єктність у фінансовому праві включає

два елементи: можливість мати права й нести обов'язки (правоздатність) і можливість самостійно здійснювати свої права і обов'язки (дієздатність). Так, громадяни України знають, що ст. 67 Конституції України покладає обов'язок на кожного, що має дохід, подавати щорічно декларацію про майнове становище і свої доходи за минулий рік і сплачувати податок. Громадянин, що має зароблений дохід, є суб'єктом фінансового права та потенційним суб'єктом фінансових правовідносин. Після подачі декларації про доходи громадянин вступає в конкретні фінансові правовідносини з органом податкової служби. Правосуб'єктність у фінансовому праві — поняття більш широке, ніж суб'єкти фінансових відносин. Суб'єкти фінансового права — це юридичні і фізичні особи, які наділені правосуб'єктністю та потенційно можуть стати учасниками фінансових правовідносин.

Суб'єктами фінансового права є держава, адміністративно-територіальні утворення; юридичні особи — підприємства всіх форм власності, установи, суспільні організації, тобто колективні суб'єкти, і громадяни — індивідуальні суб'єкти.

Держава виступає, як правило, в особі Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів, Міністерства фінансів і Національного банку України. Наприклад, у відносинах щодо державного кредиту Україна виступає в особі Кабінету Міністрів, а відповідальність за державним боргом Україна несе як держава, що є суб'єктом фінансового права.

Тема 4

Правові основи фінансового контролю в Україні

- 4.1. Сутність, значення та елементи фінансового контролю.
- 4.2. Види фінансового контролю.
- 4.3. Методи фінансового контролю
- 4.4. Організація та органи фінансового контролю.

4.1. Сутність, значення та елементи фінансового контролю

До кількості загальних функцій управління відносяться планування, регулювання, керівництво, організація, координація і контроль (від фр. *controle* — перевірка, а також спостереження з метою перевірки; у свою чергу ст. фр. *contrerole*, де *contre* — проти, *role* — список). Отже,

однією з найважливіших функцій державного управління є контрольна діяльність, зокрема фінансовий контроль. При співвідношенні фінансового контролю і державного управління стає очевидним, що фінансовий контроль є способом досягнення конкретного завдання, що стоїть перед державою, — установлення правопорядку і законності у сфері фінансової діяльності.

Будь-яка держава відносно фінансової діяльності зацікавлена у вирішенні декількох *завдань*:

1) щоб усі її розпорядження, які стосуються організації і здійснення фінансової діяльності, були точно й неухильно виконані (завдання забезпечення законності);

2) держава зацікавлена, щоб її гроші, гроші публічних союзів, а частково і приватні грошові кошти витрачалися економно, раціонально та ефективно (завдання забезпечення доцільності);

3) держава завжди прагне зберегти свої гроші від усякого роду розкрадств, і особливо в тій їх формі, яка в давнину іменувалася казнокрадством (завдання забезпечення збереження);

4) можна виділити й інші завдання, наприклад, своєчасності та повноти забезпечення державних і суспільних потреб у фінансових коштах (завдання забезпечення своєчасності наповнюваності Державного бюджету та інших централізованих фондів).

Усі ці завдання держава вирішує за допомогою **фінансового контролю**, який можна визначити як цілеспрямовану діяльність органів публічної влади і суспільних організацій, має своїм завданням досягнення забезпечення законності, фінансової дисципліни та раціональності в процесі формування, розподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів коштів.

Сутність фінансового контролю зрештою можна звести до перевірки співвідношення фактичного стану, заданого відносно законності і доцільності формування, розподілу й використання грошових, трудових, матеріальних та інших ресурсів.

Для фінансового контролю характерні риси, які взагалі властиві контрольній діяльності, а саме:

- оперативність;
- цілеспрямованість;
- безпосередність;
- обґрунтованість;
- дієвість.

У той же час слід підкреслити, що фінансам як економічній категорії, окрім розподільної і регулюючої, властива також і контрольна функція. Вона виявляється як при контролі розподілу валового внутрішньо-

го продукту, так і при витрачанні публічних грошових фондів відповідно до їх цільового призначення. Все це свідчить про те, що контрольна функція фінансів є об'єктивною основою фінансового контролю.

На сьогодні у складних умовах зміцнення ринкової економіки, ускладнення фінансового механізму контрольна функція у сфері фінансів набуває особливої актуальності. Перш за все це пов'язано з певною специфікою даного виду діяльності, що дозволяє активно впливати на економічні процеси. Ефективний фінансовий контроль сприяє прискоренню економічного і соціального розвитку держави, раціональної організації використання всіх наявних ресурсів, забезпеченню збереження загальнодержавної і муніципальної власності. У цьому зв'язку слід звернути увагу на основні **функції фінансового контролю**. До них слід віднести: регулюючу, правоохоронну, профілактичну та інформаційну. Саме через ці правові засоби фінансовий контроль безпосередньо впливає на суспільні відносини, виявляється його активний, наступальний характер.

Говорячи про особливості фінансового контролю, слід зазначити, що в сучасних умовах відбувається його ускладнення, все чіткіше виявляється його багатоаспектність. У першу чергу це пов'язано з тим, що сфера контрольної діяльності все більш розширюється, розповсюджуючись на недержавні підприємства і громадян, що займаються підприємницькою діяльністю. Фінансовий контроль стає все більш багатоманітним і багатоплановим. Деякі контролюючі органи були скасовані, виникли нові, тому систему органів фінансового контролю ще не можна визнати сформованою остаточно.

Сутність фінансового контролю розкривається в **основних завданнях**, поставлених перед ним, серед них:

а) перевірка своєчасності і повноти виконання підконтрольними суб'єктами фінансових зобов'язань перед державою та органами місцевого самоврядування;

б) перевірка виконання органами державної влади і місцевого самоврядування покладених на них функцій з формування, розподілу та використання грошових фондів;

в) перевірка дотримання правильності здійснення фінансових операцій, збереження грошових коштів і матеріальних ресурсів;

г) перевірка правильності й ефективності використання публічних грошових фондів;

д) виявлення та усунення порушень фінансової дисципліни;

е) попередження порушень законності у сфері фінансової діяльності, забезпечення відшкодування матеріального збитку, виявлення винних осіб і залучення їх до відповідальності;

ж) виявлення внутрішніх резервів виробництва — підвищення його ефективності, найбільш економічного використання матеріальних ресурсів та грошових коштів.

Реалізація перерахованих завдань фінансового контролю є необхідною умовою забезпечення правопорядку і законності у процесі здійснення фінансової діяльності. Однією із сторін правопорядку і законності у сфері фінансів є фінансова дисципліна.

Фінансова дисципліна відображає обов'язковий для всіх суб'єктів порядок ведення фінансового господарства, дотримання встановлених норм та правил виконання фінансових зобов'язань. Іншими словами, це суворе і точне дотримання всіма учасниками фінансової діяльності своїх обов'язків, що витікають з розпоряджень держави, які регулюють порядок формування, розподілу та використання публічних грошових фондів. Необхідно підкреслити, що вимоги фінансової дисципліни обов'язкові не тільки для підприємств всіх форм власності і громадян, але і для органів державної влади та місцевого самоврядування.

Структурно фінансовий контроль є організаційною системою, яка складається з наступних **елементів**:

- 1) суб'єкт контролю;
- 2) об'єкт контролю;
- 3) предмет контролю;
- 4) мета контролю;
5. методи здійснення контролю.

Серед **суб'єктів фінансового контролю** слід розрізняти окремо:

- а) суб'єкт, який контролює;
- б) суб'єкт, якого контролюють.

Суб'єктами фінансового контролю виступають або безпосередньо державні органи, наділені владними повноваженнями через свій правовий статус, або, в деяких випадках, недержавні суб'єкти, які діють від імені і за дорученням держави, чиї владні повноваження виникають на основі цього доручення. Також до суб'єктів фінансового контролю можна віднести суспільні організації, здійснюючі таку діяльність на користь окремих соціальних груп або класів, або всього суспільства в цілому.

Слід чітко розмежовувати об'єкт і предмет фінансового контролю, оскільки ці поняття нетотожні. **Об'єкт фінансового контролю** не обмежується перевіркою тільки грошових фондів. Насправді він включає і матеріальні, і природні, і трудові й інші ресурси держави, оскільки їх використання здійснюється в грошовій формі або опосередковане нею. Інакше, фінансовий контроль розповсюджується не тільки на безпосередньо фінансові, але і на пов'язані з ними господарські відносини.

Предметом фінансового контролю виступають первинні документи, що містять відомості про фінансово-господарську діяльність контролюваного суб'єкта.

Деякі вчені вважають, що об'єктами фінансового контролю виступають особи, які знаходяться у сфері фінансової діяльності держави, а саме: 1) державні органи; 2) державні юридичні особи; 3) недержавні юридичні особи; 4) громадяни, (особи), які мають відношення до фінансової діяльності. Предмет фінансового контролю — поведінка об'єктів цього контролю з погляду дотримання ними своїх обов'язків як учасників фінансової діяльності. але ці твердження є спірними.

Метою фінансового контролю є: 1) виявлення фактів порушення фінансового законодавства або неналежного виконання учасником фінансової діяльності своїх обов'язків; 2) виявлення винних і залучення їх до відповідальності; 3) усунення порушень фінансової дисципліни, у тому числі відновлення порушених правовідносин.

Методи фінансового контролю — прийоми і способи його здійснення.

Методика — це конкретні прийоми і способи здійснення конкретних дій при реалізації фінансового контролю. Вона показує, в якому порядку необхідно проводити перевірку, з чого її починати та чим закінчувати.

Фінансовий контроль здійснюється в чітко визначених правових межах та викликає конкретні юридичні наслідки. Правове регулювання фінансового контролю здійснюється нормами фінансового права. В юридичній літературі існує думка про фінансовий контроль як інститут загальної частини фінансового права. Разом з тим позов сумнівом і інше. Фінансовий контроль властивий усім етапам фінансової діяльності, всім фінансово-правовим підгалузям та інститутам особливої частини фінансового права. Також фінансовий контроль є, мабуть, єдиним структурним підрозділом фінансового права, правові норми якого містяться як у загальній, так і в особливій частинах, тобто структура фінансового контролю має достатньо складний характер. До загальної частини фінансового права слід віднести фінансово-правові норми, регулюючі загальні принципи, мету і завдання, організацію і порядок здійснення фінансового контролю, характеристику його видів та методів. Що ж до фінансово-правових норм, що передбачають специфіку здійснення фінансового контролю в різних сферах фінансової діяльності, то вони цілком справедливо відносяться до особливої частини. Конкретизація ж їх специфічних завдань і змісту знаходить своє відображення в інституційних правових актах (наприклад, в Бюджетному кодексі України або Законі України «Про аудиторську діяльність»).

Певний інтерес становить проблема фінансового контролю в ракурсі процесуальної форми. Стисло, «пунктирно» позначимо деякі принципові моменти. Контрольну діяльність необхідно розглядати як самостійний і специфічний різновид юридичного процесу. При цьому, досліджуючи ієрархічну структуру процесу, контроль слід розташувати після правотворчості й правозастосування. Повною мірою наведене відноситься і до фінансового контролю. В ході здійснення фінансового контролю використовуються норми як матеріального, так і процесуального права, де пріоритет залишається за останніми. Так, вони визначають фінансові контрольні-процесуальні виробництва, стадії і режими. Переважаючими відповідно є і фінансові контрольні-процесуальні правовідносини.

4.2. Види фінансового контролю

Контроль, як установлення відповідності заданого стану фактичному у сфері фінансової діяльності при його розгляді з соціальної точки зору можна підрозділити на *державний* і *суспільний*. На сьогодні існують певні підстави стверджувати, що правомірно виділяти і *міжнародний* фінансовий контроль як відповідну діяльність міжнародних організацій, що стосується певних сторін фінансової діяльності держав або міжнародних організацій. Наприклад, контроль МВФ або інших подібних структур. Згідно з переконаннями, що існували у фінансово-правовій науці Радянського Союзу, фінансовий контроль розподілявся на два види: *державний* і *суспільний*. У рамках останнього виділялися *партійний*, *профспілковий* і *народний* контроль.

Фінансовий контроль відрізняється багатоплановістю поставлених перед ним цілей і різноманіттям вирішуваних завдань. Його здійснення входить у компетенцію досить широкого кола контролюючих органів. У теорії фінансового права виділяються різні критерії, різні підстави класифікації фінансового контролю. При цьому загальноприйнятим підходом у виділенні конкретних його видів є вибір таких критеріїв, як суб'єктний склад контролюючих органів; специфіка об'єкта фінансового контролю; час його проведення.

На основі викладеного вище можна запропонувати наступну класифікацію фінансового контролю:

1. Залежно від часу проведення розрізняють фінансовий контроль:
 - а) попередній;
 - б) поточний (оперативний);
 - в) подальший.

Попередній фінансовий контроль передує проведенню фінансово-господарських операцій. Він здійснюється на стадії складання, розгляду і затвердження проектів бюджетів, кошторисів, планів, договорів. Основна мета даного виду контролю — попередження порушень чинного фінансового законодавства, при цьому діяльність органів фінансового контролю націлена на своєчасне попередження незаконного і нерационального використання грошових коштів та матеріальних ресурсів. Належне використання попереднього фінансового контролю дозволяє досягти максимального позитивного ефекту, уникнути порушень фінансової дисципліни.

Поточний фінансовий контроль здійснюється в короткі відрізки часу, безпосередньо в процесі проведення господарських і фінансових операцій. Даний контроль можна назвати ще оперативним через його гнучкість та своєчасність, оскільки часто здійснюється повсякденно, будучи постійним. Широке використання цього виду контролю дозволяє знайти помилки і зловживання, допущені як на стадії попереднього контролю, так і безпосередньо в ході проведення фінансово-господарської операції.

Подальший фінансовий контроль здійснюється по завершенню конкретної фінансово-господарської операції або після закінчення певного звітного періоду (наприклад, фінансового року). Цей вид контролю можна охарактеризувати як своєрідний останній «рубіж», перешкода на шляху порушень. Він дозволяє знайти упущення, допущені в ході попереднього та поточного контролю і, як правило, відрізняється поглибленим і всеосяжним підходом до вивчення фінансово-господарської діяльності контрольованого суб'єкта та своїм комплексним характером. До основних напрямів подальшого контролю можна віднести: аналіз виконання планів і бюджетів; перевірку кошторисів, звітів і балансів; вивчення на предмет законності рішень органів управління суб'єкта, що перевіряється; виявлення випадків незбереження майна; визначення шляхів попередження порушень фінансової дисципліни і заходів з їх усунення.

2. Залежно від такого критерію, як плановість, фінансовий контроль буває *плановим* і *позаплановим*. Таке положення відповідає Указу Президента України «Про деякі заходи по дерегулюванню підприємницької діяльності» від 23 липня 1998 року № 817/98. Згідно з вищезгаданим актом **плановою виїзною перевіркою** вважається перевірка фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, яка передбачена в плані роботи контролюючого органу і проводиться за місцезнаходженням такого суб'єкта або за місцем розташування об'єкта власності, щодо якого проводиться така планова виїзна

перевірка. Планова виїзна перевірка здійснюється за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, за письмовим рішенням керівника відповідного контролюючого органу не частіше одного разу в календарному році в межах його компетенції.

Забороняється проведення планових виїзних перевірок за окремими видами зобов'язань перед бюджетами, окрім зобов'язань за бюджетними позиками і кредитами, які гарантовані бюджетними засобами.

Право на проведення планової виїзної перевірки об'єкта підприємницької діяльності контролюючим органом надається в тому випадку, коли такому суб'єкту не пізніше ніж за десять календарних днів до дня виконання вказаної перевірки направлено письмове повідомлення із зазначенням на її проведення.

Позаплановою виїзною перевіркою вважається перевірка, яка не передбачена в планах роботи контролюючого органу і проводиться в суворо обумовлених законом випадках. Наприклад, коли суб'єктом підприємницької діяльності не надані у встановлений термін документи обов'язкової звітності або у разі надання в установленому порядку суб'єктом підприємницької діяльності скарги про порушення законодавства посадовцями контролюючого органу під час проведення останніми планової або позапланової виїзної перевірки.

Крім використання виїзних перевірок для здійснення фінансового контролю, контролюючими органами може бути використана така форма його здійснення, як **контроль камеральний**, тобто проведення фінансових перевірок за даними контрольного органу документами, що надані підконтрольним об'єктом з метою виявлення правильності їх заповнення, а також відповідності вказаної в них наявної оперативної інформації про результати фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю.

3. Залежно від періодичності (частоти) проведення контроль буває:

- а) постійний (ще його можна позначити як повсякденний);
- б) систематичний;
- в) епізодичний (часто даний вид контролю має разовий характер).

4. Залежно від форми проведення розрізняють контроль:

- а) обов'язковий (зовнішній);
- б) ініціативний (внутрішній).

Обов'язковий фінансовий контроль здійснюється у випадках, коли чинне законодавство містить відповідну вимогу. Крім того, другою підставою до його виконання є рішення компетентного державного органу. Як правило, обов'язковий фінансовий контроль здійснюється силами державних (муніципальних) фінансових органів.

Що стосується *ініціативного* фінансового контролю, то основним моментом при віднесенні до даного виду є елемент «волевиявлення», контроль виконується за самостійним і добровільним рішенням господарюючих суб'єктів. Проводиться як власними силами, так і із залученням аудиторів.

5. Залежно від суб'єкта, що здійснює контроль:

- а) державний;
- б) муніципальний;
- в) суспільний;
- г) аудиторський.

Державний фінансовий контроль проводять органи держави, що наділені відповідною компетенцією, уповноважені на виробництво контрольних дій. При цьому можна виділити органи:

— загальної компетенції (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, місцеві ради та ін.);

— спеціальної компетенції — органи, створені виключно для фінансового контролю. Сюди можна віднести, наприклад, Рахункову палату, податкові органи, Головне контрольно-ревізійне управління, Державне казначейство, а також підлеглі їм підрозділи на місцях.

Муніципальний фінансовий контроль проводиться органами місцевого самоврядування. Сфера його застосування досить широка (від затвердження місцевого бюджету, його виконання і затвердження звіту про його виконання до конкретних питань дотримання фінансової дисципліни, що входять в компетенцію органів місцевого самоврядування).

Як у державному, так і в муніципальному фінансовому контролі можна також виділити (залежно від області дії): надвідомчий (міжвідомчий), внутрішньовідомчий і внутрішньогосподарський контроль.

Суспільний фінансовий контроль є незалежним фінансовим контролем, який здійснюється представниками громадськості на ініціативній (добровільній) та безкоштовній основі.

Аудиторський фінансовий контроль є незалежним професійним фінансовим контролем, здійснюваним аудиторами (фізичними особами) і аудиторськими фірмами.

6. Залежно від сфери фінансової діяльності, що перевіряється, контроль буває:

- а) бюджетний;
- б) податковий;
- в) валютний;
- г) банківський;
- д) страховий.

Відокремлення перерахованих конкретних видів фінансового контролю в даному випадку фактично ставиться у залежність від тієї сфери фінансового права, в якій безпосередньо відбувається контрольна діяльність, тобто від підгалузей та інститутів особливої частини фінансового права.

7. Залежно від джерела інформації розрізняють контроль:

- а) фактичний;
- б) документальний.

Фактичний фінансовий контроль полягає у вивченні реального стану об'єкта, що перевіряється, його огляді й обмірюванні в натурі, встановленні дійсної наявності грошових коштів і матеріальних ресурсів, аналізі отриманої при цьому інформації та документів на предмет їх відповідності.

Документальний фінансовий контроль є перевіркою і аналізом первинних документів (у тому числі і технічних носіїв інформації), що містять відомості про рух грошових коштів (бухгалтерських і статистичних звітів, кошторисів, балансів та ін.).

Фактичний і документальний фінансовий контроль існують не відособлено, а доповнюють один одного. Так, наприклад, за наявності належних підстав документальна ревізія може бути доповнена фактичною перевіркою (виробництвом контрольного обмірювання, зняттям залишків матеріальних цінностей та ін.).

Наведений перелік видів фінансового контролю не є вичерпним. Так, наприклад, можна виділити також такий критерій класифікації фінансового контролю, як його об'єм (повнота обхвату).

4.3. Методи фінансового контролю

Для фінансового права характерна широка різноманітність методів фінансового контролю. **Метод** фінансового контролю можна — сукупність способів, засобів і прийомів у здійсненні контрольних функцій. Слід зазначити, що аналіз методів фінансового контролю ґрунтується на досягненнях як фінансового права, так і деяких суміжних наук (статистики, бухгалтерського обліку, логіки).

Вибір тих або інших конкретних методів фінансового контролю, в першу чергу, залежить від: об'єму компетенції контролюючого органу; цілей і завдань, які перед ним поставлені; підстав і моменту проведення контролю.

Серед основних методів фінансового контролю можна виділити: облік, аналіз, перевірку, аудит, ревізію і фінансово-економічну експер-

тизу, а також обстеження, інспекцію, спостереження. Ці методи конкретизуються в різних відомчих методиках та правилах проведення контролю.

Розглянемо більш детально *основні методи фінансового контролю*.

1. Облік є досить специфічним фінансово-контрольним методом, сфера застосування якого головним чином обмежується діяльністю контролюючих органів при здійсненні реєстрації суб'єктів контролю (наприклад, платників податків) або в інших випадках, визначених чинним законодавством (наприклад, при погашенні податкової заборгованості перед бюджетом шляхом проведення взаємозарахувань коштів з фінансуванням витрат у рахунок погашення недоїмки за відповідними платежами в Державний і місцеві бюджети). Облік не обмежується чисто реєстраційною роботою, а включає також аналітику і створення інформаційної бази.

2. Аналіз (від грец. — розкладання, розчленовування) проводиться на основі використання даних звітності (поточної або за певний період) та будується на використуванні таких специфічних статистичних прийомів, як індексний метод, метод середніх і відносних величин. При даному методі фінансового контролю шляхом аналітичної діяльності досліджуються основні фінансово-економічні характеристики об'єкта контролю, що часто дозволяє виявити неявні порушення фінансової дисципліни, а також установити їх причини. Досить ефективний при цьому такий фінансово-економічний прийом, як порівняння.

3. Перевірка — ця одноразова контрольна дія, що полягає в зіставленні фактичних і документальних даних, як правило, за якими-небудь окремими напрямками фінансово-господарської діяльності суб'єкта. Тобто перевірка — це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або її підрозділів. Результати перевірки оформляються довідкою або відповідною запискою.

Можна виділити наступні підстави *класифікації видів перевірок* залежно:

- а) від організаційної ознаки:
 - планові перевірки (внесені в установленому порядку в плани роботи контролюючого органу);
 - позапланові перевірки (здійснювані певною мірою раптово, поза планом, за наявності вагомих підстав: вказівки вищого фінансового органу; при надходженні скарг громадян або іншої інформації про порушення фінансової дисципліни, упущеннях у роботі, що вимагають невідкладної перевірки; на вимогу компетентних державних органів);
- б) від підстави призначення:

— повторні перевірки (що проводяться через деякий час після початкової (первинної) фінансової перевірки у разі визнання її проведеної неякісно або з метою контролю за усуненням виявлених порушень; дана перевірка проводиться з тих же питань і охоплює той же період часу, що і первинна);

— додаткові перевірки (здійснюються для з'ясування питань, які не ставилися перед первинною перевіркою, часто у зв'язку із тими обставинами, що знову виникли);

в) від об'єму:

— повні перевірки (такі, що охоплюють всі сторони фінансово-господарської діяльності);

— часткові (неповні) перевірки (в ході них перевіряються окремі сторони фінансово-господарської діяльності);

— комплексні перевірки (здійснюються, як правило, групою фахівців, при цьому перевірці підлягає вельми широке коло взаємопов'язаних питань). Як один з підвидів комплексної перевірки можна виділити наскрізну перевірку, яка охоплює фінансово-господарську діяльність ряду організацій або підприємств, пов'язаних між собою відносинами субординації;

— тематичні (цільові) перевірки (присвячені певному колу питань, ділянці роботи, темі, охоплюють або окремий напрям діяльності суб'єкта, що перевіряється, або виділений тип операцій);

г) від повноти обхвату:

— суцільні (фронтальні) перевірки (вивчаються абсолютно всі документи і облікові записи за позначений період часу);

— вибіркові перевірки (контролю підлягає якийсь окремий напрям діяльності суб'єкта, якого перевіряють, виділена за певним принципом або не вся діяльність суб'єкта, а тільки робота якого-небудь його структурного підрозділу);

д) від місця проведення:

— виїзні перевірки (здійснюються за місцем розташування об'єкта контролю);

— камеральні перевірки (проводяться за місцем дислокації органу фінансового контролю);

е) від характеру контролюваних показників:

— арифметичні перевірки (зводяться до оцінки правильності математичних розрахунків і таксувань);

— формальні перевірки (за якими здійснюється перевірка правильності оформлення документів, наприклад, з'ясовується достовірність підписів і печаток, наявність стирань і виправлень, правильність заповнення реквізитів);

ж) від характеру контролюючих суб'єктів:

— позавідомчі перевірки (покладаються на органи іншого по відношенню до організації відомства або міністерства, що перевіряється);

— відомчі перевірки (здійснюються в рамках одного і того ж відомства або міністерства, але працівниками більш високого рівня, вищої організації).

Окремо необхідно виділити також «зустрічну перевірку», що досить часто використовується контрольними органами, при якій проводиться стикування первинних документів або звітної інформації з аналогічними або взаємопов'язаними даними підприємства-контрагента.

Наказом ДПАУ «Про організацію контролюючо-перевірочної роботи» встановлена періодичність проведення планових документальних перевірок суб'єктів підприємницької діяльності за питаннями дотримання податкового і валютного законодавства не частіше одного разу на рік за затвердженими національними, регіональними та місцевими планами перевірок, що відбуваються, як правило, комплексно.

Документальні перевірки на вимогу правоохоронних органів, а також підрозділів податкової міліції, зустрічні перевірки, перевірки з питань своєчасності сплати платежів до бюджетів, відшкодування з бюджетів проводяться у міру виникнення необхідності.

Проведення інших додаткових перевірок здійснюється з дозволу керівника вищої державної податкової адміністрації.

Наказом ДПАУ затверджений «Порядок періодичності перевірок і проведення обстежень виробничих складських, торгових і інших приміщень», відповідно до якого органи державної податкової служби мають право здійснювати на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності і у громадян, у тому числі громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, товарно-касових книг, свідчень електронних контролюючо-касових апаратів і комп'ютерних систем, які вживаються для розрахунків за готівку зі споживачами, та інших документів незалежно від способу представлення інформації (включаючи комп'ютерний), пов'язаних із нарахуванням і сплатою податків, інших платежів, наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, спеціальних дозволів (ліцензій, патентів та ін.) на її здійснення, виконувати інші дії.

Документальні перевірки крупних платників податків з питань дотримання податкового і валютного законодавства, правильності нарахування, повноти та своєчасності сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів) проводяться

комплексно один раз у рік за затвердженими національними, регіональними та місцевими планами перевірок.

При проведенні комплексних перевірок ними повинні бути охоплені всі види податків, зборів і інших обов'язкових платежів до бюджету, перевірене дотримання чинного податкового законодавства.

Для встановлення правомірності ведення господарської діяльності, правильності розрахунків з бюджетами, дотримання чинного податкового законодавства в ході проведення документальних перевірок може виникнути необхідність здійснення зустрічних перевірок суб'єктів підприємницької діяльності або громадян, з якими суб'єкт підприємницької діяльності, який перевіряється, має господарські відносини.

Зустрічні перевірки проводяться органами державної податкової служби в міру виникнення необхідності в їх проведенні.

Інформація про результати перевірки представляється в дводенний термін після її закінчення відповідним державним податковим органом, що здійснював зустрічну перевірку, до державного податкового органу, який дав завдання на її проведення.

Оперативний контроль за виконанням законів «Про застосування електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг при розрахунках із споживачами у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг», «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності», «Про акцизний збір на алкогольні напої і тютюнові вироби», Указів Президента України «Про невідкладні заходи з посилення валютною контролю» і «Про невідкладні заходи з повернення до України валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами» здійснюється за окремими планами, затвердженими керівниками державних податкових органів.

Документальні перевірки щодо правильності визначення сукупного оподаткованого доходу, утримання прибуткового податку з громадян, надання пільг, своєчасності і повноти перерахування до бюджету утриманих сум підприємствами, організаціями, установами незалежно від їх підлеглості, окрім крупних, проводяться не рідше за один раз у два роки відповідно до річного плану-графіка податкового органу, який складається на початку кожного року.

Документальні перевірки фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності — здійснюються не рідше за один раз у два роки відповідно до річного плану-графіка податкового органу, який складається на початку кожного року.

Перевірки-обстеження торгово-посередницької і виробничої діяльності громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — проводяться не менше двох разів на рік.

Перевірки виконання громадянами положень Декрету КМУ «Про податок на промисел» здійснюються постійно протягом року.

Обстеження будь-яких складських, торгових і інших приміщень підприємств, установ і організацій проводяться у міру виникнення необхідності в їх проведенні.

Слід звернути особливу увагу на розпорядження Державної податкової адміністрації України «Про введення в дію порядку проведення оперативних перевірок і розгляд матеріалів по них», згідно з яким *оперативна перевірка* відбувається в цілях визначення факту дотримання або недотримання суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють розрахунки із споживачами за готівку, вимог податкового законодавства, виявлення порушень, а також отримання інформації на користь повноти, своєчасності і правильності сплати до бюджетів і державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів).

За наслідками оперативної перевірки складається акт перевірки у двох екземплярах і підписується посадовцями, які проводили оперативну перевірку, а також керівником або особою, яка його заміщає, а у разі їх відсутності — матеріально відповідальною особою суб'єкта підприємницької діяльності.

Керівник, або особа, яка його заміщає, а у разі їх відсутності — матеріально відповідальна особа суб'єкта підприємницької діяльності, що перевіряється, мають право під час підписання акту перевірки письмово оформити свою незгоду з результатами оперативної перевірки і надати відповідні обґрунтовані зауваження (роз'яснення) у письмовій формі, за якими повинні бути вказані висновки перевіряючих.

Проведення оперативної перевірки починається, як правило, з фіксації службовою особою обличчям податкової служби факту закупівлі споживачем товару (замовлення, отримання послуги), або з негласної контрольної закупівлі товару (замовлення, отримання послуги), або з перевірки інших питань дотримання вимог податкового законодавства відповідно до завдань, поставлених керівником органу податкової служби або його заступником.

Рішення про застосування фінансових санкцій за матеріалами оперативної перевірки керівник (заступник) податкового органу приймає відповідно до положень Інструкції про застосування і стягнення фінансових санкцій органами державної податкової служби, затвердженої наказом Головної державної податкової інспекції України, не пізніше 10 днів з дня складання акту оперативної перевірки або не пізніше 10 днів з дня реєстрації акту в журналі реєстрації вхідної кореспонденції.

4. Аудит є незалежною формою контролю, який досліджує тільки питання, обумовлені в договорі з замовником.

В умовах зміцнення в нашій державі ринкової економіки, з розвитком підприємництва, широким розповсюдженням приватної власності, становленням ринку капіталу ефективна робота системи незалежного професійного фінансового контролю є актуальною необхідністю. Основне завдання аудиторського контролю — отримання об'єктивної інформації про фінансовий стан суб'єкта, що перевіряється, відповідності його господарської діяльності чинному законодавству. В існуванні такого виду контролю зацікавлена як держава, так і підприємці, він дозволяє поєднувати їх інтереси без додаткового навантаження на бюджет. При цьому слід відзначити, що аудит жодною мірою не підміняє державний фінансовий контроль.

Законодавець отожднює поняття «аудит» і «аудиторська перевірка», закріплюючи **аудит** як перевірку даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів. (ст. 3 Закону України «Про аудиторську діяльність»).

Аудит в Україні здійснюється як фізичними особами (аудиторами), так і юридичними особами (аудиторськими фірмами).

Аудиторська перевірка може бути добровільною (ініціативною, що проводиться за рішенням самого господарюючого суб'єкта) і обов'язковою.

Випадки, коли проведення аудиторської перевірки є обов'язковим, перераховані в ст. 8 Закону України «Про аудиторську діяльність». Проведення аудиту є обов'язковим для:

1) підтвердження достовірності та повноти річної фінансової звітності і консолідованої фінансової звітності відкритих акціонерних товариств, підприємств-емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;

2) перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

3) емітентів цінних паперів при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Проведення аудиту є обов'язковим також в інших випадках, передбачених законами України (для державних підприємств при здачі в

оренду цілих майнових комплексів, приватизації, корпоратизації, інших змін форми власності; для порушення питання про визнання неплатоспроможним або банкрутом).

Проте у будь-якому випадку аудиторська перевірка проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) і замовником. Господарюючі суб'єкти, для яких законодавством встановлено обов'язкове проведення аудиту, зобов'язані до 1 грудня поточного року повідомити до відповідних податкових інспекцій про укладення договору на аудиторську перевірку. Замовник має право вільного вибору аудитора (аудиторської фірми). В договорі на проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг передбачаються предмет і строк перевірки, обсяг аудиторських послуг, розмір і умови оплати, відповідальність сторін.

У проведенні аудиторської перевірки можна виділити три етапи:

- а) підготовчий;
- б) аналітичний;
- в) підсумковий.

Результатом аудиторської перевірки є офіційний документ — аудиторський висновок, який складається з дотриманням відповідних норм і стандартів та повинен містити підтвердження або аргументовану відмову від підтвердження достовірності, повноти і відповідності законодавству бухгалтерської звітності замовника. Виконання договору на здійснення аудиту підтверджується актом приймання-передачі аудиторського висновку.

Слід зазначити, що помилково ототожнювати поняття «аудиторська перевірка» і «аудиторська діяльність», оскільки останнє значно ширше і включає організаційне й методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок і надання інших аудиторських послуг. При цьому аудиторські послуги можуть надаватися у формі пов'язаних з аудиторськими перевірками експертиз, консультацій з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності й інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних і юридичних осіб. Аудиторські послуги у вигляді консультацій можуть надаватися усно або письмово з оформленням довідки та інших офіційних документів. Аудиторські послуги у вигляді експертиз оформляються експертними висновками або актами.

5. Ревізія (лат. *revisio* — перегляд, фр. *revision*, нім. *revision* — обстеження, перевірка чисті-небудь діяльності для встановлення правильності і законності дій) є найважливішим методом фінансового контролю, відмінним найбільшою дієвістю, максимально можливою глиби-

ною й повнотою. Ревізію слід віднести до подальшого контролю. Вона здійснюється спеціальними органами фінансового контролю і спрямована на виявлення фактів порушення законності, достовірності й доцільності. При ревізії проводиться вивчення і аналіз фінансово-господарської документації на предмет правильності ведення бухгалтерського обліку, збереження грошових коштів та матеріально-технічних ресурсів, своєчасності і повноти звітності. За результатами ревізії складається акт.

При застосуванні даного методу контролю ревізор наділяється певними правами:

— перевіряти плани, кошториси, грошові, бухгалтерські й інші документи, наявність грошей і цінностей, а у разі виявлення підробок та інших зловживань вилучати необхідні документи на строк до закінчення ревізії;

— перевіряти правильність списання сировини, палива, інших матеріальних цінностей, тепло- і електроенергії на витрати виробництва, повноту оприбуткування готової продукції й вимагати від керівництва суб'єкта, що ревізується, проведення контрольного обміру виконаних робіт;

— вимагати проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, перевірки готівкових коштів, у разі потреби опечатувати каси, склади, архіви;

— одержувати від інших підприємств, установ і організацій довідки та копії документів, пов'язаних з операціями, що перевіряються;

— одержувати від посадовців письмові пояснення.

Що ж до класифікації ревізій, то вона в основному ідентична класифікації перевірок, з деякими незначними застереженнями. Наприклад, окремо можна виділити такий підвид позапланової ревізії, як ревізія, що призначається за постановою органів слідства.

За змістом ревізії підрозділяються на *фактичні* і *документальні*.

У ході здійснення *фактичної ревізії* перевіряється повністю суб'єкт перевірки.

Документальні ревізії включають тільки перевірку різних фінансових документів (платіжних відомостей, ордерів, чеків, звітів, балансів та ін.). Під час їх здійснення з'ясовується наявність необхідних фінансових документів, якість їх складання, ступінь надійності їх обліку і збереження. На підставі аналізу фінансових документів визначається законність та доцільність витрачання коштів.

Залежно від такого критерію, як **досліджуваний період діяльності**, ревізії бувають *вибіркові* і *фронтальні*.

Вибіркові (або часткові) ревізії — перевірка фінансової діяльності за який-небудь визначений проміжок часу. При *фронтальній ревізії*

підлягає перевірці фінансова діяльність підконтрольного об'єкта, за цілісний проміжок часу, наприклад, за бюджетний рік або за інший звітний період. Такі ревізії можуть проводитися і при перевірці фінансової діяльності за інші тимчасові періоди, як-от: з моменту виділення бюджетних коштів та повного їх використання відповідним суб'єктом.

Залежно від **об'єкта діяльності** належної ревізії вони підрозділяються на *комплексні* і *тематичні*.

При **комплексній ревізії** перевірці підлягають усі сфери фінансової діяльності підконтрольного об'єкта. При таких ревізіях у них беруть участь ревізори декількох контролюючих органів (ДНА, ДКРУ, Пенсійного фонду та ін.). При здійсненні **тематичної ревізії** перевірці піддається яка-небудь одна сфера діяльності підконтрольного об'єкта (наприклад, своєчасність і повнота сплати податку на додану вартість).

Строк проведення ревізії не може перевищувати 30 днів (продовження цього терміну допускається тільки з дозволу керівника органу, який призначив ревізію). Безпосередньо в ході здійснення ревізії можуть складатися проміжні акти, направлені на усунення виявлених недоліків.

Проведення кожної ревізії повинне бути детально підготовлено: призначається склад комісії, виробляється програма ревізії, вивчається законодавство і матеріали попередніх перевірок.

Як зазначалося раніше, результати ревізії оформлюються актом ревізії, який підписується керівником ревізійної групи, а також керівником та головним бухгалтером об'єкта перевірки. Керівник, який призначив ревізію, зобов'язаний у тижневий термін розглянути її результати і вжити заходів щодо усунення виявлених порушень, відшкодування нанесеного матеріального збитку, залучення до відповідальності винних осіб, усунення причин та умов, які привели до порушення фінансової дисципліни.

При незгоді або за наявності заперечень по акту ревізії посадовці об'єкта перевірки прикладають свої заперечення і зауваження. Крім вказаного в акті ревізії, вказуються мета ревізії та основні результати ревізії, виявлені факти порушень, а також причини таких порушень, особи, винні в порушенні фінансової дисципліни, пропонувані заходи щодо усунення порушень і терміни їх здійснення. В акті також вказуються вживані до порушників заходи фінансової або адміністративної відповідальності.

Ревізія, або перевірка, проводиться на підставі документа, підписаного керівником відповідного контролюючого органу.

Ревізія, або перевірка підприємств, установ, організацій за ініціативою державної контрольно-ревізійної служби, може виконуватися

не частіше ніж один раз у рік. Ревізія, або перевірка за дорученням правоохоронних органів, може бути проведена у будь-який час.

Висновки ревізії підлягають розгляду посадовцем, який назначив ревізію, в 2 тижневий термін. Порядок проведення ревізій і перевірок Державною контрольно-ревізійною службою в Україні регламентується інструкцією, затвердженою наказом Головки КРУ України.

6. Фінансово-економічна експертиза. До компетенції Рахункової палати віднесено здійснення експертно-аналітичної діяльності. Зокрема Рахункова палата зобов'язана за дорученням Верховної Ради України проводити експертизу і робити висновки щодо проектів: Державного бюджету України, законів та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних цільових програм, програм Кабінету Міністрів України й інших документів, що стосуються питань Державного бюджету та фінансів України.

7. Обстеження є найхарактернішим для попереднього контролю і проводиться відносно конкретних сторін фінансової діяльності контрольованого суб'єкта. При обстеженні здійснюється діагностика його фінансового стану та дослідження звітності, проводиться первинний аналіз дотримання фінансового законодавства, оцінка відповідності його діяльності статутним документам. Тобто обстеження, як і перевірка, охоплює окремі сторони діяльності підприємств, організацій, установ, але на відміну від перевірки здійснюється за широким колом показників і виявляє фінансовий стан господарюючих суб'єктів, перспективи їх розвитку, необхідність реорганізації або переорієнтації виробництва. В ході обстеження можуть застосовуватися опитування й анкетування з метою виявлення порушень фінансової дисципліни.

8. Інспекція — перевірки стану фінансів підприємств, організацій та установ на місцях, які періодично здійснюються суб'єктами — представниками держави в цілому або її окремих органів. Вони проводяться з метою ознайомлення зі становищем справ на місцях і надання оперативної практичної допомоги.

9. Спостереження — загальне відстеження фінансової діяльності контрольованого суб'єкта, є пасивним та безконтактним фінансовим контролем. Спостереження зводиться до загального ознайомлення із станом фінансової діяльності бюджетної установи, підприємства, організації, відомства. Буває *загальним* і *спеціальним*.

З деякими поправками сюди ж можна віднести і діяльність з фінансового моніторингу відповідно до вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

Крім зазначеного, необхідно відзначити ще один спосіб здійснення фінансового контролю — **інвентаризацію**, здійснення якої проводиться згідно з Наказом Міністерства України «Про інструкцію по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків». У вищевказаному акті містяться вказівки про те, що інвентаризація в обов'язковому порядку здійснюється у разі передачі майна державного підприємства в оренду, приватизації майна державного підприємства, перетворенні державного підприємства в акціонерне товариство, зміні матеріально відповідальних осіб (на день приймання-передачі), при встановленні фактів крадіжок або зловживань, псування цінностей (на день виявлення таких фактів), а також в інших випадках, передбачених законодавством.

Інвентаризація будівель, споруд та інших нерухомих об'єктів основних фондів може проводитися один раз у три роки, а бібліотечних фондів — один раз у п'ять років.

При колективній (бригадній) матеріальній відповідальності проведення інвентаризації обов'язкове у разі зміни керівника колективу (бригади), вибутті з колективу (бригади) більше половини його членів, а також на вимогу хоча б одного члена колективу (бригади).

У випадках, коли здійснення інвентаризації є обов'язковим, то їй підлягає також майно і матеріальні цінності, які не належать підприємству й облік яких ведеться на небалансових рахунках.

4.4. Організація та органи фінансового контролю

Функції державного фінансового контролю розподіляються між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та органами управління фінансовою і кредитно-грошовою системою. Конкретні форми й методи розподілу таких функцій визначаються особливостями політичної системи держави. При цьому обов'язково враховується принцип розподілу властей.

У здійсненні фінансового контролю задіяна ціла система органів, що наділені відповідною компетенцією. Необхідно відзначити, що формування її в Україні ще не завершено. Різноманітність і багатовекторність даних контрольних органів неминуче спричиняють за собою необхідність їх класифікації.

Можна запропонувати наступну класифікацію:

1. Від рівня:

а) загальнодержавні:

— Верховна Рада України;

— Президент України (з 1 січня 2006 року, після вступу до дії політичної реформи (Закон України «Про внесення змін в Конституцію України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 року), компетенція Президента в даній сфері істотно обмежена);

— Кабінет Міністрів України;

б) органи місцевого самоврядування.

2. Від інститутів:

— податкові органи;

— контрольно-ревізійні органи;

— органи державного казначейства;

— фінансово-кредитні установи та ін.

3. Від компетенції:

— загальної компетенції (для яких здійснення фінансового контролю не є основною діяльністю);

— спеціальної компетенції (спеціально створені для здійснення діяльності у сфері фінансового контролю).

Розглянемо більш детально найважливіші органи фінансового контролю.

На вищому рівні державного фінансового контролю основні контролюючі функції здійснюються найвищими органами законодавчої влади. В Україні відповідно до ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України відносяться:

— затвердження Державного бюджету України і внесення змін у нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання;

— заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє положення України;

— здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України згідно з положеннями Конституції;

— затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про отримання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

— призначення на посаду й усунення з посади Голови та інших членів Рахункової палати;

— призначення на посаду й усунення з посади Голови Національного банку України за представленням Президента України;

— призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;

— здійснення парламентського контролю в межах, визначених Конституцією; призначення на посаду і звільнення з посади керівника

апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату.

Під час аналізу прав Верховної Ради України по здійсненню фінансового контролю, слід звернутися до ст. 33 Бюджетного кодексу, згідно з якою Верховна Рада України визначає основні напрями бюджетної політики постановою про схвалення або взяття до відома основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Порядок подання та розгляду законопроектів, які впливають на доходу чи видаткову частину бюджетів, представлений ст. 27 Бюджетного кодексу України.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України не пізніше 1 травня року, наступного за звітним, згідно зі ст. 61 Бюджетного кодексу.

Необхідно зазначити, що фінансовий контроль Верховна Рада України здійснює як безпосередньо, так і через свої комітети й тимчасові спеціальні комісії. В їх компетенцію входить законопроектна робота, підготовка й попередній розгляд питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України. Природно, що основне навантаження у здійсненні фінансового контролю припадає на спеціалізовані, профільні комітети Верховної Ради України — Комітет із питань бюджету і Комітет із питань фінансів і банківської діяльності. Крім того, Верховна Рада України для проведення розслідувань з питань, які становлять суспільний інтерес (у тому числі з питань фінансового контролю), може створювати тимчасові слідчі комісії.

Згідно зі ст. 98 Конституції України контроль за надходженням коштів у Державний бюджет України та їх використанням від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата.

Відповідно до ст. 1. Закону України «Про Рахункову палату» Рахункова палата є органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, що постійно діє, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Рахункова палата є юридичною особою, має свій друк зі своїм найменуванням і зображенням Державного герба України.

Завданнями Рахункової палати є:

— організація та здійснення контролю за своєчасним виконанням витратної частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, зокрема коштів загальнодержавних цільових фондів, за об'ємами, структурою та їх цільовим призначенням;

— здійснення контролю за освітою і погашенням внутрішнього та зовнішнього боргу України, визначення ефективності й доцільності витрат державних коштів, валютних і кредитно-фінансових ресурсів;

— контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального та національно-культурного розвитку, охорона навколишнього середовища;

— контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;

— контроль за законністю і своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України і уповноважених банках;

— аналіз установлених відхилень від показників Державного бюджету України і підготовка пропозицій про їх усунення, а також про вдосконалення бюджетного процесу в цілому;

— регулярне інформування Верховною Радою України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України і стан погашення внутрішнього та зовнішнього Боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій;

— виконання інших завдань, передбачених для Рахункової палати чинним законодавством України.

Місце Президента України в здійсненні фінансового контролю визначається його статусом глави держави. Зокрема Президент видає укази і розпорядження, підписує закони, прийняті Верховною Радою України, а також має право вето відносно прийнятих Верховною Радою законів з поверненням їх на повторний розгляд (окрім законів про внесення змін у Конституцію України). В здійсненні контрольних повноважень Президент спирається на створені ним консультативні й інші допоміжні органи і служби.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він повсякденно управляє державними фінансами і паралельно здійснює загальний фінансовий контроль.

Кабінет Міністрів України відповідно до статей 116, 117 Конституції України:

— забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки та культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

— розробляє проект закону про Державний бюджет України та забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

- організовує і забезпечує здійснення митної справи;
- направляє й координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;
- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;
- виконує інші функції, визначені Конституцією і законами України, актами Президента України.

Оперативний державний фінансовий контроль здійснюють **Міністерство фінансів України** (Мінфін), інші державні органи, наділені функціями управління фінансами, а також спеціальні відомства державного фінансового контролю.

Так, згідно з Положенням про Міністерство фінансів України, затвердженого ухвалою КМУ, Мінфін України є центральним органом виконавчої влади з управління фінансами, а отже, і з контролю за рухом та витрачанням державних фінансових ресурсів. Мінфін України здійснює контроль за виконанням Державного бюджету, за дотриманням установами НБУ, банками правил касового виконання Державного бюджету по доходах, установлює порядок ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів витрат бюджетних установ, координує відомчий фінансовий контроль. Крім того, Міністерство фінансів контролює: збереження й ефективність використання державного майна, закріпленого за підприємствами; випуск та обіг цінних паперів, видає дозволи на здійснення цієї діяльності; веде загальний реєстр випуску цінних паперів в Україні, виконує інші функції. Мінфін підвідомчий Кабінету Міністрів України.

У систему Мінфіну України входять спеціальні контрольні служби: Державне казначейство України і Державна контрольно-ревізійна служба в Україні.

Органи Державного казначейства діють на підставі Положення затвердженого ухвалою КМУ № 590 від 31.07.95 р., у відповідність з яким Державне казначейство створене як система органів державної виконавчої влади і діє при Мінфіні України.

Державне казначейство складається з Головного управління і його територіальних органів — управлінь Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі з відділеннями в районах, містах і районах у містах.

Державне казначейство:

- 1) організовує виконання Державного бюджету України та здійснює контроль за ним;
- 2) здійснює управління наявними коштами Державного бюджету, зокрема в іноземній валюті, і коштами державних позабюджетних фондів у межах витрат, установлених на відповідний період;

- 3) здійснює фінансування витрат Державного бюджету;
- 4) веде облік касового виконання Державного бюджету, складає звітність про стан виконання державного та зведеного бюджетів;
- 5) здійснює управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом згідно з чинним законодавством;
- 6) розподіляє між Державним бюджетом та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відрахування від загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів по нормативах, затверджених Верховною Радою України;
- 7) здійснює контроль за надходженням і використанням коштів державних позабюджетних фондів;
- 8) розробляє та затверджує нормативно-методичні документи з питань бухгалтерського обліку, звітності й організації виконання бюджетів усіх рівнів.

Державна контрольно-ревізійна служба утворена відповідно до Закону України «Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26.01.93 р. і є системою органів державної виконавчої влади.

Структурно Державна контрольно-ревізійна служба складається з Головного контрольно-ревізійного управління в АРК, областях, містах Києві і Севастополі, контрольно-ревізійних відділів та груп у районах, містах, районах у містах.

До основних завдань **Головного контрольно-ревізійного управління (КРУ)** віднесені: підготовка пропозицій щодо формування державної політики у сфері державного фінансового контролю і забезпечення реалізації даної політики в діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших бюджетних установ, підприємств і організацій, які одержують кошти з бюджетів або державних цільових фондів.

При цьому КРУ організовує ревізії і перевірки фінансової діяльності щодо використання коштів, матеріальних цінностей та їх збереження, стану і достовірності бухгалтерського обліку та фінансової звітності; проводить ревізії і перевірки використання та збереження державного і комунального майна (у тому числі майна, переданого в користування); проводить перевірки використання бюджетних коштів та коштів державних цільових фондів; належного виконання державних контрактів, проавансованих за рахунок бюджетних коштів.

Органи Державної контрольно-ревізійної служби володіють широкими повноваженнями у сфері фінансового контролю, які в достатній мірі знайшли своє відображення у ст. 10 Закону «Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні».

Достатньо широкими правами у сфері фінансового контролю володіють **органи державної податкової служби**, що діють на підставі Закону України «Про державну податкову службу в Україні» з подальшими змінами і доповненнями.

До завдань органів державної податкової служби віднесено:

— здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків та зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством;

— внесення в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;

— прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

— формування і ведення Державного реєстру фізичних осіб — платників податків — та інших обов'язкових платежів і Єдиного банку даних про платників податків — юридичних осіб;

— попередження злочинів та інших правопорушень, віднесених законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування і проведення у справах про адміністративні правопорушення.

Крім зазначеного, функції зі здійснення фінансового контролю виконують на підставі Закону України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк України, його підрозділи на місцях та інші банки.

Національний банк України в системі органів фінансового контролю займає особливе місце. Чинним законодавством на нього покладено здійснення банківського регулювання і нагляду; здійснення сертифікації аудиторів, які проводять аудиторські перевірки банків; організація та здійснення валютного контролю за банками й іншими фінансовими установами; аналіз стану грошово-кредитних, фінансових, цінових і валютних відносин.

Державна митна служба України проводить контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України, за точною і своєчасною сплатою митного збору та інших митних платежів.

Міністерство зв'язку України здійснює контроль за дотриманням установлених правил при видачі і прийомі грошових переказів, переписці валютних цінностей.

До компетенції **Державної пробірної палати**, спеціального органу державного фінансового контролю, відноситься здійснення контролю

за випробуваннями, виробництвом, використанням, обігом, обліком та зберіганням дорогоцінних металів і коштовних каменів, виконанням операцій з цими цінностями.

Окремою ланкою в системі фінансового контролю України виступає аудиторський контроль. Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими фірмами.

Громадянин України може стати аудитором (лат. *auditor* — слухач) за наявності кваліфікаційного сертифіката на право заняття аудиторською діяльністю на території України й отримання на його підставі відповідної ліцензії. Аудиторам законом заборонено безпосередньо займатися торгівельною, посередницькою і виробничою діяльністю. Ними не можуть бути також особи, що мають судимість за корисливі злочини. Заборонено займатися наданням аудиторських послуг окремим особам, яким законами України заборонено здійснювати підприємницьку діяльність.

Аудиторською фірмою може бути організація, що незалежно від форми власності має ліцензію на право здійснення аудиторської діяльності на території України і що займається виключно наданням аудиторських послуг. Аудиторській фірмі дозволяється здійснювати аудиторську діяльність за умови, що в ній працює хоча б один аудитор і керівником її може бути тільки аудитор.

З метою забезпечення незалежності аудиту законом заборонено займатися наданням аудиторських послуг органам державної виконавчої влади, виконавчим органам місцевих рад народних депутатів, а також контрольно-ревізійним установам, які мають державно-владні повноваження.

При проведенні контрольної перевірки аудитори (аудиторські фірми) мають право:

- самостійно встановлювати форми і методи аудиту на основі чинного законодавства, існуючих норм та стандартів, умов договору із замовником, професійних знань і досвіду;

- одержувати необхідні документи, які мають відношення до предмета перевірки і знаходяться як у замовника, так і у третіх осіб;

- одержувати необхідні пояснення в письмовій або усній формі від керівництва і працівників замовника;

- перевіряти наявність майна, грошей, цінностей, вимагати від керівництва господарюючого суб'єкта проведення контрольних оглядів, вимірів виконаних робіт, визначення якості продукції, щодо яких проводиться перевірка документів;

- залучати на договірних умовах до участі в перевірці фахівців різного профілю.

При здійсненні професійної діяльності на аудитора (аудиторську фірму) покладаються наступні обов'язки:

— належним чином надавати аудиторські послуги, здійснювати перевірку;

— повідомляти власникам, замовникам про виявлені при аудиті недоліки ведення бухгалтерського обліку і звітності;

— зберігати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудиту (послуг), не використовувати її у своїх інтересах або інтересах третіх осіб;

— нести відповідальність за порушення умов договору;

— обмежувати свою діяльність наданням аудиторських послуг і роботами, що мають до них безпосереднє відношення.

Фінансовий контроль в Україні здійснюється й іншими органами на підставі повноважень, наданих чинним законодавством.

Модуль 2

РОЗКРИТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТРУКТИВНОГО СКЛАДУ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Тема 5

БЮДЖЕТНЕ ПРАВО І БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

- 5.1. Поняття бюджету та його значення для функціонування держави.
- 5.2. Поняття бюджетного права, його предмет і особливості. Бюджетно-правові норми та правовідносини.
- 5.3. Бюджетний устрій і бюджетна система України.
- 5.4. Принципи та порядок розподілу доходів і видатків між окремими видами бюджетів.

5.1. Поняття бюджету та його значення для функціонування держави

Для виконання завдань і функцій, визначених Конституцією, Україні потрібні матеріальні засоби, які в умовах товарно-грошових відносин, ринкової економіки мають грошовий вираз. Грошові кошти потрібні всім без винятку державам, і вони їх одержують із централізованих фондів грошових коштів, що знаходяться в їх розпорядженні, — бюджетів.

Поняття «бюджет» у навчальній і науковій літературі звичайно вживається як матеріальна, економічна і юридична категорії. *З матеріальної точки зору, бюджет* — це централізований фонд коштів (для держави або органу місцевого самоврядування — для певної території), який витрачається для забезпечення здійснення виконуваних ними функцій.

Як економічну категорію бюджет необхідно розглядати як систему суспільних (економічних) відносин, які обумовлені об'єктивно існуючими товарно-грошовими відносинами і дією закону вартості, за допомогою яких відбувається розподіл та перерозподіл сукупного суспільного продукту і перш за все найважливішої його частини — національного доходу, та утворення централізованих фондів коштів. Тому відповідні органи (Верховна Рада України, органи місцевого самоврядування) визначають порядок мобілізації коштів до відповідного централізованого фонду, а також їх витрачання за умови надходження останніх до такого фонду.

Багато вчених вважають, що бюджет держави — це його фінансовий план. У державі багато видів фінансових планів, наприклад, баланс фінансових ресурсів, кошторис бюджетної установи та ін. Бюджет по відношенню до всіх фінансових планів відіграє координуючу роль. Для успішного функціонування кожній державі необхідно запланувати таку кількість доходів, яку можна отримати до централізованого фонду і якої вистачило б для фінансування першочергових, пріоритетних витрат, без покриття яких їй не обійтися. Планувати на перспективу важко, оскільки надходження до бюджету — це частина національного доходу країни, тому необхідно планувати на певний період, коли його можна визначити.

Соціально-економічна сутність бюджету полягає в тому, що він виступає найважливішим засобом розподілу і перерозподілу грошових коштів між виробничою та невиробничою сферами. В бюджетних відносинах знаходить своє віддзеркалення розподільна і контрольна функції фінансів. Розподіляючи бюджетні ресурси між виробничою та невиробничою сферами (в процесі надходження і використання коштів) бюджет служить засобом контролю за цими процесами, а також функціонуванням фінансів у цілому. Бюджет є формою організації руху коштів.

Таким чином, **бюджет** як економічна категорія — це сукупність суспільних відносин при формуванні, розподілі і використанні централізованого фонду грошових коштів на рівні держави та органів місцевого самоврядування, необхідних державі й місцевому самоврядуванню для виконання їх завдань і функцій.

Усі відносини, які виникають у сфері мобілізації, розподілу і використання бюджетних коштів, регулюються бюджетно-правовими (як видом фінансово-правових) нормами. Якщо врахувати величезне значення матеріального забезпечення державних функцій, яке здійснюється за допомогою бюджету, то стане зрозуміло, чому він затверджується тільки найвищим органом законодавчої влади у формі закону, що передбачене ст. 92 Конституції України, а місцеві бюджети — відповідним актом місцевої ради. Таким чином, **бюджет як правова категорія** є законом України, прийнятим найвищим органом законодавчої влади — Верховною Радою України, а на місцях — органами місцевого самоврядування, якими затверджуються основні фінансові плани формування і використання коштів для держави в цілому або окремих територій.

Іншими словами, в правовому призначенні бюджету є й одна з найважливіших гарантій законності і необхідності управління в країні, оскільки прийняття та виконання будь-якого управлінського

рішення вимагає витрат грошових коштів. Правове значення бюджет має тільки в країнах, де парламент приймає бюджет у формі закону, в чому виявляється волевиявлення представницького органу влади.

Акти про бюджети встановлюють обов'язки державних органів з мобілізації коштів, забезпечення стабільності надходжень доходів, удосконалення бюджетних взаємостосунків між Верховною Радою України і органами місцевого самоврядування, надають повноваження на використання бюджетних коштів для забезпечення безперерійного функціонування держави, її органів, підприємств і установ, органів місцевого самоврядування.

Таким чином, бюджет як централізований фонд грошових коштів, із якого протягом певного часу можна фінансувати потреби, пов'язані з повсякденною діяльністю, необхідний як державі, так і всім органам місцевого самоврядування, що здійснюють владні повноваження на певній території. Сукупність усіх бюджетів, діючих на території держави, складають його бюджетну систему. Конституція України встановила, що її бюджетна система будується на принципах справедливого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Існує визначення бюджету в систематизованому законодавчому акті України — Бюджетному кодексі: «Бюджет — план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, здійснюваних органами державної влади, органами влади АРК і органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду».

Бюджет у більшості країн приймається на один рік.

Ще в XVII ст. у Великобританії був уведений річний бюджет. І поступово принцип щорічності став одним з основних. Парламент дає згоду виконавчій владі збирати доходи, встановлені законодавством, і витратити їх на санкціоновані ним потреби тільки протягом установленого періоду, який отримав назву бюджетного періоду, фінансового або адміністративного року. Як правило, цей період триває 12 місяців у всіх державах, але початок його не співпадає. В Україні ст. 96 Конституції встановила, що Державний бюджет затверджується щорічно на період з 1 січня по 31 грудня, а при особливих обставинах — на інший період.

Як і в Україні, бюджетний рік співпадає з календарним в Росії, Австрії, Бельгії, Італії, Польщі, Франції, Швейцарії і деяких інших країнах.

З 1 квітня бюджетний рік починається у Великобританії, Данії, Японії; з 1 червня — в Австралії, Норвегії, Швеції; з 1 жовтня — в Нігерії, США. Початок бюджетного року приурочується до закінчення бюджетної сесії парламенту країни, на якій приймається бюджет.

Законодавство кожної держави встановлює не тільки тривалість бюджетного періоду, але і термін, до якого закон про бюджет повинен бути прийнятий. Так, стаття 44 Бюджетного кодексу України встановила, що закон про Державний бюджет України повинен бути прийнятий до 1 грудня року, передуючого плановому. Верховна Рада України не повинна затримувати матеріали по бюджету, встановивши термін, протягом якого проект закону про Державний бюджет вважається тим, що знаходиться у Верховній Раді України (ст. 45 Бюджетного кодексу України).

Стаття 96 Конституції України передбачає можливість в особливих обставинах затвердження бюджету на інший період, а ст. 3 Бюджетного кодексу визначає обставини, коли бюджетний період для Державного бюджету може бути іншим: у разі введення військового стану; оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; у разі оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідності ліквідації природних або техногенних катастроф.

Прийняття Державного бюджету України на інший бюджетний період, ніж встановлено Конституцією України, веде за собою прийняття місцевих бюджетів на такий же період.

Бюджет розглядається в різних аспектах:

- у матеріальному: як документ, що об'єднує витрати і доходи держави;
- у юридичному: як закон (або закони) або рішення місцевих органів про бюджети, тобто юридичні акти різної правової форми;
- у адміністративному: як попередній план доходів та витрат;
- у бухгалтерському: як зведена таблиця зібраних доходів і витрат (за класифікацією доходів та витрат);
- у політичному: як дозвіл парламенту уряду на формування і використання державних фінансів;
- в економічному та соціальному: як інструмент впливу держави на економічне і соціальне життя країни.

Сутність бюджету будь-якої держави визначається його соціально-економічним ладом, завданнями та функціями.

Головна мета економічного розвитку України — подолання кризових явищ і припинення спаду виробництва, зміцнення фінансово-кредитної та грошової систем. У соціальній сфері держава прагне підвищення життєвого рівня працюючих, поступового введення нових елементів соціального забезпечення, удосконалення форм надання допомоги малозабезпеченим верствам населення. Суверенна держава забезпечує оборону країни і фінансує витрати, пов'язані із здійснен-

ням цієї функції. Держава фінансує витрати, пов'язані із утриманням правоохоронних органів, органів державної виконавчої влади, що і визначає бюджетні витрати. Перехід до ринкової економіки робить основним прибутковим джерелом для фінансування витрат податкові платежі, які сплачують як юридичні, так і фізичні особи, а також усі види неподаткових платежів. Виходячи з вищевикладеного, бюджет держави можна визначити як установлений нормами закону, прийнятого Верховною Радою України або рішеннями органів місцевого самоврядування, план формування, розподілу і використання централізованого (для держави або певної території) фонду грошових коштів, необхідного для виконання завдань та функцій держави в цілому і адміністративно-територіальних одиниць, очолюваних органами місцевого самоврядування.

Основними частинами бюджетної структури є дохідна і видаткова частини.

Дохідна частина — закріплені законом, передбачувані на різних підставах надходження на користь держави. Розподіл доходів бюджету проводиться переважно залежно від економічної і правової природи джерела надходження коштів.

Доходи бюджетів утворюються за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів і інших обов'язкових платежів, надходжень від інших джерел, установлених законодавством України.

Доходи бюджетів України розділяються на доходи Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів. Доходи бюджетів відповідного рівня формуються з урахуванням положень Конституції України, ст.5 Бюджетного кодексу України», інших актів законодавства.

Класифікацію доходів бюджетів можна здійснювати на різних підставах.

За соціально — економічними ознаками бюджетні доходи можна підрозділити на: доходи від господарської діяльності, від використання природних ресурсів, від зовнішньоекономічної діяльності, банківської діяльності, від реалізації дорогоцінних металів з Державного фонду дорогоцінних металів, емісійні доходи та ін.

Відповідно до порядку і умов зарахування доходів до бюджетів вони підрозділяються на *закріплені і регулюючі*.

Закріплені — доходи, які віднесені постійно чинними законодавчими актами до прибуткової частини відповідного рівня бюджетної системи повністю у розмірі територіального надходження або у твердо фіксованому розмірі (нормативі), який установлюється на тривалий термін.

Наприклад, згідно зі ст. 17 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.97 р. суми податку на прибуток зараховуються до бюджетів територіальних громад за місцезнаходженням платника податку.

Регулюючі доходи — доходи, надходження яких до нижчих бюджетів визначається щорічно Верховною Радою України або (для місцевих бюджетів) представницьким органом місцевого самоврядування вищого рівня при затвердженні своїх актів про бюджет. Цим регулюючі доходи відрізняються від закріплених.

З Державного бюджету України до бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів областей, міст Києва і Севастополя може передаватися частина доходів у вигляді процентних відрахувань від загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів, які стягуються на даній території, або дотації і субвенції. Розмір цих відрахувань затверджується Верховною Радою України в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

Розмежування доходів, закріплених за бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, між республіканським бюджетом Автономної Республіки Крим, обласними, Київським і Севастопольським міськими бюджетами та бюджетами районів, міст республіканського підпорядкування Автономної Республіки Крим, міст обласного підпорядкування, районів у містах (міст Києва і Севастополя) здійснюється відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст Києва і Севастополя) радами, з урахуванням економічного, соціального, екологічного, природного стану відповідних районів і населених пунктів за поданням рад нижчих рівнів.

Процентні відрахування від окремих видів доходів у межах, визначених законами України, затверджуються: до бюджетів районів та міст республіканського (Автономної Республіки Крим) і обласного підпорядкування — Верховною Радою Автономної Республіки Крим та обласними радами; до бюджетів міст, селищних і сільських бюджетів — районними та міськими (міст обласного підпорядкування) радами; до бюджетів міст, які знаходяться в адміністративному підпорядкуванні іншого міста — міськими радами.

Перегляд процентних відрахувань відносно затвердженого бюджету не може розповсюджуватися на минулий період часу.

У Державному бюджеті доходи тільки закріплені, в місцевих — власні і закріплені.

Крім власних джерел доходів, кожна з ланок бюджетної системи може мати і позикові кошти.

Так, наприклад, згідно зі ст. 70 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.97 р. рада або за її рішенням, інші органи місцевого самоврядування згідно з законодавством можуть випускати місцеві позики, лотереї і цінні папери, одержувати позики з інших бюджетів на покриття тимчасових касових розривів з їх погашенням до кінця бюджетного року, а також одержувати кредити в банківських установах.

Також органи місцевого самоврядування можуть у межах, передбачених чинним законодавством, створювати комунальні банки і інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантами кредитів підприємств, установ та організацій, які відносяться до комунальної власності відповідних територіальних громад, розмішувати належні їм кошти в банках, одержувати відсотки від їх доходів згідно з законом із зарахуванням їх в прибуткову частину відповідного місцевого бюджету.

Залежно від юридичних форм доходи бюджетів підрозділяються на податкові і неподаткові.

Видатки бюджетів — використання мобілізованих до відповідних бюджетів грошових коштів на передбачені в них цілі і завдання. Вони відображають значну частину витрат, здійснюваних державою та органами місцевого самоврядування.

Розмір можливих видатків визначає міру свободи розпоряджувальних дій органів виконавчої влади за виконанням бюджету. Він установлює межу між законом і можливістю використання бюджетних коштів для здійснення розпоряджувальних дій. Чим сильніше спеціалізована система бюджету, тобто чим докладніші її підрозділи, тим глибше та дієвіше контроль законодавчої (представницького органу місцевого самоврядування) влади над виконавчою і більш спеціалізований бюджет у правовому відношенні.

Склад витрат визначається завданнями і функціями держави (територіально-адміністративної одиниці) та потребами суспільства (територіальної громади) на даному етапі його розвитку. Оскільки доходи будь-якої держави завжди об'єктивно обмежені, то в першу чергу фінансуються пріоритетні видатки. Пріоритетність тих або інших видатків визначається державою (для місцевих бюджетів — органами місцевого самоврядування). Така пріоритетність знаходить своє відображення в законодавстві, і, перш за все, в нормах Конституції, положеннях, які знаходять свою подальшу деталізацію в бюджетних актах.

Особливо необхідно звернути увагу на наявність у бюджетних актах захищеної статті, тобто статей витрат, перелік яких визначається

відповідною Радою і які не підлягають секвестру (пропорційному скороченню), разом з іншими видатками, у разі перевищення встановленого рівня дефіциту або значного зниження надходжень від джерел доходів.

Класичний приклад **видів видатків**, що приводиться в науковій літературі — *поточні та видатки розвитку*.

Поточні видатки — це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, які діють на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, які не відносяться до видатків розвитку. У складі поточних видатків окремо виділяються видатки бюджету, обумовлені розширенням мережі перерахованих вище об'єктів із вказівкою всіх чинників, які вплинули на об'єм видатків.

Видатки розвитку — це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворюванням.

Крім зазначеного, в структурі бюджету можуть закріплюватися розмір бюджетного дефіциту і порядок його фінансування із зовнішніх та внутрішніх джерел, розмір і структура внутрішнього та зовнішнього державного боргу, порядок і умови його ліквідації.

Але згідно зі ст.10 Бюджетного кодексу передбачена така класифікація **видатків**:

1. Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації:

1) розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

2) підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

2. За економічною класифікацією видатки бюджету поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення, склад яких визначається Міністром фінансів України.

3. Відомча класифікація видатків бюджету визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.

4. Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

5.2. Поняття бюджетного права, його предмет і особливості. Бюджетно-правові норми та правовідносини

Фінансово-правові норми, які регулюють бюджетні відносини, утворюють центральний розділ фінансового права — бюджетне право.

Бюджетне право є системою фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають при визначенні бюджетного устрою, складу доходів і витрат Державного та місцевих бюджетів, принципів їх розмежування, компетенції держави й органів місцевого самоврядування у сфері відповідних бюджетів у зв'язку з регулюванням складання, утвердження та виконання бюджетів і звітів про їх виконання (у зв'язку зі здійсненням бюджетної діяльності).

Предметом бюджетного права є відносини з приводу формування та використання державного і місцевих бюджетів. Іншими словами відносини, регульовані бюджетним правом, виникають у зв'язку з формуванням, розподілом та використанням централізованих фондів грошових коштів, які поступають у розпорядження держави і органів місцевого самоврядування на кожній території. Ці відносини можна об'єднати в певні групи, які регулюють окремі сторони бюджетної діяльності:

1) види бюджетів, що входять у бюджетну систему України, принципи їх зв'язку;

2) структуру доходів і витрат як бюджетної системи в цілому, так і кожного виду бюджетів, принципи розподілу доходів та витрат між бюджетами;

3) повноваження України і місцевих органів самоврядування у сфері бюджетної діяльності.

Бюджетно-правові норми регулюють відносини при встановленні бюджетної системи, розподілі витрат і доходів між окремими видами бюджетів у процесі складання, розгляду, затвердження бюджетів, виконання їх та звітності про їх виконання.

Особливістю юридичного змісту бюджетно-правових норм є те, що вони встановлюють правила поведінки для окремого кола суб'єктів, які відрізняються від суб'єктів інших видів фінансово-правових відносин. Це коло вужче, ніж скажемо в податкових або кредитних відносинах.

Бюджетно-правові норми прийнято підрозділяти на *матеріальні* і *процесуальні*.

Матеріальні встановлюють матеріальний зміст бюджету, тобто структуру бюджетної системи, перелік доходів та витрат, їх об'єми, розмежування доходів і витрат між окремими видами бюджетів, розміри резервних фондів, повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин у сфері бюджетів

та ін. Матеріальні норми об'єднуються в правовий інститут «бюджетний устрій» і входять у розділ фінансового права — бюджетне право.

Процесуальні бюджетно-правові норми також складають окремий інститут фінансового права, який входить у розділ «бюджетне право» і регулюють відносини, які виникають при складанні, розгляді проекту бюджету; затвердженні та виконанні бюджету; складанні, розгляді й затвердженні звіту про виконання бюджету.

Бюджетно-правові норми, що становлять бюджетне право, є видом фінансово-правових норм. Їм властиві розглянуті вже певні особливості. Вони всі виражені в імперативній формі, що має категоричний характер. Усі суми платежів до бюджету, заплановані при складанні проекту бюджету, стають обов'язковими після прийняття акту про бюджет. Виконавчі органи повинні виконувати обов'язки, покладені на них законом про Державний бюджет і рішеннями місцевих рад про місцеві бюджети зі збору доходів, та мають право на цільове витрачання їх в розмірах, передбачених у цих актах.

Під суб'єктами бюджетно-правових відносин розуміють їх учасників. Кожний суб'єкт цих відносин бере участь у розподілі доходів і витрат між бюджетами, отриманні бюджетних коштів, складанні, розгляді, затвердженні, касовому виконанні бюджетів, складанні звітності та її затвердженні. Всі учасники бюджетних відносин мають права і обов'язки, покладені на них нормами актів бюджетного законодавства. Врегульовані бюджетно-правовими нормами бюджетні відносини приймають форму бюджетних правовідносин.

Бюджетні відносини виникають між:

1. Україною в особі Верховної Ради України й Автономною Республікою Крим, територіально-адміністративними одиницями в особі органів влади АРК і органів місцевого самоврядування у зв'язку з розподілом доходів та витрат між Державним і місцевими бюджетами, утвердженням нормативів відрахувань від загальнодержавних доходів і податків до місцевих бюджетів, складанням, розглядом та встановленням різних видів бюджетів.

2. Між Верховною Радою України, представницькими органами АРК і місцевого самоврядування та відповідними органами виконавчої влади з приводу затвердження бюджетів і звітів про їх виконання.

3. Між фінансовими органами, іншими органами державної виконавчої влади і місцевими органами виконавчої влади, державними та комунальними підприємствами, установами й організаціями з приводу складання, розгляду і виконання бюджетів.

4. Між фінансовими органами та кредитними установами з приводу касового виконання бюджетів.

Не можуть бути суб'єктами бюджетних правовідносин окремі комерційні підприємства, суспільні організації, окремі громадяни. За певних умов вони стануть суб'єктами податкових, кредитних правовідносин, але не бюджетних. Вони не беруть участі в утворенні бюджетної системи, розподілі доходів і витрат між ланками бюджетної системи, складанні, розгляді та виконанні бюджетів. **Бюджетні правовідносини**, як вид фінансових, виникають виключно на підставі нормативно-правового акту — акту про бюджет — Закону про Державний бюджет, рішення органу місцевого самоврядування про місцевий бюджет, які відповідно до чинного законодавства всіх країн приймаються на один рік.

Як виду фінансових правовідносин бюджетним властиві *особливості* — їх виникнення з фінансової діяльності і грошовий характер; одна сторона відносин наділена владними повноваженнями по відношенню до іншої сторони, яке б місце в системі органів держави вона не займала; виникнення, зміна та припинення їх завжди пов'язано з нормативно-правовими актами. Проте бюджетні відносини виникають з окремого виду фінансової діяльності, тому вони мають свої специфічні особливості. По-перше, як і всі види фінансових, бюджетні правовідносини виникають, змінюються та припиняються на основі законів (ст. 92 Конституції України). Стаття 96 Конституції України встановила, що Державний бюджет України затверджується на період з 1 січня по 31 грудня, тобто закон про Державний бюджет приймається на річний (бюджетний період), отже, всі відносини, що виникають на основі закону про Державний бюджет, діють один період — з 1 січня по 31 грудня. Це дозволяє зробити висновок, що бюджетні правовідносини мають періодичний характер. З початком нового бюджетного періоду і дією нового закону про Державний бюджет або рішення місцевої ради про місцевий бюджет виникають нові бюджетні правовідносини. Якщо в цих актах про відповідні бюджети йдеться про тих же суб'єктів правовідносин, які брали участь у них у минулому бюджетному періоді, то з початком нового бюджетного періоду відношення поновлюються та тривають до закінчення року.

Другою особливістю бюджетних правовідносин є те, що в них бере участь більш вузьке коло суб'єктів, ніж в інших видах фінансових відносин. Суб'єктами бюджетного права є юридичні особи, що беруть участь у розподілі доходів і витрат між різними видами бюджетів, або одержують з Державного або місцевого бюджетів грошові кошти в різних формах (фінансування, дотацію, субвенцію та ін.), або які беруть участь у стадіях (одній стадії) бюджетного процесу. Таким чином, не бувають суб'єктами бюджетних правовідносин юридичні особи — підприємства й організації недержавної і немуніципальної форми вла-

сності. Їх взаємостосунки з бюджетом здійснюються через податкові або кредитні відносини. Не можуть бути суб'єктами бюджетних правовідносин і окремі громадяни. Їх взаємостосунки з бюджетом також здійснюються через податкові, трудові та інші види правовідносин.

Бюджетні відносини згідно зі ст. 4 Бюджетного кодексу України регулюються: Конституцією України, нормами статі Бюджетного кодексу України; законами про Державний бюджет України, законами України, що встановлюють джерела доходів Державного і місцевих бюджетів; нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, які стосуються формування та виконання Державного і місцевих бюджетів, нормативно-правовими актами центральних органів виконавчої влади, прийнятими відповідно до Бюджетного кодексу України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України; рішеннями органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийнятими відповідно до Бюджетного кодексу України.

Основним систематизованим актом серед названих джерел є **Бюджетний кодекс**, який уведений у дію з 1 січня 2002 року і складається з *шести розділів*.

Розділ перший. Загальні положення. В розділі визначаються відносини, регульовані кодексом, роз'яснюються основні терміни, даються поняття бюджетного періоду, перелік джерел бюджетного законодавства, принципи побудови бюджетної системи, поняття бюджетної класифікації. В ньому міститься поняття бюджетного процесу по Державному і місцевим бюджетам. Визначені головні розпорядники бюджетних коштів, їх повноваження, порядок формування резервного фонду для різних видів бюджетів, порядок проведення фінансового контролю та аудиту, обнародування бюджетних матеріалів.

Розділ другий. Державний бюджет України. Тут визначається склад доходів і видатків Державного бюджету. Розкривається порядок складання прогнозів Державного бюджету України, основних напрямів бюджетної політики, розгляду проекту бюджету Верховною Радою в трьох читаннях, затвердження Державного бюджету України; також розкрита роль Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Державного казначейства в різних стадіях бюджетного процесу. Визначені основи ведення бухгалтерського обліку і висновки бюджету після закінчення бюджетного періоду.

Розділ третій. Місцеві бюджети. Визначаються доходи і витрати місцевих бюджетів, закріплені за місцевими бюджетами. Розкриваються стадії бюджетного процесу по місцевим бюджетах.

Розділ четвертий. Міжбюджетні відносини. Визначаються критерії розмежування видів витрат між бюджетами і вказуються витрати,

що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Розкривається механізм передачі коштів для виконання власних повноважень між місцевими бюджетами і передача права на виконання делегованих повноважень. Визначаються фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, регулюються питання міжбюджетних трансфертів, дотацій вирівнювання місцевим бюджетам, різних видів субвенцій з Державного бюджету.

Розділ п'ятий. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства і відповідальність за бюджетні правопорушення. В розділі визначаються повноваження з контролю за дотриманням законодавства Верховної Ради України, Рахункової палати, Міністерства фінансів, Державного казначейства, Державної контрольно-ревізійної служби, Верховної Ради і Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевих рад. Даються поняття бюджетного правопорушення, критерії нецільового використання бюджетних коштів, визначений порядок прийняття рішення про накладення стягнення й оскарження його і закріплюється за Міністерством фінансів визначення форми, порядку та передачі за призначенням протоколу про бюджетне правопорушення.

Розділ шостий присвячений перехідним положенням. У них визначається термін дії деяких положень — до п'яти років, і даний перелік законів, які необхідно прийняти Верховній Раді України для того, щоб бюджетне законодавство відповідало прийнятому Бюджетному кодексу України.

У зв'язку з прийняттям Бюджетного кодексу положення нормативно-правових актів при здійсненні бюджетного процесу можуть застосовуватися лише тоді, коли вони не суперечать нормам Конституції України, Бюджетного кодексу України і законів про Державний бюджет України.

Якщо норми чинного бюджетного законодавства входять в суперечність з нормами міжнародних договорів України, представлених на ратифікацію, Верховна Рада розглядає разом з ратифікацією договору проекти законів про зміну відповідних норм бюджетного законодавства України.

У тих випадках, коли у Верховну Раду України подаються законопроекти, що впливають на прибуткову і витратну частину бюджету (ст. 27 Бюджетного кодексу України), вони повинні отримати експертний висновок Комітету із питань бюджету Верховної Ради і Міністерства фінансів України. Такі закони повинні бути обнародовані до 15 серпня року, що передує плановому бюджетному періоду. Інакше вони можуть застосовуватися тільки з початком бюджетного періоду, наступного за плановим.

5.3. Бюджетний устрій і бюджетна система України

Кожна держава має свою бюджетну систему і встановлює принципи її побудови, з тим щоб власний бюджет мала сама держава, її частини (якщо це федерація) та всі адміністративно-територіальні одиниці, тобто **бюджетний устрій** в державі визначається формою державного устрою і включає в себе організацію бюджетної системи, принципи її побудови, повноваження законодавчих та виконавчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів.

Згідно з Бюджетним кодексом України **бюджетний устрій** є встановленням правових норм організації і принципів побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи. Крім зазначеного, елементом бюджетного устрою є повноваження учасників бюджетної діяльності. Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою і адміністративно-територіального розподілу України. [8]

Бюджетна система України — це заснована на економічних відносинах, державному устрої і врегульована правовими нормами сукупність видів бюджетів, існуючих на території України.

Стаття 5 Бюджетного кодексу України встановила, що бюджетна система України складається з Державного і місцевих бюджетів. До місцевих бюджетів відносяться: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах, а також бюджети місцевого самоврядування — бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст і їх об'єднань. Як видно, в основу побудови бюджетної системи України покладений адміністративно-територіальний розподіл України. На рис. 5.1 наведено бюджетну систему України відповідно до Бюджетного кодексу.

Правом на бюджет наділяється орган, який очолює територію — державу, область, район. Цей орган і затверджує відповідний бюджет, надаючи основному фінансовому плану правову форму закону або рішення місцевого органу самоврядування.

Сукупність усіх бюджетів, які входять до складу бюджетної системи України, є зведеним (консолідованим) бюджетом України. Консолідований бюджет України використовується для прогнозування і аналізу економічного та соціального розвитку держави, адміністративно-територіальних об'єднань, розрахунків соціальних і фінансових нормативів, аналізу ефективності бюджетних витрат та підстав виділення допомоги бюджетам в Україні.

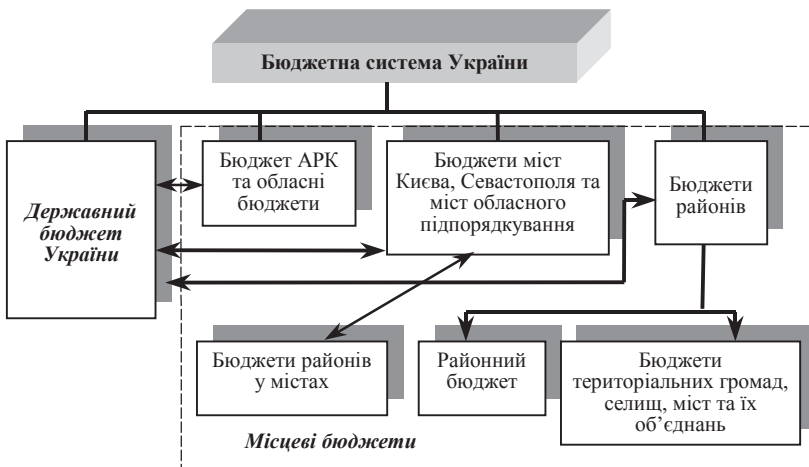

Рис. 5.1. Бюджетна система України відповідно до Бюджетного кодексу

Зведені бюджети утворюються на державному, обласному, районному і міському (з районним розподілом) рівнях.

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України; зведеного бюджету Автономної Республіки Крим; зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів і бюджети міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів та бюджетів міст обласного значення, зведений бюджет району — показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних, сільських бюджетів.

Зведений бюджет міста з районним розподілом включає показники міського бюджету і бюджетів районів, а якщо місту або району в місті адміністративно підлегли інші міста, села або селища, зведений бюджет міста або району в місті включає показники цих бюджетів.

Зведені бюджети не затверджуються та мають розрахунково-інформаційний характер.

Принципи побудови бюджетної системи України встановлені ст. 7 Бюджетного кодексу України. Зміст цих принципів поданий в табл. 5.1.

При складанні і виконанні своїх бюджетів відповідні органи влади і місцевого самоврядування враховують загальнодержавні інтереси.

Таблиця 5.1

ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Назва	Зміст
1	2
Принцип єдності бюджетної системи	Існує єдиний рахунок доходів і витрат кожної ланки бюджетної системи. Єдність бюджетної системи забезпечується також єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку та звітності, єдністю форм бюджетної документації, узгодженими принципами бюджетного процесу, єдиною соціально-економічною політикою, наданням необхідної статистичної і бюджетної інформації від одного рівня бюджету іншому
Принцип збалансованості	Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період
Принцип повноти	До складу бюджетів повинні включатися всі надходження до бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування
Принцип справедливості і неупередженості	Бюджетна система України будуватиметься на засадах справедливої і неупередженої розподілу суспільного багатства між територіальними громадами та громадянами
Принцип цільового використання бюджетних коштів	Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями
Принцип самостійності	Державний бюджет України, республіканський бюджет АРК та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами Державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування. Органи влади АРК та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АРК та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети
Принцип обґрунтованості (достовірності та наочності)	Бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету й витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил

Закінчення табл. 5.1

Назва	Зміст
1	2
Принцип ефективності	При складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення збалансованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів і досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів
Принцип субсидиарності	Розподіл видів доходів і видатків між усіма ланками бюджетної системи (Державним та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами) має ґрунтуватися на максимальному можливному наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача
Принцип публічності та прозорості	Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно ВРУ, Верховною Радою АРК та відповідними радами. Закони про Державний бюджет і рішення про місцеві бюджети, а також звіти про хід їх виконання й інші відомості повинні бути опубліковані у відкритому друці, а обговорення всіх бюджетних матеріалів повинне проходити на відкритих сесіях Верховної Ради України і відповідних місцевих представницьких органів. Секретні статті можуть міститися тільки в Державному бюджеті
Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу	Кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу

Важливе місце в системі нормативно-правових актів, регулюючих бюджетні відносини, займає бюджетна класифікація, яка є єдиним систематизованим, функціональним угрупованням доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками, які забезпечують загальнодержавну й міжнародну порівнянність бюджетних даних.

Структура бюджетної класифікації розробляється Кабінетом Міністрів України і затверджується Верховною Радою України.

Згідно з постановою Верховної Ради України від 12 липня 1996 р. № 327 *структура бюджетної класифікації України* складається з *нижченаведених розділів*:

- Розділ I. Доходи бюджету.
- Розділ II. Витрати бюджету.
 1. Функціональна структура витрат.
 2. Відомча структура витрат.
 3. Економічна структура витрат.
- Розділ III. Фінансування бюджету.

1. Фінансування по типу кредитора.
2. Фінансування по типу боргового зобов'язання

Розділ IV. Державний борг.

Відповідно до п. 2 вищезгаданої постанови Верховною Радою України встановлено, що відомча структура витрат бюджетної класифікації України затверджується Міністерством фінансів України за поданням відповідних міністерств і відомств.

Деталізація змісту бюджетної класифікації здійснена Наказом Міністерства фінансів України від 03.12.97 р. № 265 «Про введення нової бюджетної класифікації України» із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства фінансів України від 15 січня 1998 року № 11, від 17 лютого 1998 року № 34, від 9 березня 1998 року № 51, від 2 квітня 1998 року № 80.

Відомчу класифікацію витрат республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів затверджує міністр фінансів Автономної Республіки Крим і керівник відповідного фінансового органу.

Важливе значення у визначенні особливостей бюджетного устрою мають **бюджетні повноваження**, під якими необхідно розуміти систему прав і обов'язків у сфері бюджетної діяльності, які врегульовані нормами права та реалізуються відповідними представницькими і виконавчими органами влади України, АРК і місцевого самоврядування. Залежно від виду бюджетних правовідносин, в яких вони реалізуються, бюджетні повноваження діляться на *матеріальні і процесуальні*.

5.4. Принципи та порядок розподілу доходів і видатків між окремими видами бюджетів

Держава залишає за собою право встановлювати основи розподілу доходів і видатків бюджетів різного рівня та піклуватися про:

1) збалансованість кожного бюджету незалежно від об'ємів закріплених за ним джерел доходів, забезпеченні кожної адміністративно-територіальної одиниці можливістю фінансування заходів, передбачених їх планами соціального і економічного розвитку;

2) створення умов, які забезпечують зацікавленість органів місцевого самоврядування в збільшенні бюджетних ресурсів та виконанні встановлених планових надходжень до бюджету загальнодержавних і місцевих платежів на своїй території, а також можливість запобігання касових розривів (неспівпадання термінів надходження коштів та їх видачі з бюджетних рахунків).

Розподіляючи витрати між бюджетами різних рівнів, держава розробляє систему заходів боротьби з бюджетним дефіцитом, прагнучи збалансованості Державного бюджету України, законодавчо встановлює порядок фінансування об'єктів і заходів, які віднесені до компетенції органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідного рівня.

Завжди враховуються підвідомчість об'єктів і заходів, а також їх територіальне розміщення. Підвідомчість визначається значущістю для держави. Наприклад, оборона держави, вища освіта фінансуються з Державного бюджету, а дитячі дошкільні установи — з бюджету тієї адміністративно-територіальної одиниці, на території якої вони розташовані. Крім зазначеного береться до уваги те, в чийй власності знаходиться об'єкт, що фінансується, або до якого бюджету необхідно перерахувати платежі.

Бюджетний кодекс передбачає розподіл Державного бюджету на загальний і спеціальний фонди. Такий розподіл може бути проведений в законі про Державний бюджет. Джерела формування спеціального фонду передбачаються тільки законодавством України.

Відповідно до ст. 13 Бюджетного кодексу до *загального фонду* бюджету включаються: всі доходи, окрім тих, які призначені для спеціального фонду; всі витрати бюджету здійснюються за рахунок надходжень до загального фонду бюджету; фінансування проводиться у загальний фонд.

Спеціальний фонд включає: бюджетні призначення на витрати за рахунок конкретно певних джерел надходжень; гранти, подарунки (у вартісному розрахунку), отримані розпорядниками на конкретну мету; різницю між доходами і видатками спеціального фонду. Структура бюджету зображена на рис. 5.2.

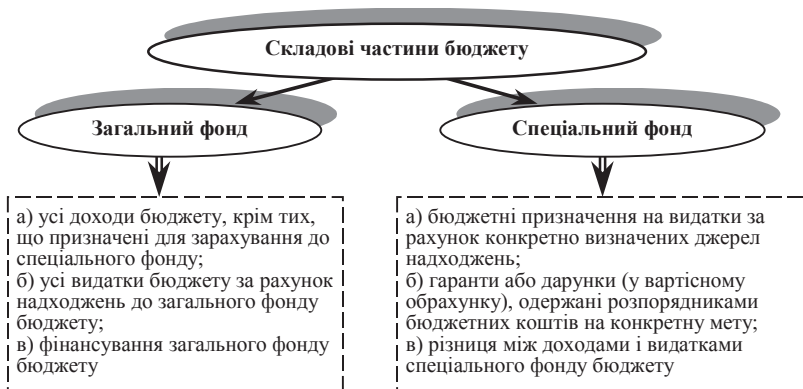

Рис. 5.2. Структура бюджету України

Бюджетно-правовими нормами здійснюється регулювання надання коштів із загальнодержавних джерел доходів, які закріплені за бюджетами вищих рівнів, бюджетам нижчих рівнів з метою збалансування їх на рівні, необхідному для виконання планів економічного і соціального розвитку конкретної території.

Кошти Державного бюджету України витрачаються лише з метою і в межах, затверджених Законом про Державний бюджет України. Кошти бюджету АРК та місцевих бюджетів витрачаються лише з метою і в межах, затверджених відповідними органами влади АРК та місцевого самоврядування.

Розподіл витрат між бюджетами здійснюється відповідно до ст. 87 Бюджетного кодексу України. Так, наприклад, із Державного бюджету України фінансуються загальнодержавні централізовані програми підтримки і підвищення життєвого рівня народу, заходи щодо соціального захисту населення, заходи у сфері освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури, молодіжної політики, соціального забезпечення, оборони країни, витрати за утримання органів законодавчої, виконавчої, судової влади і прокуратури, а також інші витрати, які мають загальнодержавне значення [8].

У Державному бюджеті України передбачається резервний фонд Кабінету Міністрів України в розмірі до двох відсотків від об'єму витрат Державного бюджету України для фінансування невідкладних витрат у народному господарстві, соціально-культурних та інших заходів, які не могли бути передбачені під час затвердження Державного бюджету України.

Отже, передача коштів з бюджету в інший дозволяється тільки в межах затверджених бюджетних призначень шляхом внесення змін у закон про Державний бюджет або рішення відповідної ради.

Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли для цієї мети.

Бюджетний кодекс забороняє створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування і бюджетними організаціями.

Розмежування доходів та витрат між видами бюджетів починається з розподілу витрат, бо вони супроводжують функціонування будь-якого державного органу.

Функціональні повноваження органів держави та органів місцевого самоврядування підрозділяються на: неделеговані, делеговані і власні.

Неделеговані державні повноваження пов'язані із забезпеченням конституційного устрою держави, з суверенітетом, охороною державних кордонів та правопорядку. Такі повноваження не можуть бути пе-

редані місцевому самоврядуванню. Тому і витрати, пов'язані з ними, фінансуються з Державного бюджету. З нього ж фінансується державне управління, законодавча і виконавча влада, Адміністрація Президента України, судова влада, міжнародна діяльність, фундаментальні дослідження, обслуговування державного боргу, інші загальнодержавні програми.

Делеговані державні повноваження пов'язані з функціями держави, але можуть бути передані місцевому самоврядуванню для більш ефективного їх виконання. Витрати, пов'язані з виконанням таких повноважень, фінансуються за рахунок доходів місцевих бюджетів і міжбюджетних трансфертів, що передаються із Державного бюджету.

Власні повноваження органів місцевого самоврядування — це функції, покладені Конституцією України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» на місцеві органи. Витрати, пов'язані з виконанням власних повноважень місцевих органів самоврядування, фінансуються за рахунок доходів місцевих бюджетів.

В основі розподілу витрат між ланками бюджетної системи встановлені також принципи відомчої підлеглості і територіального розміщення об'єкта та місця проведення заходу.

Доходи бюджетів формуються за допомогою **чотирьох методів мобілізації грошових коштів**:

1) пряме вилучення доходів з державного сектору економіки. Держава має право на підприємницьку діяльність, правда, надходження від цієї діяльності невеликі, оскільки держава залишає неприватизованими ті сфери діяльності, які або не приваблюють приватних підприємців через неприбутковість, або товари і послуги їх дуже потрібні державі, тому вони залишаються в державній власності не для отримання прибутку, а для випуску товарів;

2) отримання доходів від природних ресурсів, що належать державі, майна та послуг;

3) перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків;

4) залучення кредитів.

Джерела формування доходів бюджетів можуть бути внутрішніми (в основному — це ВВП) і зовнішніми (міжнародний кредит, оподаткування експортно-імпортової діяльності, валютне регулювання).

В юридичній літературі прийнято доходи бюджетів класифікувати за соціально-економічною ознакою на доходи від господарюючих суб'єктів усіх форм власності, на основі якої вони діють, і від громадян. За порядком зарахування їх до бюджетів — на закріплені та регулюючі, а за юридичними формами — на податкові і неподаткові.

Стаття 29 Бюджетного кодексу встановила **склад доходів** Державного бюджету України. Доходи Державного бюджету України включають:

1) доходи (за винятком тих, які відповідно до статей 64, 66 і 69 Бюджетного кодексу закріплені за місцевими бюджетами), що одержуються за законодавством про податки, збори та обов'язкові платежі і Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», а також від плати за послуги, що надаються підприємствами державної форми власності. З інших визначених законодавством джерел, включаючи кошти від продажу активів, що належать державі, підприємствам, організаціям, відсотки та дивіденди, нараховані на частину майна, що належить державі в майні господарських товариств;

2) гранти і подарунки в грошовому виразі;

3) міжбюджетні трансферти із місцевих бюджетів.

До місцевих бюджетів входять доходи, необхідні для виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Бюджетний кодекс (ст. 64) визначає склад доходів, що закріплені за бюджетами місцевого самоврядування і враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Вони складають «корзину» доходів бюджетів місцевого самоврядування.

Склад доходів і видатків бюджетів районів у містах визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районною радою в містах.

Взаємостосунки між ланками бюджетної системи в Україні будуються так, щоб створити зацікавленість у органів місцевого самоврядування ефективно вести місцеве господарство, більш ретельно планувати і збирати доходи, одержані на місцях, та не враховувати їх державі при визначенні об'єму міжбюджетних трансфертів. Так, стаття 69 Бюджетного кодексу містить перелік доходів місцевих бюджетів, які не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Наприклад, місцеві податки і збори, податок на промисел; податок на власників транспортних засобів; фіксований сільськогосподарський податок в частині, яка зараховується до бюджетів місцевого самоврядування та ін.

Для постійного забезпечення населення країни необхідними послугами з боку держави в Україні, як і в будь-якій іншій державі, використовується механізм перерозподілу (регулювання) доходів та видатків між бюджетами через Державний бюджет і через місцеві бюджети. В Бюджетному кодексі передбачений спеціальний механізм міжбюджетних трансфертів (ст. 96 Бюджетного кодексу).

Особливим методом бюджетного регулювання є встановлена Бюджетним кодексом **дотація вирівнювання**. Вона визначається за спеціа-

льними формулами як різниця між обсягом видатків бюджету, обчисленим на основі встановлених державних стандартів соціальної забезпеченості, і наявністю в цьому бюджеті доходів. Проте якщо за формулою доходів у місцевому бюджеті буде більше, сума перевищення підлягає обов'язковому вилученню до бюджету більш високого рівня.

Із Державного бюджету місцевим бюджетам можуть надаватися:

1) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним та районним бюджетам, бюджетам міст Києва і Севастополя, бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та містам обласного значення;

2) субвенція на здійснення програм соціального захисту;

3) субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень унаслідок надання пільг, установлених державою;

4) субвенції на виконання інвестиційних проектів;

5) інші субвенції.

Обсяг дотацій і субвенцій як із Державного в кожний з видів бюджетів, так і з місцевих до Державного бюджету затверджується для кожного окремо.

Механізм міжбюджетних трансфертів базується на фінансових нормативах бюджетної забезпеченості і на відповідних коригуючих коефіцієнтах, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості визначається розподілом загального об'єму фінансових ресурсів, що використовуються на виконання бюджетних програм, на кількість жителів або споживачів соціальних послуг. Залежно від пріоритетів бюджетної політики об'єм фінансових ресурсів кожного місцевого бюджету розподіляється за об'ємом витрат.

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості коригуються коефіцієнтами залежно від кількості населення і споживачів соціальних послуг, соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших умов.

Із Державного бюджету міжбюджетні трансферти розподіляються на основі формули, затвердженої Кабінетом Міністрів України (ст. 98 Бюджетного кодексу).

У сучасних умовах, коли прогнозовані показники місцевих бюджетів верхнього рівня перевищують розрахунковий об'єм видатків відповідного бюджету, розрахований із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості і коригуючих коефіцієнтів, для таких бюджетів встановлюється обсяг коштів, які підлягають передачі до Державного бюджету України.

Міські (Києва, Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) та районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, селищ, міст районного значення і їх об'єднань, а також кошти, що передаються із цих бюджетів. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та відповідні ради можуть передбачати в бюджетах такі **види міжбюджетних трансфертів**:

1) субвенції на утримання об'єктів сумісного користування або на ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів сумісного використання;

2) субвенції на виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст;

3) субвенції на виконання інвестиційних проектів.

Розподіл об'єму міжбюджетних трансфертів відповідно до Бюджетного кодексу і Закону «Про Державний бюджет» між вищими ланками місцевих бюджетів визначається на основі **формули**, у якій враховуються:

1) фінансові нормативи бюджетної забезпеченості і коригуючі коефіцієнти до них;

2) кількість жителів і споживачів послуг;

3) індекс відносної податкоспроможності відповідного міста або району;

4) прогнозований показник «корзини» доходів бюджетів місцевого самоврядування для верхньої ланки місцевих бюджетів та бюджетів міст обласного значення і прогноз доходів, визначений Бюджетним кодексом, — для районних бюджетів;

5) коефіцієнт вирівнювання.

Для забезпечення своєчасності, рівномірності та повноти переліку міжбюджетних трансфертів законодавчо дозволений і порядок їх надання. Дотація вирівнювання і субвенції з Державного бюджету України місцевим бюджетам перераховуються з рахунків Державного бюджету України органами Державного казначейства. Перерахування коштів, що передаються до Державного бюджету з бюджетів верхніх ланок місцевих бюджетів, забезпечується відповідними органами Державного казначейства України.

Порядок переліку дотацій вирівнювання і субвенцій із Державного бюджету України місцевим бюджетам та з місцевих бюджетів — в Державний, а також перелік міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами визначається Кабінетом Міністрів України.

У випадках касового розриву при виконанні місцевого бюджету (неспівпадання терміну надходження і видачі коштів з бюджету) виконавчий орган може отримати банківську позику на договірних основах. При перерозподілі доходів і видатків місцевих бюджетів після їх затвердження обов'язково проводяться взаєморозрахунки між бюджетами.

Тема 6 БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

- 6.1. Поняття і принципи бюджетного процесу.
- 6.2. Стадії бюджетного процесу.

6.1. Поняття і принципи бюджетного процесу

Щодо сутності і змісту бюджетного процесу існує безліч точок зору. Але більшість учених, юристів-фінансистів, ґрунтуючись на ст. 2 Бюджетного кодексу України, визначають **бюджетний процес** як регламентовану нормами права діяльність, пов'язану із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України [8].

Вищезгадана діяльність має циклічний характер та здійснюється безперервно. Період часу від початку складання проекту бюджету до затвердження звіту про його виконання триває більше двох років і носить назву **бюджетного циклу**.

Кожний бюджет проходить свій цикл: складання прогностичних показників, головних напрямів бюджетної політики на планований період, на їх основі — проекту бюджету і проекту закону про бюджет, розгляд проекту бюджету та проекту закону про бюджет Верховною Радою України в трьох читаннях, затвердження закону про бюджет. З початком планованого бюджетного періоду починається виконання бюджету і триває до закінчення, тобто до 31 грудня, а після закінчення бюджетного року починається стадія складання, розгляду та затвердження звіту про виконання бюджету. Лише після прийняття представницьким органом, що затвердив бюджет і акт про бюджет, рішення про затвердження звіту про виконання бюджету, цикл по одному бюджету вважається закінченим. Таким чином, бюджетний цикл триває з лютого місяця, що передє планованому бюджетному періоду, включає обговорення та прийняття бюджету на планований період, весь бюджетний період, тобто виконання бюджету протягом року, а потім складання, розгляд і затвердження звіту про виконання бюджету.

Виходячи із змісту статей 61 і 62 Бюджетного кодексу, Верховна Рада України приймає рішення щодо звіту про виконання закону про Державний бюджет України до 1 липня наступного за звітним року. Таким чином, якщо Верховна Рада України своєчасно ухвалює звіт про виконання закону про Державний бюджет України (в останні де-

кілька років цього не відбувалося), то бюджетний цикл триває близько 2,5 років.

У ході здійснення окремих етапів діяльності із складання, розгляду проекту бюджету, затвердження і виконання бюджету, складання, розгляду та затвердженню звіту про виконання бюджету, які іменуються стадіями бюджетного процесу, реалізуються бюджетні повноваження всіх суб'єктів бюджетних правовідносин.

Слово «процес» (лат. *processio* — рух; *procedo* — проходження) слід розуміти як офіційний порядок дій, виконання, обговорення чого-небудь, як хід, розвиток якого-небудь явища, послідовна зміна станів у розвитку чого-небудь.

У результаті такого руху абстрактні права та обов'язки суб'єктів у сфері бюджетної діяльності реалізуються (матеріалізуються) в конкретні правовідносини. Бюджетний процес, таким чином, є формою або засобом здійснення матеріальних бюджетних повноважень, які надані його учасникам законодавством.

Характер взаємозв'язку матеріальних та процесуальних норм бюджетного права істотно відрізняється від характеру зв'язку, наприклад у цивільному матеріальному і цивільно-процесуальному праві, які існують як самостійні галузі права. Бюджетні процесуальні та матеріальні норми, хоча і складають окремі правові інститути, але об'єднуються в підгалузь (розділ) фінансового права — бюджетне право. В цивільних матеріальних та процесуальних відносинах існують самостійні різні суб'єкти, в бюджетних — це одні і ті ж суб'єкти.

Складання бюджету повинне здійснюватися компетентними органами і в суворо визначені законодавством терміни. Порухення термінів — це загроза непідготовки закону про Державний бюджет України до початку нового бюджетного періоду, встановленого Конституцією України. В правовій державі новий бюджетний період, як і вказано в Конституції України, повинен починатися 1 січня, і всі витрати, з якими неминуче пов'язано функціонування держави, повинні фінансуватися із затвердженого законом про Державний бюджет нового бюджету в розмірах, установлених цим законом.

При цьому необхідно пам'ятати, що бюджет держави або органу місцевого самоврядування стане ним лише після ухвалення закону або рішення відповідними представницькими органами — Верховною Радою України або місцевими радами. До такого затвердження не мають юридичної сили ні бюджет, ні акт про нього, в яких затверджуються показники по доходах і видатках, обов'язкові до виконання.

Весь бюджетний процес ділиться на певні стадії, тобто етапи діяльності, в результаті яких бюджет набуває нових якостей.

У науковій літературі висловлюється декілька думок про кількість етапів здійснення бюджетної діяльності. Бюджетний кодекс України в ст. 19 встановлює чотири *стадії бюджетного процесу*:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- 3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього [8].

У зв'язку з особливою важливістю бюджету для держави або будь-якої адміністративно-територіальної одиниці законодавство чітко визначає повноваження всіх учасників бюджетного процесу. Деякі з них беруть участь на всіх стадіях бюджетного процесу, але, як правило, достатньо участі в одній стадії, щоб бути його учасником.

У державах щорічно змінюється об'єм національного доходу, частина якого перерозподіляється через бюджет, тому щорічно змінюються бюджетні призначення, що використовуються для фінансування потреб держави і адміністративно-територіальних об'єднань. Змінюються суми надходжень до бюджету та асигнувань з бюджету, але порядок формування і виконання бюджету не змінюється. Він чітко встановлений законодавством.

Законодавство чітко визначає строки і порядок проходження бюджету. Дотримання строків формування та виконання бюджетів необхідне для безперервного функціонування держави й органів місцевого самоврядування, що наділяються правом на бюджет, який обслуговує потреби певної території.

Бюджетний процес в Україні ґрунтується на одних принципах за Державним та місцевими бюджетами. Принципи бюджетної системи України, встановлені Бюджетним кодексом України, звісно, є і принципами бюджетного процесу. Проте бюджетний процес має і *свої принципи*, без яких його існування в сучасній державі б було неможливе.

Усі стадії бюджетного процесу засновані на єдиних *принципах організації бюджетної діяльності* і мають відповідну правову регламентацію. Правила складання та виконання бюджетів затверджуються в порядку, встановленому КМУ. Доходи і витрати бюджетів повинні повністю в них відобразитися, їх взаємозалік та компенсація забороняються, окрім винятків, визначених у законах України. При цьому передача бюджетних коштів з одного бюджету до іншого бюджету одного і того ж рівня забороняється [8].

Важливим моментом бюджетного процесу є *принцип розділення повноважень* Верховної Ради України, Верховної Ради АРК, органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування. Цей принцип означає, що кожному органу, який бере участь у бюджетному процесі, належить певна компетенція, за межі якої він не може виходити. Втручання інших органів та організацій у процес складання, затвердження і виконання бюджету не допускається, крім випадків, зазначених у законодавстві.

До ведення органів державної виконавчої влади і виконавчих органів місцевого самоврядування відноситься складання проекту бюджету відповідно до основних напрямів бюджетної політики, визначених відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою АРК, місцевими радами, виконання бюджету та контроль за цільовим, економним і ефективним використанням виділених бюджетних коштів [8].

До ведення Верховної Ради України, Верховної Ради АРК, місцевих рад відноситься визначення основних напрямів бюджетної політики, розгляд проекту відповідного бюджету, внесення змін і доповнень в нього, затвердження цього бюджету, внесення змін та доповнень до затвердженого бюджету, контроль за виконанням бюджету, за цільовим, економним використанням бюджетних коштів, затвердження звіту про використання бюджету.

Втручання інших органів і організацій в процес складання, затвердження та виконання бюджету не допускається, окрім випадків, установлених законами України.

Для досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків та для забезпечення взаємозв'язку між функціональним призначенням і економічним характером видатків бюджету право затвердження бюджетної класифікації на підставі ч. 2 ст. 8 Бюджетного кодексу України має міністр фінансів України. Він також має право вносити в неї зміни, але про все обов'язково інформує Верховну Раду України.

До принципів бюджетного процесу відносяться і принципи *публічності* й *гласності*. Бюджетний кодекс України принцип публічності об'єднує з принципом *прозорості*. Вважається, що принцип гласності ширше та включає і прозорість. Принцип гласності — обов'язковість обговорення бюджетних матеріалів будь-якого рівня представницькими органами. Якщо цей принцип витримується відносно бюджету держави, то він не завжди може бути виконаний по бюджетах нижчого рівня.

Що стосується дотримання принципу публічності, то в ст. 7 Бюджетного кодексу принцип публічності і прозорості ототожнений з принципом гласності. Що стосується практики, то на сьогодні для загальної відомості публікується проект закону про Державний бюджет,

що подається Кабінетом Міністрів України для першого читання Верховній Раді України. Цей проект доповнюється та змінюється Комітетами Верховної Ради і в результаті першого читання Верховна Рада України приймає бюджетний висновок, який фактично є проектом бюджету в першому читанні.

В офіційних джерелах публікується закон України про Державний бюджет України з додатками. Засоби масової інформації додатки не публікують. Вважається, що було б корисно для втілення принципу публічності не витратити гроші на публікацію проекту закону, який буде змінений, а опублікувати затверджений Верховною Радою України Закон про Державний бюджет України з додатками (за функціональною і відомчою класифікацією), щоб кожний громадянин міг із ним ознайомитися.

На всіх стадіях бюджетного процесу використовується *принцип спеціалізації показників доходів і видатків бюджету будь-якого рівня*. Він реалізується завдяки застосуванню бюджетної класифікації.

Стаття 8 Бюджетного кодексу України визначила призначення Бюджетної класифікації як нормативно-правового акту, який застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також видатків, забезпечення загальнодержавного і міжнародного порівняння бюджетних показників. Бюджетна класифікація складається з чотирьох частин:

- 1) класифікація доходів бюджету;
- 2) класифікація видатків (у тому числі кредитування за мінусом погашення) бюджету;
- 3) класифікація фінансування бюджету;
- 4) класифікація боргу.

Доходи бюджету класифікуються за розділами: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом (надходження від продажу основного капіталу, від продажу державних запасів товарів, від продажу землі і нематеріальних активів); трансферти.

Таким чином, класифікація доходів бюджетів України — це угруповання доходів державного та місцевих бюджетів, яке ґрунтується на законодавчих актах України, що визначають джерела бюджетних доходів. Групи доходів складаються із статей доходів, що об'єднують конкретні види доходів за джерелами і способами їх отримання.

Видатки бюджетів класифікуються за: 1) функціями, з виконанням яких пов'язані витрати (функціональна класифікація); 2) економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються витрати

(економічна класифікація, що включає поточні та капітальні витрати); 3) кредитуванням за мінусом погашення (склад цих витрат визначається Міністром фінансів України); 4) відомчою класифікацією, яка відображає розподіл бюджетних асигнувань за прямими одержувачами коштів — головних розпорядників, а в рамках цих асигнувань — за цільовими статтями і видами видатків; 5) бюджетними програмами (застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом).

Класифікація фінансування бюджету означає угруповання позикових коштів, що залучаються Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування для фінансування дефіцитів відповідних бюджетів, а також напрям витрачання фінансових ресурсів, які утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (платежі щодо погашення основної суми боргу).

Класифікація боргу — систематизація інформації про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим і місцевих органів самоврядування. Борг класифікується за типом кредитора й за типом боргового зобов'язання.

Крім зазначеного, бюджетний процес ґрунтується на таких принципах, як *реальність* уведення до бюджету показників доходів і видатків; *наочність*, тобто відображення показників бюджетів у взаємозв'язку із загальноекономічними показниками в Україні та за її межами шляхом використання засобів максимальної інформативності результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку; а також *порівняльність*, який полягає в систематизації та функціональному угрупованні доходів і видатків бюджету за певними ознаками, які дозволяють здійснювати загальнодержавне й міжнародне зіставлення бюджетних даних. Наведений перелік принципів не можна розглядати як вичерпний.

6.2. Стадії бюджетного процесу

Як було вказано вище, під стадією бюджетного процесу необхідно розуміти окремий етап здійснення бюджетної діяльності. Розглянемо зміст кожної стадії.

1. Стадія складання проекту бюджету.

Стаття 116 Конституції України поклала обов'язок складання проекту бюджету і проекту Закону про Державний бюджет на Кабінет Міністрів. Кабінет Міністрів організовує роботу по складанню бюджету через Міністерство фінансів. Міністр фінансів України на основі макропоказників економічного та соціального розвитку України й

аналізу виконання бюджету поточного бюджетного періоду визначає загальний рівень доходів і видатків бюджету, дає оцінку обсягу фінансування бюджету. На основі цих показників виробляється проект основних напрямів бюджетної політики на подальший бюджетний період, який не пізніше за 1 червня заслуховується Верховною Радою України (ст. 33 Бюджетного кодексу).

Після ухвалення основних напрямів бюджетної політики на майбутній бюджетний період Міністерство фінансів України розробляє інструкції з підготовки бюджетних запитів головними розпорядниками бюджетних коштів, установлюючи порядок і терміни їх подачі.

Головні розпорядники несуть відповідальність за своєчасність, достовірність та зміст поданих Міністерству фінансів бюджетних запитів — пропозицій (швидше прохання) про виділення необхідних для безперебійного функціонування грошових коштів з їх обґрунтуванням.

Виконавчі органи всіх рівнів доводять у строки, вказані в постанові Кабінету Міністрів України, необхідні вказівки з розробки проектів бюджетів.

Міністерство фінансів України на будь-якому етапі складання і розгляду проекту бюджету проводить аналіз бюджетних запитів з точки зору їх відповідності меті, пріоритетності, ефективності використання бюджетних коштів.

До 1 квітня року, що передує плановому, Національний банк України подає у Верховну Раду України і Кабінет Міністрів проект основних положень грошово-кредитної політики на майбутній бюджетний період та свій кошторис доходів і видатків на майбутній рік для того, щоб перевищення доходів над його видатками могли врахувати в прибутковій частині Державного бюджету.

Згідно з типовою формою бюджетних запитів, затверджених Міністерством фінансів України, і з урахуванням особливостей складання проектів місцевих бюджетів місцеві фінансові органи розробляють свої інструкції з складання бюджетних запитів, які доводяться до головних розпорядників. Аналіз бюджетних запитів головних розпорядників по місцевих бюджетах здійснюють місцеві фінансові органи. Після схвалення Кабінетом Міністрів України складеного Міністерством фінансів України проекту Закону про Державний бюджет Міністерство фінансів доводить Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям і виконавчим органам відповідних рад розрахунки прогнозованих об'ємів міжбюджетних трансфертів, методикою їх визначення та інші показники, необхідні для складання проектів місцевих бюджетів.

Якщо Міністерство фінансів України не погоджується з об'ємами бюджетних запитів головних розпорядників кредитів, питання може

вноситися на дозвіл Міжвідомчої комісії, яка створюється для цього. Її рішення доводиться до відома зацікавлених сторін, але остаточне рішення приймає Верховна Рада в Законі про Державний бюджет.

Кабінет Міністрів України приймає постанову про схвалення проекту закону про Державний бюджет і не пізніше 15 вересня року, що передує плановому, подає проект та матеріали, передбачені ст. 38 Бюджетного кодексу, у Верховну Раду України. На цьому, згідно з Бюджетним кодексом України, і закінчується стадія складання проекту закону про Державний бюджет.

2. Стадія розгляду і затвердження бюджету.

Проекти бюджетів і актів про них вносять на розгляд відповідних представницьких органів виконавчі органи. Конституція України в ст. 96 встановила, що не пізніше 15 вересня Кабінет Міністрів України представляє у Верховну Раду України проект Закону про Державний бюджет України наступного року. Право внесення проекту Закону про Державний бюджет України у Верховну Раду України належить тільки Уряду.

Відповідно до ст. 38 Бюджетного кодексу разом з проектом закону про Державний бюджет України Верховній Раді України подаються:

1) пояснювальна записка до проекту закону про Державний бюджет, у якій міститься інформація про економічний стан держави та макроекономічні показники, на яких ґрунтуються проект закону про Державний бюджет України; оцінка надходжень доходів і видатків, що включаються до бюджету; пояснення до основних положень проекту Державного бюджету. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний та майбутній періоди в розрізі бюджетної класифікації; інформацію про те, як в проекті закону про Державний бюджет враховані основні напрями бюджетної політики на майбутній рік; обґрунтування особливостей міжбюджетних взаємостосунків; інформацію про обсяг державного боргового зобов'язання, графіка погашення об'ємів і умов боргів; прогноз основних макропоказників економічного та соціального розвитку України, показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків і фінансування на майбутні три бюджетні періоди;

2) прогнозовані показники зведеного бюджету України відповідно до бюджетної класифікації, а також зведений баланс фінансових ресурсів України;

3) перелік пільг по податках, зборах (інших обов'язкових платежах) з розрахунком втрат доходів від їх надання;

4) показники витрат Державного бюджету України, необхідних для завершення програм, врахованих у проекті Державного бюджету, за умови реалізації цих програм у строк більше одного бюджетного періоду;

5) об'єднання і структура фінансових зобов'язань по державному боргу та державних гарантій на поточний і майбутній бюджетні періоди до повного погашення боргових зобов'язань, включаючи суми на погашення державного боргу;

6) перелік інвестиційних програм на майбутній бюджетний період, під які можуть надаватися гарантії Кабінету Міністрів України;

7) доклад про хід виконання Державного бюджету України в поточному бюджетному періоді;

8) проекти кошторисів усіх державних цільових фондів, створених за рахунок обов'язкових платежів відповідно до законодавства;

9) пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту Державного бюджету України;

10) інші матеріали, визначені Кабінетом Міністрів.

Проект закону про Державний бюджет розглядається народними депутатами України, комітетами, фракціями і групами Верховної Ради України. Верховна Рада України до першого розгляду проекту закону про Державний бюджет України може повернути його Кабінету Міністрів України на доробку на тижневий термін. На першому читанні проекту закону про Державний бюджет України з докладом про висновок та пропозиції Верховної Ради України з цього питання виступає Голова Комітету із питань бюджету. За висновки і пропозиції депутатів голосується в цілому. Постатейне голосування застосовується у випадках неприйняття Верховною Радою України поданого Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет.

Затвердження висновку та пропозиції Верховної Ради України до проекту закону про Державний бюджет вважається ухваленням проекту закону про Державний бюджет України в першому читанні.

Доопрацьований Кабінетом Міністрів України проект закону про Державний бюджет подається Верховній Раді України. При розгляді проекту закону про Державний бюджет України не розглядаються пропозиції народних депутатів України, комітетів Верховної Ради України, депутатських груп і фракцій щодо змін проекту. Заслуховується висновок Комітету Верховної Ради з питань бюджету з приводу того, як враховані Кабінетом Міністрів України бюджетні висновки Верховної Ради України. На другому читанні перш за все затверджується загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету з подальшим постатейним голосуванням проекту закону про Державний бюджет України. Друге читання має бути закінчено не пізніше 20 листопада року, що передує плановому. Згідно з п. 3 ст. 43 Бюджетного кодексу загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України на майбутній рік, об'єм

міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, повинні бути прийняті у другому читанні обов'язково і не підлягають розгляду в третьому читанні.

У тижневий термін після схвалення проекту закону про Державний бюджет України в другому читанні Кабінет Міністрів України доводить виконавчим органам Автономної Республіки Крим, місцевих органів самоврядування положення і показники міжбюджетних відносин, проголосовані Верховною Радою України в другому читанні. На підставі цих даних відповідні органи готують проекти рішень про місцеві бюджети (частини 5 — 8 ст. 75 Бюджетного кодексу).

Третє читання повинне початися не пізніше за 25 листопада року, що передує плановому (ст. 44 Бюджетного кодексу). Після доповіді Голови Комітету із питань бюджету та співповіді Міністра фінансів України Верховна Рада України проводить голосування за статтями, не прийнятими у другому читанні, і за проектом закону в цілому.

Закон про Державний бюджет повинен бути прийнятий не пізніше 1 грудня.

Бюджетний кодекс визначає основний зміст закону про Державний бюджет (ст. 38 Бюджетного кодексу). В ньому повинні бути визначені:

1) загальна сума доходів та загальна сума видатків (з розподілом на загальний і спеціальні фонди, а також з розподілом видатків на поточні й капітальні);

2) граничний об'єм річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету України в майбутньому бюджетному періоді та державного боргу на кінець майбутнього бюджетного періоду, повноваження на надання державних гарантій, а також обсяг цих гарантій;

3) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України за бюджетною класифікацією;

4) доходи бюджету за бюджетною класифікацією;

5) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів;

6) розмір оборотної касової готівки Державного бюджету України;

7) розмір мінімальної заробітної плати на плановий бюджетний період;

8) рівень прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період;

9) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

У законі міститься багато показників, які Верховна Рада України може затвердити, проте без показників, установлених ст. 38 Бюджетного кодексу України, закон про Державний бюджет не може бути прийнятий.

Бюджетний кодекс України передбачає ситуацію, коли закон про Державний бюджет України не приймається до встановленого терміну

і новий бюджетний період починається без затвердженого бюджету. Згідно зі ст. 46 Бюджетного кодексу в таких випадках бюджетні кошти можуть витрачатися тільки: 1) на цілі, які були включені до бюджету минулого періоду та включені в проект закону про Державний бюджет на теперішній період, поданий Верховній Раді України; 2) щомісячно видатки Державного бюджету України не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених законом про Державний бюджет за попередній бюджетний період, окрім видатків на погашення боргових зобов'язань відповідно до кредитних договорів (ч. 4 ст. 15 Бюджетного кодексу) і видатків спеціального фонду бюджету (ч. 4 ст. 23 Бюджетного кодексу), забороняється фінансування видатків на капітальні витрати, крім випадків, пов'язаних з уведенням військового або надзвичайного стану.

Якщо такі видатки були проведені, але не включені в затверджений закон про Державний бюджет, міністр фінансів України повинен інформувати Верховну Раду про це не пізніше за два місяці після затвердження Державного бюджету.

У випадках виникнення відхилень оцінки прогнозу надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при затвердженні Державного бюджету, Бюджетний кодекс передбачає можливість внесення змін у діючий закон. Якщо перевищена прибуткова частина Державного бюджету більше ніж на 15 %, причому це встановлено за підсумками трьох кварталів, Міністерство фінансів повідомляє про це Комітет Верховної Ради із питань бюджету, а Кабінет Міністрів України протягом двох тижнів зобов'язаний подати у Верховну Раду України проект закону про внесення змін у закон про Державний бюджет.

Верховна Рада України вносить зміни в закон про Державний бюджет України і в тому випадку, коли протягом кварталу бюджет недоотримує більше ніж 15 % від суми, передбаченої розписом Державного бюджету. Порядок внесення змін у видаткову частину Державного бюджету такий же, а після внесення змін до бюджету Міністерство фінансів України має провести секвестр видатків за усіма статтями, крім захищених.

3. Виконання бюджету.

Основним документом для виконання бюджету є бюджетний розпис, що складається Міністерством фінансів України і затверджується міністром фінансів протягом місяця після вступу в силу закону про Державний бюджет. Розпис складається так, щоб по можливості вдалося уникнути касових розривів, тобто доходи, які поступають, покривають необхідні видатки. Розпис подається для виконання Державному казначейству.

Усі зміни бюджету, пов'язані з його виконанням, відображаються через розпис.

Міністерство фінансів України прогнозує та аналізує доходи бюджету і наділяє винятковим правом надання відстрочень зі сплати податків, зборів на умовах податкового кредиту. За поданням органів стягнення Міністерство фінансів України повертає кошти, які помилково або з завищенням зараховані до бюджету.

Органи стягнення забезпечують своєчасне і в повному обсязі надходження доходів до бюджету відповідно до законодавства.

Доходи бюджетів зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення.

З 1998 року в Україні перейшли на казначейську форму виконання бюджету. Механізм касового виконання Державного бюджету за видатками регулюється наказом Державного казначейства України № 3 від 22 січня 2001 року, а за доходами — наказом Державного казначейства України від 19 грудня 2000 року № 131. Згідно цим наказам розпорядникам I та II ступенів відкриваються зведені особові рахунки для зарахування коштів без визначення кодів функціональної класифікації видатків, які підлягають подальшому перерахуванню на особові і реєстраційні рахунки.

Особові рахунки — це рахунки, що відкриваються в органах Державного казначейства розпорядникам бюджетних коштів (окрім розпорядників III ступеня) для зарахування коштів, що підлягають подальшому розподілу і переказу конкретному розпоряднику (одержувачу) коштів.

Реєстраційні рахунки відкриваються в органах Державного казначейства розпорядникам та одержувачам коштів Державного бюджету для обліку операцій із коштами загального фонду бюджету, а спеціальні реєстраційні рахунки — для обліку доходів і видатків, передбачених їх кошторисами в частині спеціального фонду.

Головними розпорядниками є: за Державним бюджетом — міністри та керівники центральних органів виконавчої влади; за місцевими бюджетами — керівники відділів обласних, міських, районних держадміністрацій; за сільськими і селищними — голови сільських та селищних рад.

Головні розпорядники наділяються правом використовувати бюджетні кошти на утримання апарату управління, на централізовані заходи і розподіляти кошти між нижчими розпорядниками.

Розпорядники II ступеня — бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважених на отримання бюджетних коштів, використання їх на покриття витрат, пов'язаних з діяльністю установи, та на розподіл

коштів для переведення розпорядникам III ступеня і безпосередньо підлеглим їм одержувачам.

Головні розпорядники коштів Державного бюджету визначають мережу нижчих розпорядників на території області та не пізніше 15 днів до початку бюджетного періоду подають їх Державному казначейству на паперових або електронних носіях за певною формою.

Розпорядники II ступеня визначають мережу розпорядників бюджетних коштів III ступеня й одержувачів у територіальному розрізі. Об'єднані дані доводяться на паперових або електронних носіях до відділень Державного казначейства. Відповідно до отриманих реєстрів і наявності грошових коштів управління зараховує кошти на особові рахунки розпорядників II ступеня для подальшого їх розподілу.

Орган Державного казначейства видає клієнтам виписки з рахунків за наслідками попереднього операційного дня або на прохання клієнта. **Виписка з рахунку** — це індивідуальний нормативно-правовий акт, що підтверджує зарахування грошей на особовий рахунок і дає можливість розподілити ці грошові кошти між одержувачами або виписати платіжне доручення.

Відповідальність за невчасний розподіл та видачу платіжних доручень несуть відповідні розпорядники грошових коштів. На органи Державного казначейства покладена перевірка відповідності сум, вказаних у платіжному дорученні, бюджетним призначенням і планам асигнувань, наявність зареєстрованих цивільно-правових та інших договорів на виконання робіт, які оплачуються за рахунок бюджетних коштів, послуг та ін., і даних про розміщення цих установ.

В основному розрахунки бюджетних організацій з юридичними особами здійснюються в безготівковому порядку. Проте заробітна плата, стипендії, допомога, гроші на витрати у зв'язку зі службовими поїздками видаються готівкою.

Заявки на видачу готівки видаються розпорядниками бюджетних коштів на осіб, з якими укладені договори на повну матеріальну відповідальність. Це, як правило, касири, що одержують готівку в банку і видають її з каси.

Виписуючи заяву на видачу готівки, керівник бюджетної установи вказує на наявність або відсутність заборгованості по сплаті податків та підписує платіжне доручення на перелік до бюджету із коштів, що виділяються установі, сум обов'язкових платежів — прибуткового податку з громадян, сум нарахувань до Фонду соціального страхування України, сум внесків страховок до Пенсійного фонду, до Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю; до Фонду соціального страхування від нещасних випадків, інших податків і обов'язкових

платежів, пов'язаних з виплатою заробітної плати. За отриманні матеріальні цінності керівники подають підтвердуючі документи.

Для отримання готівки з банку Державне казначейство видає розпорядникам бюджетних коштів чекової книжки, які підлягають реєстрації.

Установи, що фінансуються з Державного та місцевих бюджетів, одержують кошти для свого функціонування на основі кошторисів. Стаття 51 Бюджетного кодексу визначає **кошторис** як основний плановий документ бюджетної установи, що надає повноваження на отримання доходів і здійснення витрат, визначає обсяг та напрям коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій і досягнення мети, визначеної на бюджетний період відповідно до бюджетних асигнувань.

Розпорядники бюджетних коштів (асигнувань) можуть виконувати свої обов'язки по керівництву установами, пов'язаними з витратами бюджетних грошових коштів, тільки у межах асигнувань, передбачених у відповідних бюджетах і складених на їх основі кошторисів. Будь-які договори, що укладаються бюджетними установами з перевищенням асигнувань, які виділяються з бюджетів, вважаються недійсними (п. 6 ст. 51 Бюджетного кодексу).

4. Завершення бюджету.

Відповідно до ст. 57 Бюджетного кодексу не пізніше 31 грудня або в останній день іншого бюджетного періоду Державне казначейство України закриває всі рахунки, відкриті в поточному бюджетному періоді. Як виняток, Міністр фінансів може визначити інший строк закриття рахунків, але він не може пізніше ніж через п'ять робочих днів після закінчення бюджетного періоду.

На кінець бюджетного періоду Державне казначейство України зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду Державного бюджету України для покриття відповідних витрат у майбутньому бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення. Рахунки спеціального фонду відкриваються в наступному бюджетному періоді з урахуванням невитрачених у попередньому році коштів, які були отримані на виконання відповідних завдань.

Надходження і витрати враховуються в тому бюджетному періоді, в якому вони були здійснені.

Захищеними статтями видатків бюджету вважаються статті видатків Державного бюджету, що визначаються у щорічних законах про Державний бюджет і не підлягають скороченню при секвестрі видатків.

На території кожного місцевого органу самоврядування порядок формування бюджету встановлюється представницьким місцевим органом, але він має повністю відповідати Бюджетному кодексу і закону про Державний бюджет.

На всіх стадіях бюджетного процесу органи, уповноважені державою, здійснюють контроль за дотриманням бюджетного законодавства. Повноваження органів із здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства встановлені статтями 109 — 115 Бюджетного кодексу.

Із уведенням Бюджетного кодексу вперше в бюджетному законодавстві з'явилися статті, в яких дається поняття бюджетного правопорушення, визначаються підстави для припинення бюджетних асигнувань, роз'яснюються поняття нецільового використання бюджетних коштів і встановлюється положення про те, що особи, винні в порушенні бюджетного законодавства, несуть усі види юридичної відповідальності, передбаченої законодавством.

Тема 7

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЦІЛЬОВИХ ДЕРЖАВНИХ І МІСЦЕВИХ ФОНДІВ

- 7.1. Поняття, класифікація та основи правового регулювання цільових державних і місцевих фондів.
- 7.2. Правовий режим бюджетних цільових фондів.
- 7.3. Правовий режим державних і місцевих позабюджетних фондів.

7.1. Поняття, класифікація та основи правового регулювання цільових державних і місцевих фондів

У радянській час фінансові ресурси розподілялися і використовувалися централізовано. З розпадом Радянського Союзу й після проголошення незалежності України було потрібно докорінно перебудувати як всю фінансову систему держави в цілому, так і окремі її елементи зокрема.

В умовах гострого браку бюджетних коштів спочатку з'являються централізовані цільові фонди, завданням яких було разом із державним бюджетом забезпечити фінансування певних потреб держави, а потім — галузеві і місцеві. З метою упорядкування, створення та функціонування таких фондів КМУ була видана Постанова «Про заходи з погашення заборгованості по заробітній платні, пенсіям, стипендіям і іншим соціальним виплатам», згідно з якою міністерствам та відом-

ствам наказано ліквідувати всі цільові позабюджетні фонди, діяльність яких не передбачена чинним законодавством України.

На сьогодні в Україні існують наступні **цільові фонди**:

- 1) цільові бюджетні фонди;
- 2) державні і місцеві позабюджетні фонди.

Кожен із цільових фондів утворюється або на підставі закону, або на підставі нормативно-правового акту, виданого на виконання вимог якого-небудь закону. Види цільових фондів, а також їх кількість, особливо бюджетних, постійно змінюється. У зв'язку з цим і було видане Розпорядження Президента України «Про впорядкування формування галузевих і позабюджетних фондів», згідно з яким із метою поліпшення фінансового стану господарюючих суб'єктів, поповнення їх обігових коштів, посилення контролю за витрачанням бюджетних коштів КМУ доручалося здійснити суцільну інвентаризацію всіх галузевих та позабюджетних фондів, надати інформацію про правомірність утворення таких фондів і формування їх коштів, а також цільового використання надходжень до них. Крім того КМУ зобов'язаний був представити пропозиції щодо зміни законодавства, якими передбачалося скорочення кількості галузевих і позабюджетних фондів.

Класифікацію цільових фондів можна здійснювати на різних підставах:

1. **За цільовим призначенням** фонди підрозділяють на **економічні** (наприклад, Фонд розвитку паливно-енергетичного комплексу, Державний цільовий фонд розвитку промисловості та ін.), **соціальні** (Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Фонд соціального страхування інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища, Фонд зайнятості населення та ін.), а також **суспільно-політичні** (Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України).

2. **За способом утворення** розрізняють **фонди, кошти яких включені до бюджету** (Державний фонд зайнятості населення та ін.) і **такі, які мають власне управління** (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування України, Державний спеціалізований фонд фінансування суспільних витрат на авіаційну діяльність та ін.).

3. **За юридичною природою** розрізняють **цільові фонди**, що утворені згідно з законами (наприклад, створення Пенсійного фонду передбачено Законом України «Про пенсійне забезпечення»), і фонди, що утворені на підставі нормативних актів, виданих на виконання вимог якого-небудь закону (наприклад, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню створений згідно вимог ст. 62 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та на підставі Указу Президента України).

7.2. Правовий режим бюджетних цільових фондів

У складі Державного бюджету України і місцевих бюджетів утворюються цільові фонди коштів для їх найефективнішого та оперативного використання для досягнення певної соціальної й економічної мети.

До Державного бюджету України включені Державний фонд сприяння зайнятості населення; Фонд соціального захисту інвалідів; Фонд охорони навколишнього природного середовища, Фонд розвитку паливно-енергетичного комплексу, Державний дорожній фонд та ін.

Крім того, відповідно до статей 2 і 3 Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України», з подальшими змінами та доповненнями щорічно в Державному бюджеті України, бюджеті АРК і місцевих бюджетах передбачаються асигнування на ремонт й утримання, а також будівництво і реконструкцію відповідних доріг державного та місцевого значення.

Згідно з п. 1 ст. 64 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» витрати, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їх розміри та цільове призначення визначається місцевими бюджетами цих громад; витрати, пов'язані із здійсненням районними й обласними радами заходів щодо забезпечення загальних інтересів територіальних громад — відповідними обласними і районними бюджетами.

Так, згідно зі ст. 21 Закону України «Про плату за землю» для централізованого виконання робіт з охорони землі, підвищення родючості ґрунтів, фінансування утворення земельного інноваційного фонду, відшкодування витрат власників землі та землекористувачів, що пов'язані з господарюванням на землях гіршої якості й інших заходів, 30 % коштів від земельного податку, які поступили на спеціальні бюджетні рахунки місцевих бюджетів, централізуються на спеціальному бюджетному рахунку Державного Комітету України по земельних ресурсах, а 10 % — на спеціальних бюджетних рахунках АРК і областей.

Схожий механізм застосовується відносно розподілу коштів, що поступають від збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, введеного Законом України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства».

У даний час законодавством України досить детально врегульовані питання формування і використання коштів цільових бюджетних фондів. Одним із них є **Фонд соціального страхування України**. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про збір на обов'язкове соціальне страхування» збір на обов'язкове соціальне страхування, окрім збору на

обов'язкове страхування на випадок безробіття, платниками сплачується на рахунок Фонду соціального страхування України.

Положення про Фонд соціального страхування України затверджені постановою КМУ «Про організаційні питання діяльності Фонду соціального страхування України».

Фонд соціального страхування є єдиним органом, який у межах наданих йому повноважень здійснює керівництво та управління обов'язковим державним соціальним страхуванням.

Основними завданнями Фонду є:

— забезпечення надходження і акумуляції збору на обов'язкове соціальне страхування та інших коштів, призначених для фінансування витрат на виплату допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, інших видів допомоги, встановленої законодавством, а також на санаторно-курортне лікування і оздоровлення працюючих та членів їх сімей; контроль за цільовим використанням коштів, які знаходяться на рахунку Фонду;

— здійснення організаційно-управлінських заходів щодо забезпечення виплати допомоги по соціальному страхуванню, оплати витрат на санаторно-курортне лікування і оздоровлення працюючих та членів їх сімей.

Кошти Фонду не входять до складу Державного бюджету України і формуються за рахунок: збору на обов'язкове соціальне страхування (окрім збору на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття), надходжень за путівки на санаторно-курортне лікування і оздоровлення, добровільних внесків підприємств, установ, організацій та інших надходжень фізичних осіб.

Органами управління Фонду є правління і виконавча дирекція Фонду, а також правління відділень Фонду в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, виконавчі дирекції відділень Фонду.

Фонд соціального захисту інвалідів. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» фінансування роботи по соціальній захищеності інвалідів здійснюється українським фондом соціального захисту інвалідів. Положення про фонд затверджено постановою КМУ «Про створення Фонду соціального захисту інвалідів». Фонд соціального захисту інвалідів є органом державної виконавчої влади, підвідомчим Міністерству праці України, створеним для фінансування робіт і державних програм по соціальному захисту інвалідів. Його *головними завданнями є:*

— фінансування загальнодержавних програм та інших заходів щодо соціального захисту, соціально-трудової і медичної реабілітації інвалідів та залучення їх до суспільно корисної діяльності;

— акумуляція добродійних коштів і коштів, які поступають від підприємств (об'єднань), установ, організацій, трудових колективів та громадян; здійснення розширеного відтворення позабюджетних коштів Фонду;

— контроль за дотриманням підприємствами (об'єднаннями), установами та організаціями встановлених нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів;

— участь у визначенні нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів;

Бюджет фонду формується за рахунок коштів, які передаються Фонду з Державного бюджету, надходжень від підприємств (об'єднань), установ і організацій, які не забезпечили дотримання встановлених нормативів робочих місць для працевлаштування інвалідів, добродійних внесків організацій, трудових колективів і громадян та інших надходжень.

Кошти Фонду соціального захисту інвалідів витрачаються в межах затвердженого Міністерством праці кошторису доходів і видатків та прямують на фінансування державних довгострокових і короткострокових програм по соціальному захисту інвалідів, трудовій та медичній реабілітації і залученню їх до суспільно корисної діяльності; витрат на створення робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів, та на здійснення заходів щодо їх соціально-трудової і професійної реабілітації; витрат на надання інвалідам грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації та сприйняття інформації, на санаторно-курортне лікування, телефонізацію квартир інвалідів, установалення підвищеної стипендії інвалідам, які навчаються у вищих навчальних закладах; розвиток матеріально-технічної бази підприємств і організацій, створених за сприяння Фонду; поточної діяльності та змісту органів управління Фонду і його відділень. Органами управління Фонду соціального захисту інвалідів є правління Фонду, виконавча дирекція, ревізійна комісія та відділення Фонду в АРК, областях, містах Києві і Севастополі.

Державний фонд охорони навколишнього середовища. Цей фонд утворюється у складі Державного бюджету України з метою концентрації коштів та цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань, а також заходів зі зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення. Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища затверджено постановою КМУ «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища».

ща» згідно з Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Фонд формується за рахунок збору за забруднення навколишнього середовища та інших коштів відповідно до законодавства, які зараховуються в доходи Державного бюджету України.

Отже, джерелами формування Фонду охорони навколишнього середовища є:

- платежі за викиди, скиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище від стаціонарних джерел забруднення та розміщення відходів у межах установлених лімітів і від пересувних джерел;

- суми штрафів за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- суми грошових стягнень на відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища в результаті господарської чи іншої діяльності юридичних осіб;

- цільові та інші добровільні внески юридичних осіб і громадян, а також надходження від реалізації конфіскованого відповідно до законодавства майна, яке було предметом екологічного порушення.

Використовуються кошти бюджетного цільового фонду на розробку та здійснення загальнодержавних і регіональних комплексних програм щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального користування природними ресурсами, на вжиття заходів у надзвичайних екологічних ситуаціях і на проведення робіт з ліквідації негативних екологічних наслідків від аварій та катастроф.

7.3. Правовий режим позабюджетних фондів

Крім цільових бюджетних фондів, в Україні створюються та функціонують позабюджетні цільові фонди коштів. За цільовим призначенням такі фонди, також як і бюджетні, можуть бути соціальними, економічними і суспільно-політичними. Створюються такі фонди органами державної влади та управління.

Позабюджетні цільові фонди — це фонди фінансових ресурсів, необхідних для фінансування пріоритетних напрямів соціально-економічних завдань держави та органів місцевого самоврядування. Вони завжди формуються за рахунок обов'язкових внесків і відрахувань юридичних та фізичних осіб і призначаються, як правило, для реалізації конституційних прав громадян на пенсійне забезпечення, соціальне страхування, охорону здоров'я та в багатьох країнах — на медичну допомогу. Ці фонди є державною власністю.

Позабюджетні цільові фонди в Україні створюються тільки на державному рівні. За цільовим призначенням вони мають соціальну спрямованість, за способом формування — самостійне управління. Централізовані цільові позабюджетні фонди створюються компетентними органами із чіткою цільовою спрямованістю.

Соціальні позабюджетні фонди — самостійні фінансово-кредитні установи. Але самостійність ця інша, ніж у інших юридичних осіб — державних, кооперативних, акціонерних і приватних організацій. Позабюджетні фонди організовують мобілізацію та використання коштів фондів у розмірах і на цілі, передбачені державою в положеннях про ці фонди. Держава визначає рівень страхових платежів, за її рішенням змінюється структура та рівень грошових виплат із соціальних фондів.

Правовий статус цих фондів визначається нормами Конституції України, що встановлюють напрями соціальної політики держави.

Останніми роками розроблені програмні документи, у яких містяться концептуальні положення по соціальному захисту працюючого населення, пенсіонерів, інвалідів, що отримали каліцтво на виробництві, інтересів дітей і матерів. До цих документів відносяться: програма стратегічного розвитку «Україна — 2010», концепція пенсійної реформи, закони України «Про пенсійне забезпечення», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, пов'язаними з народженням і похованням», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». У зв'язку з цими законами і створено **чотири централізовані цільові позабюджетні фонди**: Пенсійний фонд; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; Фонд соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; Фонд соціального страхування від нещасних випадків.

Саме з назв зрозуміло, що фонди створені для надання допомоги громадянам. Утворення інших фондів заборонено законодавством. Так, п. 8 ст. 13 Бюджетного кодексу забороняє утворення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування й іншими бюджетними установами.

За допомогою державних позабюджетних фондів розв'язуються найважливіші соціальні **завдання**:

— соціального захисту населення;

- підвищення життєвого рівня населення;
- збереження і поліпшення здоров'я населення;
- соціальної орієнтації безробітного населення;
- надання соціальних послуг населенню.

Доходи і видатки державних позабюджетних фондів враховуються в їх кошторисах, які досить часто в літературі та на практиці іменуються їх бюджетами.

Проекти кошторисів позабюджетних централізованих фондів складаються їх органами управління і передаються на розгляд та затвердження Верховної Ради України. Кошторис фондів затверджується на один бюджетний період одночасно з Державним бюджетом. Контроль за виконанням кошторисів фондів здійснюють органи, що забезпечують контроль за виконанням Державного бюджету. Їх діяльність контролює Рахункова палата, а виконання передано Державному казначейству.

Джерелами формування доходів державних цільових позабюджетних фондів є:

- 1) обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб, встановлені законодавством;
- 2) добровільні внески юридичних та фізичних осіб;
- 3) кошти Державного бюджету;
- 4) інші доходи.

Статті видатків державних цільових позабюджетних фондів встановлюються в суворій відповідності з їх соціальним призначенням, що регламентується відповідними законами.

Порядок реєстрації та обліку платників внесків до державних цільових позабюджетних фондів, розрахунку і сплати роботодавцями внесків, обліку внесків та їх надходження до Фонду, витрачання коштів і контролю за внесенням платежів до Фондів та витрачанням коштів визначаються інструкціями, що затверджуються правліннями фондів.

Пенсійний фонд — найкрупніший позабюджетна фонд, оскільки в Україні близько 14 млн жителів — пенсіонери.

Цей фонд є одночасно і централізованим фондом коштів держави, і центральним органом державної виконавчої влади. Кошти Пенсійного фонду України формуються за рахунок внесків підприємств, організацій та установ незалежно від форми власності, виду діяльності, організаційно-правової форми і відомчої приналежності, що використовують найману працю, адвокати, нотаріуси, інші особи, які не є підприємцями і займаються діяльністю, пов'язаною з отриманням доходів, а також фізичні особи, які працюють на умовах трудового договору або виконують роботи згідно з цивільно-правовими договорами.

Завданнями Пенсійного фонду є:

- збір і акумуляція обов'язкових внесків страховок на виплату пенсій та інших виплат;
- участь у фінансуванні державних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів;
- організація міжнародної співпраці у сфері пенсійного забезпечення.

Кошти Пенсійної фонду витрачаються на:

- виплату державних пенсій та інших соціальних виплат громадянам відповідно до чинного законодавства, причому за рахунок коштів Пенсійної фонду виплачуються пенсії й громадянам, що виїхали для мешкання за кордон;
- реалізацію державних і обласних програм соціального захисту пенсіонерів;
- створення та функціонування Єдиного державного банку даних про платників обов'язкових страхових внесків до Пенсійного фонду;
- розвиток матеріально-технічної бази органів Пенсійної фонду;
- організацію роз'яснювальної роботи серед населення;
- іншу роботу, що проводиться Пенсійним фондом.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття створений для надання допомоги безробітним. Перехід до ринкової економіки відбувається поетапно. Багато громадян працездатного віку виявилися безробітними, їм слід перекваліфікуватися, одержувати нову спеціальність, шукати місце роботи.

Основні завдання фонду:

- акумуляція коштів для здійснення покладених на нього завдань;
- виплата матеріального забезпечення особам, що мають статус безробітного;
- організація роботи центральних і місцевих органів управління Фонду;
- виплата допомоги у зв'язку з частковим безробіттям;
- виплата допомоги на поховання у разі смерті безробітного;
- виплата дотації роботодавцю на створення додаткових робочих місць;
- налагодження контактів з іншими цільовими фондами.

Фонд створюється за рахунок:

- внесків страховок роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються в розмірах та порядку, встановленому законодавством;
- асигнувань Державного бюджету;
- сум фінансових санкцій, що застосовуються до платників внесків відповідно до законодавства;

- благодійних внесків фізичних і юридичних осіб;
- інших надходжень.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Основні завдання фонду:

- управління загальнодержавним соціальним страхуванням на випадок тимчасової втрати працездатності, а також пов'язаним з народженням і похованням;
- акумуляція коштів Фонду;
- фінансування матеріального забезпечення і соціальних послуг відповідних осіб;
- контроль за використанням коштів Фонду.

Фонд створюється за рахунок:

- страхових внесків страхувальників — роботодавців та застрахованих осіб, які вносяться на умовах і в порядку, передбаченому законодавством;
- пені, штрафів та інших фінансових санкцій, що стягуються за порушення відповідного законодавства;
- благодійних внесків юридичних і фізичних осіб;
- асигнувань із Державного бюджету;
- інших надходжень.

Кошти Фонду використовуються на:

- виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю, пологами, при народженні дитини і досягненні нею трирічного віку, на поховання;
- фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;
- створення резерву коштів страховок;
- забезпечення поточної діяльності й утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Основними завданнями Фонду є:

- своєчасно і в повному обсязі компенсувати збитки, заподіяні працівнику внаслідок пошкодження його здоров'я, а у разі його смерті — членам його сім'ї;
- надавати допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;
- організовувати поховання померлого;
- сприяти створенню умов для своєчасного надання кваліфікованої першої невідкладної допомоги потерпілому;

- організувати цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого;
- використовувати всі заходи для підтримки, відновлення і підвищення працездатності потерпілого;
- надавати реабілітаційну допомогу потерпілому вдома, в санаторно-курортних установах та ін.;
- створювати робочі місця для інвалідів самостійно або спільно з органами виконавчої влади;
- сплачувати за потерпілого внески на медичне і пенсійне страхування.

Джерелами Фонду є:

- внески роботодавця: для підприємства — з віднесенням на валові витрати виробництва, для бюджетних установ і організацій — з асигнувань, що виділяються на їх утримання та забезпечення;
- капіталізовані платежі, що надійшли у випадку ліквідації страховальника;
- прибуток від діяльності фондів;
- штрафи і пені, стягнуті за порушення відповідного законодавства;
- добровільні внески та інші надходження, що не суперечать законодавству.

Оскільки державні позабюджетні фонди формуються за рахунок обов'язкових платежів, на них розповсюджується режим витрачання бюджетних коштів. Так, Положення про Державне казначейство передбачає право казначейства одержувати від установ банків відомості про стан поточних рахунків державних позабюджетних фондів, а у випадках нецільового або неефективного використання грошових коштів безперечно вилучати їх у фондів.

Тема 8

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ДОХОДІВ

- 8.1. Сутність і значення державних доходів.
- 8.2. Структура і методи забезпечення державних доходів.

8.1. Сутність і значення державних доходів

У сучасних умовах державні доходи є складною структурно розгалуженою системою різних видів грошових надходжень на користь держави, які складають фінансову базу його функціонування. Тим самим політична, економічна і соціальна діяльність держави вже перед-

бачає державні доходи як об'єктивну необхідність та закономірну реальність. Адже для виконання своїх функцій державі необхідні грошові ресурси, за допомогою яких і відбувається фінансування реалізації цих функцій. Джерелом формування грошових фондів держави є частина внутрішнього валового продукту, яка переходить у власність держави у формі різного роду платежів. Ця частина грошових коштів і складає державні доходи, компетенцією щодо використання яких наділяються державні органи.

Отже, **державні доходи** є частиною національного доходу країни, що обертається в процесі його розподілу та перерозподілу через різні види грошових надходжень у власність держави з метою створення фінансової бази для здійснення його завдань і функцій.

Вартісним втіленням цих відносин, які виникають та функціонують унаслідок об'єктивних причин, є фонди коштів, що знаходяться у розпорядженні держави. Державні доходи, акумулюючи грошові надходження, і формують певну систему фондів. Вони утворюються як за рахунок коштів держави, так і за рахунок коштів недержавних підприємств, установ, організацій, фізичних осіб. В основі утворення цих фондів лежить принцип єдності (законодавства, території, умов та ін.).

Державні доходи у своєму розвитку пройшли довгий шлях від залучення економічних ресурсів суспільства в натуральній і частково грошовій формах, як це було характерно для нерозвиненого ринкового господарства, до їх мобілізації виключно в грошовій формі на сучасному етапі його розвитку.

На ранніх стадіях розвитку ринкового господарства держава одержувала свої доходи переважно за рахунок військової здобичі і значною мірою від надходжень, що мають джерело в державній власності. В стародавніх рабовласницьких державах це були доходи від застосування праці рабів у рудниках, сільському господарстві, великих державних майстернях та ін. В епоху раннього феодалізму головним джерелом доходів держави були надходження від земельних володінь монарха (доменів), з яких поставлялося продовольство для утримання двору та ін.

З формуванням розвинутої ринкової економіки державні доходи починають утворюватися, головним чином, за рахунок вилучення грошових коштів у різних верств населення, причому такі вилучення здійснювалися на різних підставах із застосуванням різноманітних методів — від продажу посад, титулів і привілеїв до податків та мит.

Відносини, що складаються при формуванні і використанні державних доходів, виступають у правовій формі. Держава закріплює вичерпний перелік надходжень податкового характеру до бюджетів (Закон

України «Про систему оподаткування»), розподілу їх за різними видами бюджетів (Бюджетний кодекс України, Закон України «Про Державний бюджет України», Закон України «Про місцеве самоврядування»), їх форму, підстави та умови сплати, права і обов'язки платників та контролюючих органів. При цьому важливо, щоб акцент не змістився виключно у фінансову сторону процесу, а зберігся б і регулюючий, стимулюючий аспект при формуванні державних грошових фондів. Іншими словами, формування цих фондів покликане не лише забезпечити фінансування реалізації державних функцій, але й зацікавити платників у розвитку виробництва, збільшенні оборотів.

Для покриття своїх витрат держава за допомогою, головним чином, фінансово-правових норм регулює відносини, пов'язані з переходом частини доходів, що належать іншим власникам, до неї.

Але значення мобілізації частини коштів інших власників на користь держави не обмежується виключно функцією забезпечення доходів необхідних державі фондів коштів. За допомогою правового регулювання вказаних процесів держава впливає на весь хід економічного розвитку.

8.2. Структура і методи забезпечення державних доходів

Залежно від порядку формування та характеру використання державні доходи підрозділяються на *централізовані* і *децентралізовані*.

До *централізованих доходів* відносяться кошти, які спрямовані на формування централізованих фондів — Державного і місцевих бюджетів, Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування та ін. Іншими словами, централізовані — доходи, які зосереджуються на рівні Державного бюджету, використання їх визначається нормами закону про Державний бюджет. Цей вид доходів відіграє основну роль у системі державних доходів, саме за його рахунок здійснюється реалізація основних функцій держави.

Децентралізовані доходи складають кошти, що поступають у розпорядження окремих державних підприємств, установ, організацій, міністерств, відомств, інших органів безпосередньо, незважаючи на Державний бюджет та інші централізовані фонди. Передача частини державних доходів у децентралізоване управління до певної міри умовна. В цій ситуації не змінюється власник, а державні кошти передаються в оперативне управління, не стаючи власністю державних підприємств.

Таким чином, можна зробити висновок, що поняття державних доходів ширше за поняття доходів Державного бюджету.

Єдина система державних доходів не виключає, а, навпаки, припускає їх класифікацію на певні групи. В основі цього розподілу можуть лежати різні підстави. Найпринциповіший характер розподілу на централізовані і децентралізовані згадувався раніше. Крім того, державні доходи можна класифікувати за іншими критеріями.

Так, за *правовими принципами* державні доходи ділять на *приватноправові* і *публічно-правові*.

Адже держава здобуває для себе кошти подвійним шляхом: приватноправовим та публічно-правовим. Цю особливість ще в минулому столітті відзначали провідні російські вчені-юристи. В першому випадку держава діє як приватна особа, як суб'єкт цивільного права, а в іншому – як розпорядчо-примусова влада. Держава, використовуючи *приватноправовий* спосіб отримання доходів, виступає в ролі найбільшого власника і торговця, який заробляє гроші як звичайний підприємець. У даний час приватноправові доходи утворюються головним чином від оренди державного майна та надходжень від державних підприємств.

Публічно-правовий порядок забезпечення надходження доходів держава реалізує шляхом застосування примусу, владного веління. Таким чином, залучаються податки, реалізується державний кредит, надходить емісійний дохід.

За *джерелами державних доходів* їх класифікують на *внутрішні* і *зовнішні*.

До *внутрішніх* відносяться: сукупний суспільний продукт, національний дохід та національне багатство. До *зовнішніх* джерел належать економічні ресурси інших країн.

Якщо сукупний суспільний продукт і національний дохід характеризує результати виробництва за певний період, то національне багатство відображає накопичену вартість на певну дату та є результатом праці як нинішнього, так і попередніх поколінь у сфері матеріального виробництва. Національне багатство держава використовує як джерело доходів в основному тільки при надзвичайних обставинах.

Зовнішні доходи держава може одержувати головним чином за рахунок позик в іноземних державах і міжнародних фінансових організацій, наприклад, Міжнародного валютного фонду, що, проте, не виключає можливості отримання коштів від міжнародної торгівлі, туризму та інших джерел.

За *суб'єктивним складом платників* державні доходи можуть бути підрозділені *на кошти, які поступають від фізичних осіб*, ті, які по-

ступають на користь держави, **від юридичних осіб, заснованих на недержавній власності, і від державного господарства.**

За методами мобілізації: обов'язкові, добровільні.

Доходи також можна диференціювати з урахуванням законодавчо встановлених конкретних умов їх залучення та використання. Залежно від цього критерію розрізняють: **зворотні і беззворотні; відплатні і безвідплатні; загальні і цільові.**

Як правило, обов'язкові платежі є беззворотніми (податки, внески тощо), а доходи за державним кредитом (коли держава є позичальником, а населення одержує облігації державних чи місцевих позик) — зворотні.

Те ж саме можна сказати і про безвідплатність. Платежі в бюджет чи централізовані або комунальні фонди безвідплатні, але платежі за користування природними ресурсами безвідплатними не можна вважати, бо державне мито чи митні збори — це плата за послуги держави.

За економічним змістом доходи можна підрозділяти на **доходи від джерел у виробничій сфері і від невиробничих джерел.**

Виробнича та невиробнича сфери економіки можуть служити для держави джерелом надходження платежів як податкового, так і неподаткового характеру. Причому ці доходи можуть бути і централізованими, і децентралізованими.

Залежно від методів вилучення (або за формою надходження) розрізняють **податкові та неподаткові надходження.**

Державні податкові доходи України ґрунтуються на врегульованій нормами права системі оподаткування, яка складається із загальнодержавних і місцевих податків та зборів (обов'язкових платежів). Обов'язки регулювання податкових надходжень будуть детально розглянуті в темі 9 даної роботи. На думку авторів, неподаткові доходи необхідно розглядати як добровільні платежі, а також платежі, які вносяться в обов'язковому порядку, але не включені в податкову систему України. До неподаткових доходів відносяться надходження сум різниці в ціні на природний газ, адміністративні та фінансові штрафи і санкції, надходження від банків сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами, адміністративні збори та платежі, інші надходження.

Як уже зазначалося, основною складовою державних доходів є доходи Державного бюджету. Незважаючи на таку тісну залежність, доходи Держбюджету відрізняються деякими особливостями: чітко вираженим тимчасовим характером (орієнтованим на бюджетний період); вичерпним, закритим переліком. Так, ст. 9 Бюджетного кодексу України до доходів бюджетів віднесені: податкові надходження, непо-

даткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти. Конкретні ж види доходів закріплюються: за доходами Державного бюджету України — ст. 29; за доходами місцевих бюджетів — статтями 64, 66, 69 Бюджетного кодексу України. Певною специфікою характеризуються доходи місцевих бюджетів — вони не входять до складу державних доходів, оскільки власником цих коштів є територіальні громади. Проте їх формування, витрачання є також предметом публічного регулювання. Аналіз правового режиму доходів, що поступають державі або органам місцевого самоврядування, свідчить про те, що більшість з них є обов'язковими платежами, що становлять основу системи оподаткування України. Вони включають різні форми (податки, збори, мита), що закріплюються або цілком за одним видом бюджету, або розподілені між бюджетами різного рівня.

Тема 9

ПОДАТКОВЕ ПРАВО

- 9.1. Система оподаткування в Україні. Непрямі податки.
- 9.2. Податок на прибуток підприємств.
- 9.3. Правове регулювання податків з населення.
- 9.4. Податки, що сплачують юридичні та фізичні особи.
- 9.5. Відповідальність за порушення податкового законодавства.

9.1. Система оподаткування в Україні. Непрямі податки

Податкове право є складним фінансово-правовим інститутом, що регулює основи формування дохідної частини бюджетної системи країни, тобто регулює лише відносини, що пов'язані з рухом грошових коштів від платників податків і зборів до бюджетів відповідного рівня. Податкове право взаємодіє з усіма інститутами фінансового права. Його норми зумовлені публічністю державних фінансів та регулюють діяльність зі стягування податкових платежів для загальнодержавних і регіональних потреб. Отже, податкове право — це один з основних інститутів фінансового права.

Податкове право як фінансово-правовий інститут становить сукупність норм, що регулюють суспільні відносини у сфері справляння податків та обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових

фондів, установлюючи при цьому права, обов'язки та відповідальність сторін.

Інститут податкового права є відокремленим комплексом юридичних норм, що забезпечують цільове регулювання різновиду відносин, пов'язаних з надходженням до бюджетів податків і зборів. Податкове право — відносно самостійний сектор фінансового права та займає автономне становище щодо інших інститутів цієї галузі.

Предметом податкового права є група однорідних суспільних відносин, що визначають надходження грошових коштів від платників до бюджетів у формі податків і зборів. Характерною рисою податкових відносин є їх чітко виражений владно-майновий характер. Щодо методу правового регулювання, то він є характерним для фінансового права в цілому, тобто це — метод державно-владних приписів, що підкріплюється можливістю застосувати санкції з боку держави.

Водночас зазначений метод має особливий механізм регулювання, взаємозв'язок норм, юридичний режим. Імперативний метод регулювання чітко встановлює межі поведінки підпорядкованих суб'єктів.

Складна сутність податку, що об'єднує економічні та правові його характеристики, зумовлює юридичну суть податкових норм, характер їх взаємодії. Оскільки податкова система держави є системою розподільних і перерозподільних відносин у суспільстві, вона детермінує юридичну природу податково-правової норми. Подібно до інших правових норм, податково-правові норми містять правила поведінки, встановлені державою та забезпечені силою її примусу. З іншого боку, специфіка предмета податкового права визначає й специфіку юридичної природи податково-правових норм. Їх змістом є встановлення правил поведінки учасників особливого виду суспільних відносин — податкових відносин, тобто поведінки, яка завжди пов'язана з розподілом чи перерозподілом державою в її інтересах частини власності інших юридичних і фізичних осіб.

Залежно від змісту податково-правові норми поділяються на **матеріальні й процесуальні**. У свою чергу залежно від характеру впливу на поведінку суб'єктів податкових правовідносин усі матеріальні податково-правові норми поділяються на **зобов'язуючі, забороняючі та уповноважуючі**. Об'єктивний поділ фінансово-правових норм на зазначені види зумовлюють такі фактори:

- а) функції податкових норм;
- б) спеціалізація податкових норм;
- в) способи правового регулювання.

Інститут податкового права визначається багатьма елементами, що зводяться до ряду загальних **принципів**:

— наявність комплексу рівних норм, що регулюють однорідні відносини;

— різносторонній вплив податкових норм, який забезпечує єдиний підхід;

— об'єднання всіх норм інституту податкового права стійкими зв'язками.

Принципи податкового права охоплюють керівні положення права, визначають суть системи та інституту. Можна виділити матеріальні (що охоплюють суть категорії), процесуальні (що регулюють сфери компетенції суб'єктів податкових правовідносин) і розрахункові (що регулюють функціонування конкретного податкового механізму) принципи.

Податкові правовідносини — відносини, що виникають на підставі податкових норм, які встановлюють, змінюють чи скасовують податкові платежі, та у зв'язку з юридичними фактами, учасники яких наділені суб'єктивними правами і несуть юридичні обов'язки, пов'язані зі сплатою податків та зборів до бюджетів і цільових фондів та поданням податкової звітності. Ці відносини існують лише після оформлення їх у відповідну правову форму.

Податковим правовідносинам властиві загальні характерні риси, що притаманні будь-яким іншим правовим відносинам. Водночас правовідносини кожної галузі права мають власну неповторну специфіку. Так, найголовніша особливість фінансових, у тому числі й податкових, правовідносин полягає в тому, що вони виникають у процесі фінансової діяльності держави. Важливою галузевою особливістю фінансових правовідносин, зокрема податкових, є також те, що однією зі сторін завжди виступає держава. **Особливості податкових правовідносин найповніше характеризуються їх специфікою, яка проявляється насамперед у:**

а) цільовій системності, де система податкових правовідносин підпорядкована встановленню податків і зборів;

б) формальній визначеності, де за допомогою норм регулюють чітко визначені зв'язки, що встановлюються між суб'єктами податкових правовідносин;

в) забезпеченні державним примусом.

Об'єктом регулювання у податкових правовідносинах виступають грошові кошти платників, які надходять до бюджетів.

Суб'єктом податкових правовідносин може бути будь-яка особа, поведінка якої регулюється нормами податкового права і яка може виступати учасником податкових правовідносин, носієм суб'єктивних прав та обов'язків. Суб'єкти повинні мати податкову правосуб'єктність, що передбачена нормами права.

Виділяють три групи суб'єктів: **державу** (в особі представницьких органів, що приймають нормативно-правові акти у сфері оподаткування), **податкові органи** та **платників податків**. Деякі вчені до суб'єктів податкових відносин включають також і кредитно-фінансові установи, через які здійснюються платежі з перерахування податків до бюджетів відповідних рівнів.

Відносини з приводу оподаткування набувають певної правової форми, внаслідок чого податкова система становить систему нормативно-правових актів, зокрема податкових законів, що регулюють відносини:

— між державою і платниками — стосовно визначення основних елементів оподаткування, порядку обчислення та справляння податків;

— між державою й органами місцевого самоврядування — щодо розмежування їх прав законодавчої компетенції і податковій сфері, законодавчого закріплення за бюджетами кожного рівня влади власної доходної бази;

— між державою та органами, що забезпечують справляння податків, — з приводу визначення правового статусу цих органів, порядку адміністрування податків, відповідальності за забезпечення своєчасного надходження податків до бюджетів;

— між органами податкової служби і платниками — стосовно взаємних прав та обов'язків і механізму їх реалізації.

Податкові органи розглядаються в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні до їх складу входять Державна податкова служба України, у тому числі податкова міліція, органи Державного казначейства та Державної митної служби України, які забезпечують фінансовий контроль за справлянням податків як безпосередньо, так і опосередковано під час здійснення основної діяльності (наприклад, при справлянні мита та непрямих податків під час здійснення експортно-імпортних операцій). У вузькому розумінні податкові органи обмежуються виключно податковими адміністраціями й інспекціями, а також відповідними підрозділами податкової міліції. Їх повноваження визначені законами України «Про систему оподаткування», «Про державну податкову службу України», указами Президента України, чинними податковими законами, а також актами Державної податкової служби України. Згідно до ст.4 Закону України «Про систему оподаткування», **платники податків** — юридичні і фізичні особи, на яких згідно з законами України покладено обов'язок сплачувати податки та збори (обов'язкові платежі). Податок сплачується за рахунок власних коштів суб'єкта оподаткування, тобто податок має скорочувати доходи платника податку. В деяких випадках між державою і платником перебуває уповноважена особа (податковий агент), яка відраховує по-

даток, перераховує його до бюджету та несе за це відповідальність. Платник може реалізовувати свої обов'язки зі сплати податку безпосередньо або через представника. Представництво виступає в трьох формах — законне, уповноважене, офіційне представництво.

Законними представниками є юридичні і фізичні особи, уповноважені представляти інтереси платника податків. Такими представниками виступають:

а) для підприємства — його керівник та головний бухгалтер, які уповноважені від імені підприємства підписуватися фінансові документи;

б) для консолідованої групи платників податків — законні представники головного підприємства, що входить до складу цієї групи;

в) для фізичної особи — батьки, усиновителі, опікун або інші особи за наявності у них документів, які засвідчують їх родинні зв'язки чи відповідні повноваження.

Уповноваженими представниками є особи (юридичні або фізичні), уповноважені платником податків представляти його інтереси в податкових органах на основі угоди між платником податків і представниками у формі нотаріально засвідченого договору чи довіреності.

Офіційні представники призначаються за ініціативою податкового органу, суду у випадках, коли особа через об'єктивні причини не може бути законним представником, або майно, що є предметом розгляду справи, є безхазяйним.

Офіційними та уповноваженими представниками не можуть бути судді, слідчі або прокурори, посадові особи податкових органів. Правовідносини платника податку і держави визначаються за принципом резидентства, згідно з яким платників податків — фізичних осіб — поділяють на таких, що:

— мають постійне місце проживання або місцеперебування в даній державі (183 дні в календарному році сумарно) — резиденти;

— не мають постійного місця проживання або місцеперебування на даній державній території — нерезиденти.

Для юридичних осіб визначальними факторами, що встановлюють їх резидентство, є: місце державної реєстрації; місце розташування апарату управління (офісний центр); місце здійснення основної діяльності. Слід розглянути класифікацію осіб, що сприяють сплаті податків і зборів (рис. 9.1).

Платниками податків, зборів та інших обов'язкових платежів є юридичні і фізичні особи, на яких згідно з чинним законодавством в Україні покладено обов'язки сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

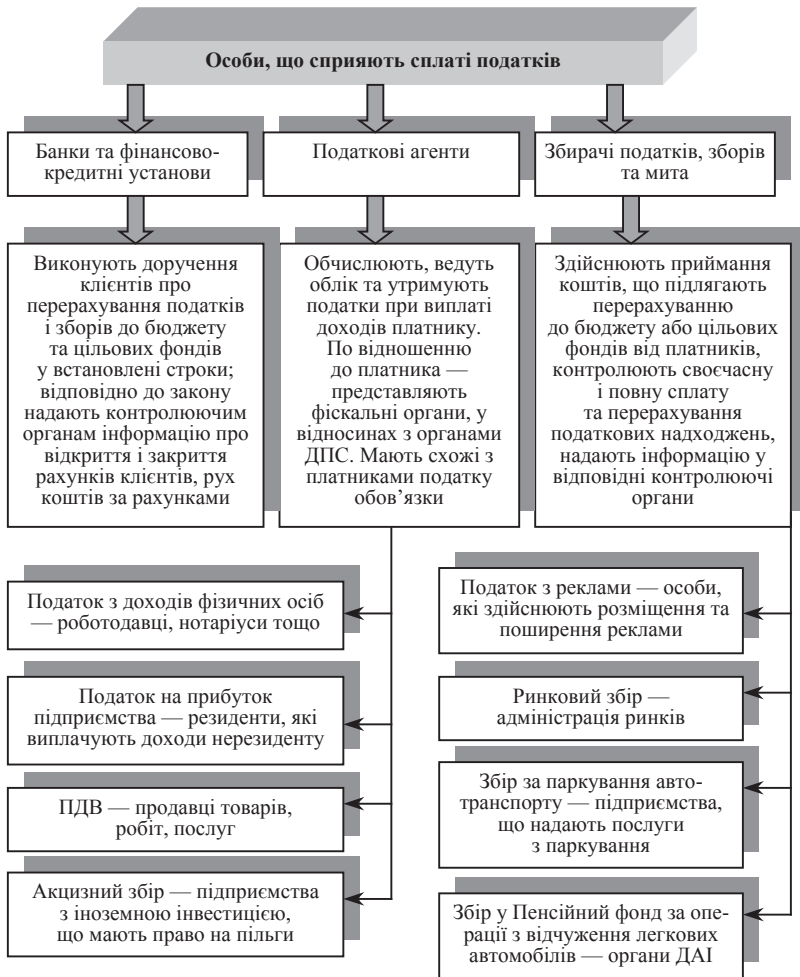

Рис. 9.1. Класифікація осіб, що сприяють сплаті податків і зборів

Обов'язки платників податків і зборів (обов'язкових платежів) законодавчо закріплені у ст. 9 Закону України «Про систему оподаткування».

Платники податків та зборів (обов'язкових платежів) зобов'язані:

1) вести бухгалтерський облік, складати звітність про фінансово-господарську діяльність і забезпечувати її зберігання в терміни, встановлені законами; 2) подавати до державних податкових органів та інших державних органів відповідно до законів декларації, бухгалтерську звітність і інші документи й відомості, пов'язані з обчисленням та сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів); 3) сплачувати належні суми податків та зборів (обов'язкових платежів) у визначені законами терміни; 4) допускати посадових осіб державних податкових органів до обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для перевірок з питань обчислення і сплати податків та зборів (обов'язкових платежів).

Керівники й уповноважені посадові особи юридичних осіб і фізичні особи під час перевірки, що проводиться державними податковими органами, зобов'язані давати пояснення з питань оподаткування у випадках, передбачених законом.

Обов'язок щодо сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) припиняється зі сплатою податку, збору (обов'язкового платежу) або його скасуванням.

Права платників податків і зборів (обов'язкових платежів) передбачені ст. 10 Закону України «Про систему оподаткування».

Платники податків та зборів (обов'язкових платежів) мають право: 1) подавати державним податковим органам документи, що підтверджують право на пільги щодо оподаткування в порядку, встановленому законами України; 2) одержувати й ознайомлюватися з актами перевірок, проведених державними податковими органами; 3) оскаржувати у встановленому законом порядку рішення державних податкових органів та дії їх посадових осіб.

Особливості реалізації встановлених законодавством прав платників податків конкретизуються в нормативно-правових актах, прийнятих Державною податковою службою України.

Податок — з одного боку, філософська й економічна категорія, а з іншого — одночасно вступає конкретною формою правових взаємовідносин, що закріплюються законодавством при наповненні доходами бюджетної системи. Аналіз сутності податку як економічної категорії базується на дослідженні закономірностей розширеного відтворення, його окремих фаз, особливо розподілу та перерозподілу грошової форми вартості. У свою чергу дослідження податкових форм має виходити з положень теорії держави і права. Податок як конкре-

тна форма примусового вилучення частини сукупного доходу суспільства до казни держави відображає всі позитивні та негативні риси даного економічного простору і даної системи державного устрою та державного управління. Залежно від стану податкових правовідносин у державі можна робити висновки про її прогресивний розвиток або регрес.

Податки пов'язані з існуванням держави, хоч виникли вони значно пізніше, ніж з'явилися перші держави, фінансова діяльність яких супроводжувалася збиранням митних зборів у сучасному їх розумінні. Системи оподаткування в різних країнах світу різняться одна від іншої за структурою, набором податків, зборів і обов'язкових платежів, методами їх стягнення, податковими ставками (нормативами), фіскальними повноваженнями органів різних рівнів влади, податковою базою та податковими пільгами. Такий стан є закономірним, оскільки податкові системи формуються під впливом різних економічних, політичних і соціальних факторів.

Безпосередньо податки як джерело доходів Державного бюджету в їх сучасному розумінні налічують кілька сотень років. Першим поняття «податок» розкрив А. Сміт у праці «Про багатство народів» (1770), у якій податок був визначений як тягар, що накладається державою у формі закону, який передбачає і його розмір, і порядок сплати.

Податкам властиві такі **рис**и, як обов'язковість платежу, переважно перехід права власності при сплаті податку, індивідуальна безоплатність, регулярність стягнення.

Податки виконують ряд функцій, які впливають з їх економічної природи і які у свою чергу є визначальними при формуванні податкової системи країни. Функції податків та податкової системи в цілому як фінансової категорії впливають із функцій фінансів — розподільчої і контрольної. Податки безпосередньо пов'язані з розподільчою функцією в частині перерозподілу вартості створеного ВВП між державою та юридичними і фізичними особами. Водночас вони виступають методом централізації ВВП у бюджеті на загальносуспільні потреби, виконуючи таким чином фіскальну функцію.

До функцій податків можна віднести такі:

— **фіскальна** — ця функція є визначальною для податків та полягає в тому, що податки виконують своє головне призначення — наповнення дохідної частини бюджету, доходів держави для задоволення потреб суспільства, фіскальна функція є важливою в характеристиці сутності податкової системи, вона визначає її суспільне призначення. З огляду на цю функцію держава повинна отримувати не просто достатню кількість податків, але головне — надійних. Податкові надходження мають

бути постійними і стабільними. Постійність означає, що податки мають надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами, а рівномірно протягом бюджетного року в чітко встановлені строки. Оскільки призначення податків полягає у забезпеченні витрат держави, то терміни їх сплати мають бути узгоджені з термінами фінансування видатків бюджету. Стабільність надходжень визначається достатнім рівнем гарантій того, що доходи, передбачені законом про Державний бюджет на поточний рік, будуть отримані у повному обсязі;

— **регулююча** — через неї здійснюється регулювання державою виробництва та споживання, у першу чергу шляхом справляння непрямих податків, що є податками на споживання;

— **розподільча** — її завданням є наповнення дохідної частини бюджетної системи країни з метою подальшого розподілу отриманих коштів для здійснення завдань і функцій держави та муніципальних органів;

— **стимулююча** — ця функція визначає орієнтири для розвитку і розгортання виробничої діяльності. Шляхом запровадження пільг окремих категоріям платників податків або пільгових режимів на певних територіях держава стимулює розвиток певних галузей національної економіки або здійснює політику підтримки певних верств населення;

— **контролююча** — за її допомогою держава регламентує фінансово-господарську діяльність підприємств та організацій, отримання доходів громадянами, використання ними свого майна і коштів, додержання фінансової дисципліни тощо.

— **накопичувальна** — ця функція є своєрідним узагальненням всіх попередніх. Вона орієнтована на кінцевий результат, визначає мету діяльності та має більш статичний характер.

Слід зазначити, що в останні десятиліття у більшості промислово розвинутих країн світу податкова система, крім фіскальної, виконує функцію стимулювання і використовується як інструмент екополітики, за допомогою якого добиваються поліпшення стану довкілля та використання природних ресурсів. Під екологізацією податкової системи розуміють процес трансформування традиційних податків, що виконують головним чином фіскальну функцію, і введення нових екологічних податків з метою стимулювання оздоровлення довкілля та ефективного використання природних ресурсів. Для оздоровлення навколишнього природного середовища частіше застосовуються спеціальні екологічні податки. Розширюється перелік деструктивних екологічних впливів, що підлягають оподаткуванню.

Чинне законодавство не розмежовує поняття податку, збору, плати, обов'язкового платежу тощо. Зокрема, Закон України «Про систему оподаткування» трактує поняття податку і збору (обов'язкового платежу) до бюджетів та цільових фондів у ст. 2: «**Під податком і збором (обов'язковим платежем)** до бюджетів та цільових фондів слід розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування».

Проте за своєю правовою формою та економічним змістом ці платежі не є тотожними. **Податок** — узаконена форма відчуження власності юридичних і фізичних осіб до бюджету відповідного рівня (у розмірах та в строки, передбачені в законі) на принципах обов'язковості, безповоротності, індивідуальної безоплатності. **Збори** — це платежі, які стягуються з платника державними органами за надання права брати участь або використовувати як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти.

Податок завжди сплачується до бюджету — загальнодержавного або місцевого, а також може розподілятися між ними. Він не призначений для конкретних витрат. Усі надходження від податків змішуються у бюджеті у вигляді грошових сум і звідси можуть бути направлені на фінансування будь-яких цілей, що становлять загальний інтерес.

Отже, **податок** — це встановлений законом для досягнення загальнодержавних або місцевого значення цілей обов'язковий індивідуально безвідплатний грошовий платіж, який вноситься юридичними і фізичними особами до Державного чи місцевого бюджету за наявності матеріальних передумов (доходу, прибутку чи майна) у чітко визначені строки та у передбачених законодавством розмірах і не призначений для конкретних витрат.

Елементи податку бувають основні, додаткові, факультативні. Для наочності на рис. 9.2 зображено ієрархію елементів податку.

Класифікація податків та зборів є предметом багатьох досліджень. Переважно в основу їх розподілу закладається критерій чинного законодавства. Проте існують і інші. Вся сукупність обов'язкових платежів податкового характеру може бути класифікована за декількома підставами.

1. Залежно від форми оподаткування:

— **Прямі** (прибутково-майнові) — податки, які стягуються в процесі отримання й акумуляції матеріальних благ, визначаються розміром об'єкту оподаткування, включаються в ціну товару і сплачуються виробником або власником. Прямі податки, у свою чергу, підрозділяються на:

а) особисті — податки, які сплачуються платником податків за рахунок та залежно від отриманого їм доходу (прибутку) і враховують платоспроможність платника;

б) реальні (англ. *real* — майно) — податки, що сплачуються з майна, в основі яких лежить не реальний, а передбачуваний середній дохід.

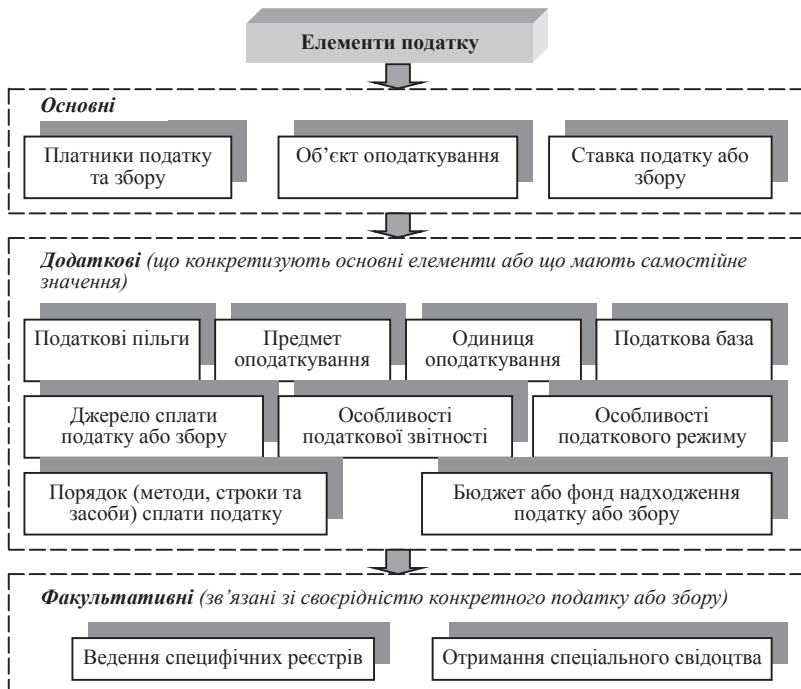

Рис. 9.2. Ієрархія елементів податку

— **Непрямі** (на споживання) — податки, які стягуються у процесі витрачання матеріальних благ, визначаються розміром споживання, включаються у вигляді надбавки до ціни реалізації товару та сплачуються споживачем. При непрямому оподаткуванні формальним платником є продавець товару (робіт, послуг), який виступає посередником між державою і споживачем товару (робіт, послуг). Останній же є платником реального. Саме критерій збігу юридичного та фактичного платника є одним з основних при розмежуванні податків на прямі і

непрямі. При прямому оподаткуванні — юридичний та фактичний платники співпадають, при непрямому — ні.

Ще одну важливу обставину слід враховувати при розмежуванні прямих і непрямих податків — їх участь в утворенні ціни. Якщо прямі податки закладаються у ціну на стадії виробництва (у виробника), то непрямі — тільки на стадії реалізації і як надбавка до ціни виробництва товару.

Переваги та недоліки прямих і непрямих податків зображено на рис. 9.3 та 9.4 відповідно.

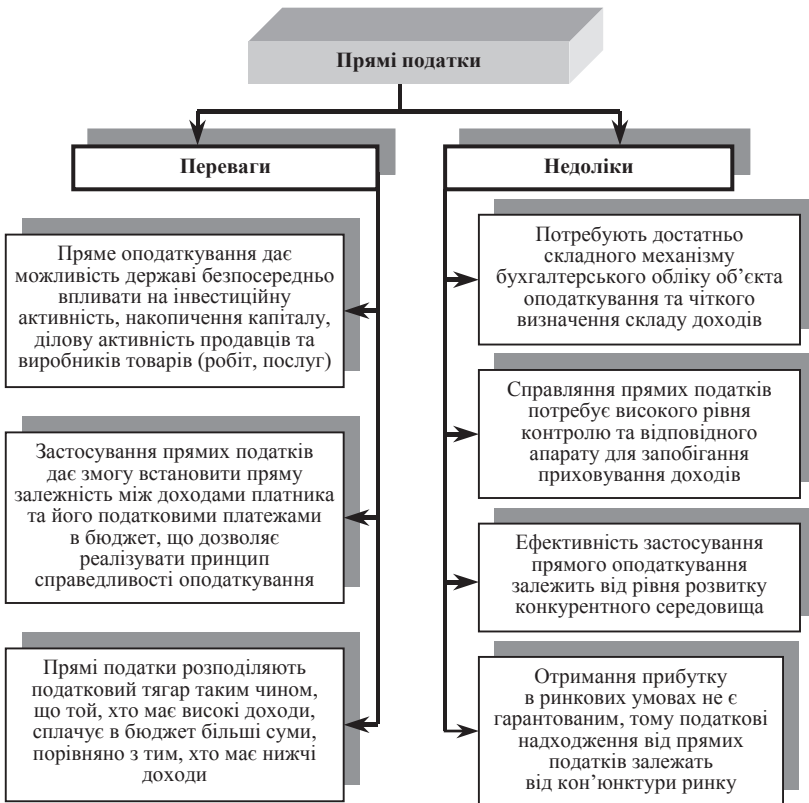

Рис. 9.3. Переваги та недоліки прямого оподаткування

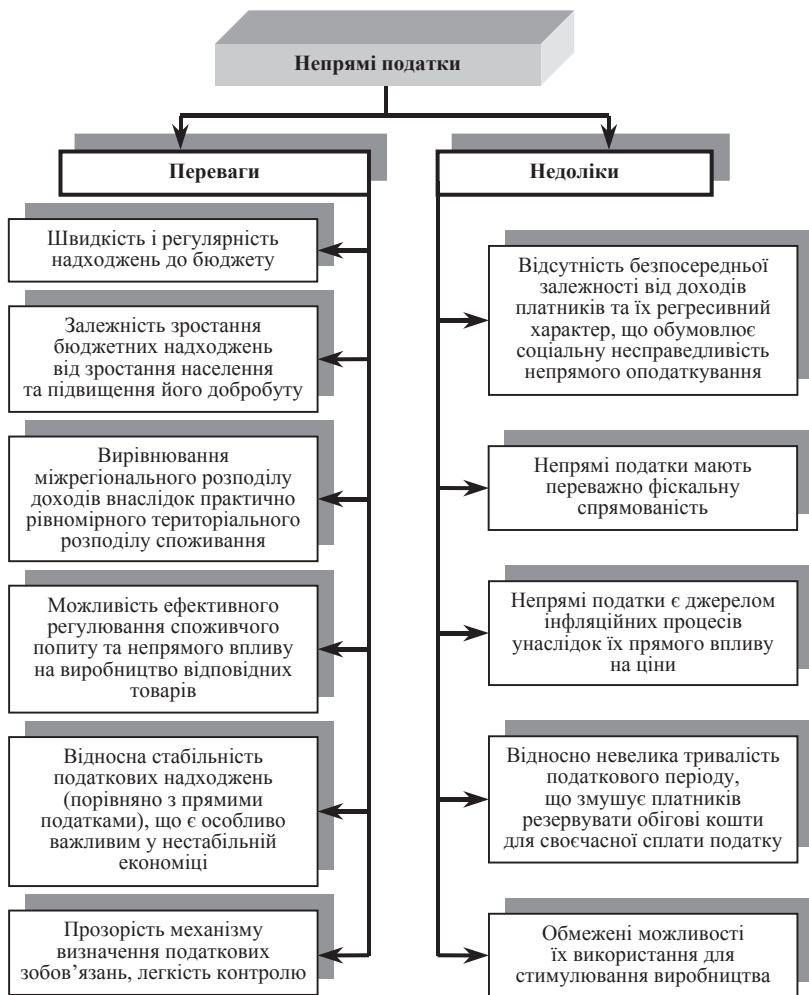

Рис. 9.4. Переваги та недоліки непрямих податків

2. Залежно від компетенції органу, який регулює вид податку:
- *Загальнодержавні* — податки і збори, що встановлюються вищими органами державної влади та діють на всій території держави;

— *Місцеві* — податки і збори, які можуть установлюватися як вищими органами законодавчої влади, так і органами місцевого самоуправління, але вводяться лише рішенням компетентного органу місцевого самоуправління, діють на відповідній території та надходять у місцевий бюджет.

Згідно до ст. 14 Закону України «Про систему оподаткування» до **загальнодержавних** належать такі податки і збори (обов'язкові платежі):

- 1) податок на додану вартість;
- 2) акцизний збір;
- 3) податок на прибуток підприємств, у тому числі дивіденди, що сплачуються до бюджету державними некорпоративними, казенними або комунальними підприємствами;
- 4) податок на доходи фізичних осіб;
- 5) мито;
- 6) державне мито;
- 7) податок на нерухоме майно (нерухомість);
- 8) плата за землю (земельний податок, а також орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності);
- 9) рентні платежі;
- 10) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- 11) податок на промисел;
- 12) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- 13) збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- 14) збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- 15) збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;
- 16) збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 17) збір до Державного інноваційного фонду;
- 18) плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;
- 19) фіксований сільськогосподарський податок;
- 20) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- 21) гербовий збір (застосовується до 1 січня 2000 року);
- 22) єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- 23) збір за використання радіочастотного ресурсу України;
- 24) збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний);

25) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;

26) збір за проведення гастрольних заходів;

27) судовий збір;

28) збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності;

29) збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження.

Згідно до ст. 15 Закону України «Про систему оподаткування» до **місцевих податків** належать:

1) податок з реклами;

2) комунальний податок.

До **місцевих зборів (обов'язкових платежів)** належать:

1) збір за припаркування автотранспорту;

2) ринковий збір;

3) збір за видачу ордера на квартиру;

4) курортний збір;

5) збір за участь у бігах на іподромі;

6) збір за вигреш на бігах на іподромі;

7) збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;

8) збір за право використання місцевої символіки;

9) збір за право проведення кіно- і телезйомок;

10) збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей;

11) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;

12) збір з власників собак;

13) збір за право використання суб'єктами підприємницької діяльності приміщень, пов'язаних з їх діяльністю, які знаходяться в центральній частині населеного пункту і у будинках, які є пам'ятками історії і культури та ін.

3. Залежно від платника (суб'єкта оподаткування):

— Такі, що справляються з **юридичних осіб** (податок на прибуток та ін.);

— Такі, що справляються з **фізичних осіб** (податок на доходи фізичних осіб, податок на промисел та ін.);

— **Змішані** — податки, що припускають у якості платників і юридичних, і фізичних осіб (податок з власників транспортних засобів, земельні податки та ін.). При цьому змішані податки можна розподілити на:

а) податки, які визначаються наявністю певних матеріальних благ (транспортні засоби, ділянка землі);

б) податки, які визначаються діяльністю платників (податок на додану вартість, акцизний збір).

Детально ця класифікація буде розглядатися у наступних підрозділах даної теми.

4. Залежно від каналу надходження:

— **Закріплені** — безпосередньо і цілком надходять до конкретного бюджету або позабюджетний фонд. Серед закріплених податків виділяють податки, які надходять до Державного та місцевого бюджетів.

— **Регулюючі (різнірівневі)** — надходять одночасно до бюджетів різних рівнів в пропорціях, відповідних бюджетному законодавству. Суми відрахувань за такими податками, які зараховані безпосередньо до Державного бюджету і бюджетів інших рівнів, визначаються при затвердженні кожного бюджету.

Можна дещо деталізувати цю групу податків, диференціювавши їх на підгрупи:

а) державні — податки, що повністю надходять до Державного бюджету;

б) місцеві — податки, що повністю надходять до місцевих бюджетів;

в) пропорційні — податки, які розподіляються між Державним і місцевими бюджетами в певній пропорції;

г) позабюджетні — податки, що надходять у певні фонди (у деяких випадках вони повинні пройти через бюджет).

5. Залежно від способу стягнення:

— **Дольові (кількісні)** — податки, які встановлюються у розмірі для кожного платника окремо, при цьому враховуються майновий стан платника і його можливості сплати. Загальна величина податку формується як сума платежів окремих платників.

— **Розкладні (репартаційні)** — податки, що нараховуються на цілу корпорацію платників, які самостійно здійснюють між собою кінцевий розподіл податкового тягаря.

6. Залежно від характеру використання:

— **Загального призначення** — податки, що використовуються на загальну мету, без конкретизації заходів або витрат, на які вони витрачаються (фактично це і є дійсно податки).

— **Цільові** — податки, які зараховуються до позабюджетних цільових фондів та призначені для цільового використання. Фактично однією з основних ознак податків є нецільовий характер, проте подібні платежі мають ряд позитивних моментів: психологічний; залежність витрат і доходів від окремих видів діяльності; певна незалежність конкретного державного органу.

7. Залежно від періодичності стягнення:

— **Разові** — податки, що сплачуються один раз протягом певного часу (частіше всього — податкового періоду) при здійсненні певних дій (податок з власників транспортних засобів; податок з майна, що переходить в порядку спадкування або дарування). Цей різновид податків має найбільшу схожість зі зборами.

— **Систематичні (регулярні)** — податки, які стягуються регулярно, через певні проміжки часу та протягом всього періоду володіння або діяльності платника (щомісячно, щоквартально).

8. Залежно від обліку податкового платежу (від джерела сплати):

— податки, що фінансуються споживачем (податок на додану вартість, акциз);

— податки, які включаються у собівартість (податок з власників транспортних засобів, земельний податок);

— податки, що фінансуються за рахунок балансового прибутку, тобто прибутку до сплати податку на прибуток (податок на майно, податок на рекламу);

— податки, які фінансується за рахунок чистого прибутку, тобто прибутку після сплати податку на прибуток.

Законодавство більшості країн світу, в тому числі і в Україні, забороняє використовувати у фіскальній сфері інструменти безпосередньої демократії. Конституція України прямо забороняє референдум щодо законопроектів з питань податків.

Принципи системи оподаткування згідно до ст. 3 Закону України «Про систему оподаткування в Україні»:

— стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції;

— стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності — введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

— обов'язковість — упродовження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

— рівнозначність і пропорційність — справляння податків з юридичних осіб здійснюється у певній частці від отриманого прибутку та забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутку й пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) — на більшій доходи;

— рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних та фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

— соціальна справедливість — забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обгрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

— стабільність — забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

— економічна обгрунтованість — установа податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

— рівномірність сплати — встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат;

— компетенція — встановлення та скасування податків і зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та сільськими, селищними, міськими радами;

— єдиний підхід — забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку та збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг;

— доступність — забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

Методи податкового права мають обов'язкове законодавче закріплення, що передбачено ст. 92 Конституції України, відповідно до якої «Виключно законами України встановлюються... система оподаткування, податки і збори».

Основним актом, що закріплює основи побудови податкової системи України, порядок установа та введення в дію податків, види податків, права й обов'язки платників податків, порядок розподілення податків між бюджетами різних рівнів та контроль за виконанням податкового законодавства, є Закон України «Про систему оподаткуван-

ня» в редакції від 25 червня 1991 року з наступними змінами та доповненнями.

Податкове законодавство — це система законодавчих актів, що містять правові норми, які встановлюють правила поведінки сторін у податковій сфері. Податкове законодавство виступає формою реалізації податкового права і містить достатньо широке коло нормативних актів, які регулюють оподаткування.

Принципи податкового законодавства:

— об'єднання інтересів держави, органів місцевого самоврядування та платників;

— установлення податків лише законами;

— пріоритет податкового закону над неподатковим;

— захист від незаконного оподаткування платників;

— наявність усіх елементів податкового механізму в податковому законі.

Податкове законодавство має персоніфікований і строковий характер.

Слід зазначити, що важливою умовою створення якісно нової системи оподаткування України є усунення колізій та конкуренції норм законодавства, які регулюють податкові правовідносини, розробка податкових законів, які не містять двозначних положень, удосконалення правового механізму регулювання податкових правовідносин, а також взаємний контроль за виконанням покладених функцій у рамках установлених принципів.

Закріплений у ст. 3 Закону України «Про систему оподаткування в Україні» принцип єдиного підходу, який передбачає забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору, об'єкта оподаткування, джерела сплати податку та збору, податкового періоду, ставок податку і збору, строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг. Тобто податкові правовідносини виникають лише на підставі законодавчого акту, прийнятого відповідно до ст. 92 Конституції України і Законом України «Про систему оподаткування», в якому обов'язково повинні бути визначені наведені вище елементи.

Податковий обов'язок, не виконаний у повному обсязі та у встановлений строк, породжує податковий борг. Для повного погашення податкового обов'язку в випадку необхідності закон передбачає застосування додаткових процедур: податковий борг, податкова застава і арешт активів, розстрочення й відстрочення сплати, а також фінансову відповідальність та ін.

Сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у встановленому законами України порядку, становить **систему оподаткування**.

Слід докладно розглянути **непрямі податки**. До непрямих податків в Україні належать податок на додану вартість і акцизний збір.

Податок на додану вартість (ПДВ) є загальнодержавним, непрямим податком на споживну вартість, що справляється з юридичних та фізичних осіб.

Згідно до ст. 2 Закону України «Про податок на додану вартість» **платником податку є:**

1. Будь-яка особа, яка:

а) здійснює або планує здійснювати господарську діяльність і реєструється за своїм добровільним рішенням як платник цього податку;

б) підлягає обов'язковій реєстрації як платник цього податку;

в) імпортує товари (супутні послуги) в обсягах, що підлягають оподаткуванню цим податком.

2. Будь-яка особа, яка за своїм добровільним рішенням зареєструвалася платником податку.

Особа підлягає **обов'язковій реєстрації як платник податку** в разі:

1. Коли загальна сума від здійснення операцій з поставки товарів (послуг), у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, що підлягають оподаткуванню згідно з цим законом, нарахована (сплачена, надана) такій особі або в рахунок зобов'язань третім особам, протягом останніх дванадцяти календарних місяців сукупно перевищує 300 000 гривень (без урахування податку на додану вартість).

2. Особа, що уповноважена вносити консолідований податок з об'єктів оподаткування, які виникають унаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності та підприємствами зв'язку, що перебувають у підпорядкуванні платника податку, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3. Особа, яка поставляє товари (послуги) на митній території України з використанням глобальної або локальних комп'ютерних мереж, при цьому особа-нерезидент може здійснювати таку діяльність тільки через своє постійне представництво, зареєстроване на території України.

4. Особа, що здійснює операції з реалізації конфіскованого майна, незалежно від того, чи досягає вона загальної суми операцій з поставки товарів (послуг), визначеної вище, чи ні, а також незалежно від того, який режим оподаткування використовує така особа згідно із законодавством.

5. Будь-яка особа, що імпортує (для фізичних осіб — ввозить (пересилає)) товари (супутні послуги) на митну територію України для їх використання або споживання на митній території України, незалежно

від того, який режим оподаткування вона використовує згідно із законодавством, за винятком фізичних осіб, не зареєстрованих платниками податку, які ввозять (пересилають) товари (предмети) у супроводжувальному багажі або отримують їх як поштове відправлення у межах неторгового обороту в обсягах, що не підлягають оподаткуванню відповідно до митного законодавства (крім увезення транспортних засобів чи запасних частин до них такими фізичними особами), та нерезидентів, які пересилають поштові відправлення згідно з правилами Міжнародного поштового союзу на митну територію України, та отримувачів таких поштових відправлень.

У разі ввезення (пересилання) товарів (предметів) фізичними особами, не зареєстрованими як платники цього податку, в обсягах, що перевищує неторговий оборот, який підлягає оподаткуванню, такі особи сплачують податок на додану вартість під час перетину такими товарами (предметами) митного кордону України без реєстрації виходячи з митної вартості товарів (предметів), що перевищують розмір неторгового обороту.

Згідно до ст. 3 Закону України «Про податок на додану вартість» **об'єктом оподаткування** є операції платників податку з:

1) поставки товарів і послуг, місце надання яких знаходиться на митній території України, в тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору) для погашення зобов'язаності заставодавця, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу в користування лізингоотримувачу (орендарю);

2) увезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі імпорту або реімпорту (далі — імпорту).

З метою оподаткування **до імпорту** також **прирівнюється**:

— увезення з-за меж митного кордону України на митну територію України товарів (супутніх послуг) за договорами лізингу (оренди) (у тому числі в разі повернення об'єкта лізингу лізингодавцю-резиденту або іншій особі за дорученням такого лізингодавця), застави та інших договорами, які не передбачають передання права власності на такі товари (майно) або передбачають їх обмін на корпоративні права чи цінні папери, в тому числі якщо таке ввезення пов'язане із поверненням товарів у зв'язку з припиненням дії зазначених договорів;

— поставка товарів з території безмитних магазинів на митну територію України для їх вільного обігу (крім території інших безмитних магазинів);

— поставка продуктів переробки (готової продукції) з митного режиму переробки на митній території України на митну територію України для їх вільного обігу;

— в інших випадках, передбачених Митним кодексом України;

3) вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту (далі — експорту), поставки транспортних послуг з перевезення пасажирів, вантажобагажу (товаробагажу) і вантажу за межами державного кордону України.

З метою оподаткування *до експорту товарів* також *прирівнюється*:

— вивезення товарів (супутніх послуг) за межі митного кордону України за договорами фінансового лізингу (оренди) (у тому числі у разі повернення об'єкта фінансового лізингу лізингодавцю-нерезиденту або іншій особі за дорученням такого лізингодавця), застави та іншими договорами, які не передбачають передання права власності на такі товари (майно) або передбачають їх обмін на корпоративні права чи цінні папери, в тому числі якщо таке вивезення пов'язане із припиненням дії зазначених договорів;

— поставка товарів (супутніх послуг) з митної території України на територію безмитних магазинів;

— передача товарів, оформлених у митному режимі експорту, під митний режим митного складу, для подальшого вивезення таких товарів з митної території України;

— в інших випадках, визначених Митним кодексом України.

Акцизний збір — це непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені законом як підакцизні, який включається до ціни цих товарів (продукції).

Об'єктом оподаткування є:

а) обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), в тому числі з давальницької сировини, шляхом їх продажу, обміну на інші товари (продукцію, роботи, послуги), безкоштовної передачі товарів (продукції) або з частковою їх оплатою, а також обсяги відвантажених підакцизних товарів (продукції), виготовлених з давальницької сировини;

б) обороти з реалізації (передачі) товарів (продукції) для власного споживання, промислової переробки (крім оборотів з реалізації (передачі) для виробництва підакцизних товарів, за винятком нафтопродуктів), а також для своїх працівників;

в) вартість товарів (продукції), які імпортуються (ввозяться, пересилаються) на митну територію України, у тому числі в межах бартерних (товарообмінних) операцій або без оплати їх вартості чи з частковою оплатою.

При продажу (інших видах відчуження) податковими агентами підакцизних товарів (продукції) *об'єктом оподаткування є:*

— для вироблених на території України товарів (продукції) — обороти з реалізації таких підакцизних товарів (продукції), включаючи

вартість будь-яких додаткових послуг або робіт, пов'язаних із такою реалізацією;

— для імпортованих (увезених, пересланих) на митну територію України товарів (продукції) — обороти з реалізації таких підакцизних товарів (продукції), включаючи вартість будь-яких додаткових послуг або робіт, пов'язаних із такою реалізацією на митній території України, але не менше митної вартості таких підакцизних товарів (продукції), з урахуванням сум сплаченого або нарахованого, але не сплаченого ввізного (імпортного) мита.

9.2. Податок на прибуток підприємств

Податок на прибуток є класичним варіантом прямого податку. Оподаткування прибутків юридичних осіб здійснюється в Україні на підставі Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 року.

Платниками податку є:

1. З числа резидентів — суб'єкти господарської діяльності, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи й організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами. **Резиденти** — юридичні особи і суб'єкти господарської діяльності України, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва та ін.), створені і здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням на її території. Дипломатичні представництва, консульські установи й інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також філії і представництва підприємств та організацій України за кордоном, що не здійснюють господарської діяльності.

2. З числа нерезидентів — фізичні чи юридичні особи, створені у будь-якій організаційно-правовій формі, які отримують доходи з джерелом їх походження в Україні, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичний статус або імунітет згідно з міжнародними договорами України або законом. **Нерезиденти** — юридичні особи і суб'єкти господарської діяльності, які не мають статусу юридичної особи (філії, представництва та ін.) з місцезнаходженням за межами України, створені і здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства іншої держави.

3. Розташовані на території України дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва іноземних держав, міжнародні організації і їх представництва, що мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також представництва інших іноземних ор-

ганізацій і фірм, які не здійснюють господарської діяльності відповідно до законодавства України.

4. Філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої, ніж такий платник податку, територіальної громади.

Об'єкт оподаткування можна диференціювати залежно від території його отримання на доходи, отримані:

- на території України;
- на континентальному шельфі;
- за межами України (із зарахуванням сум податкових платежів, сплачених за кордоном).

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку і суму амортизаційних відрахувань (*скоригований валовий дохід* — валовий дохід, у якому не враховані доходи, що не входять до його складу).

Валовий дохід — загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морський) економічній зоні, так і за її межами.

До складу валового доходу включаються:

1) загальні доходи від продажу товарів (робіт, послуг), у тому числі допоміжних і обслуговуючих виробництв, що не мають статусу юридичної особи, а також доходи від продажу цінних паперів, деривативів, іпотечних сертифікатів;

2) доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг, торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями і вимогами;

3) доходи від спільної діяльності та у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, відсотків, роялті, володіння борговими вимогами, а також доходи від здійснення операцій лізингу (оренди);

4) доходи, не враховані в обчисленні валового доходу періодів, що передують звітному, і виявлені у звітному періоді;

5) доходи з інших джерел та від позареалізаційних операцій.

З ухваленням Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» особливості регулювання собівартості закріплюється ст. 9 «Витрати виробництва (обігу), які відносяться на собівартість продукції (робіт, послуг), витрати і витрати, що відносяться на збитки підприємства». Валові витрати (видатки) включають наступні частини:

1) склад витрат, які відносяться на собівартість;

2) особливості складу валових витрат, що відносяться на собівартість за різними видами діяльності;

3) витрати та витрати, які відносяться на збитки підприємств, індексація заборгованості.

Валові витрати виробництва і обігу — сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), що придбаваються (виготовляються) таким платником податку для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

До складу валових витрат включаються:

1) суми будь-яких витрат, сплачені (нараховані) протягом звітного періоду у зв'язку з підготовкою, організацією, веденням виробництва, продажем продукції (робіт, послуг) і охороною праці;

2) суми коштів або вартість товарів (робіт, послуг), добровільно перераховані (передані) протягом звітного року до Державного бюджету України або бюджетів місцевого самоврядування, до неприбуткових організацій, у розмірі, що перевищує 2 %, але не більше 5 % оподаткованого прибутку попереднього звітного року;

3) суми коштів, перераховані підприємствами всеукраїнських об'єднань осіб, які постраждали унаслідок Чорнобильської катастрофи, на яких працює за основним місцем роботи не менше 75 % таких осіб, цим об'єднанням для проведення їх благодійної діяльності, але не більше 10 % оподаткованого прибутку попереднього звітного періоду;

4) суми коштів, віднесених до страхових резервів, в порядку, передбаченому статтею 12 Закону;

5) суми внесених (нарахованих) податків, зборів (обов'язкових платежів), установлених Законом України «Про систему оподаткування» (крім тих, які прямо не визначені в переліку податків, зборів (обов'язкових платежів) вказаним Законом), включаючи акцизний збір і рентні платежі, а також збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, за винятком податків, зборів (обов'язкових платежів), передбачених підпунктами 5.3.3, 5.3.4, і пені, штрафів, неустойок, передбачених підпунктом 5.3.5 Закону.

Для платників податку, основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції, до складу валових витрат включається плата за землю, що не використовується в сільськогосподарському виробничому обороті;

6) суми витрат, не віднесені до складу валових витрат минулих звітних податкових періодів у зв'язку з втратою, знищенням або зіпсуванням документів, установлених правилами податкового обліку, та підтверджені такими документами у звітному податковому періоді;

7) суми витрат, не враховані у минулих податкових періодах у зв'язку з допущенням помилок і виявлені у звітному податковому періоді у розрахунку податкового зобов'язання;

8) суми безнадійної заборгованості в частині, яка не була віднесена до валових витрат, у разі коли відповідні заходи щодо стягнення таких боргів не привели до позитивного результату. Для банків та інших небанківських фінансових установ норми цього пункту діють з урахуванням норм статті 12 цього Закону;

9) суми витрат за операціями, передбаченими пунктом 5.9 статті 7 Закону;

10) суми витрат, пов'язані з поліпшенням основних фондів у рамках, встановлених підпунктом 8.7.1 Закону, а також суми перевищення балансової вартості основних фондів і нематеріальних активів над вартістю їх продажу, визначені у порядку статті 8 Закону;

11) суми витрат, пов'язані з безкоштовним наданням працівникам вугільної промисловості, непрацюючим пенсіонерам, які мають стаж роботи на підприємствах галузі не менше 10 років на підземних роботах або не менше 20 років на поверхні, інвалідам із числа осіб, які під час роботи на цих підприємствах отримали каліцтво або професійні захворювання, а також сім'ям працівників вугільної промисловості, що загинули на виробництві, які одержують пенсію з втрати годувальника, вугілля на побутові потреби за нормами, установленними у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; та інші витрати.

Не включаються до складу валових витрат будь-які витрати, не підтвержені відповідними розрахунковими, платіжними й іншими документами, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачена правилами ведення податкового обліку.

Під терміном «амортизація» (від лат. *amortisatio* — погашення) основних фондів та нематеріальних активів слід розуміти поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення, на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань.

Амортизація основних фондів і нематеріальних активів охоплює витрати на повне відновлення основних фондів; відрахування на основні фонди, передані в оперативну та фінансову оренду; витрати орендаря на капітальний ремонт, а також пов'язані зі зносом нематеріальних активів.

Прибуток платників податку, включаючи підприємства, що засновані на власності окремої фізичної особи, оподатковується за ставкою 25 % до об'єкта оподаткування.

Українське законодавство підрозділяє нерезидентів на тих, які не здійснюють підприємницьку діяльність на території України, і тих, які

цю діяльність здійснюють через постійні представництва. У статті 13 Закону вказані ставки податків на доходи нерезидентів. У нерезидентів (що не здійснюють діяльність в Україні через постійні представництва) із доходів, отриманих із джерел на території України, резидент (який виплачує ці доходи) утримує податок та перераховує до бюджету.

Доходи таких нерезидентів оподатковуються за наступними ставками:

від фрахту — 6 %;

від страхування або перестраховування ризику — від 0 до 3 %;

від надання рекламних послуг — 20 %.

Резиденти, які здійснюють виплату доходу нерезидентам від здійснення портфельних інвестицій (у процентній облігації або процентні казначейські зобов'язання, випущені за рішенням резидента, зокрема, уповноваженого державного органу або органу місцевого самоврядування, за винятком облігацій зовнішніх державних позик), оподатковують їх за ставкою 25 %. Усі інші доходи, не вказані у пунктах 13.3, 13.4, 13.5, 13.6 Закону, оподатковуються за ставкою 15 % від суми такого доходу і за рахунок такої виплати, якщо інше не передбачене нормами міжнародних угод, що набули чинності.

Доходи нерезидентів, які здійснюють підприємницьку діяльність через постійні представництва, оподатковуються у загальному порядку (пункт 13.8). А загальний порядок визначений п. 10.1. і передбачає ставку 25 %.

Від оподаткування звільняються доходи неприбуткових організацій, отримані у вигляді:

— коштів або майна, що надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань; пасивних доходів;

— коштів або майна, які надходять до таких неприбуткових організацій, як компенсація вартості отриманих державних послуг;

— дотацій або субсидій, отриманих з Державного або місцевого бюджетів, державних цільових фондів або у межах благодійної, у тому числі гуманітарної чи технічної допомог, що надаються таким неприбутковим організаціям відповідно до умов міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх отримувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін.

У випадку, якщо доходи неприбуткових організацій, отримані протягом звітнього (податкового) року, на кінець першого кварталу наступного за звітним року перевищують 25 % від загальних валових дохо-

дів, отриманих протягом такого звітного (податкового) року, то така неприбуткова організація зобов'язана сплатити податок із нерозподіленої суми прибутку за ставкою 25 % до суми такого перевищення.

До *неприбуткових установ і організацій* відносяться:

а) органи державної влади України, органи місцевого самоврядування та створені ними установи або організації, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів;

б) благодійні фонди і благодійні організації, створені у порядку, визначеному законом, для проведення благодійної діяльності;

в) пенсійні фонди, кредитні спілки;

г) спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб, житлово-будівельних кооперативів, створені для представлення інтересів засновників, які утримуються лише за рахунок внесків таких засновників і не здійснюють ніякої господарської діяльності, за винятком отримання пасивних доходів;

д) релігійні організації;

е) житлово-будівельні кооперативи, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, створені у порядку, визначеному законом;

ж) професійні спілки, їх об'єднання та організації профспілок, створені у порядку, визначеному законом.

Звільняється від оподаткування також прибуток підприємств, які засновані всеукраїнськими громадськими організаціями інвалідів і майно яких є їх власністю, отриманий від продажу товарів (робіт, послуг), крім прибутку, отриманого від грального бізнесу, де протягом попереднього звітного (податкового) періоду кількість інвалідів, що мають там основне місце роботи, становить не менше 50 % від загальної чисельності працюючих та фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 % від суми витрат на оплату праці, які входять до складу валових витрат.

Перелік всеукраїнських громадських організацій інвалідів, на підприємства яких розповсюджується дана пільга, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Звільняється від оподаткування прибуток підприємств, отриманий від продажу на витній території України спеціальних продуктів дитячого харчування власного виробництва, спрямований на збільшення обсягів виробництва і зменшення роздрібних цін на такі продукти.

Не підлягають оподаткуванню виграші в державні грошові лотереї. Під *державними грошовими лотереями* слід розуміти лотереї, які передбачають наявність призового фонду в розмірах не менше 50 % від суми отриманих доходів, а також відрахувань до Державного бюджету України у розмірі не менше 30 % від доходів, що залишаються в розпорядженні після виплат призового фонду.

Облік отриманих доходів та здійснюваних витрат ведеться платником податків самостійно за допомогою податкового обліку виключно у цілях оподаткування. Платник має право вибрати і використати будь-який з двох методів: метод нарахувань (рахунків) або касовий метод ведення податкового обліку. Передбачається обов'язкове інформування податкового органу про вибраний платником метод обліку.

При використанні методу нарахувань (рахунків) облік доходів та витрат платником податків проводиться, виходячи з часу придбання платником податків права на ці доходи або визнання за ним цих витрат, незалежно від часу фактичного отримання доходів або здійснення платежів.

Використання касового методу припускає облік платником податків доходів і витрат, виходячи з часу відповідно вступу платника податків до прав власника цих доходів або визнання за ним цих витрат.

Згідно п.п. 16.4 ст. 16 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» податок за звітний період сплачує платник до відповідного бюджету у строк, визначений законом для квартального податкового періоду. Платники податків у строки, визначені законом, подають до податкового органу податкову декларацію про прибуток за звітний період, розраховану наростаючим підсумком із урахуванням негативного значення об'єкту оподаткування минулих податкових періодів у разі його наявності відповідно до п. 6.1 Закону. При цьому за звітний квартал, півріччя та три квартали платники податків подають спрощену декларацію, а за наслідками звітного року — повну. Форми декларацій за даним податком установлює центральний податковий орган за узгодженням із комітетом Верховної Ради України, який відповідає за проведення податкової політики. Суми податку на прибуток зараховуються до бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України.

9.3. Правове регулювання податків з населення

Податки з населення (фізичних осіб) — це податок з доходів фізичних осіб, податок на промисел та ін.

Податок з доходів фізичних осіб — плата фізичної особи за послуги, що надаються їй територіальною громадою, на території якої така фізична особа має податкову адресу або розташовано особу, що утримує цей податок згідно з Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 року.

Платниками податку є:

— резидент, який отримує як доходи з джерелом їх походження з території України, так і іноземні доходи;

— нерезидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України.

Не є платником податку нерезидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені на умовах взаємності міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, щодо доходів, одержуваних ним безпосередньо від здійснення такої дипломатичної чи привілейованої до неї таким міжнародним договором іншої діяльності.

Якщо платник податку помирає або визнається судом померлим чи безвісно відсутнім, то податок за останній податковий період справляється з активів такого платника податку (нарахованих на його користь доходів) при відкритті спадщини, з урахуванням обмежень, установлених законом.

Об'єкт оподаткування є різним у резидента та нерезидента.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- 1) загальний місячний оподатковуваний дохід;
- 2) чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального річного оподатковуваного доходу на суму податкового кредиту такого звітного року;
- 3) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті;
- 4) іноземні доходи.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- 1) загальний місячний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України;
- 2) загальний річний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України;
- 3) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті.

Ставки податку з доходів фізичних осіб відповідно до ст. 7 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» є різними залежно від отримуваного доходу. Загальною є **ставка податку**, що становить 15 % від об'єкта оподаткування (в окремих випадках ставка податку може становити 5 % та 30 % від об'єкта оподаткування).

При нарахуванні доходів у вигляді валютних цінностей або інших активів, де вартість виражена в іноземній валюті або міжнародних розрахункових одиницях, така вартість перераховується у гривні за

валютним (обмінним) курсом Національного банку України, діючим на момент одержання таких доходів.

При нарахуванні доходів у будь-яких негрошових формах об'єкт оподаткування визначається як вартість такого нарахування, визначена за звичайними цінами, помножена на коефіцієнт, який розраховується за такою формулою:

$$K = 100 : (100 - Sp),$$

де К — коефіцієнт;

Sp — ставка податку, встановлена для таких доходів на момент такого нарахування.

Вартість такого нарахування визначається, виходячи із звичайної ціни, збільшеної на суму:

— податку на додану вартість, якщо особа, яка здійснює таке нарахування, є платником податку на додану вартість;

— акцизного збору, якщо надається підакцизний товар.

У такому ж порядку визначається об'єкт оподаткування для сум надміру витрачених коштів, отриманих платником податку на відрадження або під звіт і не повернутих у встановлений строк.

Якщо особа, яка нараховує доходи у формах, відмінних від грошової, є платником податку на прибуток підприємств за ставкою, встановленою п. 10.1 ст. 10 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», то до її валових витрат включається сума, розрахована згідно з цим пунктом.

Така сама сума є базою для нарахування збору до Пенсійного фонду України та внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

При нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати об'єкт оподаткування визначається як нарахована сума такої заробітної плати, зменшена на суму збору до Пенсійного фонду України і внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які відповідно до закону справляються за рахунок доходу найманої особи.

Загальний річний оподатковуваний дохід складається з суми загальних місячних оподатковуваних доходів звітного року, а також іноземних доходів, одержаних протягом такого звітного року.

Розглянемо правові засади стягнення податку на промисел.

Податок на промисел — це податок, що сплачується за право займатися різними видами підприємницької діяльності, які дають дохід. Особливістю цього податку є те, що його застосування розповсюджу-

ється лише на торгівельну діяльність фізичних осіб, не зареєстрованих як суб'єкти підприємницької діяльності.

Платниками податку на промисел є:

- 1) громадяни України;
- 2) іноземні громадяни та особи без громадянства (далі — громадяни), як ті, що мають, так і ті, що не мають постійного місця проживання в Україні, якщо вони не зареєстровані як суб'єкти підприємництва і здійснюють несистематичний (не більше чотирьох разів протягом календарного року) продаж вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів (надалі — товари).

Порядок справляння податку регулюється Декретом КМУ «Про податок на промисел» від 17 березня 1993 року.

Об'єктом оподаткування є сумарна вартість товарів за ринковими цінами, що зазначається громадянином у декларації, поданій до державної податкової інспекції по району (місту) за місцем проживання, а громадянином, який не має постійного місця проживання в Україні, — за місцем продажу товарів.

Не декларується та не оподатковується продаж вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції рослинництва, худоби, кролів, нутрій, птиці (як у живому вигляді, так і продукції їх забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки), продукції власного бджільництва, а також продаж автотранспортних засобів, які перебувають у приватній власності громадян, якщо вони реалізуються один раз протягом року.

Ставка податку на промисел установлюється в розмірі 10 % від указаної в декларації вартості товарів, що підлягають продажу протягом трьох календарних днів, але не менше розміру однієї мінімальної заробітної плати. В разі збільшення терміну продажу товарів до семи календарних днів ставка податку подвоюється. Порядок сплати та зарахування податку на промисел сплачується у вигляді придбання одноразового патенту на торгівлю, вартість якого визначається на підставі вказаної платником сумарної вартості товарів і ставки податку. Сума податку за невикористаним патентом поверненню не підлягає. Мінімальний термін дії одноразового патенту — три, максимальний — сім календарних днів. Форма патенту встановлюється Головною державною податковою інспекцією України. Податок на промисел зараховується до місцевих бюджетів за місцем придбання одноразового патенту..

Необхідно розглянути обов'язки платників.

Громадяни, які продають товари, повинні пред'являти на вимогу посадових осіб державних податкових інспекцій та органів внутрішніх справ одноразові патенти.

У разі, коли продаж товарів здійснюється протягом календарного року більше чотирьох разів, така діяльність вважається систематичною і зобов'язує громадян зареєструватися як суб'єкти підприємництва відповідно до чинного законодавства України.

Слід детально розглянути міру відповідальності платників.

На громадян, які здійснюють продаж товарів без придбання одноразових патентів або з порушенням терміну їх дії чи здійснюють продаж товарів, не зазначених у деклараціях, начальниками державних податкових інспекцій та їх заступниками накладаються адміністративні штрафи від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за ті ж дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, — від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Протоколи про адміністративні правопорушення складаються посадовими особами державних податкових інспекцій та органів внутрішніх справ. Виконавчі комітети міських, районних у місті рад народних депутатів, районні, районні в містах Києві і Севастополі державні адміністрації інформують населення про порядок продажу товарів за одноразовими патентами, визначають місця та створюють належні умови для його здійснення.

9.4. Податки, що сплачують юридичні та фізичні особи

Змішані податки, тобто ті, що сплачують і юридичні, і фізичні особи, — податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; земельний податок.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів детально розглядається в Законі України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів», нова редакція якого була прийнята ВРУ 6 грудня 2006 року. Податок є джерелом фінансування будівництва, реконструкції, ремонту й утримання автомобільних шляхів загального користування і проведення природоохоронних заходів на водоймищах.

Платниками податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів є:

1) підприємства, установи й організації, які є юридичними особами, іноземні юридичні особи (далі — юридичні особи);

2) громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства (далі — фізичні особи), які здійснюють першу реєстрацію в Україні, реєстрацію, перереєстрацію транспортних засобів та (або) мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні транс-

портні засоби, які відповідно до ст. 2 Закону «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» є об'єктами оподаткування.

Об'єктами оподаткування є:

- трактори (колісні);
- автомобілі, призначені для перевезення не менше 10 осіб, враховуючи водія;
- автомобілі легкові;
- автомобілі вантажні;
- автомобілі спеціального призначення, крім тих, що використовуються для перевезення пасажирів і вантажів (крім автомобілів спеціального призначення швидкої допомоги та пожежних);
- мотоцикли (включаючи мопеди) і велосипеди з установленим двигуном, крім тих, що мають об'єм циліндра двигуна до 50 куб. см.;
- яхти та судна парусні з допоміжним двигуном або без нього (крім спортивних);
- човни моторні і катери, крім човнів з підвісним двигуном (крім спортивних), інші човни (крім спортивних).

Транспортні засоби, що **не є об'єктами оподаткування:**

- трактори на гусеничному ході;
- мотоцикли (включаючи мопеди) та велосипеди з установленим двигуном з об'ємом циліндра двигуна до 50 куб. см.;
- тільки автомобілі спеціального призначення швидкої допомоги і пожежні;
- транспортні засоби вантажні, самохідні, що використовуються на заводах, складах, у портах та аеропортах для перевезення вантажів на короткі відстані;
- машини і механізми для сільськогосподарських робіт;
- тільки яхти, судна парусні та човни спортивні.

Ставка податку залежить від терміну використання, об'єму циліндрів і потужності двигуна об'єкта оподаткування. Її розмір визначений у ст. 3 Закону.

Податок з визначених Законом «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» власників наземних транспортних засобів сплачується за місцезнаходженням юридичних осіб та місцем проживання фізичних осіб на спеціальні рахунки територіальних дорожніх фондів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів і бюджету міста Севастополя.

Територіальні дорожні фонди 85 відсотків із суми цього податку спрямовують на фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом та утриманням автомобільних доріг загального

користування, а також сільських доріг, а 15 відсотків — до бюджетів місцевого самоврядування на ремонт і утримання вулиць у населених пунктах, що належать до комунальної власності та суміщаються з автомобільними дорогами загального користування державного значення.

Податок з визначених Законом «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» власників водних транспортних засобів спрямовується до бюджетів місцевого самоврядування (місцевих бюджетів).

Від сплати податку звільняються:

а) підприємства автомобільного транспорту загального користування — щодо транспортних засобів, зайнятих на перевезенні пасажирів, на які в установленому законом порядку визначено тарифи оплати проїзду в цих транспортних засобах незалежно від форм власності;

б) навчальні заклади державної та комунальної форм власності, які фінансуються з відповідних бюджетів, стосовно транспортних засобів, за умови використання їх щодо статутної діяльності;

в) особи, зазначені у пунктах 1 і 2 статті 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», статтях 4—11 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», статтях 6 і 8 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», а також інваліди незалежно від групи інвалідності (у тому числі діти-інваліди за поданням органів соціального захисту) — щодо одного легкового автомобіля (мотоколяски) з об'ємом циліндрів двигуна до 2500 куб. см або одного мотоцикла з об'ємом циліндрів двигуна до 650 куб. см чи одного човна моторного або катера (крім спортивного) з довжиною корпусу до 7,5 м;

г) особи, зазначені у пунктах 3 і 4 ст. 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», щодо одного легкового автомобіля з об'ємом циліндрів двигуна до 2 500 куб. см або одного мотоцикла з об'ємом циліндрів двигуна до 650 куб. см чи одного човна моторного або катера (крім спортивного) з довжиною корпусу до 7,5 м до їх відселення та протягом трьох років після переселення із зони гарантованого добровільного відселення чи зони посиленого радіоекологічного контролю;

д) на 50 відсотків — сільськогосподарські підприємства — товаровиробники за трактори колісні, автобуси та спеціальні автомобілі для перевезення людей з кількістю місць не менше десяти;

е) на 50 відсотків — громадяни, у власності яких знаходяться легкові автомобілі (код 87 03), вироблені в країнах СНД і поставлені на облік в Україні до 1990 року включно.

Слід детально розглянути *строки сплати податку*.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів сплачується:

— фізичними особами — перед проведенням першої реєстрації в Україні, реєстрацією, перереєстрацією транспортних засобів, а також перед технічним оглядом транспортних засобів щорічно або один раз за два роки, але не пізніше першого півріччя року, в якому провадиться технічний огляд;

— юридичними особами — щоквартально рівними частинами до 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом.

За придбані протягом року юридичними особами транспортні засоби податок сплачується перед їх реєстрацією за строками сплати (кварталами), які не настали, починаючи з кварталу, в якому проведено реєстрацію транспортного засобу.

Розрахунок суми податку за такі транспортні засоби в 10-денний термін після їх реєстрації подається до відповідного податкового органу. За транспортні засоби, зняті протягом року з обліку, податок не повертається.

Фізичні особи — платники податку — зобов'язані пред'являти органам, що здійснюють реєстрацію, перереєстрацію або технічний огляд транспортних засобів, квитанції або платіжні доручення про сплату податку як за попередній, так і за поточний роки, а платники, звільнені від сплати цього податку, — відповідний документ, що дає право на користування цими пільгами.

Юридичні особи — платники податку зобов'язані пред'являти органам, що здійснюють реєстрацію, перереєстрацію або технічний огляд транспортних засобів, платіжні доручення про сплату податку з написом (поміткою) установи банку про зарахування податку щодо наземних транспортних засобів до територіальних дорожніх фондів, а щодо водних транспортних засобів — до відповідних бюджетів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських).

У разі відсутності документів про сплату податку або документів, що дають право на користування пільгами, перша реєстрація в Україні, реєстрація, перереєстрація, зняття з обліку і технічний огляд транспортних засобів не провадяться.

Слід детально розглянути *порядок обчислення і сплати податку*.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів обчислюється юридичними особами на підставі звітних даних про кількість транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів станом на 1 січня поточного року.

Вирахування податку з власників наземних транспортних засобів проводиться виходячи з об'єму циліндрів або потужності двигуна ко-

жного виду і марки транспортних засобів, а податок з власників водних транспортних засобів — виходячи з довжини транспортного засобу за ставками, зазначеними у ст. 3 Закону «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів».

Перерахунки юридичними особами розміру податку у зв'язку з перереєстрацією транспортних засобів, визначених Законом «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів», протягом даного року не провадяться.

У порядку, визначеному податковими органами, юридичні особи подають за місцем свого знаходження та за місцем постійного базування транспортних засобів до податкових органів у строки, визначені законом для річного звітного періоду, на основі бухгалтерського звіту (балансу) розрахунки суми податку за формою, затвердженою центральним податковим органом України.

У разі викрадення транспортного засобу податок його власником не сплачується, якщо факт викрадення підтверджується відповідними документами органів, якими порушено відповідну кримінальну справу.

Якщо право користування транспортним засобом передано фізичною особою за дорученням іншій особі, податок з власників транспортних засобів сплачується його власником або від його імені особою, якій це право передано, якщо це передбачено в дорученні на право користування транспортним засобом, за місцем реєстрації цього транспортного засобу.

Сума податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що сплачується фізичними особами, обчислюється за ставками, визначеними у ст. 3 Закону «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів».

Якщо транспортні засоби придбано у другому півріччі, то податок сплачується в половинному розмірі встановленої суми. У разі виявлення юридичних чи фізичних осіб, які не сплачували податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вони зобов'язані сплатити податок не більш як за три попередніх роки.

Перерахування неправильно сплаченого податку допускається не більш як за три попередніх роки.

Крім податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, юридичні та фізичні особи сплачують земельний податок, який розглядається в Закон України «Про плату за землю» від 19 вересня 1996 року.

Плата за землю — це обов'язковий платіж, що справляється у вигляді земельного податку або орендної плати з юридичних і фізичних осіб.

Закон «Про плату за землю» визначає розміри та порядок плати за використання земельних ресурсів, а також напрями використання кош-

тів, які надійшли від плати за землю, відповідальність платників і контроль за правильністю обчислення та справляння земельного податку.

Отже, використання землі в Україні є платним. Плата за землю сплачується у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель.

Розмір податку за земельні ділянки, грошову оцінку яких не встановлено, визначаються до її встановлення в порядку, визначеному Законом «Про плату за землю».

За земельні ділянки, надані в оренду, сплачується орендна плата.

Плата за землю запроваджується з метою формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи і розвитку інфраструктури населених пунктів.

Розмір земельного податку не залежить від результатів господарської діяльності власників землі та землекористувачів.

Ставки земельного податку, порядок обчислення і сплати земельного податку не можуть встановлюватись або змінюватись іншими законодавчими актами, крім Закону «Про плату за землю».

Зміни та доповнення до Закону «Про плату за землю» вносяться не пізніше ніж за три місяці до початку нового бюджетного року і набувають чинності з початку нового бюджетного року.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, а також земельна частка (пай), яка перебуває у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди.

Суб'єктом плати за землю (платником) є власник земельної ділянки, земельної частки (паю) і землекористувач, в тому числі орендар.

Плата за землі сільськогосподарського призначення.

Ставки земельного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь устанавлюються у відсотках від їх грошової оцінки в таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,1; для багаторічних насаджень — 0,03. За сільськогосподарські угіддя, що надані у встановленому порядку і використовуються за цільовим призначенням, незалежно від того, до якої категорії земель вони віднесені, земельний податок справляється згідно з частиною першою цієї статті.

Плата за землі населених пунктів.

Ставки земельного податку з земель, грошову оцінку яких встановлено, визначаються у розмірі одного відсотка від їх грошової оцінки,

за винятком земельних ділянок, зазначених у частинах п'ятій — десятій цієї статті та частині другій ст. 6 Закону «Про плату за землю».

Якщо грошову оцінку земельних ділянок не встановлено, середні ставки земельного податку визначаються у певних визначених законом розмірах.

Слід розглянути *пільги щодо плати за землю*.

Від земельного податку звільняються:

1) заповідники, в тому числі історико-культурні, національні природні парки, заказники (крім мисливських), регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;

2) вітчизняні дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;

3) органи державної влади й органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, заклади, установи та організації, які повністю утримуються за рахунок бюджету (за винятком військових формувань, утворених відповідно до законів України, крім Збройних Сил України і Прикордонних військ України), спеціалізовані санаторії України для реабілітації хворих згідно із списком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, а також підприємства, установи й організації України, у складі яких є структурні підрозділи (філії, представництва), що надають санаторно-курортні та оздоровчі послуги дітям, громадські організації інвалідів України, підприємства й організації громадських організацій інвалідів України, майно яких є їх повною власністю, де кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить протягом попереднього звітного періоду не менше 50 відсотків загальної чисельності працюючих, і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів складає протягом попереднього звітного періоду не менше 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці, що відносяться до складу валових витрат виробництва (обігу);

4) вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, спортивні споруди, які використовуються ними за цільовим призначенням;

5) зареєстровані релігійні і благодійні організації, що не займаються підприємницькою діяльністю;

6) установи, організації та підприємства, які віднесені до відання Національної академії наук України і галузевих академій наук.

Розрахунок та строки сплати земельного податку, використання коштів від плати за землю.

Підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру.

Юридичні особи самостійно обчислюють суму земельного податку в порядку, визначеному Законом «Про плату за землю», за формою, встановленою Головною державною податковою адміністрацією України, щороку станом на 1 січня і до 1 лютого подають дані відповідній державній податковій інспекції.

За нововідведеними земельними ділянками розрахунки розмірів податку подаються юридичними особами протягом місяця з дня виникнення права власності або користування земельною ділянкою.

Нарахування земельного податку громадянам проводиться державними податковими інспекціями, які видають платникові до 15 липня поточного року платіжне повідомлення про сплату податку.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у користуванні кількох юридичних осіб або громадян, земельний податок нараховується кожному з них пропорційно тій частині площі будівлі, яка знаходиться в їх користуванні.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у спільній власності кількох юридичних осіб або громадян, земельний податок нараховується кожному з них пропорційно їх частці у власності на будівлю.

Власники землі та землекористувачі сплачують земельний податок з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою.

У разі припинення права власності або права користування земельною ділянкою податок сплачується за фактичний період перебування землі у власності або користуванні в поточному році.

9.5. Відповідальність за порушення податкового законодавства

Податкове правопорушення — це протиправне винне діяння (дія чи бездіяльність), що виражається у невиконанні або неналежному виконанні платниками податків фінансових обов'язків перед бюджетом, державними цільовими фондами або в порушенні органом (посадовою особою) державної податкової служби прав і законних інтересів платників податків, за яке встановлено юридичну відповідальність.

Об'єктом податкового правопорушення є суспільні правовідносини, що виникають з приводу сплати податків, інших обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових позабюджетних фондів.

У сфері податкового права такими відносинами є відносини, які регулюють установлений порядок реалізації податкового обов'язку платником податку, порядок обчислення, сплати, стягнення податків, податкової звітності і податкового контролю. Фактично об'єктом податкового правопорушення є фінансові інтереси держави, що охоплюють процес формування (мобілізації доходів) централізованих фондів коштів.

Суб'єкти податкового правопорушення. Згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України відповідальність, установлена податковим законодавством, застосовується лише до платників податків, які мають об'єкт оподаткування і зобов'язані у зв'язку з цим сплачувати відповідний податок, тобто відповідальність за правильність обчислення, своєчасність сплати податку та інших обов'язкових платежів і додержання законодавства про оподаткування покладатиметься на платників податків та інших обов'язкових платежів.

Коли обов'язки зі сплати покладаються на підприємство, що виплачує дохід (при перерахуванні податку з доходів громадян), суб'єктом відповідальності (за неправильний розрахунок, утримання податку, несвоєчасне перерахування його до бюджету) є саме підприємство. Тому вчасно не отримані або не перераховані до бюджету суми податків, які підлягають утриманню з джерела виплати при оподаткуванні громадян, стягуються податковими органами з підприємств, що виплачують дохід фізичним особам, у безспірному порядку з накладанням штрафу.

Коли платником податку є юридична особа чи її відокремлений підрозділ, то до адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства можуть бути притягнуті їх посадові особи.

Відповідно до чинного законодавства **платник податку може бути притягнутий до відповідальності в разі:**

1) ухилення від сплати податку, іншого обов'язкового платежу. Ця група податкових правопорушень зустрічається найчастіше і є найнебезпечнішою. Їх суть полягає у невиконанні чи неналежному виконанні платником податку обов'язків перед бюджетом. Проте суспільна небезпека цього правопорушення не зводиться лише до недоотримання бюджетом коштів і зростання дефіциту бюджету. Ухилення від оподаткування підриває основи ринкової конкуренції, ставить правопорушника у вигідніше становище порівняно з сумлінним платником податків. Крім того, недоплата податку однією особою покривається за рахунок інших платежів: державі доводиться збільшувати ставки чи встановлювати нові види податків;

2) зниження об'єкта оподаткування;

3) несвоєчасної сплати податку, іншого обов'язкового платежу;

4) неподання (несвоєчасного подання) податкових декларацій, розрахунків, інших документів, необхідних для обчислення податків, обов'язкових платежів до податкових органів;

5) неподання (несвоєчасного подання) до банку платіжних доручень на сплату податків, інших обов'язкових платежів;

б) недопущення перевіряючих для обстеження приміщень, що використовуються для отримання доходів тощо. Податки, інші обов'язкові платежі, не оплачені у встановлені строки, а також пеня та штрафи, які застосовуються до платника, визнаються *податковою заборгованістю*.

Відповідно до п. 2 ст. 2 Закону України «Про Державну податкову службу в Україні» здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів є завданням Державної податкової служби. Також важливим завданням цієї служби є запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування і провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Для здійснення цих завдань органам Державної податкової служби надано ряд повноважень з проведення податкового контролю. За його результатами в разі виявлення порушень податкові органи мають право застосовувати до фізичних та юридичних осіб — порушників податкового законодавства — заходи державного примусу. **Примус** у сфері оподаткування можна визначити як систему встановлених законодавством заходів запобіжного, припиняючого і відновлювального характеру, що застосовуються до платників податків — фізичних та юридичних осіб — для здійснення контролю, забезпечення режиму законності в податковій сфері, додержання правил сплати податкових платежів та виявлення (збору) даних (інформації) про виконання платниками податків зобов'язань зі сплати податків, а у разі вчинення податкового правопорушення — застосування до останніх заходів відповідальності (фінансової, адміністративної, кримінальної, дисциплінарної).

Заходи податкового примусу можна поділити на *дві групи*:

1) юридичні санкції (основна група), тобто державно-примусові заходи, які є реакцією держави стосовно конкретної особи (фізичної, юридичної) на факт протиправної поведінки;

2) державно-необхідні запобіжні і припиняючі заходи. Запобіжні та припиняючі заходи, що застосовуються до платників податків у фінансовій сфері, як правило, передують проведення заходів фінансової і правової відповідальності за здійснення податкових порушень (за

умови наявності складу правопорушення), тобто випереджають реалізацію фінансових санкцій, накладення адміністративних та дисциплінарних стягнень, застосування кримінального покарання. Запобіжні заходи застосовуються державними органами з метою запобігання вчиненню податкових правопорушень і контролю за правильністю внесення платниками податків відповідних платежів до бюджету та позабюджетних фондів.

Отже, соціальне призначення правового примусу, вираженого в санкціях, полягає головним чином у тому, що воно має відігравати в правовій системі правоохоронну роль, тобто забезпечувати її нормальне функціонування, реальне здійснення всіх її регулятивних ознак і перш за все досягнення «ефекту гарантованого результату». Примус у праві тут спрямований на те, щоб усувати аномалії, які виникають у правовій системі, приводити їх у разі неправомірної ситуації в нормальний стан, впливати на осіб — порушників правопорядку.

Правовий примус існує в даному випадку в межах правоохоронних відносин і виражає реакцію держави на неправомірну поведінку учасників суспільних відносин, на перешкоди, що виникають у процесі функціонування правової системи.

Слід розглянути фінансові санкції за порушення податкового законодавства.

Податковий борг (недоїмка) — податкове зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), самостійно узгоджене платником податків або узгоджене в адміністративному чи судовому порядку, але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання

Пеня — плата у вигляді процентів, нарахованих на суму податкового боргу (без урахування пені), що справляється з платника податків у зв'язку з несвоєчасним погашенням податкового зобов'язання.

Штрафна санкція (штраф) — плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних санкцій), яка справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним правил оподаткування, визначених відповідними законами.

Існує адміністративна, дисциплінарна і кримінальна відповідальність за порушення податкового законодавства.

Керівники та інші посадові особи підприємств, установ, організацій, включаючи установи банків, громадяни, в тому числі суб'єкти підприємницької діяльності, в разі порушення норм податкового права можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності. **Адміністративна відповідальність** — це засоби адміністративного впливу

за допомогою адміністративно-правових норм, які містять осуд винного і його діяння та передбачають негативні наслідки для правопорушника. **Особливостями адміністративних санкцій** є: 1) відсутність тяжких правових наслідків; 2) застосування менш тяжких податкових правопорушень (проступків); 3) адміністративні санкції не тягнуть за собою судимості.

Адміністративний штраф відповідно до ст. 27 КпАП України є грошовим стягненням, що накладається на громадян та посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених зазначеним Кодексом та іншими законами України. Під *посадовими особами* розуміються особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням (ст. 164 КпАП).

Підстави притягнення до адміністративної відповідальності та санкції, які накладаються на порушників, визначені чинним податковим законодавством. У той же час притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства здійснюється в порядку, визначеному Кодексом України про адміністративні правопорушення. **Підставою для адміністративної відповідальності** за порушення податкового законодавства є наявність складу адміністративного правопорушення винного — умисного або необережного діяння або бездіяльності, яке посягає на суспільні відносини, що охороняються законом, за які законодавство передбачає адміністративну відповідальність.

Якщо рішення про застосування фінансових санкцій приймається лише на підставі акта перевірки, то для ухвалення постанови про накладення адміністративного стягнення обов'язковою умовою є протокол про адміністративне правопорушення, який має відповідати вимогам ст. 256 КпАП. Протокол підписують працівник податкового органу, який його складає, та порушник. За відсутності протоколу немає і будь-яких правових підстав для накладення адміністративного штрафу.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» та ст. 234 КпАП протокол протягом 15 днів з моменту надходження розглядається керівником (заступником керівника) податкового органу, працівник якого склав протокол. Про час і місце розгляду справи в обов'язковому порядку повідомляється порушник. За результатами розгляду виносять постанову про накладення адміністративного штрафу або про припинення справи (ст. 284 КпАП).

Обов'язковою умовою притягнення до адміністративної відповідальності є наявність вини у діяч порушника.

У ст. 9 КпАП зазначено, що адміністративним правопорушенням вважається не тільки дія, а й бездіяльність, за яку законодавство передбачає адміністративну відповідальність. В обов'язки керівника та інших посадових осіб входить забезпечення додержання підприємством у цілому законодавчих актів та контроль за працівниками з метою недопущення правопорушень. Відповідно до ст. 14 посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків.

До адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті лише особи, які досягли на момент здійснення правопорушення шістнадцяти років.

Адміністративне стягнення (штраф) може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а за тривалого правопорушення — через два місяці з дня його виявлення. Тобто якщо, наприклад, існує факт неподання податкової декларації (тривале правопорушення, оскільки декларацію все ще не подано), який виявлено під час проведення перевірки податковими органами, то вони мають право протягом двох місяців накласти адміністративний штраф на посадових осіб. Проте якщо наявний факт несвочасного подання податкової декларації (декларацію подано на кілька днів пізніше від встановленого терміну), а податківці це виявили, наприклад, через три місяці, то адміністративний штраф не накладатиметься у зв'язку з простроченням двомісячного терміну, протягом якого податкові органи мали право його накласти.

За аналогією з оскарженням дій представників податкової служби щодо застосування фінансових санкцій платники податків мають право оскаржувати дії зазначених осіб щодо застосування адміністративної відповідальності.

За наслідками розгляду скарги на постанову у справі накладення адміністративного стягнення державна адміністрація (інспекція) приймає одне з таких рішень: залишає постанову без змін, а скаргу без задоволення; скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд; скасовує постанову та закриває справу; зменшує розмір штрафу в межах, передбачених законодавчим актом про відповідальність за це правопорушення. Якщо буде встановлено, що постанову винесено посадовою особою державної податкової адміністрації (інспекції), неправомочно вирішувати цю справу, то така постанова скасовується, а справа надсилається на розгляд компетентного органу (посадової особи).

У податкових правовідносинах суб'єктом, який допустив порушення податкового законодавства, може бути посадова особа органу державної податкової служби. В такому разі застосовуються заходи **дисциплінарної відповідальності**. Якщо порушення трудової, службової дисципліни призвело до порушення податкового законодавства, особа, яка здійснила дисциплінарний проступок, притягується до дисциплінарної відповідальності у порядку, визначеному статтями 147—152 Кодексу законів про працю України.

Коли неправомірними діями посадових осіб органів державної податкової служби платнику податків завдано збитків, податкові органи притягуються до цивільно-правової відповідальності. Згідно зі ст. 13 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» збитки відшкодовуються за рахунок коштів Державного бюджету України. Спори розв'язуються у судовому порядку.

За ухилення від сплати податків, інших обов'язкових платежів у значних розмірах платники відповідно до ст. 212 Кримінального кодексу України можуть бути притягнуті до **кримінальної відповідальності**. Відповідальність настає незалежно від способу ухилення. Об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок оподаткування юридичних і фізичних осіб, який забезпечує за рахунок надходження податків, зборів та інших обов'язкових платежів формування дохідної частини Державного та місцевих бюджетів, а також державних цільових фондів.

Предметом злочину є податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування і запроваджені у встановленому законом порядку. При цьому вичерпний перелік таких обов'язкових платежів передбачений Законом України «Про систему оподаткування» (статті 14 і 15).

Умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, — карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 1 ст. 212 Кримінального кодексу України).

Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, — караються

штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 2 ст. 212 Кримінального кодексу України).

Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частиною першою і другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, заподіяну державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Під **значним розміром** коштів слід розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян; під **великим розміром** коштів слід розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в три тисячі й більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян; під **особливо великим розміром** коштів слід розуміти суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Кримінальна відповідальність за **ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування** передбачена ст. 212-1 Кримінального кодексу України. Умисне ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, яка займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до Пенсійного фонду України коштів у значних розмірах, — карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 1 ст. 212-1 Кримінального кодексу України).

Тема 10 ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

- 10.1. Поняття державного кредиту, його значення, види та функції.
- 10.2. Особливості інституту державного кредиту.

10.1. Поняття державного кредиту, його значення, види та функції

У єдиній системі державних доходів основне фінансове навантаження несуть, безумовно, різні обов'язкові платежі, і в першу чергу — податкові платежі. Разом з ними істотна роль у фінансуванні витрат бюджету, покритті його дефіциту належить такому фінансовому механізму, як державний кредит.

Слід відзначити, що термін «державний кредит» зазвичай розглядається удвох аспектах: як економічна та як правова категорії. При цьому необхідно відмітити, що державний кредит як економічна категорія є базисним поняттям щодо кредиту в правовому аспекті. З економічної точки зору державний кредит є однією з форм руху позикового капіталу, в ході якого відбувається вторинний перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту і частини національного продукту. Всі правовідносини у сфері державного кредиту відрізняються державно-владним характером. У цих відносинах держава в односторонньому порядку встановлює, а також змінює без згоди інших сторін відносин умови державного кредиту: терміни повернення, підстави припинення і зміни відносин, величину відсотків та терміни їх виплат й ін. В загальному розумінні *державний кредит* — це система відносин позики, у яких однією із сторін виступає держава. При цьому держава може виступати як:

- позичальник;
- кредитор;
- гарант.

Оскільки в переважній більшості випадків держава здійснює діяльність як позичальника, зазвичай у науковій літературі розглядається саме така ситуація.

Державний кредит як економічна категорія є сукупністю економічних відносин, що виникають у сфері мобілізації державою додаткових грошових ресурсів, як правило, з метою покриття бюджетного дефіциту на основі добровільності, поворотності, терміновості і платності.

Визначаючи поняття державного кредиту як правову категорію, перш за все необхідно відмітити, що чинне законодавство України не дає визначення цього терміну. Таку «нігілістичну позицію» законодавця заповнює наука фінансового права.

З урахуванням проаналізованих положень можна запропонувати наступне визначення: **державний кредит** — це система врегульованих правовими нормами суспільних відносин у сфері акумуляції державною додаткових, умовно вільних грошових коштів, де держава виступає в ролі позичальника, кредитора або гаранта, як правило, в цілях покриття дефіциту бюджету, на умовах добровільності, поворотності, терміновості і платності.

Значення державного кредиту для економічного життя держави, його фінансової системи найбільш рельєфно виявляється через властиві йому **функції**. Можна виділити чотири функції державного кредиту:

- фінансову;
- регулюючу;
- розподільну;
- контрольну.

Фінансова функція показує основне призначення державного кредиту — формування централізованих грошових фондів держави за допомогою залучення додаткових, умовно вільних грошових коштів. В умовах, коли структурний дефіцит Державного бюджету є швидше нормою, ніж винятком, актуальність даної функції істотно зростає. Часто державний кредит виступає основним джерелом покриття бюджетного дефіциту.

Регулююча функція виявляється в дії держави за допомогою державного кредиту на функціонування грошового обігу, стан кредитного та інвестиційного ринку, рівень інфляції, в цілому на стан економіки держави. За допомогою держкредиту держава проводить свою фінансову політику.

Розподільна функція дозволяє спрямувати грошові потоки на забезпечення збалансованості бюджету. За рахунок державного кредиту забезпечується рівномірний розподіл податкового тиску в часі. Крім того, за допомогою держкредиту можна підвищити ефективність перерозподілу грошових коштів усередині держави: як між різними адміністративно-територіальними одиницями, так і між галузями економіки.

Контрольна функція виражається в забезпеченні цільового використання кредитних ресурсів, обов'язковості і своєчасності їх повернення, правильності розрахунку й виплати винагороди. При цьому контроль здійснюється на всіх етапах кредитної діяльності: безпосе-

редньо при залученні позикового капіталу, використанні та поверненні грошових коштів.

Класифікацію відносин у сфері державного кредиту можна здійснити за такими підставами:

1. За змістом здійснюваних операцій виділяють *активні* і *пасивні*. Коли держава залучає на умовах кредиту грошові кошти інших суб'єктів фінансових правовідносин для вирішення завдань соціальної та економічної спрямованості, наприклад на покриття дефіциту державного бюджету України, то мають місце **пасивні операції**, а при розміщенні державних грошових коштів на умовах кредиту — **активні операції**.

2. За цільовою спрямованістю використання кредитних коштів, незалежно від змісту операцій можна визначити такі види державного кредиту, як *соціальний*, *економічний* і *бланковий*.

При реалізації відносин у сфері державного кредиту з метою вирішення певних соціально значущих для держави й суспільства завдань, наприклад погашення коштів Фонду соціального захисту інвалідів, матиме місце **соціальний державний кредит**.

Якщо такою метою є розв'язання завдань у сфері економіки, наприклад забезпечення фінансовими ресурсами певної галузі економіки, матиме місце **економічний державний кредит**.

При реалізації державно-кредитних відносин без наявності чітко вираженої мети — **бланковий**.

3. За терміном представлення коштів державний кредит буває *короткостроковим* (термін погашення до 1 року), *середньостроковим* (до 5 років) та *довгостроковим* (термін погашення більше 5 років).

4. За юридичними формами державний кредит можна диференціювати на державні займи (зовнішні та внутрішні), податковий кредит, оплата державних зобов'язань казначейськими векселями, використання комерційними банками тимчасово вільних бюджетних коштів і коштів державних позабюджетних фондів. Особливою формою є одержання кредитних ресурсів різними суб'єктами господарювання під гарантії держави (так званій умовний державний кредит). В окремих випадках можуть мати місце й інші форми.

Найпоширенішою формою державного кредиту є **державні позички**, які характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти фізичних та юридичних осіб, інших суб'єктів залучаються для фінансування суспільних потреб шляхом емісії і розміщення державних облігацій, казначейських зобов'язань, інших державних цінних паперів.

Особливістю емісії та реалізації казначейських векселів є те, що цей вид державних цінних паперів не припускає виплати відсотків або

інших вигод, як у випадку з облігаціями і казначейськими зобов'язаннями.

Казначейські векселі згідно з п. 5 Порядку застосування векселів Державного казначейства (затвердженого Постановою КМУ № 689 від 27.06.96 р.) видаються в рахунок фінансування витрат Державного бюджету, за винятком витрат по оплаті праці та інших грошових виплат населенню, за згодою відповідного одержувача засобів з державного бюджету. Аналіз п. 9 вищезгаданого Порядку дозволяє стверджувати, що казначейські векселі є своєрідним сурогатом грошових коштів, які вживаються для розрахунків у народному господарстві України. Важливою рисою цього виду державних цінних паперів є те, що вони можуть використовуватися для сплати податків до Державного бюджету України.

Можлива класифікація видів державного кредиту і на інших підставах.

У даний час можна стверджувати, що державний кредит став обов'язковим елементом фінансової системи України, тому необхідно бути обережним при використанні державного кредиту. Зокрема, нарощування державного кредиту неминуче несе за собою зростання державного боргу, може привести до відчутного зростання податкового тягаря та витоку капіталів за кордон. Крім того, активний вихід держави на кредитний ринок часто приводить до істотного зростання напруги на ньому, погіршенню умов для інших позичальників (наприклад, зростанню процентних ставок).

10.2. Особливості інституту державного кредиту

Державний кредит є складовою частиною кредиту, він має свої особливості, які проявляються досить чітко. Специфічність державного кредиту найбільш яскраво виявляється при порівнянні його з таким видом кредиту, як банківський. При цьому можна виділити наступні **основні відмінності державного і банківського кредиту:**

— державний кредит переслідує публічну мету (направлений на забезпечення загальнодержавних потреб, досягнення балансу між доходами і видатками бюджету) та регулюється фінансовим правом; банківський кредит спрямований на рішення приватних інтересів і перебуває у сфері цивільно-правового регулювання;

— при державному кредиті однією з сторін обов'язково виступає держава; при банківському кредиті — банк;

— забезпеченням при державному кредиті виступає все майно, що знаходиться у власності держави; при банківському кредиті — якінебудь конкретні матеріальні цінності позичальника;

— державний кредит носить непродуктивний характер (грошові кошти, як правило, спрямовані на покриття бюджетного дефіциту та не беруть участь у матеріальному виробництві); банківський кредит бере участь в забезпеченні безперервності процесу розширеного відтворення, має продуктивний характер;

— державний кредит спричиняє у кінцевому рахунку виникнення державного боргу; результатом банківського кредиту є укладання договору банківської позики.

Для більш чіткого розуміння сутності *державного кредиту* необхідно відмежувати його *від податкових платежів*, основні їх відмінності наступні:

1) податкові платежі мають примусовий, обов'язковий характер, державний кредит — добровільний;

2) податкові платежі є безповоротними і безстроковими за своєю суттю (рух грошових коштів здійснюється тільки в одному напрямі — від платника до бюджету); при державному кредиті позиковий капітал підлягає поверненню після закінчення певного терміну;

3) податкові платежі є безоплатними та безвідшкодувальними, тоді як державний кредит — відшкодувальний і оплатний;

4) податкові платежі — як правило, нецільові та безумовні; державний кредит носить цільове призначення (наприклад, направлений на мінімізацію дефіциту бюджету);

5) податкові платежі встановлюються актом компетентного органу державної влади; державний кредит — договором.

Відносини, які регулюють механізм державного кредиту, мають досить складний, багатоплановий характер, що дозволяє говорити про комплексний характер цього інституту, який включає норми не тільки фінансово-правової, але й іншої галузі. Відносини у сфері державного кредиту складаються з приводу формування, функціонування і погашення державного внутрішнього боргу, що виникають у процесі фінансової діяльності держави по акумуляції тимчасово вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб. Об'єктом даних правовідносин є грошові ресурси, які надходять до держави у формі внутрішніх державних позик і складають державний борг.

Суб'єктний склад правовідносин з приводу державного кредиту досить багатоманітний. З одного боку, це держава або уповноважені нею органи. Слід відзначити, що в даному випадку саме держава

(а не уповноважені нею органи) є суб'єктом відносин. По-перше, грошові кошти, які акумулюються у формі державних позик, надходять саме державі і прямують на зменшення дефіциту бюджету, утворюють у результаті державний борг, а не борг уповноважених державою органів, що беруть участь у цих відносинах. По-друге, забезпеченням державних позик кінець кінцем є майно держави. Таким чином, діяльність уповноважених державою суб'єктів (Кабінету Міністрів, Міністерства фінансів та ін.) не виключає й участі держави як самостійного суб'єкта у відносинах державного кредитування.

Держава бере участь у цих відносинах в особі Кабінету Міністрів України, на який покладається обов'язок управління боргом. Важливо підкреслити, що ця діяльність Кабінету Міністрів здійснюється в межах, визначених Верховною Радою України. Так, у ст. 15 Бюджетного кодексу України підкреслюється, що Кабінет Міністрів України може брати позики в межах, установлених законом про Державний бюджет України. Міністр фінансів України з метою економії коштів і ефективності їх використання має право вибрати кредитора, вид позики та валюту позики.

Право на здійснення державних внутрішніх і зовнішніх позик у межах та на умовах, передбачених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України (ст. 16 Бюджетного кодексу України). Суб'єктом правовідносин по державному кредиту є також Національний банк України, що готує пропозиції Кабінету Міністрів для політики в цій сфері, виконує операції з обслуговування, розміщення боргових зобов'язань, їх погашення і виплати доходів кредиторам.

Іншу сторону суб'єктів даних відносин представляють кредитори — юридичні та фізичні особи. Причому в даному випадку йде мова про спеціальний характер подібних суб'єктів, оскільки ними можуть бути не всі юридичні або фізичні особи, а тільки ті, що мають у розпорядженні тимчасово вільні грошові кошти, які вони надали у формі внутрішньої державної позики.

Визначивши об'єкт і суб'єктів правовідносин, необхідно зупинитися ще на одному істотному моменті характеристики інституту державного кредиту: методі правового регулювання. Об'єкт правовідносин з приводу державного кредиту, суб'єктний склад (місце держави в системі суб'єктів) свідчить про те, що поза сумнівом йдеться про фінансово-правові відносини. Певну своєрідність додає цим відносинам специфіка методу правового регулювання, який на-

буває форму договірною, що зовсім не виключає його фінансово-правової природи.

Дійсно, юридичні і фізичні особи на добровільній основі одержують державні цінні папери, здійснюють внутрішні позики, але навряд чи в цьому випадку можна ставити знак рівності між подібними відносинами та диспозитивними. Відносини державного кредитування (йдеться про внутрішнє кредитування) диспозитивні на стадії виникнення, але подальший їх розвиток, реалізація, припинення не регулюються договірними умовами і методами. Одержання державних цінних паперів — добровільне, але всі умови кредитних відносин визначені державою в безумовному, односторонньому порядку (термін, платність, види, підстави припинення та зміни). Позичальник визначає умови позики і кредитори не можуть їх коректувати.

Кредитори (юридичні та фізичні особи), добровільно вступивши у відносини державного кредиту, зобов'язані виконувати всі умови позики. Деякі науковці вважають, що на відміну від правовідносин по банківському кредиту суб'єкти є нерівноправними, оскільки основним методом регулювання правовідносин по державному кредиту є метод державно-владних велінь і державі належить функція управління державним боргом. Тимчасові рамки дії правовідносин у сфері державного кредиту в односторонньому порядку встановлюються позичальником (державою).

Незважаючи на специфіку методу регулювання всі правовідносини у сфері державного кредиту носять державно-владний характер. Тому вимагають додаткового аргументування положення, що характеризують державний кредит як комплексний правовий інститут. Виходячи з характеру однорідних правовідносин, публічно-правового методу (хоча і дещо специфічного) — це фінансово-правовий інститут. Звісно, необхідно мати на увазі комплексне законодавство, комплексні акти. Проте розмежування системи права і системи законодавства не вимагає подальшої деталізації.

Таким чином, фінансово-правові відносини у сфері державного кредиту мають наступні особливості:

1) залучені державою тимчасово вільні грошові кошти юридичних осіб спрямовані на певну мету — зменшення бюджетного дефіциту;

2) висновку угоди про державну позику передують ухвалення закону про Державний бюджет на поточний рік, яким деталізуються розміри та інші умови позики;

3) держава виступає в грошових відносинах як позичальник і гарант боргу;

4) держава в односторонньому порядку визначає умову позики.

Тема 11

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

- 11.1. Поняття та особливості державного боргу.
- 11.2. Форми державного боргу.
- 11.3. Межі державного боргу та управління ним.
- 11.4. Правовий режим державних цінних паперів.

11.1. Поняття та особливості державного боргу

Використання державою механізму державного боргу забезпечує регулюючі процеси в економіці, впливає на весь процес відтворювання. Однозначно оцінити дію державного боргу на створення, розподіл і рух в цілому сукупного суспільного продукту, його частин складно, ці процеси досить суперечливі. З одного боку, дещо послаблюється напруга при виконанні або плануванні бюджету, зменшується його дефіцит за рахунок залучення тимчасово вільних грошових коштів шляхом розміщення державних цінних паперів, забезпечується безперервність фінансування державних завдань. З іншого — грошові кошти, надані державі в борг, можуть знецінитися за рахунок більш високого відсотка інфляції, ніж відсоток, що гарантується за державними цінними паперами, і кредитори втратять реальні гроші, незважаючи на ту ж абсолютну суму, яка повернулася (або навіть збільшена).

У спеціальній літературі склалося декілька напрямів розгляду впливу державного боргу:

- а) вплив «ізольованого» обсягу державної заборгованості;
- б) вплив державного боргу на бюджетні показники та нормативи;
- в) вплив державної заборгованості на альтернативні можливості фінансування державних витрат (кредитного і податкового).

Природно, кожний аспект аналізу державного боргу визначається умовами, цілями, критеріями використання державних позик, завданнями, які стоять перед державою при залученні грошових коштів.

Поняття державного боргу (боргу Автономної Республіки Крим або боргу місцевого самоврядування) закріплено ст. 2 Бюджетного кодексу України. Під **боргом** розуміється загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим або місцевого самоврядування), що складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим або місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (Автономної Республіки Крим або міських рад), які набувають чинності в результа-

ті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору. Аналізуючи зміст державного боргу, необхідно мати на увазі, що йдеться, по-перше, про певні суми грошових зобов'язань держави на певну дату; по-друге, всі непогашені боргові зобов'язання держави включають як основну суму боргу, так і відсотки по них; по-третє, державний борг включає зобов'язання держави щодо юридичних та фізичних осіб (*внутрішній державний борг*) і щодо іноземних держав (*зовнішній державний борг*).

Основні причини утворення та збільшення державного боргу:

— збільшення державних видатків без відповідного зростання державних доходів;

— циклічні спади й автоматичні стабілізатори економіки;

— скорочення податків з метою стимулювання економіки без відповідного коригування державних витрат;

— вплив політичних бізнес-циклів (надмірне збільшення видатків напередодні виборів для завоювання популярності та збереження влади).

Державний борг складається з державного внутрішнього боргу і державного зовнішнього боргу, але не включає в себе борг місцевих органів влади та державних підприємств.

Відносини державного внутрішнього боргу регулюються Законом України від 1 вересня 1992 року «Про державний внутрішній борг України». В широкому значенні **державний внутрішній борг** складається із заборгованості минулих років і заборгованості, що знову виникає, охоплює різні форми кредитів, отриманих урядом, державних позик, здійснених шляхом випуску цінних паперів від імені уряду, інших боргових зобов'язань, гарантованих урядом. Законодавство більш лаконічно у визначенні внутрішнього державного боргу: «**Державним внутрішнім боргом** України є строкові боргові зобов'язання Уряду України у грошовій формі. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що знаходиться в загальнодержавній власності» [32].

Зовнішній державний борг — це сукупність заборгованості держави за позичками на зовнішньому ринку. Він складається з:

— позик на фінансування Державного бюджету і погашення зовнішнього державного боргу;

— позик на підтримку національної валюти;

— позик на фінансування інвестиційних та інституціональних проектів;

— державних гарантій, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проектів, фінансування яких передбачено Державним бюджетом України;

— інших гарантій.

Основними складовими державної заборгованості є заборгованості бюджетів. Проте необхідно враховувати й інші борги, відповідальність за погашення яких також несе держава (заборгованість, що виникає при здійсненні державою підприємницької діяльності, заборгованість державних підприємств). У багатьох країнах існують складні критерії визначення державного боргу. До середини 90-х років ХХ століття до складу державного боргу Німеччини входила заборгованість федерації з п'ятьма спеціальними фондами (ЄКР-фондом, фондом «Німецька єдність» та ін.), заборгованостями земель і громад. У той же час заборгованість німецьких федеральних залізниць та німецької федеральної пошти не входили в державний борг, хоча і відображалися на рахунках Німецького федерального банку. В Австрії, навпаки, заборгованість державних підприємств (у тому числі залізниць і пошти) включалася у федеральну заборгованість.

Державний борг, будучи заборгованістю держави в процесі формування та використання додаткових грошових ресурсів держави за рахунок тимчасово вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб, іноземних держав, відрізняється рядом особливостей:

1. Характер правового статусу кредиторів:
 - а) юридичні та фізичні особи — утримувачі державних цінних паперів;
 - б) іноземні держави.
 2. Позичальник — держава в особі Уряду України.
 3. Борг гарантується всім майном, що знаходиться в загальнодержавній власності.
 4. Право емісії може бути закріплено за:
 - а) урядом;
 - б) органами місцевого самоврядування.
 5. Сфера розміщення боргових зобов'язань:
 - а) тільки на внутрішньому ринку;
 - б) тільки на зовнішньому ринку;
 - в) змішана.
 6. Наявність номінальної вартості (вказаної на борговому зобов'язанні і підтверджуючої суми, яку отримав та використовує емітент) і реальної вартості (вартості, за якою боргове зобов'язання реалізується на вільному ринку).
 7. Регулювання умов погашення позик (з правом або без права дострокового погашення; одноразово або частинами та ін.).
 8. Забезпеченість боргових зобов'язань.
- Наявність державного боргу не обов'язково пов'язується з надзвичайними, винятковими обставинами або подіями. В сучасних умовах

більшість держав знайомі з проблемою державного боргу. І це не обов'язково свідчить про фінансову неспроможність або фінансові труднощі. Проведення державних позик може бути викликано фундаментальними перетвореннями економіки, значними державними вкладеннями в нове будівництво, розвиток регіонів.

Позикові кошти можуть акумулюватися державою, в основному, двома способами:

- а) розміщенням боргових цінних державних паперів;
- б) отриманням кредитів (у іноземних держав, спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів, інших суб'єктів та ін.).

11.2. Форми державного боргу

Поняття державної заборгованості значно ширше державного боргу. Останній складає тільки одну з частин державної заборгованості. Заборгованість держави можна розглядати як сукупність *трьох складових*:

1. **Поручительські зобов'язання** — зобов'язання, що виникають при наданні державою (або уповноваженими нею органами) певних гарантій (при експортно-імпорتنих операціях, підтримці малого бізнесу та ін.).

2. **Витратно-бюджетні зобов'язання** — зобов'язання за затвердженими показниками витрат бюджетів, фактичні виплати за якими не відбулися (заборгованість по виплатах соціальних допомог, пенсій, заробітної плати працівникам бюджетних підприємств і організацій).

3. **Позикові зобов'язання** — грошові зобов'язання, що виникли в результаті позики державою грошових коштів. Саме ця форма зобов'язань виникає на підставі та у формі позики і є, фактично, державним боргом. Деякі науковці звертають свою увагу ще на один вид державної заборгованості — борги, пов'язані з фінансуванням державою системи пенсійного забезпечення і соціального страхування у майбутньому.

Державний борг можна класифікувати:

1. Залежно від характеру, статусу кредиторів:

- а) зовнішній;
- б) внутрішній.

Зовнішній борг виникає у зв'язку із залученням зовнішніх позик. Частіше за все зовнішні позики розміщуються в іноземній валюті на фондових ринках за межами держави. Він може мати не лише фондову форму, але реалізовувати абсолютно конкретну мету щодо насичення

певними товарами ринку. Зовнішній державний борг можна диференціювати:

- за видами кредиторів (банківський, фірмовий);
- за формою надання (валютний, товарний);
- за метою використання (інвестиційний, неінвестиційний);
- за умовами надання (пільговий, високопроцентний, компенсаційний);
- за строками (короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий);
- за умовами повернення (одночасний, юридичний).

Внутрішній державний борг виникає у зв'язку із залученням грошових коштів фізичних та юридичних осіб, що є резидентами України. Внутрішні позики випускаються у валюті України. Внутрішні запозичення здійснюються переважно шляхом розміщення державних цінних паперів. Статтею 2 Бюджетного кодексу України **позики** визначаються як операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності і терміновості, в результаті яких виникають зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим або місцевого самоврядування перед кредиторами.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний внутрішній борг України» державний борг України складається із заборгованості минулих років та заборгованості, що знову виникає за борговими зобов'язаннями Уряду України, у **формі**:

- а) позик Уряду України;
- б) позик, здійснених при безумовній гарантії Уряду, для забезпечення фінансування загальнодержавних програм.

До **боргових зобов'язань Уряду України** відносяться випущені ним цінні папери; зобов'язання в грошовій формі, гарантовані Урядом України; кредити, отримані Урядом України. Боргові зобов'язання Уряду України можна **класифікувати**:

- а) за строками:
 - короткострокові (до 1 року);
 - середньострокові (від 1 року до 5 років);
 - довгострокові (понад 5 років).
- б) формою:
 - облігації внутрішніх державних позик;
 - казначейські зобов'язання України (статті 2—4 Закону України «Про державний внутрішній борг України»).

2. Залежно від позичальника:

- а) державний;
- б) місцевий.

Державний борг виникає за наявності зобов'язань держави, пов'язаних з отриманням бюджетних коштів на умовах повернення, платності і терміновості.

Місцевий борг виникає у місцевого самоврядування при отриманні бюджетних коштів на умовах повернення, платності, терміновості.

3. Залежно від виду виплат:

а) капітальний;

б) поточний.

Капітальний державний борг — це вся сума випущених та непогашених зобов'язань за усіма видами позик, включаючи і відсотки по них.

Поточний державний борг включає тільки витрати, пов'язані з виплатою доходів кредиторам за борговими зобов'язаннями держави і самими борговими зобов'язаннями, термін погашення яких уже настав.

11.3. Межі державного боргу та управління ним

Сучасний етап реконструкції виробництва, кількісного та якісного перетворення відтворювання, зміни пропорцій чітко позначив проблему керованого, «безпечного» для розвитку держави розміру державного боргу. Перевищення цього рівня, фінансування дефіциту вище за граничний розмір може привести до дестабілізуючого впливу. Тому встановлення меж, граничних об'ємів державного боргу є, до певної міри, процесом оптимізації.

Обмежувальне регулювання розмірів державного боргу здійснюється нормами різних законодавчих актів, серед яких:

1) окремі статті Конституції або загальних законів про державну заборгованість;

2) норми Бюджетного кодексу України;

3) норми спеціальних поточних законів про Державний бюджет;

4) норми закону про Національний банк України;

5) норми спеціальних законів, які регулюють цілі, розміри державних грошових позик;

б) норми підзаконних актів, що регулюють виконання бюджетів.

Будучи одним з критеріїв фінансової стабільності, її істотним показником, граничний об'єм державного боргу, граничний обсяг надання гарантій устанавлюється на кожний бюджетний період відповідно до закону про Державний бюджет України або рішення про місцевий бюджет. Величина суми державного боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного об'єму валового внутрішнього продукту України. У разі перевищення цього розміру Кабінет Міністрів України

зобов'язаний вжити заходів для приведення цієї величини у відповідність з нормами (ст. 18 Бюджетного кодексу України).

Істотний вплив на реальні розміри державного боргу має стан, стійкість національної валюти. Зростання зовнішнього державного боргу при вільноконвертованій валюті визначається пасивним платіжним балансом. В умовах відсутності конвертованої гривні на об'єм державного боргу, крім платіжного балансу держави, впливає і торговий баланс зовнішньої торгівлі. Перевищення імпорту над експортом припускає залучення валютних резервів. Проте подібне подолання зовнішнього державного боргу визначається здібностями держави виконати зобов'язання щодо погашення зовнішнього боргу і відсотків по ньому.

Використання державою інституту державного боргу як інструменту перерозподільної політики, стимулювання зростання сукупного суспільного продукту вимагає вироблення певної стратегії в управлінні державним боргом. Вона направлена як на мінімізацію державної заборгованості в цілому, так і на підтримку стійкості всієї бюджетної системи шляхом фінансування бюджетного дефіциту.

Управління державним боргом — це багатofакторна діяльність держави та уповноважених нею органів по акумуляції, використанню і контролю за грошовими коштами, отриманими у формі державних кредитів. У цих умовах управління державним боргом можна розглядати в широкому та вузькому значенні. В широкому значенні **управління державним боргом** включає діяльність держави за всіма напрямками, що впливають на стан державної заборгованості (у сфері бюджету, особливо при управлінні бюджетним дефіцитом; у сфері податкового регулювання при збільшенні або зменшенні податкового тиску; у сфері банківської діяльності при обслуговуванні державної заборгованості та ін.). У вузькому значенні **управління державним боргом** охоплює діяльність, пов'язану з випуском і розміщенням державних боргових зобов'язань; обслуговуванням, погашенням та рефінансуванням державного боргу; регулюванням ринку цінних паперів; залученням і обслуговуванням зовнішніх державних позик. Обслуговування державного внутрішнього боргу України здійснюється Міністерством фінансів України через банківську систему України шляхом проведення операцій з розміщення облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів, їх погашення та виплати доходів по ним у відсотках або інших формах. Рахункова палата здійснює контроль за створенням і погашенням державного внутрішнього боргу України.

Управління державним внутрішнім боргом включає наступні **складові**:

1) визначення порядку, умов випуску та розміщення державних боргових зобов'язань;

2) здійснення операцій з розміщення позик, виплати по ним відсотків, рефінансування і погашення;

3) контроль за станом державного боргу.

Управління державним внутрішнім боргом України на підставі ст. 6 Закону України «Про державний внутрішній борг України» здійснюється Міністерством фінансів України за узгодженням з Національним банком України. Розміщення боргових зобов'язань Уряду України, надання гарантій від імені Уряду України виконується за його дорученням Міністерством фінансів України. Аналогічні норми містяться і в статтях 16 — 18 Бюджетного кодексу України.

Управління державним боргом включає комплекс заходів, зокрема:

1) **рефінансування** — випуск нових позик з метою покриття раніше випущених боргових зобов'язань при недостатності бюджетних коштів;

2) **конверсія** — зміна прибутковості позики шляхом збільшення або зменшення процентної ставки доходу, виплачуваного державою за борговими зобов'язаннями;

3) **консолідація** — зміна термінів дії раніше випущених позик (застосовується частіше за все у випадках, коли у держави виникає можливість дострокового погашення позики);

4) **уніфікація** — обмін декількох раніше випущених позик на один новий;

5) **анулювання** — повна відмова від боргових зобов'язань. Використовується як крайній захід по управлінню державним боргом.

Природно, що конкретне використання тих або інших форм, пов'язаних з управлінням державним боргом, залежить від стану фінансової системи, завдань і можливостей держави в даний період часу. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про державний внутрішній борг України» для фінансування витрат із розміщення, рефінансування, виплати доходу та погашення боргових зобов'язань Уряду України у складі Державного бюджету України створюється фонд обслуговування державного внутрішнього боргу України. До цього фонду зараховуються кошти, отримані від приватизації майна державних підприємств, у розмірі 50 %.

11.4. Правовий режим державних цінних паперів

Державна заборгованість може виступати і фіксуватися у **двох основних формах**:

1) реєстрації в книзі державного боргу (борговій книзі);

2) державних цінних паперах.

Реєстрація державного боргу в борговій книзі для України не характерна. В державах, що використовують цю форму, таким чином оформляється незначна частина державної заборгованості, яку складають, перш за все, кредити емісійного банку уряду, іншим державним органам, місцевим адміністраціям. Застосовується цей спосіб і на міждержавному рівні. Особливістю цієї форми державної заборгованості є те, що вона не може продаватися або перепоступатися.

Основною формою державної заборгованості є державні цінні папери. Саме цей інститут регулює кредитні відносини між державою та юридичними, фізичними особами, які оформляються шляхом випуску і розміщення державних цінних паперів. Про сутність подібних відносин йшлося в розділі «Правові засади державного кредиту».

Ринок державних цінних паперів є невід'ємною частиною фінансової системи. Емісія державних цінних паперів більш зручна та ефективна порівняно із запозиченням грошових ресурсів Національним банком, дозволяє оперативню здійснювати дії по управлінню державним боргом. Держава, залучаючи додаткові ресурси, укріплює вторинний ринок цінних паперів, що і забезпечує задоволення потреби в додаткових грошових коштах переважно через емісію цінних паперів.

Державні внутрішні позики можуть оформлятися різними *видами цінних паперів*:

- облігаціями державної внутрішньої позики;
- державними короткостроковими безкупонними облігаціями;
- казначейськими векселями;
- казначейськими зобов'язаннями;
- державними борговими товарними зобов'язаннями та ін.

В Україні використовуються далеко не всі форми цих цінних паперів. Умови, порядок випуску державних цінних паперів регулюються Законом України від 23 лютого 2006 року «Про цінні папери та фондовий ринок».

Облігація — цінний папір, який засвідчує внесення її власником грошових коштів, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власнику облігації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій термін і виплатити дохід по облігації, якщо інше не передбачене умовами розміщення. Облігації розміщуються в документарній або бездокументній формі серед підприємств та громадян на добровільних засадах.

Емітент у порядку, встановленому Державною комісією по цінних паперах і фондовому ринку, може розміщувати процентні, цільові та дисконтні облігації.

Процентні облигації — облигації, за якими передбачається виплата процентних доходів; **цільові облигації** — облигації, виконання зобов'язань за якими дозволяється товарами та / або послугами відповідно до вимог, установленими умовами розміщення таких облигацій; **дисконтні облигації** — облигації, які розміщуються за ціною нижче їх номінальної вартості. Різниця між ціною придбання і номінальною вартістю облигації виплачується власнику облигації під час її погашення та складає дохід (дисконт) по облигації.

Облигації можуть розміщуватися з фіксованим терміном погашення, єдиним для всього випуску. Дострокове погашення облигацій на вимогу їх власників дозволяється у разі, коли така можливість передбачена умовами розміщення облигацій, якими визначений порядок установлення ціни дострокового погашення облигацій і термін, протягом якого облигації можуть бути пред'явлені для дострокового погашення. Погашення облигацій може здійснюватися грошима або майном відповідно до умов розміщення облигацій.

Облигація має номінальну вартість, визначену в національній валюті, а якщо це передбачено умовами розміщення облигацій — в іноземній валюті. Мінімальна номінальна вартість облигації не може бути менше однієї копійки.

Емітент може розміщувати іменні облигації та облигації на пред'явника. Обіг облигацій дозволяється після реєстрації Державною комісією по цінних паперах і фондовому ринку звіту про результати розміщення облигацій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску облигацій.

У сертифікаті облигації наголошуються назва виду цінного папера, найменування і місцезнаходження емітента, міжнародний ідентифікаційний номер цінного папера, номінальна вартість облигації, загальна сума випуску, термін погашення, розмір та терміни виплати відсотків (для процентної облигації), дата ухвалення рішення про розміщення облигацій, серія і номер сертифіката облигації, підпис керівника емітента або іншої уповноваженої особи, що скріплює печаткою емітента. Державною комісією по цінним паперам і фондовому ринку можуть установлюватися додаткові реквізити сертифіката облигації. В сертифікаті іменної облигації обов'язково вказується ім'я власника. До сертифіката процентної облигації на пред'явника додається купон (купонний лист). У купоні (купонному листі) наголошуються серія і номер сертифікату облигації, за якою виплачуються відсотки, найменування та місцезнаходження емітента, терміни виплати відсотків. На кожному купоні (купонному листі) наголошується його порядковий номер.

До облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх і зовнішніх місцевих позик. Рішення про розміщення таких облігацій ухвалює Верховна Рада Автономної Республіки Крим або міська рада відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством. Реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює Державна комісія по цінним паперам і фондовому ринку в установленому порядку. Особливості погашення та реалізації прав по облігаціях місцевих позик визначаються умовами їх розміщення.

За строками державні облігації діляться на:

- довгострокові — понад п'яти років;
- середньострокові — від одного до п'яти років;
- короткострокові — до одного року.

Законодавець також виділяє наступні *види облігацій*:

- 1) облігації внутрішніх державних позик України;
- 2) цільові облігації внутрішніх державних позик України;
- 3) облігації зовнішніх державних позик України.

Облігації внутрішніх державних позик України — це державні цінні папери, розміщені виключно на внутрішньому фондовому ринку, які підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України — це облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, і в рамках граничного розміру державного боргу. Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є вказівка передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік напряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів. Кошти, залучені до Державного бюджету України від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм та проектів на умовах їх повернення в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування здійснюється відповідно до кредитних договорів, які укладаються між державою в особі Міністерства фінансів України і одержувачем коштів. Умови кредитних договорів повинні відповідати умовам випуску цільових облігацій внутрішніх державних позик України з обов'язковим установленням дати обслуговування та погашення кредиту за п'ять днів до дати обслуговування і погашення цільових облігацій внутрішніх державних позик України.

Облігації зовнішніх державних позик України — державні боргові цінні папери, розміщені на міжнародних фондових ринках, які підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.

Емісія державних облігацій України є частиною бюджетного процесу, не підлягає регуляції Державною комісією по цінним паперам і фондовому ринку та регулюється законом України про Державний бюджет України на відповідний рік, яким встановлюються граничні розміри державного зовнішнього і внутрішнього боргу. Рішення про розміщення облігацій зовнішніх та внутрішніх державних позик України й умови їх випуску ухвалюється відповідно до Бюджетного кодексу України. Їх емісія здійснюється у разі дотримання на кінець року граничних розмірів державного зовнішнього і внутрішнього боргу, передбачених Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Національний банк України виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик і цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням та виплатою по ним доходів, а також здійснює депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів. Порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням таких облігацій, установлюється Національним банком України за узгодженням з Міністерством фінансів України. Особливості здійснення депозитарної діяльності з державними облігаціями України визначаються Державною комісією по цінним паперам і фондовому ринку спільно з Національним банком України. Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснює Міністерство фінансів України, яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії та інші подібні організації. Відносини між Міністерством фінансів України і цими організаціями регулюються відповідними договорами.

Витрати на підготовку розміщення, а також на розміщення, погашення державних облігацій України, виплату доходів здійснюються відповідно до умов розміщення державних облігацій України за рахунок коштів, передбачених на такі цілі у Державному бюджеті України.

Продаж облігацій внутрішніх державних позик України здійснюється в національній валюті, а облігації зовнішніх державних позик України — у валюті запозичення.

Уряд України може також випускати державні цінні папери у вигляді казначейських зобов'язань України.

Казначейське зобов'язання — державний цінний папір, який розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, засвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед її власником, дає йому право на отримання грошового доходу і погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України в сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регуляції Державною комісією по цінним паперам і фондовому ринку. Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України.

Казначейські зобов'язання бувають *трьох видів*:

- довгострокові — понад п'ять років;
- середньострокові — від одного до п'яти років;
- короткострокові — до одного року.

Емітентом казначейських зобов'язань виступає держава в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. Казначейські зобов'язання можуть бути іменними або на пред'явника, розміщуватися в документарній або бездокументній формі. В разі розміщення казначейських зобов'язань у документарній формі видається відповідний сертифікат, у якому містяться такі реквізити, як вид цінного папера, найменування і місцезнаходження емітента, сума платежу, дата виплати грошового доходу, дата погашення, місце, в якому повинно бути здійснено погашення, дата й місце видачі казначейського зобов'язання, серія і номер сертифіката, підпис керівника емітента або іншої уповноваженої особи, скріплена печаткою. У сертифікаті іменного казначейського зобов'язання обов'язково вказується ім'я власника.

Умови розміщення казначейських зобов'язань України можуть передбачати їх погашення шляхом зменшення зобов'язань перед Державним бюджетом України власника казначейського зобов'язання України на вартість цього зобов'язання. Порядок визначення вартості продажу казначейських зобов'язань під час їх розміщення встановлюється Міністерством фінансів України. Особливості провадження депозитарної діяльності з казначейськими зобов'язаннями України визначаються Державною комісією по цінним паперам і фондовому ринку спільно з Національним банком України.

Тема 12 ПРАВОВІ ОСНОВИ ОBOB'ЯЗKОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ

- 12.1. Поняття обов'язкового державного страхування.
- 12.2. Основні галузі і види державного страхування.
- 12.3. Особливості інституту обов'язкового державного страхування.

12.1. Поняття обов'язкового державного страхування

Захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні страхових випадків за рахунок грошових фондів, утворених шляхом сплати внесків страховок цими особами, регулюється інститутом страхування. Страхування здійснюється на добровільній (договірній) та обов'язковій (що випливає із закону) основі. За змістом **страхування** є системою відносин з формування і використання централізованих та децентралізованих фондів, які створюються для фінансування непередбачених потреб суспільства і його членів, відшкодування збитків, що виникли в результаті стихійного лиха та інших подібних випадків. Формування страхових фондів дозволяє забезпечити циклічність обігу державних грошових коштів, коли при виникненні непередбачених обставин не скорочуються бюджетні кошти, заплановані на іншу мету, а використовуються резервні страхові фонди.

Наявність таких фондів, їх правові режими, організація страхової діяльності в цілому обумовлена певними об'єктивними потребами суспільства, створенням необхідних умов для здійснення попереджувальних, відновних заходів, ліквідації збитків, фінансування найважливіших соціальних потреб.

Страхування, що є самостійним інститутом, виступає у *двох відособлених формах: майнового страхування*, пов'язаного з непередбаченими, надзвичайними подіями, і *соціального державного та недержавного страхування*. Шляхом обох форм створюються централізовані і децентралізовані резерви грошових та матеріальних ресурсів (страхові фонди) для відшкодування збитку і фінансування певної мети. Страхування сприяє вирівнюванню доходів та витрат, відшкодуванню втрат при настанні надзвичайних випадків. Формуючи страхові фонди в централізованій і децентралізованій формах, акумулюючи таким чином тимчасово вільні грошові ресурси юридичних та фізичних осіб, держава через механізм страхування здійснює регулювання грошового обігу, впливає на управління внутрішнім державним боргом.

Інституту страхування властиві визначені *рис*и:

- 1) цільове використання страхових фондів, що визначається умовами страхування (договором або законом);
- 2) характер вірогідності відносин, який визначається лише можливістю настання страхового випадку, його наслідків;
- 3) поворотний характер коштів, що акумулюються, при якому розмір виплат визначається величиною втрат, умов і строків договору;
- 4) перерозподільчий характер відносин, що регулює участь більшої кількості осіб, які роблять внески страховок до фонду, ніж кількість осіб, що одержують право на виплати із страхових фондів.

Страхування ще можна визначити як форму організації централізованого (в певному масштабі) страхового фонду за рахунок децентралізованих джерел (страхових внесків страхувальників). Це визначення охоплює всі види страхування, які детально будуть розглядатися у наступному пункті цієї теми.

Основними суб'єктами страхування є:

— **страховики** — юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, що мають державний дозвіл (ліцензію) на здійснення страхових операцій, видають утворенням і витрачанням коштів страхового фонду. Страховиками можуть виступати державні страхові організації, акціонерні страхові товариства, товариства взаємного страхування та перестрахування. В умовах ринкового господарства найпоширенішими є страхові компанії у формі акціонерних товариств або сумісних підприємств. Концентрація капіталу на акціонерній основі забезпечує фінансову незалежність страхових організацій;

— **страхувальники** — юридичні і фізичні особи, що мають страховий інтерес та вступають у відносини зі страховиками за приписом закону, іншого нормативно-правового акту або на підставі двосторонньої угоди у формі договору страхування. На підтвердження укладеного договору страхування страховик видає страхувальнику **страхове свідоцтво** (поліс), в якому містяться правила страхування, перелік страхових ризиків, розмір страхової суми і страхової премії (внеску), порядок зміни й припинення договору та інші умови, що регулюють відносини сторін.

Беручи участь у регулюванні руху грошових фондів, будучи елементом фінансової системи, державне страхування виконує **функції** фінансів (розподільну і контролюючу). Проте ці функції в умовах страхування мають свою специфіку, видовий прояв.

Так, **розподільна функція** у страхуванні виявляється у формі попередження, відновлення і збереження. Реалізація **попереджувальної функції** дозволяє здійснювати широку систему профілактичних захо-

дів, інвестувати кошти страхових фондів у відповідні програми, державні цінні папери, виконувати реконструкцію, переоснащення підприємств соціальної сфери. **Відновлювальна функція** дає можливість повністю або частково відшкодувати збитки в результаті страхового випадку, виплатити обумовлену законом або договором грошову суму. **Ощадна функція** дозволяє акумулювати грошові кошти відповідно до їх цільового призначення використання (особливо чітко цей механізм реалізується в умовах пенсійного, соціального страхування).

Контролююча функція обумовлює надходження коштів страхових фондів на чітко визначену мету, в певних випадках і певному колі суб'єктів. Доведено, що в умовах страхування контроль здійснюється не лише на стадії витрачання страхового фонду, виплат сум страховок, але й на стадії формування державного страхового фонду. Так, за правовим режимом, за імперативним методом регулювання збори на обов'язкове пенсійне страхування та обов'язкове державне соціальне страхування нічим не відрізняються від класичних податкових платежів і входять у вичерпний перелік загальнодержавних податків та зборів.

Залежно від правового режиму, суб'єктного складу, методів регулювання страхові фонди діляться на децентралізовані і централізовані. **Децентралізовані страхові фонди** утворюються самими господарюючими суб'єктами для ліквідації непередбачених збитків, витрачаються за їхнім розсудом. **Централізовані страхові фонди** формують цільовий фінансовий резерв держави.

Потреба в акумуляції грошових резервних фондів зумовила формування їх **різновидів на таких рівнях**:

- 1) децентралізовані страхові фонди підприємств;
- 2) відомчі страхові фонди, утворені на рівні міністерств, відомств та ін.;
- 3) резервні фонди бюджету для здійснення непередбачених витрат, що не мають постійного характеру, порядок використання коштів з якого визначається Кабінетом Міністрів України (ст. 24 Бюджетного кодексу України);
- 4) сукупний фонд централізованих резервів державного страхування, утворений за рахунок децентралізованих надходжень.

Участь держави в страховій діяльності здійснюється на **двох рівнях**, залежно від характеру страхових фондів:

- а) непряма;
- б) безпосередня.

Непряма участь держави в страховій діяльності пов'язана з організацією формування децентралізованих страхових фондів. Прямо не визначаючи умови договору, держава впливає на ці відносини через

механізм ліцензування страхової діяльності, коректування відповідного законодавства.

Безпосередня участь держави в страховій діяльності здійснюється шляхом формування і забезпечення коштами обов'язкового державного страхування, формування цільових державних резервних фондів та ін. Безпосередня участь держави в страховій діяльності пов'язана в основному з обов'язковим страхуванням. Саме ця сфера відносин є предметом фінансово-правового регулювання. В даному випадку держава або виступає однією із сторін відносин страхування, або організовує державний контроль за дотриманням законодавства страховиком і страхувальником. При цьому держава визначає види, порядок, умови страхування, джерела виплат страховок. Подібні відносини регулюються імперативними методами.

12.2. Основні галузі і види державного страхування

Організація страхової діяльності, управління державним страхуванням передбачають класифікацію видів страхування, залежно від яких і формується правовий режим, що відображає конкретний вид страхової діяльності.

Класифікація страхування здійснюється:

1. По об'єктом страхування:

— **особисте** — страхування особистих благ громадян, пов'язаних з їхнім життям, здоров'ям, працездатністю. Особисте страхування виступає у вигляді страхування життя, страхування від нещасних випадків і хвороби, медичного страхування;

— **майнове** — страхування майнових інтересів, пов'язаних з володінням, користуванням та розпорядженням майном. Може застосовуватися у вигляді страхування наземного транспорту, засобів повітряного і водного транспорту, страхування вантажів та фінансових ризиків, страхування інших видів майна;

— **страхування відповідальності і підприємницького ризику** припускає страхування інтересів осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність або зазнали збитків унаслідок настання страхового випадку. Передбачає страхування власників автотранспортних засобів, інших видів відповідальності;

— **перестраховування** є діяльністю страхових організацій із залучення додаткових грошових коштів від страхувальників, збалансування страхового ринку, забезпеченні стабільності страхових операцій шляхом розміщення та передачі частини відповідальності по взятим на себе ризикам іншим страховиком.

2. За методом страхування:

— **добровільне** — здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком, загальні умови й порядок якого регулюються цивільним законодавством. Застосовується у вигляді страхування життя, майна, транспортних засобів, що належать громадянам, дітей до повноліття та ін.;

— **обов'язкове** — здійснюється через закон і передбачає *дві форми*. Перша здійснюється за рахунок коштів самих страхувальників (страхування споруд, сільськогосподарських тварин, особисте страхування пасажирів та ін.). Друга форма обов'язкового страхування передбачає страхування за рахунок бюджетних коштів і виступає як особисте (співробітників державних органів: міліції, податкових, митних, прокуратури та ін.) і майнове (на випадок заподіяння збитків знищенням або пошкодженням майна у зв'язку із здійсненням службової діяльності).

Законодавство, встановлюючи основні напрями державного регулювання у сфері обов'язкового страхування, виходить із єдності основних критеріїв, порядку та умов здійснення обов'язкового страхування. Обов'язкове страхування є однією з форм страхування, що виникає через закон. Встановлюючи цю форму, держава виділяє найбільш значущі і важливі для суспільства цілі та завдання, реалізація яких пов'язана не лише з інтересами окремих страхувальників, але і всієї держави. Обов'язкове державне страхування виступає у формі соціального страхування, що регулюється спеціальним законодавством України.

Обов'язкове державне соціальне страхування регулюється основами законодавства України про обов'язкове державне страхування (далі — Основи) та іншими законодавчими актами, які деталізують і роз'яснюють положення Основ.

Обов'язкове державне страхування є системою прав, обов'язків та гарантій, які передбачають надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за незалежним від них умов, через старість і в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел.

Загальноприйнятою є класифікація обов'язкового страхування за такими *трьома ознаками*:

— *за правом вибору страхувальником страховика*:

а) обов'язкове страхування за вибором у будь-якого страховика, страховій організації, що мають ліцензію на здійснення таких операцій;

б) обов'язкове страхування у визначеній нормативно-правовим актом страховій організації;

— за правовою формою здійснення обов'язкового страхування:

а) страхування, яке виникає автоматично в силу вимог нормативно-правового акту;

б) страхування на підставі угоди, укладення якої обов'язкове для обох сторін;

— за мірою повноти обов'язкового страхування:

а) в повній вартості об'єкта страхування;

б) в частковій вартості об'єкта страхування.

Залежно від випадку страховки Основами закріплені також **види обов'язкового державного соціального страхування**:

— пенсійне страхування;

— страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, пов'язаними з народженням та похованням;

— медичне страхування;

— страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, які привели до втрати працездатності;

— страхування на випадок безробіття;

— інші види страхування, передбачені законами України.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється обов'язкове державне соціальне страхування. Страховиками є цільові страхові фонди по пенсійному страхуванню, медичному страхуванню та ін.

Обов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

1) особи, що працюють на умовах трудового договору (контракту):

а) на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від форм власності;

б) у фізичних осіб;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно, громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Страхові фонди як органи, що здійснюють керівництво та управління окремими видами обов'язкового державного соціального страхування, здійснюють збір і акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат. Управління страховими фондами здійснюється на паритетній основі державою та представниками суб'єктів соціального страхування. Державний нагляд у сфері обов'язкового державного соціального страхування здійснює спеціально уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади.

Основними джерелами коштів обов'язкового державного соціального страхування є внески роботодавців і застрахованих осіб. Бюджетні та інші кошти на цю мету передбачаються відповідними законами за окремими видами обов'язкового державного страхування. **Розмір**

внесків на обов'язкове державне соціальне страхування диференціюється залежно від виду страхування і складає:

1) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, пов'язаними з народженням і похованням:

а) для роботодавців — 2,9 % суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, включаючи витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці» та підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб;

б) для роботодавців — на підприємствах і в суспільних організаціях інвалідів, де їх кількість складає не менше 50 % загальної чисельності працюючих, за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 % суми витрат на оплату праці, — окремо 0,7 % суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів та 2,9 % від суми фактичних витрат на оплату праці інших працівників, включаючи витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці» і підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб;

в) для роботодавців — на підприємствах та в організаціях суспільств УТОГ і УТОС — 0,5 % суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, враховуючи витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці» та підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб;

г) для найманих працівників (від суми оплати праці, включаючи основну і додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі):

— 0,25 % — для найманих працівників-інвалідів, що працюють на підприємствах і в організаціях УТОГ та УТОС;

— 0,5 % — для найманих працівників, заробітна плата яких нижче за прожитковий мінімум, установлений для працездатної особи;

— 1,0 % — для найманих працівників, заробітна плата яких вище за прожитковий мінімум, установлений для працездатної особи;

2) на випадок безробіття:

а) для роботодавців — 1,3 % від суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників;

б) для найманих працівників — 0,5 % від суми оплати праці;

в) на підприємствах і в суспільних організаціях інвалідів, у яких кількість інвалідів складає не менше 50 % загальної чисельності працюючих,

за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів складає не менше 25 % суми витрат на оплату праці, роботодавці звільняються від сплати внесків у частині витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів;

г) роботодавці підприємств та організацій суспільств УТОГ і УТОС звільняються від сплати внесків;

3) для осіб, які беруть участь в обов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних основах, що забезпечують себе роботою самостійно, — 5,2 % від суми оподаткованого податком доходу (прибутку), у тому числі:

— 3,4 % — на обов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, пов'язаними з народженням та похованням;

— 1,8 % — на обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.

12.3. Особливості інституту обов'язкового державного страхування

Складний, багаторівневий характер відносин страхування визначив участь у їх регулюванні декількох галузей права: цивільного, трудового, фінансового. Приватноправове регулювання спрямоване на договірні відносини, в умовах яких формуються децентралізовані грошові страхові фонди. Публічне ж регулювання (фінансово-правове) охоплює формування централізованих державних страхових фондів, організацію всієї системи страхування (ліцензування, порядок, умови та ін.). У цій ситуації **страхове право** є комплексним правовим інститутом, що регулює суспільні відносини, які устанавлюються в процесі формування і використання спеціальних страхових фондів. Проте якщо виходити з того, що **правовий інститут** — це сукупність однорідних норм, які регулюються єдиним методом, то таким чином охарактеризувати страхове право (сукупність приватноправових норм, що регулюються диспозитивними методами, і публічних норм, які регулюються імперативними методами) не можна. У даному випадку правильніше аналізувати комплексний інститут законодавства про страхування, коли, дійсно, в одному законодавчому акті можуть міститися й імперативні, і диспозитивні норми.

Фінансово-правовий інститут обов'язкового державного страхування не охоплює всю страхову діяльність в цілому, а відділяє лише блок публічно-правових норм, використовуючи імперативний метод та створюючи, таким чином, однорідний правовий інститут. *Характер-*

ними рисами відносин, які регулюються цим інститутом обов'язкового страхування, є:

1) встановлення державою видів, порядку, умов обов'язкового страхування;

2) безпосередня участь держави або уповноваженого нею органу в цих відносинах;

3) застосування методу державно-владних велінь;

4) регулювання відносин щодо формування і використання державних страхових фондів.

Фінансово-правові відносини у сфері страхування групуються за декількома **напрями**:

а) між державою (в особі Уряду) та органами виконавчої влади по нагляду за страховою діяльністю;

б) між органами виконавчої влади і організаціями-страховиками з приводу організації страхової діяльності;

в) між державними органами та страховиками з приводу обмеження монополізму на ринку страховки;

г) між державними контролюючими органами і страховиками.

Таким чином, відносини, що регулюються фінансовими нормами, охоплюють:

1. Відносини, пов'язані з ліцензуванням діяльності страховиків.

2. Відносини між страховиками і страхувальниками в особі спеціальних органів виконавчої влади (Міністерства внутрішніх справ, податкових органів, митних органів та ін.). У цьому випадку кошти виділяються страхувальникам з відповідного бюджету.

3. Відносини, пов'язані з контролем за законністю і цільовим використанням коштів обов'язкового державного страхування.

4. Відносини між державою та платниками зборів на обов'язкове державне страхування.

Слід відзначити, що страховик не відповідає за зобов'язаннями держави, а держава — за зобов'язаннями страховика, за винятком обов'язкового державного страхування, згідно з яким держава гарантує виконання зобов'язань перед страхувальниками в разі неплатоспроможності страховика з цього виду страхування.

Не допускається, за винятком обов'язкового страхування, а також страхування життя, майна громадян, перестраховування та діяльності страхових посередників, будь-яке централізоване регулювання (уніфікація, обмеження, обов'язковість тощо) розмірів страхових платежів (тарифів) і страхових сум (страхового відшкодування), умов укладання страхових договорів, взаємовідносин страховика та страхувальника, якщо вони не суперечать законодавству України.

Тема 13

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ В УКРАЇНІ

- 13.1. Поняття і види державних видатків.
- 13.2. Поняття, особливості та правові принципи фінансування державних видатків.
- 13.3. Правові основи кошторисно-бюджетного фінансування.
- 13.4. Основні напрями кошторисно-бюджетного фінансування.

13.1. Поняття і види державних видатків

Виконання будь-яких функцій держави, органів місцевого самоврядування вимагає витрат фінансових ресурсів. Видатки держави, органів місцевого самоврядування, тобто публічні видатки (далі — державні видатки) — це одна із сторін її фінансової діяльності.

У широкому розумінні **державні видатки** — це врегульовані нормами права суспільні відносини, пов'язані з планомірним використанням державних грошових ресурсів у цілях матеріального забезпечення процесу розширеного відтворювання, утримання соціальної сфери, обороноздатності та державного управління. Соціально-економічну сутність державних видатків визначають природа і функції держави.

Тобто державні видатки — вид фінансових відносин, пов'язаних з безперервним цільовим використанням грошових коштів. Держава та органи місцевого самоврядування використовують для покриття першорядних видатків грошові кошти, що мобілізуються до централізованих фондів:

- державний і місцеві бюджети;
- державні цільові позабюджетні фонди;
- власні фонди державних підприємств, установ та організацій з метою виконання завдань і функцій, фінансування державної та комунальної соціальної і культурної сфер, державних цільових програм, розширеного відтворення окремих державних та комунальних підприємств відповідно до чинного законодавства.

Видатки держави є прямими витратами матеріальних і фінансових ресурсів на її функціонування. Оскільки в умовах товарно-грошових відносин та дії закону вартості всі витрати приймають грошовий характер, видатки держави прийнято розглядати як використання фінансових ресурсів. Фінансове право регулює складну групу відносин у сфері видатків, які пов'язані із забезпеченням публічного фінансового інте-

ресу, тобто з діяльністю державних і муніципальних органів, що виконують функції держави та органів місцевого самоврядування. Кожний суб'єкт підприємницької діяльності, незалежно від організаційно-правової форми діяльності і форми власності, розташований на території нашої держави, здійснює видатки, вступаючи в грошові правовідносини з безліччю суб'єктів. Проте ці грошові видатки та виникаючі у зв'язку з цим відносини регулюються не фінансовим правом, а господарським, цивільним, і тому поняття видатків держави ширше за поняття видатків державного та місцевих бюджетів.

Основним призначенням усіх ланок бюджетної системи є фінансове забезпечення безперебійного функціонування держави та органів місцевого самоврядування.

Видатки, здійснені на території держави, є певною системою і **класифікуються** за різними підставами:

Видатки держави можна класифікувати:

- 1) на **поточні видатки** і **видатки на розвиток**;
- 2) у зв'язку з розділенням централізованих фондів (бюджетів на загальний та спеціальний) — на **пов'язані з фінансуванням діючих установ**, навчальних закладів, соціальних програм та ін., і **пов'язані з окремими, спеціальними заходами**, програмами;
- 3) за роллю в суспільному виробництві (за роллю у відтворювальному процесі) — на **розвиток матеріального виробництва, нематеріальної сфери, на створення державного резерву**;
- 4) за суспільним призначенням — на економічний розвиток, соціально-культурні заходи, науку та освіту, оборону країни; правоохоронну діяльність, управління, зовнішньоекономічну діяльність, обслуговування державного боргу;

5) за цільовим призначенням — на заробітну плату, нарахування на заробітну плату, стипендії, пенсії і допомоги, медикаменти, харчування, господарські витрати, поточний та капітальний ремонт.

Видатки можна класифікувати і залежно від форм власності суб'єктів, що здійснюють публічні видатки, — на **державні** та **муніципальні**.

Склад і напрями витрачання коштів державою визначаються характером функцій, що нею виконуються.

До складу державних видатків, пов'язаних з **політичними функціями**, входять: утримання армії, державного апарату влади й управління, посольств, консульств, сплата внесків у міжнародні організації та ін.

До складу видатків, які пов'язані із здійсненням державою **економічних функцій**, входять державні інвестиції у сфері економічної інфраструктури, підтримка державних підприємств, витрати на зовніш-

нюекономічну діяльність, розвиток середнього і малого бізнесу та ін. Необхідно особливо відзначити величезне значення державних витрат на економіку для регулювання ринкових відносин. Механізм функціонування видатків сприяє розвитку внутрішнього і розширенню зовнішніх ринків збуту. Велика роль держави в умовах залучення іноземного капіталу. При цьому не можна недооцінювати значення державних гарантій повернення позикового капіталу. Державні видатків стали одним із головних інструментів концентрації та централізації капіталу.

Особливе місце в системі державних видатків займають витрати на *соціальні потреби* — освіту, науку, охорону здоров'я, соціальне страхування і забезпечення та ін. На сучасному етапі розвитку суспільства соціальні функції держави розширилися, що об'єктивно пов'язано з вимогами науково-технічного прогресу, зокрема з економічними потребами відтворення і підготовки висококваліфікованої робочої сили. При цьому держава розвиває старі та впроваджує нові форми соціального страхування, підвищує загальноосвітній рівень населення, розширює систему професійної підготовки.

Залежно від джерел фінансування і планування їх у бюджетах видатки можуть підрозділятися на *централізовані* (тобто такі, що фінансуються за рахунок Державного і місцевих бюджетів та державних цільових позабюджетних фондів) і *децентралізовані* (за рахунок власних коштів підприємств різних форм власності).

У процесі діяльності по здійсненню видатків держави та органів місцевого самоврядування виникає широке коло відносин, які завжди набувають форму правовідносин і носять грошовий характер. Проте ці відносини регулюються *різними галузями права*: фінансового, цивільного, господарського та ін.

У фінансово-правових відносинах по видаткам завжди беруть участь *три суб'єкти*:

1) орган, уповноважений державою або органом місцевого самоврядування, що становить публічний інтерес, оскільки відносини виникають на користь не окремої юридичної або фізичної особи, а на користь держави або місцевого самоврядування;

2) банк, через який Державне казначейство видає кошти;

3) одержувач грошових коштів. Одержувачем грошових коштів виступають державні і муніципальні установи, підприємства та організації. А якщо є рішення про виділення коштів з Державного або місцевого бюджету підприємствам недержавної або немуніципальної форми власності, кошти будуть видані і їм.

Сукупність фінансово-правових норм, регулюючих відносини у сфері видатків, складає розділ особливої частини фінансового права. В

цих відносинах відображається специфіка правових режимів державних та муніципальних витрат, і тому відносини у сфері витратків складають декілька правових інститутів.

Правовий режим фінансування витратків залежить від фонду, з якого фінансується конкретна витрата, від форм власності підприємств, що одержують грошові кошти для свого функціонування, тому і регулюються відносини у сфері витратків нормами багатьох законодавчих актів.

У фінансовому праві норми, що регулюють державні витрати, виділені в окремий інститут. Усі державні витрати закріплюються у відповідних актах законодавства і планово-фінансових актах. Так, наприклад, витрати Державного бюджету України відображені в законі про Державний бюджет, який щорічно приймається, обсяги та структура витрат місцевих бюджетів усіх рівнів встановлюється рішеннями відповідних місцевих рад, витрати децентралізованих фондів закріплені у фінансових планах-балансах і кошторисах підприємств, організацій та установ.

Державні і муніципальні витатки як економічна категорія тісно пов'язані з державними (муніципальними) доходами. Держава та органи місцевого самоврядування, плануючи витатки, обов'язково знаходять можливості покриття їх за рахунок планованих на наступний бюджетний період доходів. Незбалансованість витратної і прибуткової частини бюджету веде до дефіциту бюджету, необхідності пошуку можливостей для його покриття та порушення ст. 95 Конституції України, яка встановила, що держава прагне збалансованості бюджету України.

У випадках нестачі бюджетних коштів для покриття всіх витратків, включених до бюджету, застосовується секвестр витратків, тобто пропорційне скорочення всіх витратків, окрім захищених (ст. 55 Бюджетного кодексу). Захищені витрати визначаються щорічно законом про Державний бюджет України. Так, ст. 32 Закону про Державний бюджет затверджений перелік захищених статей витратків загального фонду Державного бюджету України за економічно структурою класифікації витратків:

- заробітна плата співробітників бюджетних установ;
- нарахування на заробітну плату;
- придбання медикаментів і перев'язувальних матеріалів;
- забезпечення продуктами харчування;
- виплата відсотків по державному боргу;
- виплата комунальних послуг та електроносіїв;
- трансферти населенню;
- трансферти місцевим бюджетам;
- будівництво (придбання) житла для військовослужбовців і забезпечення інвалідів протезно-ортопедичними виробами, засобами пересу-

вання та реабілітації, реформування і розвиток Збройних Сил України, видатки на розвідувальну діяльність, забезпечення існування вибухово-пожаробезпечних арсеналів, баз та складів зброї, ракет і боєприпасів, утилізацію звичайних видів боєприпасів, непридатних для подальшого зберігання та використання, а також видатки на підготовку кадрів вищими навчальними закладами I—IV рівнів акредитації, фундаментальні дослідження, прикладні наукові і науково-технічні розробки.

У Державному бюджеті видаткова частина, починаючи з 2000 року, ділиться на дві частини — загальну та спеціальну, а в Бюджетному кодексі дається розподіл повноважень між рівнями бюджетної системи України і механізм делегування повноважень. Стаття 82 Бюджетного кодексу встановлює видатки, що фінансуються з Державного бюджету, а ст. 87 — державні програми.

З Державного бюджету України фінансуються видатки на:

1) державне управління — законодавчу, виконавчу влади, апарат Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державної важливості, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;

5) національну оборону;

6) правоохоронну діяльність і забезпечення безпеки держави;

7) освіту; спеціальні школи державної форми власності; загальноосвітні школи;

8) охорону здоров'я;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення;

10) культуру і мистецтво;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси;

12) фізичну культуру та спорт;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку і пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'ятників архітектури державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій, інформатики;

16) державні інвестиційні проекти;

17) державні програми з охорони навколишнього природного середовища, ядерної безпеки, попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій і наслідків стихійних лих;

18) створення та поповнення державних запасів і резервів;

19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів та референдумів;

21) інші програми, які мають винятково державне значення

На місцях реалізації державних програм видатки на них фінансуються через міжбюджетні трансферти.

У видаткову частину загальної частини Державного бюджету включається і Резервний фонд. Кошти Резервного фонду витрачаються за розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а контроль здійснюють Верховна Рада України та Рахункова палата.

Бюджетні кошти направляються на стабілізацію економіки, підтримку пріоритетних і базових галузей економіки, енергетику будівництво, архітектуру, містобудування. Подолати кризу в промисловості можна лише при реальних інвестиціях з бюджету.

Інвестиції до основних фондів промисловості та будівництва в Україні фінансуються не тільки з бюджету. До джерел фінансування відносяться: власні кошти підприємств (чистий прибуток, амортизаційні відрахування); банківські кредити; залучені кошти (пайові внески в акціонерний капітал); грошові кошти, що виділяються союзами (об'єднаннями) підприємств; кошти іноземних інвесторів. І якщо бюджетні установи фінансуються лише з одного бюджету, то капітальні вкладення можуть фінансуватися з декількох джерел. Держава регулює інвестиційну діяльність шляхом фінансової підтримки цільових будівельних програм. Суми асигнувань щорічно визначаються в бюджетах в обсягах централізованих вкладень.

13.2. Поняття, особливості та правові принципи фінансування державних видатків

Державні і муніципальні видатки здійснюються в порядку фінансування, тобто наділення фінансовими ресурсами. **Фінансування видатків** — це безповоротний, безвідплатний, плановий, регламентований нормами права відпуск грошових коштів із фондів для забезпечення виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування, на соціально-культурні потреби та на розширене відтворення.

Фінансування здійснюється з різних джерел: бюджетів різних рівнів (від Державного до сільського), позабюджетних цільових фондів, власних коштів державних і муніципальних підприємств. Залежно від джерел фінансування можна виділити *три* його *види*: бюджетне фінансування, самофінансування і кредитування.

Отже, **фінансування державних видатків** — це заснований на правових нормах плановий, цільовий, безповоротний та безвідплатний відпуск коштів, що здійснюється з урахуванням оптимального поєднання власних, кредитних і бюджетних джерел фінансування, проводиться в міру здійснення планового використання коштів для забезпечення виконання загальнодержавних функцій, а також для утримання соціально-культурної сфери, створення соціальних гарантій населення та виконання зобов'язань держави, з додержанням режиму економії при всебічному постійному контролі.

Основні одержувачі грошових коштів при фінансуванні — це державні органи, підприємства, установи державної і комунальної форм власності. Використовуються різні форми фінансування. Підприємства та організації державної і муніципальної форми власності, які мають економічну та фінансову самостійність і одержують прибуток, з бюджету покривають лише частину своїх видатків. **Основним принципом** їх фінансування є оптимальне об'єднання власних, бюджетних та позикових коштів при покритті витрат.

Загальними принципами фінансування є: плановість; цілеспрямованість; безповоротність і безвідплатність; фінансування в міру виконання плану робіт та послуг; дотримання фінансової дисципліни; дотримання режиму економії і здійснення постійного контролю за використанням виділених коштів, а також принцип отримання максимального ефекту при мінімумі витрат (ефективного використання коштів).

Усі перелічені вище принципи знайшли свою реалізацію на практиці. Так, усі державні витрати закріплені у відповідних фінансово-планових актах (законі про Державний бюджет України, кошторисах фінансування державних установ та ін.). При цьому планування, видача і використання коштів проводиться в суворо визначених цілях.

При **плануванні** та виділенні фінансових ресурсів держава визначає обсяг фінансування, виходячи з наявних власних коштів об'єкта фінансування, можливості і доцільності отримання ним банківських кредитів. Виділення коштів здійснюється тільки при неможливості покриття витрат із вказаних джерел.

Цілеспрямованість означає, що всі видатки мають цільове призначення: поточні видатки, капітальні, на зарплату, стипендії, відрядження та ін. Виділення коштів здійснюється на забезпечення тільки фактичних витрат на конкретну мету.

Безповоротність і безвідплатність означає, що виділення коштів здійснюється без прямого їх відшкодування державі, органам місцевого самоврядування та без внесення будь-якої платні за отримання цих коштів.

Фінансування в міру виконання робіт і послуг — коли кошти видаються відповідно до фактичного виконання робіт та надання послуг (не «під план», а в міру виконання плану), їх кількісних і якісних показників.

Дотримання фінансової дисципліни — це принцип законності у фінансовій діяльності, точне й неухильне дотримання порядку, термінів, звітності та ін.

Принцип **дотримання режиму економії** реалізується як при плануванні видатків, так і при використанні виділених коштів. Фінансування державних витрат здійснюється на підставі форм та методів планомірної мінімізації витрат, що забезпечують режим жорсткої економії всіх видів ресурсів. Дотримання цього принципу особливо важливо сьогодні, коли Державний бюджет планується з дефіцитом, з'являються проблеми виплат заробітної плати, пенсій, не фінансуються «довгобудови» та ін.

Окрім цих принципів, діє принцип **отримання максимального ефекту при мінімумі витрат** (або **ефективного використання коштів**). Цей принцип дуже важливий при постійній нестачі коштів на першочергові заходи. При проведенні фінансування повинен досягатися певний соціально значущий ефект при мінімальних витратах фінансових, матеріальних і трудових ресурсів.

Належний при здійсненні фінансування **контроль** дозволяє визначити ті недоліки й упущення, що мають місце в плануванні, виділенні і використанні державних коштів, вжити заходів щодо їх усунення та недопущення в майбутньому, а також забезпечити необхідними даними перспективне і поточне планування державних витрат.

Держава й органи місцевого самоврядування основні витрати на виконання своїх функцій покривають за рахунок Державного бюджету України і відповідних місцевих бюджетів. Таке фінансування отримало найменування бюджетного. Підприємства та організації, які є неприбутковими і всі свої видатки покривають за рахунок бюджетних коштів, іменуються **бюджетними** (ст. 2 п. 6 Бюджетного кодексу України).

Отже, **бюджетне фінансування** — це безповоротний та безвідплатний відпуск коштів з Державного і місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій та функцій муніципальних органів і забезпечення діяльності бюджетних установ та організацій.

Витрати бюджетів усіх рівнів є безпосередніми прямими витратами держави і органів місцевого самоврядування, що забезпечують приріст матеріально-технічної бази, утримання соціальної сфери, органів державної влади та управління, а також місцевого самоврядування.

Бюджетне фінансування засноване на загальних принципах фінансування, але має і певні відмінні риси, які полягають у тому, що кошти

на покриття витрат відпускаються тільки з одного бюджету за підрядністю. Виняток: фінансування загальнодержавних заходів — боротьба з епідеміями (наприклад, «свинячий», «курячий» грип та ін.), епізоотіями, ліквідація наслідків катастроф і стихійних лих та ін.

Крім того, бюджетне фінансування здійснюється на підставі встановлених економічних і науково обґрунтованих нормативів для кожної сфери діяльності держави.

Бюджетні установи відносяться до невиробничої сфери. Вони не проводять матеріальних цінностей, але праця працівників невиробничої сфери необхідна кожній державі (вчителі, судді, військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, медики), тому всі їх видатки фінансуються за рахунок бюджетних асигнувань. Кошти з бюджетів на функціонування бюджетних установ відпускаються на підставі планових актів-кошторисів, а фінансування їх називається кошторисно-бюджетним.

13.3. Правові основи кошторисно-бюджетного фінансування

Бюджетний кодекс України (ст. 2 п. 6) визначає кошторисно-бюджетне фінансування як безповоротний і безвідплатний відпуск грошових коштів із бюджетів різних рівнів на повне утримання органів, установ та організацій, визначених Конституцією України, а також установ і організацій, створених в установленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Іншими словами **кошторисно-бюджетне фінансування** — це метод безповоротного та безвідплатного відпуску грошових коштів із відповідного бюджету для забезпечення діяльності державних і муніципальних органів та установ, що утримуються за рахунок держави або органів місцевого самоврядування, здійсненої на підставі фінансових планів — кошторисів витрат.

За допомогою цього методу фінансується практично вся невиробнича сфера, яка ґрунтується на державній або комунальній формі власності. Передбачені кошторисами витрат конкретних органів або установ і затверджені бюджетами суми грошових коштів, як правило, носять найменування **бюджетних асигнувань**.

На кошторисно-бюджетному фінансуванні знаходяться державні та комунальні установи соціальної сфери; школи, середні спеціальні і вищі навчальні заклади; установи охорони здоров'я — лікарні та поліклініки, дитячі дошкільні установи; установи культури — бібліотеки,

дома культури, дитячі театри, об'єкти фізичної культури; установи Міністерства оборони, Прикордонних військ, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України; органи законодавчої і виконавчої влади, суд та прокуратура.

Бюджетні установи одержують кошти з бюджету на основі планового документа — кошторису.

Кошторис — основний фінансово-плановий акт, у якому встановлюється об'єм бюджетних асигнувань, їх постатейний і поквартальний розподіл.

Кошторис витрат — це основний плановий документ, що визначає загальний об'єм, цільову спрямованість та поквартальний розподіл коштів, які відпускаються з бюджету на утримання бюджетної установи (державного органу або органу місцевого самоврядування) або на здійснення централізованих заходів соціального, господарського, екологічного і культурного характеру.

Кошторис витрат складається за затвердженою формою, що визначена змістом Положення про порядок складання єдиного кошторису доходів та витрат бюджетних установ, організацій, затвердженого постановою КМУ.

Кошторис складається із статей, кожна з яких містить однорідну групу видатків, які мають суворо обов'язковий характер, що не підлягає зміні, оскільки відповідно до них розподіляються бюджетні призначення, затверджені законом про Державний бюджет або рішенням про місцевий бюджет.

Обсяги бюджетних асигнувань у кошторисі ґрунтуються на:

а) показниках, що характеризують кількісні параметри діяльності установи (оперативно-мережні показники);

б) нормативах витрат з розрахунку на певний кількісний показник.

Оперативно-мережні показники характеризують профільну діяльність установи (наприклад, кількість студентів) і загальні показники, що характеризують будівлю бюджетної установи (наприклад, площа, кубатура та ін.).

Статті видатків складаються на основі **норм видатків**, тобто єдиних типових вимірників кошторисних видатків за однорідними установами.

За юридичними властивостями норми видатків розподіляються на:

1) **обов'язкові**, що не підлягають зміні при застосуванні. Вони, як правило, встановлюються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України (штати, ставки зарплати, видатки на відрядження);

2) **розрахункові (факультативні)** — середні видатки на розрахункову одиницю. Ці норми встановлюються бюджетними установами при узгодженні з фінансовими органами.

За змістом норми розподіляються на **натуральні (матеріальні)** і **фінансові (грошові)**. В основі **натуральної норми** лежить розмір ви-

трат у натуральній формі (витрата електроенергії на квадратний метр площі, що освітлюється), на одну розрахункову одиницю, а **фінансова норма** — це матеріальна норма, яка виражена в грошах, тобто норми видатків характеризують об'єм витрат на одну розрахункову одиницю.

Залежно від бази розрахунків розрізняють *узагальнені* та *постатейні* нормативи. **Узагальнені нормативи** — це об'єм витрат за всіма статтями видатків на певний виробничий (за профілем установи) показник. Наприклад, норми видатків на охорону здоров'я на одного жителя. **Постатейні нормативи** відображають норми видатків у розрізі окремих статей. Наприклад, норма видатків на харчування в лікарнях на одного хворого.

Нормативи підрозділяються за методом розрахунку на *розраховані на основі фізіологічних потреб* (на харчування, освіту та ін.) і *розраховані на підставі статистичних спостережень*.

Розрізняють *чотири види кошторисів видатків*: індивідуальні, загальні, зведені і кошториси видатків на централізовані та інші заходи.

Індивідуальні — коли складаються для однієї установи. Ці кошториси відображають потреби в коштах кожної бюджетної установи з урахуванням специфіки їх функціонування.

Загальні кошториси складаються для утримання однотипних невеликих установ (шкіл, бібліотек, клубів та ін.), які обслуговуються централізованими бухгалтеріями. В таких кошторисах обов'язково розшифровуються об'єми фінансування за статтями на кожну установу.

Зведені кошториси містять усі витрати на утримання установ, які підлегли одному міністерству або відомству. Такі кошториси об'єднують всі індивідуальні, загальні кошториси і кошториси на централізовані заходи. Міністерствами, відомствами, а також виконавчими органами місцевого самоврядування складаються фінансові плани з розрахунками та обґрунтуваннями, які називаються кошторисами на централізовані заходи (такі, як проведення нарад, конференцій тощо).

Кошторис видатків на утримання бюджетної установи (державного органу або органу місцевого самоврядування) є індивідуальним фінансово-плановим актом, який установлює права і обов'язки керівників цих структур з використання певного обсягу грошових коштів, а також права та обов'язки фінансуючих органів з виділення цих грошових коштів і контролю за їх використанням.

Єдиний кошторис доходів і видатків складається всіма установами на календарний рік та затверджується керівниками вищих органів, за винятком випадків, прямо передбачених чинним законодавством.

Єдиний кошторис установи (державного органу) складається з *двох розділів* — доходів і видатків.

У *прибутковій частині* кошторису доходів і видатків бюджетної установи визначаються планові обсяги асигнувань із загального фонду бюджету (бюджетних асигнувань, що виділяються на утримання установи) та із спеціального фонду бюджету (надходження, отримання яких дозволено відповідними нормативно-правовими актами і основними з яких є кошти, отримані від навчання, плата за надання додаткових освітніх послуг, доходи від реалізації продукції навчально-виробничих і лікувально-виробничих майстернях, від здачі майна в оренду та ін.).

Загальна сума доходів установи визначається з урахуванням сум надходжень із загального і спеціального фондів бюджету. Тобто вона визначається з урахуванням залишку коштів на початок планового періоду з усіх видів надходжень. При цьому під час формування показників, на підставі яких визначаються доходи планового періоду, обов'язково враховується рівень їх фактичного виконання за останній рік, а також очікуваного виконання за період, що передує плановому.

Кошторис доходів і видатків бюджетної установи — основний плановий документ, яким визначається загальний річний об'єм, цільові надходження та використання коштів установи. Щомісячний розподіл коштів бюджетної установи проводиться асигнуваннями із загального фонду бюджету на рік. Складання кошторису здійснюється на основі лімітної довідки про бюджетні асигнування, яку присилає вищий розпорядник бюджетних коштів у тижневий термін після затвердження бюджету, з якого фінансується бюджетна установа. Кошторис бюджетної установи затверджує керівник вищої установи.

У *видатковій частині* кошторису визначається загальна сума витрат установи (органу) з розподілом їх за статтями бюджетної класифікації, а також з виділенням витрат, які планується профінансувати за рахунок бюджетних асигнувань, а також витрат, які планується здійснити за рахунок інших (позабюджетних) надходжень. При цьому в розрахунках за кожною статтею витрат, крім потреб у коштах на покриття витрат поточного року, передбачаються асигнування на покриття заборгованості установи за минулий рік, визначеної на підставі даних річної бухгалтерської звітності і підтвердженої відповідними розрахунками та обґрунтуваннями.

Отже, видатки бюджетних установ розподіляються на дві групи: капітальні і поточні. **Капітальні** — це видатки розвитку, а **поточні**, у свою чергу, розподіляються на адміністративно-господарські й операційні. **Адміністративно-господарські** — видатки на утримання апарату управління, господарського і обслуговуючого персоналу, відрядження, придбання інвентаря та ін. **Операційні** — це видатки, пов'я-

зані з характером діяльності установи (придбання книг для бібліотеки, зарплата бібліотекарів, бібліографії та ін.).

Процес складання, затвердження і виконання кошторису називається **кошторисним процесом**. Його стадії є врегульовані нормами права відособлено-самостійні завершені етапи діяльності учасників кошторисно-бюджетного фінансування, в ході проходження яких індивідуальний фінансовий план переходить з одного якісного стану в інший. Цей рух охоплює кошторисно-бюджетне планування, ухвалення фінансово-планового акту та його реалізацію.

13.4. Основні напрями кошторисно-бюджетного фінансування

Значна частина державних витрат України доводиться на фінансування витрат розвитку (капіталовкладень). Це пов'язано з об'єктивною необхідністю для держави створення нових і розвитку існуючих промислових та соціальних об'єктів. При цьому під **капіталовкладеннями** необхідно розуміти засновану на нормах права діяльність державних органів, комерційних банків і підприємств, установ і організацій усіх форм власності за визначенням та використанням джерел покриття прямих витрат на утримання нових, розширення, реконструкцію і переоснащення існуючих виробничих та соціально-культурних фондів, нормування витрат, планування, мобілізацію і використання коштів цих джерел з обов'язковим здійсненням контролю за їх цільовим використанням та дотриманням установлених норм. Усе це стосується напрямів кошторисно-бюджетного фінансування.

Основними напрямками кошторисно-бюджетного фінансування є:
Соціально-культурні видатки

Із Державного бюджету фінансуються лише загальнодержавні установи, заходи і видатки. Соціально-культурні та медичні установи фінансуються в основному із місцевих бюджетів.

В Україні законодавство передбачає захист таких соціальних груп:

- ветеранів праці і громадян похилого віку;
- військовослужбовців;
- матерів з дітьми;
- учасників бойових дій і ветеранів Великої Вітчизняної війни;
- малозабезпечених сімей;
- молодих сімей та інших категорій.

Соціальний захист — це надання грошового забезпечення громадянам, які через низку обставин не можуть мати достатніх власних до-

ходів або не можуть бути на чистому-небудь забезпеченні. До таких об'єктів відносяться:

- 1) школи-інтернати для стареньких і інвалідів;
- 2) притулки для неповнолітніх;
- 3) дитячі інтернати для дітей з відхиленнями здоров'я (розумовими, фізичними).

Наша держава витрачає значні кошти на соціальний захист населення, поточні соціальні програми, а за залишковим принципом фінансуються наука, освіта і культура.

Наукові установи в Україні підрозділяються на три групи:

1. Установи Академії наук України. До них відносяться установи, що досліджують фундаментальну науку — фізику, математику, хімію та ін. В систему Академії наук України входять п'ять державних галузевих академій — медична, педагогічна, правова, мистецтв і сільськогосподарських наук, що включають до свого складу науково-дослідні інститути, центри та лабораторії.

2. При Президенті України, міністерствах, відомствах функціонують науково-дослідні установи, провідні дослідження для конкретного напрямку діяльності. Наприклад, при Президенті створений Національний інститут стратегічних досліджень і Академія управління, при НБУ — Українська академія банківської справи та ін.

3. Установи, підлеглі Міністерству освіти і науки. В цих наукових закладах навчаються студенти та проводиться велика науково-дослідна робота. Стаття 55 Конституції України встановила право кожного на освіту. І, дійсно, держава забезпечує доступність дошкільної, повної середньої, професійно-технічної і вищої освіти в державних та муніципальних навчальних закладах.

Отримання загальної середньої освіти в Україні безкоштовне.

Велика частина видатків бюджетів на освіту складає фінансування середніх загальноосвітніх шкіл, де основним напрямом видатків є фонд зарплати вчителів, адміністративно-управлінського складу і обслуговуючого персоналу. За рахунок цих видатків відкривають технікуми, училища і навіть вузи, які фінансуються з місцевих бюджетів. Так, у Києві відкрита та успішно функціонує Муніципальна академія управління, яка готує фахівців для роботи в місцевих органах управління.

Вища освіта фінансується з Державного бюджету. Проте законодавство дозволяє утворення вищих навчальних закладів і на комерційних (за плату) початках. Ліцензування та акредитація таких вузів проводиться Міністерством освіти і науки. Необхідність фінансування з бюджетів усіх країн сфери освіти обумовлюється властивістю освітніх

послуг як суспільного товару та їх роллю в соціально-економічному розвитку держави.

Процес державного регулювання освіти зводиться до встановлення державного замовлення, яке регулюється з бюджету, і соціальних нормативів, виражених як в натуральному, так і в грошовому виразі.

Із Державного бюджету виділяються кошти: на утримання державних установ; реалізацію державних освітніх програм; на допомогу для потреб освіти органам місцевого самоврядування.

Разом із державними установами освіти (школи, гімназії, ліцеї, коледжі) в Україні отримали широкий розвиток приватні освітні установи. В недержавних установах нормативи фінансування не можуть бути нижчими, ніж у державних і муніципальних.

Ринок послуг освіти покликаний задовольнити не тільки державне замовлення, яке забезпечується бюджетними асигнуваннями, але і потреби окремих груп населення, підприємств та фірм.

Особливістю фінансування соціально-культурних потреб в сучасний період є розвиток комерційних принципів в діяльності установ науки, культури, освіти, охорони здоров'я.

Наприклад, вища освіта фінансується з таких джерел: бюджет; залучені кошти від комерційної діяльності з надання платних послуг населенню; виконання соціальних і творчих замовлень, робіт за договорами з підприємствами та організаціями; виручка від реалізації продукції, виробленої в лабораторіях, майстернях; плата за навчання, яка вноситься тими, хто вчиться, або організаціями за їх навчання; кошти підприємств, для яких готуються кадри; добровільні внески юридичних і фізичних осіб; банківські кредити.

Залучення додаткових джерел фінансування не викликає зниження нормативів та абсолютних розмірів бюджетного фінансування.

Але для всіх вузів держава розробляє державні стандарти основної загальної освіти, тобто систему норм, які визначають обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм, вимог до випускників, обсяг обов'язковості учнів і педнавантаження викладачів.

Фінансування охорони здоров'я і фізичної культури.

Стаття 49 Конституції України встановила право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. У державних та комунальних установах охорони здоров'я медична допомога надається безкоштовно. Держава сприяє розвитку лікувальних установ усіх форм власності.

Кошторис фінансування установ охорони здоров'я ґрунтується на показниках: за стаціонаром — за кількістю ліжок і ліжко-днів, за поліклініками — за кількістю лікарських відвідувань. Система заробітної плати — за категоріями лікарів, середнього та молодшого медичного персоналу, адміністративно-управлінського й обслуговуючого персоналу. Крім бюджетів, джерелами фінансування медичних установ можуть бути доходи, що одержані від підприємств, установ за договорами на проведення медичного обслуговування, проведення профілактичних заходів (щеплень від грипу та ін.), доходи від надання платних послуг тощо, надходження спонсорських внесків, благодійних внесків (наприклад, за рахунок грошових внесків клубу «Ротарі» з канадського міста Ванкувера було обладнано відділення «Дитяче серце» в клініці ім. М. Амосова, а за рахунок ротарійців із Австралії підготовлені хірурги для цього відділення).

Видатки на культуру і мистецтво

Відповідно до функціональної структури видатків бюджетів в Україні розділ 10 «Культура і мистецтво» включає видатки на: мистецтво, культуру, бібліотеки, музеї, заповідники, клуби, кінематографію, архівну справу та інші установи у сфері мистецтва й культури.

При фінансуванні видатків на культуру грошові кошти з Державного бюджету виділяються головному розпоряднику бюджетних коштів — міністру культури і мистецтва України, який розподіляє кошти 20 розпорядникам бюджетних коштів. До їх кількості входять Комітет із національних премій України імені Тараса Шевченка, Академія мистецтв України, Всеукраїнський музичний союз, союзи композиторів, письменників, художників, театральних діячів та ін.

Після отримання коштів з бюджету (бюджетні призначення) розпорядники бюджетних коштів перекладають їх на рахунки підвідомчих підприємств, організацій і установ культури.

У фінансуванні видатків на культуру й мистецтво беруть участь усі ланки бюджетів. Кожна установа культури одержує асигнування з бюджету залежно від значущості і підлеглості.

Установи культури — театри, кінотеатри, клуби, філармонії працюють на початках госпрозрахунку. З бюджету вони одержують асигнування тоді, коли їх доходи не покривають видатків, оскільки вони не мають реальної можливості самостійно заробляти гроші, а їх послуги повинні мати доступний характер (музеї, бібліотеки, заповідники, ботанічні сади).

Фінансування національної оборони

Оборона країни, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості покладається на Збройні сили України. Фінансування оборони здійснюється за принципом мінімальної достатності. Згідно з

функціональною структурою видатків бюджетів України видатки на оборону фінансуються на:

- утримання Збройних Сил;
- закупівлю зброї і військової техніки;
- капітальне будівництво;
- науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи;
- інші видатки у сфері оборони.

Головним розпорядником бюджетних коштів є міністр оборони. Фінансування Міністерства оборони і Прикордонних військ здійснюється на основі кошторисів, виходячи з сум, затверджених у Державному бюджеті.

Утримання військових частин здійснюється на підставі кошторисів, де основними статтями видатків є грошове утримання військовослужбовців та заробітна плата вільнонайманих. Придбання зброї і військової техніки визначається потребами постійної заміни техніки та зброї у зв'язку з моральним старінням і закінченням терміну експлуатації. Фінансуються видатки на оборону виключно з Державного бюджету України.

Фінансування органів законодавчої, виконавчої влади, правоохоронних органів

Функції держави, покладені на неї Конституцією України, виконують органи державної влади. Згідно зі ст. 6 Конституції України державна влада здійснюється за принципом її розділення на законодавчу, виконавчу та судову. Фінансування гілок державної влади здійснюється з Державного бюджету.

У функціональній структурі видатків бюджетів України першим розділом йде державне управління, яке включає:

- 1) функціонування законодавчої влади;
- 2) функціонування виконавчої влади;
- 3) утримання Президента України і його апарату;
- 4) утримання фінансових та фіскальних органів;
- 5) загальне планування і статистичну службу;
- 6) інші видатки на загальнодержавне управління.

На утримання Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України і місцевих державних адміністрацій складаються штатні розписи з кількістю працюючих та кошториси видатків. Із Державного бюджету фінансуються видатки на проведення виборів і загальнодержавні референдуми.

Судова влада, прокуратура, органи безпеки та органи внутрішніх справ утримуються також за рахунок Державного бюджету відповідно до правил кошторисно-бюджетного фінансування і штатних розписів.

Тема 14 ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ГРОШОВОГО ОБІГУ І РОЗРАХУНКІВ

- 14.1. Банківська система України. Правовий статус Національного банку України.
- 14.2. Грошова система України та її елементи.
- 14.3. Правове регулювання готівкового обігу.
- 14.4. Правові основи безготівкового обігу.

14.1. Банківська система України. Правовий статус Національного банку України

Для забезпечення стабільного розвитку держави, створення сприятливих умов для належного конкурентного середовища на фінансовому ринку функціонує банківська система, структуру якої, економічні, а також організаційні і правові засади створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків визначає Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року.

Банківська система — законодавчо визначена, чітко структурована сукупність різних видів банків, банківських інститутів та фінансових установ, що діють у межах загального грошово-кредитного механізму у тій чи іншій країні в певний історичний період і займаються банківською діяльністю.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банківська діяльність** — це залучення до вкладів грошових коштів фізичних та юридичних осіб і розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Суспільні відносини з приводу банківської діяльності, пов'язані з банківським кредитуванням, набуваючи правової форми, регулюються масивом правових норм. Різноманітність, складність, певна ієрархічність таких відносин припускає використання в правовому регулюванні різних методів, властивих різним галузям права. Разом з юридичною рівністю сторін, характерною для банківського кредитування, активно використовується в даному випадку і метод владних приписів, властивий публічним галузям права.

Особлива важливість даної сфери для всієї фінансової системи держави та відповідне їй імперативне регулювання не виключає і певної децентралізації банківської системи, що забезпечує самостійність

банків. Саме в таких умовах можливе стабільне функціонування різно-типних банківських організацій. Певне місце в регулюванні банківської діяльності займають фінансово-правові відносини.

Фінансово-правове регулювання банківської діяльності визначається всіма системоутворюючими галузевими критеріями цієї галузі. Предметом його є фінансові відносини, пов'язані і регулюючі рух публічних грошових фондів, визначальні особливі правові режими руху таких коштів, статус суб'єктів, що беруть участь у цьому, з позицій виняткового положення держави та територіальних громад як власників фондів. Регулювання банківської діяльності в цьому випадку також забезпечується фінансово-правовим імперативним методом, через систему владних приписів, велінь. Таким чином, банківська діяльність, враховуючи ці аспекти (предмет і метод регулювання), включає не лише відносини кредитування (які більшою мірою носять характер цивільно-правових відносин), але і відносини, пов'язані з організацією банківської справи, закріпленням відповідних повноважень банківських, контролюючих організацій, інших суб'єктів банківських правовідносин, виділення певних режимів знаходження і руху публічних та інших грошових коштів.

Банківське кредитування є тими відносинами, що більшою мірою виражають зміст банківської діяльності в ст. 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність». При цьому важливо звернути увагу на особливість відносин банківського кредитування, яка припускає два зустрічні процеси. З одного боку, це відносини, пов'язані із залученням банками тимчасово вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб у внески, з іншого — це відносини, пов'язані з розміщенням грошових ресурсів банків, акумульованих, у тому числі і таким чином. Саме так банківське кредитування створює необхідні умови для заповнення недоліку власних грошових коштів суб'єктів кредитування, ритмічності та розвитку суспільного відтворення, відкриває можливість для додаткових капіталовкладень.

Банківське кредитування здійснюється на основі певних *принципів*, серед яких виділяють: *терміновість, поворотність, платність, цільовий характер, забезпеченість*. Залежно від характеру коштів, об'єкта кредитування і термінів банківський кредит виступає у формі *короткострокового* та *довгострокового*. **Короткостроковий кредит** надається на строк до одного року з метою поточної діяльності господарюючого суб'єкта. Він виділяється на сукупність матеріальних запасів виробничих витрат, товарів поточної реалізації, які в основному пов'язані з процесами простого відтворення. **Довгостроковий кредит** надається на термін більше одного року і виділяється на технічне переозброєння, реконструкцію, будівництво нових об'єктів та ін.

Банківське кредитування здійснюється через банківську систему. Найважливіше місце в ній займає Національний банк України, що забезпечує фінансово-правове регулювання даних відносин. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банківська система** України складається з Національного банку України та інших банків, створених і діючих на території України. Вони можуть функціонувати як *універсальні*, або *спеціалізовані*. Залежно від спеціалізації банки можуть бути *ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими)*. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення операцій, що проводяться цими банками. Регулювання і банківський нагляд Національним банком України здійснюється відповідно до положень Конституції України, законами України «Про Національний банк України» та «Про банки і банківську діяльність», інших законодавчих актів та нормативно-правових актів Національного банку України.

Дієвим інструментом управління і контролю Національним банком за всіма ланками банківської системи є Інститут державної реєстрації і ліцензування банків. Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність», інших нормативно-правових актів Національного банку України, відповідних документів, поданих для реєстрації. В тижденьний термін з дати надання документів для державної реєстрації банку Національний банк України відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку. Рішення про державну реєстрацію банку або відмову від неї ухвалюється Національним банком України не пізніше за тримісячний термін з моменту подачі повного пакета документів. Реєстрація банків здійснюється шляхом внесення відповідного запису в Державний реєстр банків, після чого банк одержує статус юридичної особи.

Певною новелою банківського законодавства з 2001 року з'явилося законодавче закріплення поняття державних банків. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про банки і банківську діяльність» **державним банком** є банк, 100 % статутного капіталу якого належить державі. Державний банк ґрунтується за рішенням Кабінету Міністрів України, з виділенням у законі про Державний бюджет України на відповідний рік видатків на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України щодо наміру заснування державного банку. Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів. Національний банк України здійснює державну реєстрацію дер-

жавних банків. Держава здійснює і реалізує повноваження власника щодо акцій (паїв), які належать йому в статутному капіталі державного банку через органи управління (наглядова рада та правління банку).

Аналізуючи проблеми банківської діяльності, грошового обігу і розрахунків, необхідно враховувати з'єднання двох взаємозв'язаних процесів. З одного боку, це утворення масиву нормативно-правових актів, що регулюють відносини з приводу руху грошових фондів, з іншого — відносини, які складаються в ході грошового обігу між рівноправними суб'єктами та спеціально уповноваженими суб'єктами, що реалізують владні повноваження. Важливо мати на увазі, що з 2001 року функції контролю за дотриманням норм обігу готівки, фактично закріплені за державними органами виконавчої влади і Національним банком України, оскільки відповідно до Указу Президента України банки були позбавлені подібних функцій. Таким чином, посилюється публічно-правовий аспект регулювання Національним банком України контрольної діяльності у сфері грошового обігу.

На забезпечення стабільності банківської системи направлено **державне регулювання** діяльності банків, що здійснюється Національним банком у таких **формах**:

1. Адміністративне регулювання:
 - 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
 - 2) установлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
 - 3) застосування санкцій адміністративного або фінансового характеру;
 - 4) нагляд за діяльністю банків;
 - 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.
2. Індикативне регулювання:
 - 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
 - 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
 - 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
 - 4) визначення процентної політики;
 - 5) рефінансування банків;
 - 6) регулювання кореспондентських відносин;
 - 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
 - 8) регулювання операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
 - 9) регулювання імпорту й експорту капіталу.

Значення Національного банку, його головуюча роль у системі суб'єктів при фінансово-правовому регулюванні банківської діяльності визначається конституційною нормою-принципом щодо його осно-

вної функції. Так, відповідно до ч. 2 ст. 99 Конституції України «забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України». В основі правового статусу Національного банку лежить норма ст. 2 Закону України «Про Національний банк України», відповідно до якої Національний банк України є особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України та іншими законами України.

Реалізуючи свою основну конституційну функцію, Національний банк здійснює її через специфічні способи і методи грошово-кредитної політики, за допомогою яких і відбувається регулювання грошової маси. Відповідно до цих завдань ст. 25 Закону України «Про Національний банк України» до таких методів віднесені:

- визначення і регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- процентна політика;
- рефінансування банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами (окрім цінних паперів, підтверджуючих корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- емісія власних боргових зобов'язань і операцій з ними.

Правовий статус Національного банку, виходячи з його особливої ролі, включає *два аспекти*:

1. **Внутрішній (функціонально-регулятивний) елемент** правового статусу Національного банку визначає особливості участі Національного банку в управлінні, регулюванні певним об'єктом (грошовим обігом) відповідно до функцій банку, що реалізуються в чітко встановлених законодавчих формах.

2. **Зовнішній (організаційно-структурний) елемент** правового статусу Національного банку України як особливого центрального органу державного управління в системі органів держави відображає характер його взаємостосунків з Верховною Радою, Президентом, Кабінетом Міністрів.

Важливе значення в закріпленні статусу Національного банку України має регулювання відносин між ним, Верховною Радою України і Президентом України. Відповідно до ст. 51 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк підзвітний Президенту та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- 1) призначення на посаду і звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;
- 3) призначення і звільнення Верховною Радою половини складу Ради Національного банку;
- 4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;
- 5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Незалежність Національного банку України відображається також і в законодавчо врегульованих його взаємостосунках з Кабінетом Міністрів України. Необхідно враховувати, що ст. 52 Закону України «Про Національний банк України» визначається змістом норм ст. 116 Конституції України. Так, характер відносин між Кабінетом Міністрів та Національним банком України базується на компетенції Кабінету Міністрів у забезпеченні проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики, тоді як Національний банк здійснює грошово-кредитну політику, направлену на регулювання економічного зростання, заборону інфляції, забезпечення стабільності грошової одиниці України. Національний банк та Кабінет Міністрів проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку. Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу. Викликає інтерес і ч. 4 ст. 52 Закону України «Про Національний банк України», відповідно до якої Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Національний банк України має статутний капітал, що є державною власністю, розмір якого складає 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Крім того, Національний банк має відособлене майно, що є державним і передане йому в повне господарське ведення. При цьому важливо враховувати і певну бюджетну незалежність Національного банку України. Відповідно до ст. 54 Закону України «Про Національний банк України» Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України. Фактично, як продовжен-

ня деталізації даної норми можна розглядати і положення ч. 6 ст. 15 Бюджетного кодексу України, де законодавче обмеження фінансування Національним банком бюджетного дефіциту виражається в забороні використання емісійних коштів Національного банку України як джерела фінансування Державного бюджету України.

Забезпечення бюджетної незалежності Національного банку України здійснюється і через форму його участі в придбанні цінних паперів, відповідно до чого до операцій Національного банку України відносяться купівля та продаж на вторинному ринку цінних паперів у порядку, передбаченому законодавством.

Ще один аспект регулювання бюджетної незалежності Національного банку України реалізується через відносини, пов'язані з порядком перерахування частини прибутку центрального банку до Державного бюджету України. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національний банк України» одержання прибутку не є метою діяльності Національного банку. Національний банк за підсумками кожного кварталу поточного року в разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами вносить до 20 числа місяця наступного за звітним кварталом позитивну різницю до Державного бюджету України поточного року. Позитивна різниця перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами за підсумками четвертого кварталу вноситься до Державного бюджету України поточного року на підставі затвердженого кошторису доходів та витрат Національного банку України до 10 грудня поточного року.

Відповідно до правового статусу за Національним банком України закріплений ряд функцій, які перш за все характеризуються публічною природою. Отже, їх можна розмежити і виділити блок повноважень фінансово-правового характеру та повноважень, що мають адміністративну природу. Як приклад повноважень фінансово-правового характеру Національного банку України, закріплених ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», необхідно виділити наступне:

1) Національний банк відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує і контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

8) здійснює банківське регулювання і нагляд;

9) веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;

10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів, платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

11) здійснює сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;

12) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз і прогнозування;

13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

14) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

15) забезпечує накопичення і зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними й банківськими металами;

16) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних і валютних відносин;

17) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації й перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

23) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

24) за спрощеною процедурою здійснює довгострокове рефінансування комерційних банків під заставу іпотечних кредитів, наданих цими банками населенню на інвестування будівництва житла в розмірі не менше ніж 80 відсотків номінальної вартості пулу іпотечних кредитів, наданого у забезпечення відповідним банком.

Здійсненню повноважень підпорядкована й організаційна структура Національного банку України. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про Національний банк України» керівними органами Національного банку є Рада Національного банку України та Правління Національного банку України. Рада Національного банку очолюється Головою, який організовує засідання Ради Національного банку і головує на них, скликає позачергові засідання, здійснює інші повноваження та функції. Голова Ради Національного банку обирається Радою Національного банку строком на три роки.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про Національний банк України» структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку. Національний банк у межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів і установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti й положення. Для інкасації та охорони цінностей і об'єктів Національний банк має відомчу охорону, озброєну бойовою вогнепальною зброєю.

14.2. Грошова система України та її елементи

Кожна держава використовує гроші як один з важливих елементів впливу на економіку. За допомогою грошей держава здійснює контроль за господарюванням країни, за мірою праці і споживання. Держава планує та законодавчо регулює грошовий обіг.

Здійснення повноважень органів управління загальної і спеціальної компетенції у сфері регулювання грошового обігу припускає виділення та закріплення грошової системи, її елементів, які в динаміці і виражають зміст грошового обігу. Грошова система може розглядатися у двох аспектах. По-перше, як конкретно-історичний тип організації грошових відносин, що відображають стан еволюції організаційно-правової форми грошового обігу. Тип грошової системи виражає характер зв'язку між загальним еквівалентом та грошима, які знаходяться в обігу, що формувалися спочатку стихійно, а пізніше регулювалися на законодавчому рівні. Такий тип грошової системи характеризує певний етап еволюції грошових відносин і, як зазначають деякі вчені, визначається металом, прийнятим у країні як база грошового обігу. По-друге, грошова система виступає як форма грошового устрою на території окремої держави, що характеризується переважно через систему внутрішньодержавних грошових відносин.

Під **грошовою системою держави** необхідно розуміти врегульовану нормами права і взяту у своєму взаємозв'язку сукупність форм та методів планомірної організації грошового обігу на її території. Тобто **грошова система**, будучи державно-правовою формою організації грошового обігу, припускає адекватне законодавче регулювання.

Грошова система як складне соціальне явище складається з низки взаємопов'язаних елементів (ланок), які історично змінюються. Такими **елементами (ланками)** є: грошова одиниця, види грошових знаків, що наділені державою платіжною силою, порядок емісії грошей та її забезпечення, правовий режим валютних цінностей, статус національної та іноземних валют, форми і режими готівкового та безготівкового грошового обігу, масштаб цін, державні органи, які регулюють і контролюють грошовий обіг (особливості організації регулювання грошового обігу).

Законодавчими актами регулюються ці основні ланки грошової системи, а також структура та повноваження державних інститутів, що беруть участь в організації грошового обігу, умови їх взаємодії.

Зміст грошової системи необхідно розглядати як внутрішню організаційно-правову форму грошового обігу. При цьому грошова система нараховує **два блоки елементів**:

1. Функціональні елементи грошової системи:
 - а) грошова одиниця України (національна валюта);
 - б) масштаб цін;
 - в) види державних грошових знаків, що мають статус єдиного законного платіжного засобу на території України.
2. Організаційні елементи грошової системи:
 - а) організація готівкового обігу;

б) організація безготівкового обігу;
в) сукупність державних органів, що здійснюють управління грошовим обігом України.

Якщо перший блок елементів виражає зміст грошової системи, то елементи другого блоку — організацію, динаміку грошової системи.

Першим елементом грошової системи України є **грошова одиниця**.

Грошова одиниця — це встановлений законодавством номінал грошового знака, який служить для порівняння цін усіх товарів у даній країні. Найменування грошової одиниці — карбованець, долар, марка і т. д. — складалося, як правило, історично. Наприклад, слово «рубель» походить від дієслова «рубати», оскільки означало відрубаний від срібного злитка шматок певної ваги; долар — спотворена назва німецької монети «талер» та ін.

Грошова одиниця має внутрішню будову, тобто ділиться на дрібніші пропорційні частини. В більшості країн існує десяткова система ділення. Наприклад, 1 рубель рівний 100 копійкам, 1 долар — 100 центам, 1 фунт — 100 пенсам. Але відомі й інші способи ділення. Так, до 1971 року той же фунт стерлінгів дорівнював 20 шилінгам, кожен з яких складав 12 пенсів.

В Україні відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею є гривня. Введення гривні як національної валюти України було здійснено в ході проведення грошової реформи у вересні 1996 року. Здійснення грошової реформи базувалося на положенні розділу VI Декларації про державний суверенітет України, яким було закріплено право Української РСР самостійно формувати банківську, цінову, фінансову, митну, податкову систему, формувати Державний бюджет, а при необхідності вводити свою грошову одиницю. Аналогічним чином законодавством закріплювалося право республіки на самостійну організацію грошового обігу на її території.

Відповідно до Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні» Національний банк України з 2 вересня 1996 року випустив в обіг банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень і розмінну монету номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. Відповідно до цього ж Указу Національний банк припинив емісію українських карбованців, а безготівкові розрахунки (включаючи переведення) здійснювалися тільки в гривнях. Таким чином, з 2 по 16 вересня 1996 року в готівковому обігу були наявні і гривня, і український карбованець; і лише з 24 годин 16 вересня 1996 року єдиним законним засобом платежу на території України стала гривня, що привело до припинення функціонування українського карбованця в готівковому обігу. А ще пізніше були випущені в обіг банкноти номіналом 200 гривень, а потім 500.

Наступним елементом грошової системи є **масштаб цін**. Фактично в даній ситуації йдеться про закріплення змісту різних форм, кількості дорогоцінних металів у національній грошовій одиниці. Примітивні грошові системи змінилися формою організації грошового обігу, в умовах якої золото, срібло стали виконувати грошові функції, сформувався ваговий масштаб цін, оскільки в обігу використовувалися дорогоцінні метали у формі злитків різної ваги. Саме в цих умовах формується зміст, закріплення природи масштабу цін, що має яскраво виражене державно-правове значення. Відбувалося це шляхом нормативного закріплення зв'язку між грошима в обігу і дорогоцінним металом, який вони представляли, виражалось у формуванні державою правового механізму забезпечення кредитних грошей.

Масштаб цін як елемент грошової системи трансформувалася під впливом об'єктивних *передумов*:

- 1) установлений державою і нормативно закріплений ваговий вміст дорогоцінного металу в грошовій одиниці;
- 2) організаційно-правові основи ціноутворення;
- 3) інфляція;
- 4) проведення грошових реформ.

В Україні масштаб цін як фіксований вміст дорогоцінного металу в національній грошовій одиниці не використовується. Відповідно до ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» офіційне співвідношення між гривнею і золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Третім елементом грошової системи є **види державних грошових знаків**. **Види грошових знаків** є позначенням грошей, що мають законну платіжну силу та їх номінали.

Особливістю регулювання цього елемента грошової системи в Україні є подвійне законодавче його закріплення. По-перше, ч. 2 ст. 34 Закону України «Про Національний банк України» встановлює, що готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків — банкнот (паперових) та монет (металевих). По-друге, відповідно до п. 3.2 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні» передбачено, що грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, які мають визначену на них номінальну вартість. Таким чином, законодавчо встановлюється закритий, вичерпний перелік державних грошових знаків, які можуть знаходитися в обігу на території України. Паралельно з ними відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» в обігу можуть знаходитися грошові сурогати — документи у вигляді грошових знаків, відмінні від грошової одиниці України, випущені не Національним банком України та виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обігу.

Щодо українських монет необхідно відзначити, що за час існування суверенної України НБУ було випущено велику кількість ювілейних і пам'ятних монет різного номіналу. Всі випущені монети є дійсними платіжними засобами України та обов'язкові до прийому без яких-небудь обмежень за їх номінальною вартістю для всіх видів платежів, а також для зарахування на розрахункові рахунки, внески, акредитиви і для переведень.

Банкноти й монети, що використовуються як національна валюта, мають однакову правову природу, оскільки є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймаються всіма фізичними та юридичними особами без яких-небудь обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, внески, акредитиви, для переведень. Це положення деталізує характеристика готівки в Україні з урахуванням ч. 3 ст. 34 Закону України «Про Національний банк України», відповідно до якої банкноти і монети визначаються як безумовні зобов'язання Національного банку та забезпечуються всіма його активами. Таким чином, можна виділити публічно-правові *характеристики державних грошових знаків*:

- 1) виражаються в грошовій одиниці України (національній валюті);
- 2) банкноти і монети мають статус єдиного законного платіжного засобу на території України;
- 3) виняткове право їх емісії належить єдиному державному емісійному центру — Національному банку України;
- 4) вони є безумовними зобов'язаннями Національного банку України та забезпечуються всіма його активами.

Відповідно до п. 3 ст. 33 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України в цілях забезпечення організації готівкового грошового обігу встановлює номінал, системи захисту, платіжні ознаки і дизайн грошових знаків. Банкноти та монети, що знаходяться в обігу й виготовлені за замовленням Національного банку України, залежно від зовнішнього вигляду унаслідок зносу, можуть бути *платіжними* (придатними і непридатними для обігу) та *неплатіжними*.

Платіжними є банкноти і монети, введені в обіг як законний засіб платежу на території України, які за ознаками платіжності повністю відповідають затвердженому зразку і за критеріями зносу, пошкодження та дефектів відповідають установленим вимогам. Залежно від зовнішнього вигляду і ступеня зносу платіжні банкноти (монети) можуть виступати як **придатними** (банкноти й монети, які за ознаками платіжності та дизайну повністю відповідають визначеним Національним банком України зразкам, не мають пошкоджень, забруднень і збе-

регли естетичний зовнішній вигляд), так і **непридатними** (банкноти й монети, які в процесі використання набули вищезгаданих ознак зносу і пошкоджень, а також з дефектами виробника). Установам банків забороняється видавати клієнтам (юридичним та фізичним особам) непридатні до обігу банкноти і монети. Вони зобов'язані обмінювати їх на придатні до обігу банкноти й монети при умові, якщо не викликає сумніви їх автентичність та номінал або якщо відсутня частина банкноти не може бути прийнята до обміну.

Неплатіжними є банкноти й монети, вилучені Національним банком України з обігу, і ті, які не підпадають під визначення платіжних, включаючи банкноти, від яких залишилося менше 55 % початкової площі, фальшиві та перероблені. Неплатіжні банкноти і монети не приймаються до сплати жодним підприємством, установою та організацією, а установами банків і до інших операцій з готівкою та обміну на придатні до обігу банкноти й монети.

Порядок емісії грошей є нормативно закріпленими правилами випуску в обіг грошових знаків як в готівковій, так і в безготівковій формі. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк є емісійним центром України, проводить єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці, організовує міжбанківські розрахунки, координує діяльність банківської системи в цілому, визначає курс грошової одиниці щодо валют інших країн. НБУ належить монопольне право на випуск грошей в оборот, а також випуск національних грошових знаків за рішенням Верховної Ради України.

Враховуючи особливу значущість грошової системи для економічного і соціального життя суспільства пунктом 1 частини 2 статті 92 Конституції України було закріплено, що виключно законами України встановлюються основи формування та функціонування фінансового, грошового, кредитного й інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України.

Статус національної або іноземних валют необхідно розглядати як їх правове положення. Частіше в спеціальній літературі можна зустріти термін «режим валюти», який характеризується встановленими державою обмеженнями як відносно своєї національної валюти, так і, головним чином, іноземних валют. Залежно від режиму валюти під-розділяються на:

- 1) повністю обігові (вільноконвертовані);
- 2) частково обігові (частковоконвертовані);
- 3) необігові (неконвертовані, замкнуті).

Питання статусу національної та іноземних валют на території країни має найтісніший зв'язок не тільки з режимом валюти, але і з ширшим поняттям «правового режиму валютних відносин», який необхідно розуміти як закріплений правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів відносно стійкий взаємозв'язок валютних відносин з іншими соціальними об'єктами (цивільними, адміністративними, кримінальними й іншими суспільними відносинами).

Види та особливості функціонування різних правових режимів валютних відносин детально будуть розглянуті в наступній темі.

Елементами грошової системи є також установлюваний державою порядок грошового обігу і його форми. При цьому під **грошовим обігом** необхідно розуміти врегульований нормами права рух грошей у готівковій та безготівковій формах, що обслуговує кругообіг товарів, а також нетоварні платежі.

Готівкові грошові кошти і кошти на рахунках та у внесках (безготівкові грошові кошти) є формами існування грошей. У даний час національні готівкові кошти існують в Україні, як уже зазначалося вище, у вигляді банкнотів, різних монет НБУ і ювілейних та пам'ятних монет. Існує можливість випуску й інвестиційних монет.

Для порівняння наведемо деякі історичні факти. В роки революції та громадянської війни (1917—1920 рр.) на території України в обігу одночасно знаходилися кредитні квитки царського зразка, «думські гроші» і «керенки» Тимчасового уряду, облігації анульованих позик, грошові знаки прихильників «білого руху», а також незліченна кількість сурогатів грошей: бони, чеки, тимчасові зобов'язання та ін. Одне з центральних місць займали грошові знаки, випущені по черзі українськими урядами — Центральною Радою, гетьманом П. Скоропадським, Директорією. А всього ж за цей час на території колишньої Російської імперії, за підрахунками В. П. Танкопія, оберталося близько 200 видів грошових знаків.

Безготівковим грошовим обігом є частина грошового обігу, у якій рух грошей здійснюється у вигляді перерахування сум за рахунками в банках або зарахуванням зустрічних взаємних вимог, тобто без застосування готівкових грошових знаків. Переважаюча частина загального грошового обігу здійснюється саме в безготівковій формі. Це пояснюється тим, що: 1) значно скорочуються суспільні витрати обігу; 2) скорочуються терміни обігу грошових коштів; 3) створюються сприятливі умови для державного контролю й регулювання грошового обігу.

Особливості правового регулювання грошового обігу в Україні будуть розглянуті в наступному пункті.

14.3. Правове регулювання готівкового обігу

Обіг готівкових коштів починається з випуску грошей в обіг, їх емісії, яка є винятковою компетенцією Національного банку України. Повноваження Національного банку в цій сфері регулюються статтями 32—39 Закону України «Про Національний банк України». Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків — банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума банкнот та монет, що знаходяться в обігу, визначається в рахунках Національного банку як його пасив. Банкноти й монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

Конструкція розрахункового правовідношення закріплена п. 2.7 Положення про ведення касових операцій у національній валюті України, затвердженого постановою Правління Національного банку України, відповідно до якого розрахунки готівкою фізичних осіб з підприємствами за придбані товари (проведені роботи, надані послуги) можуть також здійснюватися через установи банків у порядку, визначеному інструкцією по організації емісійно-касової роботи в установах банків. Подібні розрахунки здійснюються без надходження коштів у касу підприємства і відображення цієї операції в касовій книзі, проводяться фізичними особами шляхом внесення готівки на внутрішні банківські рахунки й подальшого перерахування установам банку цих коштів на поточні рахунки підприємств та є для фізичних осіб (платників коштів) — готівкою, а для підприємців (одержувачів коштів) — безготівковими розрахунками.

Згідно з нормативно-правовим актом суб'єкти підприємницької діяльності, які мають поточні рахунки в банках, зобов'язані зберігати свої кошти в установах банків. Готівкові кошти одержуються ними з власних поточних рахунків (як з основного, так і додаткових) в установах банків у межах коштів, що є на цих рахунках, та на цілі, визначені в чеці (в т.ч. і на заробітну плату), без надання підтверджуючих документів і розрахунків.

Готівкові розрахунки підприємств та індивідуальних підприємців між собою, а також з громадянами можуть проводитися як за рахунок коштів, отриманих з кас банків, так і за рахунок виручки, отриманої від реалізації товарів (робіт, послуг), та інших касових надходжень, за винятком випадків, коли підприємства й індивідуальні підприємці мають податкову заборгованість. У такому разі вони здійснюють виплати, пов'язані з оплатою праці, виключно за рахунок коштів, отриманих з установ банків.

Під час здійснення готівкових розрахунків суб'єкти підприємницької діяльності — одержувачі наявного платежу — зобов'язані надати підприємствам (індивідуальним підприємцям) — платникам — обліковий розрахунковий документ (податкову накладну, рахунок-фактуру, товарний чек, акт виконаних робіт, наданих послуг та ін.), яким підтверджується здійснені платниками витрати наявних грошових коштів.

Готівкові розрахунки підприємств усіх форм власності, а також індивідуальних підприємців з громадянами повинні проводитися з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів, касового або товарного чека, квитанцій, договорів купівлі-продажу, актів закупівлі або інших документів, які засвідчують факт купівлі товару, виконання робіт, надання послуг.

Під час здійснення розрахунків суб'єктами підприємницької діяльності із споживачами у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг за готівкові кошти через належним чином зареєстровані електронні контрольно-касові апарати (ЕККА) повинен обов'язково видаватися споживачеві касовий чек, а під час виходу з ладу ЕККА або на період тимчасового вимкнення електроенергії — товарний чек. Умови застосування ЕККА, порядок видачі споживачам касових і товарних чеків, відомості, які повинні в них міститися, контроль за проведенням вищезгаданих розрахунків із споживачами регламентуються Положенням про порядок реєстрації і застосування електронних контрольно-касових апаратів при готівкових розрахунках у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг.

Важливим елементом порядку ведення касах операції є встановлення ліміту залишку готівкових коштів у касі, який установлюється всіма підприємствами, що мають рахунки в установах банків і що здійснюють касові операції з готівковими коштами.

Безпосередньо порядок встановлення ліміту каси регулюється Постановою Правління Національного банку №637 «Про затвердження положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» від 16.06.09 р.

Установлення ліміту каси проводиться підприємствами самостійно на підставі розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі, що підписується головним (старшим) бухгалтером та керівником підприємства (або уповноваженою ним особою), з урахуванням режиму і специфіки його роботи, віддаленості від банку, обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, установлених строків здавання готівки, тривалості операційного часу банку, наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію тощо.

Підприємства, що виробляють та перероблюють сільськогосподарську продукцію, різних організаційно-правових форм (акціонерні товариства, агрофірми тощо) можуть установлювати (переглядати) ліміт каси на період заготівлі та перероблення сільськогосподарської продукції згідно з фактичними показниками їх касових оборотів (надходжень або видачі готівки) за будь-які три місяці сезону виробництва (перероблення) сільськогосподарської продукції попереднього року.

Порядок ведення касових операцій в установах банків, які здійснюють касове обслуговування клієнтів, встановлений Інструкцією № 768 Національного банку України «Про затвердження Інструкції про касові операції в банках України», затвердженої Постановою Правління Національного банку України від 24.04.2007 р. № 337.

Касові операції оформляються документами, які підтверджують факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) готівкових коштів. До таких документів можна віднести касові ордери, видаткові відомості, розрахункові документи, документи за операціями із застосуванням платіжних карток.

Приймання готівки в каси здійснюється за *прибутковими касовими ордерами*, підписаними головним бухгалтером або особою, уповноваженою керівником підприємства. Про приймання підприємствами готівки в касу за прибутковими касовими ордерами видається засвідчена відбитком печатки цього підприємства квитанція (що є відривною частиною прибуткового касового ордера) за підписами головного бухгалтера або працівника підприємства, який на це уповноважений керівником.

Видача готівки з кас здійснюється за *видатковими касовими ордерами* або *видатковими відомостями*, підписаними керівником і головним бухгалтером або працівником підприємства, який на це уповноважений керівником (якщо на доданих до видаткових касових ордерів документах, заявах, рахунках є дозвільний напис керівника підприємства, то його підпис на видаткових касових ордерах не обов'язковий).

Усі надходження і видачі готівкових коштів у національній валюті підприємства враховуються в *касовій книзі*.

Записи в касову книгу проводяться касиром відразу після отримання або видачі грошей за кожним прибутковим касовим ордером і видатковим документом.

Відповідальність за дотримання касової дисципліни покладається на керівників підприємств, головних бухгалтерів, керівників фінансових служб і касирів.

14.4. Правові основи безготівкового обігу

Розрахункові операції за участю банків та їх філій, підприємств, фізичних осіб, з розрахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти, здійснюються у безготівковій формі.

Безготівкові грошові розрахунки ґрунтуються на закріпленні правового режиму використання певних символів, форм цифрових записів про грошову масу, яка є в наявності або в обороті, в умовах якого реальні грошові знаки як засіб платежу відсутні.

Безготівкові розрахунки — це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів грошових коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів грошей. Ці розрахунки здійснюються банками на підставі розрахункових документів на паперових носіях або в електронному вигляді. Таким чином, безготівковий розрахунок характеризується деякими особливостями: по-перше, він є насамперед нормативно визначеною процедурою переведення коштів; по-друге, в даних розрахунках статус законного платіжного засобу припускає обов'язковість його прийому за номінальною вартістю.

Юридичні особи, їх філії, відділення та інші структурні підрозділи, які не мають статусу юридичної особи, і фізичні особи, зокрема фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, відкривають поточні й інші рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів банківських операцій в будь-яких банках України на власний вибір та з відома цих банків у порядку, що встановлюється Національним банком України. В разі відкриття підприємством в установах банків більше одного рахунку, воно визначає один з цих рахунків як основний.

Безготівкові розрахунки між підприємствами, фізичними особами здійснюються через банки шляхом перерахування коштів з поточних рахунків платників на поточні рахунки одержувачів коштів.

Банки списують кошти з рахунків підприємств тільки за розпорядженнями їх власників, окрім безперечного списання коштів за рішенням суду, арбітражного суду і за виконавчими написами нотаріусів, а також в інших, передбачених законами України випадках.

Банки приймають до виконання доручення від платників тільки в межах коштів, що є на їх рахунках, за винятком доручень на перерахування з основних рахунків підприємств до бюджетів і державних цільових фондів сум податків і зборів (обов'язкових платежів), неподаткових платежів, пені, штрафів та інших санкцій, передбачених законодавством і застосованих в установленому порядку за невчасну

сплату цих платежів, які приймаються банками незалежно від наявності коштів на цих рахунках.

Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління НБУ № 22 від 21.04.2004 р., встановлює такі правові *форми безготівкових розрахунків*:

- платіжне доручення;
- платіжна вимога-доручення;
- платіжна вимога;
- розрахунковий чек;
- акредитив;
- вексель;
- банківські платіжні картки.

Платіжне доручення (далі — доручення) — документ, який є письмово оформленим дорученням клієнта обслуговуючому банку, на перерахування певної суми коштів зі свого рахунку. Доручення приймаються до виконання банками протягом десяти календарних днів з дня виписки. День заповнення доручення не враховується.

Доручення застосовуються в розрахунках за платежами товарного і нетоварного характеру.

Розрахунки дорученнями можуть здійснюватися:

- за фактично відвантажену продукцію (виконані роботи, надані послуги);
- у порядку попередньої оплати;
- для завершення розрахунків за актами звірок взаємної заборгованості підприємств;
- для перерахування підприємствами сум, які призначені фізичним особам (заробітна плата, пенсії тощо) на їх рахунки, відкриті в установах банків;
- у інших випадках з відома сторін.

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, що складається з двох частин:

- верхня — вимога постачальника (отримувача коштів) безпосередньо до покупця (платника) сплатити вартість поставленої йому за договором продукції (виконаних робіт, наданих послуг);
- нижня — доручення платника своєму банку перерахувати з його рахунку суму на рахунок отримувача.

Платіжна вимога-доручення заповнюється отримувачем коштів і присилається безпосередньо платникові.

Доставку платіжної вимоги-доручення платникові може здійснювати банк отримувача через банк платника. Для гарантованої прискореної доставки платникам таких вимог їх рекомендується передавати в

комплекті з розрахунковими і відвантажувальними документами за поставлену продукцію (виконані роботи, надані послуги та ін.).

У разі згоди сплатити платіжну вимогу-доручення платник заповнює нижню частину цього документа і здає його в обслуговуючий банк, який і проводить відповідний платіж.

Платіжна вимога — розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної сплати отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача.

Платіжні вимоги та інкасові доручення (розпорядження) застосовуються у випадках, передбачених чинним законодавством і нормативними актами Національного банку України.

Кошти списуються з рахунку платника тільки на підставі першого екземпляра розрахункового документа.

Розрахункові документи приймаються банками до виконання без обмеження їх максимального або мінімального розміру суми. Платежі з рахунків клієнтів виконуються банками в межах залишків коштів на початок операційного дня.

При здійсненні розрахунків клієнти можуть застосовувати систему «клієнт-банк», що забезпечує:

— передачу повідомлень між клієнтом і банком в зашифрованому вигляді за допомогою сертифікованих способів захисту;

— автоматичне ведення протоколу (і захист цього протоколу від модифікації) передачі розрахункових документів між банком та клієнтом як в банк, так і на автоматизоване робоче місце (далі — АРМ) клієнта;

— автоматичну архівацію протоколів у кінці дня.

Юридичною підставою для входження клієнта в систему електронних платежів «клієнт-банк» і обробки його електронних документів банком є окремий договір між ним та банком.

У договорі обов'язково повинні бути обумовлені права, обов'язки і відповідальність сторін у разі виникнення спірних питань та порядок їх вирішення.

Програмне забезпечення системи «клієнт-банк» має відповідати вимогам, які пред'являються до технології банківських розрахунків, і мати сертифікат (дозвіл) Національного банку України.

Розрахунковий чек — це документ, який містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) установі банку (банку-емітенту), у якому відкрито його рахунок, сплатити чекодержателю вказану в чеці суму коштів.

Чеки застосовуються для здійснення розрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також фізичними та юридичними

особами з метою скорочення готівкових розрахунків за отримані товари, виконані роботи і надані послуги.

Чекодавець — підприємство або фізична особа, яка проводить платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекодержатель — підприємство або фізична особа, яка є одержувачем коштів за чеком.

Банк-емітент — банк, який видає чекову книжку (розрахунковий чек) підприємству або фізичній особі.

Чеківі книжки (розрахункові чеки) виготовляються на спеціальному папері на банкнотній фабриці Національного банку України за затвердженим зразком. Чекові книжки брошуруються по 10, 20 і 25 аркушів або виготовляються як окремі бланки.

Розрахункові чеки, які використовуються фізичними особами при здійсненні разових операцій, виготовляються окремими бланками. Їх облік ведеться окремо від чеківих книжок.

Чеківі книжки (розрахункові чеки) є бланками строгої звітності.

Банк-емітент без видачі чекової книжки може видати на ім'я чекодавця (фізичної особи) один або декілька розрахункових чеків на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця, або на суму, яка внесена грошовою готівкою.

Термін дії чекової книжки — один рік, *розрахункового чека*, що видається для одноразового розрахунку фізичній особі, — три місяці. За узгодженням з установою банку термін дії невикористаної чекової книжки може бути продовжений.

Акредитив — це форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний:

— виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги;

— надати повноваження іншому банку здійснити цей платіж.

Акредитиви бувають відкличні і безвідкличні. На кожному акредитиві належить вказати чи є він відкличним або безвідкличним. У разі відсутності такої вказівки акредитив вважається безвідкличним.

Відкличний акредитив — акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього узгодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом).

Безвідкличний акредитив — акредитив, який може бути змінений або анульований тільки з відома бенефіціара, на користь якого він був відкритий, і банку-емітенту.

Засобом розрахунків та кредиту, цінним папером, складеним за встановленою законом формою, є вексель.

Вексель — це цінний папір, який підтверджує безумовне грошове зобов'язання боржника (векседавеця) сплатити векселедержателю повну суму коштів після настання певного терміну.

Як платіжні інструменти також застосовуються платіжні картки. **Платіжна картка** — це емітована відповідно до діючого законодавства банком України банківська платіжна картка, за допомогою якої власник картки має можливість здійснювати оплату товарів, послуг і одержувати готівку.

Отже, традиційно можна виділити **три різновиди безготівкового грошового обігу**:

1. Форма безготівкових розрахунків, що полягає в дорученні юридичної або фізичної особи, яка направляє установі банку списати з рахунку даної особи в даному банку певну суму і записати її на рахунок іншої юридичної або фізичної особи в цьому або іншому банку.

2. Форма безготівкових розрахунків, що здійснюється за допомогою векселів і подібних їм безумовних грошових зобов'язань. У цьому випадку суб'єкт (векседавець), що має заборгованість перед іншою особою, видає йому вексель як зобов'язання сплатити у визначений термін необхідну суму. Особа, що отримала вексель (векселедержатель), має право погасити своє грошове зобов'язання перед третьою особою шляхом пред'явлення йому отриманого від першої особи векселя.

3. Форма розрахунків за допомогою використання кредитних карток банку, за допомогою яких забезпечується миттєвий зв'язок з банком, де знаходиться рахунок власника картки, з якого і переводиться необхідна сума на рахунок іншої особи.

До розрахунків, заснованих на зарахуванні взаємної заборгованості платників, відносяться розрахунки, за якими взаємна заборгованість боржників та кредиторів погашається в рівних сумах і лише за різницею здійснюється платіж на загальних підставах.

Такі розрахунки можуть здійснюватися шляхом зарахування зобов'язань між двома платниками або групи платників всіх форм власності однієї або різних галузей господарства.

Підприємства, які мають постійні господарські зв'язки щодо постачання товарів (виконаних робіт, наданих послуг), можуть здійснювати розрахунки періодично по сальдо зустрічних вимог.

В угодах сторонами передбачається періодичність звірок взаємної заборгованості зі складанням відповідного акту, визначенням термінів і форм розрахунків.

Після складання акту звірки взаємної заборгованості сторона, залежно від того, на користь кого склалося кредитове сальдо взаємних зобов'язань, виписує розрахунковий документ (платіжне доручення, платіжна вимога-доручення) або оформляє вексель.

Згідно зі ст. 381 Цивільного кодексу України без згоди юридичних осіб і фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності — списання (стягнення) коштів, які знаходяться на їх рахунках у банках, не допускається, за винятком випадків, передбачених законами України, а також за рішенням суду, арбітражного суду і за виконавчими написами нотаріусів.

Таким чином, безготівкові розрахунки характеризуються деякими перевагами, оскільки в такій формі відбувається економія на зношенні грошового матеріалу (банкнот, монет), скорочуються витрати на інкасування, зберігання, перевезення, перерахування готівки.

Тема 15

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН

- 15.1. Поняття валюти і валютних цінностей.
- 15.2. Особливості та структура валютних правовідносин.
- 15.3. Правовий режим регулювання валютних відносин.

15.1. Поняття валюти і валютних цінностей.

Поняття **валюти** (від лат. *valeo* — коштую) дуже часто асоціюється з грошовими одиницями держав. Але при цьому термін «валюта» може застосовуватися в декількох значеннях: як грошова одиниця, яка є основою грошової системи держави; як тип грошової системи держави (валюта золота, валюта срібна, валюта паперова) і як грошові знаки іноземних держав, кредитні і платіжні документи, які виражені в іноземних грошових одиницях та використовуються у міжнародних розрахунках. Саме останнє значення і являє собою поняття **іноземна валюта**.

Національна валюта виступає своєрідним дзеркалом фінансово-економічного стану держави, що пов'язане з використанням валютних коштів учасниками міжнародних економічних відносин при великому обсязі зовнішньоекономічних операцій. У цьому механізмі тісно переплітаються інтереси, що ведуть до отримання як національної (наприклад, при фінансуванні витрат експортера продукції), так і іноземної (в розрахунках імпортера по імпортних контрактах, коли може використовуватися іноземна валюта) валюти. Декрет Кабінету Міністрів України в законодавчому акті «Про систему валютного регулювання і

валютного контролю» визначає **валюту України** як грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських квитків, монет і в інших формах, що знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території України. До **валюти** також відносяться грошові знаки, вилучені або ті, які вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що знаходяться в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських й інших кредитно-фінансових установах на території України (ст. 1). Це і є власне валюта.

Другою складовою категорії — «валюта України» (поруч з власне валютою України) — є платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України.

Таким чином, **валюта України** складається з визначених законодавством України **складових**, а саме :

а) грошових знаків, які знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території України;

б) платіжних документів, які виражені у валюті України;

в) інших цінних паперів, виражених у валюті України.

Категорія **«іноземна валюта»** також має такі **складові**:

1) грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських квитків або монет, що знаходяться в обігу, і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи держав;

2) кошти на рахунках в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних грошових або розрахункових одиницях.

Так, відповідно до законодавства України під **іноземною валютою** розуміється як власне іноземна валюта, так і монетарні метали, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах. При цьому власне **іноземною валютою** є іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських квитків, монет, що знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави. До неї також відносяться грошові знаки, вилучені або ті, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, які знаходяться в обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях на рахунках або у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах за межами України.

Національна та іноземна валюта знаходяться в певному співвідношенні, яке відображає поняття «конвертованості». Це достатньо складне поняття. Саме **конвертованість** (або конвертованість валюти у

вузькому значенні) розуміється як гарантована державою можливість обміну національної валюти на іноземні. Детальну характеристику конвертованості дає професор Стенфордського університету Р. Маккіннон: «Валюта є конвертованою, якщо: громадяни даної країни, охочі купити закордонні товари або послуги, не схильні до особливих обмежень, можуть вільно продати місцеву валюту в обмін на іноземну на уніфікованому ринку за єдиним валютним курсом, який, можливо, коливається і живається до всіх поточних операцій, включаючи нормальний торговий кредит; тоді як іноземці (нерезиденти), що мають кошти в місцевій валюті, отриманій від поточних операцій, можуть продати їх за тим же самим валютним курсом або вільно придбати місцеві товари за переважаючими цінами в цій валюті».

Залежно від ступеня та особливостей режиму конвертованості національні валюти окремих держав можна розмежувати на:

— **неконвертовані** — валюти, які використовуються в межах однієї держави;

— **частковоконвертовані** — валюти, які застосовуються не до всіх зовнішніх валютних операцій або не до всіх суб'єктів;

— **вільноконвертовані** — валюти, які вільно обмінюються на іноземні валюти і виступають як платіжний засіб на міжнародному ринку.

Ключовим чинником, що зумовлює конвертованість національної валюти, є дотримання державою зобов'язань, прийнятих відповідно до ст. VIII Договору про Міжнародний валютний фонд, що припускають незастосування обмежень по платежах і переведеннях за поточними міжнародними операціями, а також відмова від яких-небудь дискримінаційних валютних заходів або практики множинності валютних курсів. Конвертованість валюти відображає економічний стан держави і не може бути введена тільки законодавчо.

Відповідно до Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління Національного банку України, **вільноконвертовані іноземні валюти** диференціюються на **дві групи**: 1) валюти, що широко використовуються для здійснення платежів по міжнародним операціям і продаються на основних валютних ринках світу; 2) валюти, які не використовуються широко для здійснення платежів по міжнародним операціям і не продаються на основних валютних ринках світу.

До **вільноконвертованих валют** відносяться грошові одиниці держав, у яких відсутні обмеження щодо їх вільного обміну на іноземні валюти за курсом, який визначається чинним законодавством. У світі налічується близько 30 національних грошових одиниць, які відповідно до класифікації МВФ відповідають вимогам вільноконвертованих валют.

Серед вільноконвертованих валют сформувалася особлива група — резервні. До *резервних* валют відносяться декілька валют, у яких центральні банки інших держав, а також міжнародні фінансово-кредитні організації накопичують власні резерви. Це валюти держав з економічно розвинутим, стабільним фінансовим потенціалом і банківською системою. Основною резервною валютою є долар США. Як резервні валюти використовуються також фунт стерлінгів, японська ієна, швейцарський франк, колективна європейська валюта — євро, і спеціальні права запозичення — СПЗ (special drawing rights).

Специфічними резервними валютами є СПЗ і євро. СПЗ є валютою, що існує тільки в безготівковій формі у вигляді записів на рахунках країн — членів МВФ. Випуск СПЗ почався 1 січня 1970 року. З відміною золотого змісту долара США вартість СПЗ визначається на основі середньозваженої величини курсів «кошика» п'яти резервних валют. Склад і питома вага окремих валют «кошика» СПЗ переглядаються МВФ кожні п'ять років.

На основі положень Договору про Європейський Союз, підписаний в Маастріхті 7 лютого 1992 року, в грудні 1996 року було ухвалено рішення про введення в безготівковий обіг з 1 січня 1999 року єдиної валюти країн ЄС — євро. В зону євро ввійшли 11 з 15 держав — членів Євросоюзу: Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція. З 1 січня 2002 року євро функціонує в готівковому обігу і є офіційною грошовою одиницею вказаних держав. Відповідно до Договору про ЄС винятковим правом санкціонувати випуск банкнот у рамках Європейської валютної системи володіє Європейський центральний банк (ЄЦБ). ЄЦБ і національні центральні банки наділені правом емісії банкнот і монет, що мають статус єдиного законного платіжного засобу в межах Євросоюзу. Співвідношення національної валюти й інших валют (різного рівня конвертованості) регулюється державою через валютний курс. Валютний курс виступає як співвідношення валют двох держав. Він установлюється на підставі попиту-пропозиції валют на валютному ринку. При цьому можливе визначення валютного курсу державою у власному, односторонньому порядку.

Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют Національний банк України використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює та змінює ставку рефінансування, а також застосовує інші інструменти регулювання грошової маси. Згідно з п. 13 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» він забезпечує накопичення і зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними і банківськими металами. Статтею 28 цього За-

кону передбачено, що Національний банк України забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс іноземної валюти щодо іноземних валют та на загальний попит і пропозицію грошей в Україні.

Структура золотовалютного резерву Національного банку України включає наступні активи:

- банківське золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервну позицію в МВФ;
- іноземну валюту у вигляді банкнот і монет або коштів на рахунках за кордоном;
- цінні папери (окрім акцій, які оплачуються в іноземній валюті);
- будь-які інші міжнародно визнані активи за умови забезпечення їх надійності й ліквідності.

Національна валюта та іноземна валюта не охоплюють повністю коло валютних цінностей у державі. Крім національної й іноземної валюти у вигляді грошових знаків і коштів на рахунках у банківських та інших кредитно-фінансових установах до *валютних цінностей* відносяться:

- платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові і банківські документи), виражені у валюті України, іноземній валюті або банківських металах;

- банківські метали — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (аффіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у злитках та порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, виготовлені з дорогоцінних металів (ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

Законодавче регулювання як частини валютних цінностей розповсюджується тільки на монетарні метали. Закон України «Про державне регулювання здобування, виробництва і використання дорогоцінних металів та коштовних каменів і контроль за операціями з ними» визначає правові основи та принципи державного регулювання здобування, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і коштовних каменів та контролю за операціями з ними. Під **дорогоцінними металами** відповідно до ст. 1 даного Закону розуміється золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому вигляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, лом та ін.). Коштовні

камені включають природні і штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах).

Якість дорогоцінних металів визначається пробою, яка є державним стандартом, що визначає цінність сплаву, з якого виготовлені вироби з дорогоцінних металів, і свідчить про вміст вагових одиниць основного дорогоцінного металу в одній тисячі вагових одиниць сплаву. В Україні для ювелірних і побутових виробів з дорогоцінних металів встановлені такі проби:

- платина — 950 (дев'ятсот п'ятдесята);
- золото — 333 (триста тридцять третя), 375 (триста сімдесят п'ята), 500 (п'ятисота), 585 (п'ятсот вісімдесят п'ята), 750 (сімсот п'ятдесята);
- срібло — 750 (сімсот п'ятдесята), 800 (восьмисота), 830 (вісімсот тридцять), 875 (вісімсот сімдесят п'ята); 925 (дев'ятсот двадцять п'ята), 960 (дев'ятсот шестидесята);
- паладій — 500 (п'ятисота), 850 (вісімсот п'ятдесята).

Допускається виготовлення виробів із золота проби 583 (п'ятсот вісімдесят третьої) підприємствами побутового обслуговування населення і громадянами-підприємцями.

Міністерство фінансів України формує Державний фонд дорогоцінних металів і коштовних каменів України з метою забезпечення державних виробничих, наукових, соціально-культурних та інших потреб, які фінансуються з Державного бюджету. До Державного фонду дорогоцінних металів і коштовних каменів України зараховуються закуплені на території України та за її межами за рахунок коштів Державного бюджету відходи і лом дорогоцінних металів та коштовних каменів у будь-якому вигляді і стані, дорогоцінні метали й коштовні камені, коштовні камені органогенного походження та напівкоштовне каміння у виробах і ломі, скуплені у населення та юридичних осіб, конфісковані відповідно до законодавства України або здані як скарб, а також отримані за правом спадкоємства або дарування, цінності Історичного фонду дорогоцінних металів і коштовних каменів України.

15.2. Особливості та структура валютних правовідносин

Окремим інститутом фінансового права є норми, що регулюють суспільні відносини у сфері здійснення управління грошовим обігом і валютними відносинами.

Валютні правовідносини є специфічним видом фінансових правовідносин, і включають, з одного боку, широкий комплекс міжнарод-

них валютних відносин, а з іншою — різноманітні внутрішньодержавні (внутрішні) валютні відносини. Даний вид суспільних відносин необхідно розглядати у їх повному обсязі, який включає не тільки розрахункові відносини, що виникають у процесі міжнародної торгівлі та надання міжнародних кредитів, але і містить велику групу відносин, пов'язаних з питаннями формування валютних фондів, які необхідні відповідним суб'єктам для виконання ними своїх функцій.

Якщо оцінювати валютні відносини з погляду врегулювання їх юридичними нормами, то слід зазначити, що по своїй суті вони є комплексними, оскільки підпадають під дію не тільки фінансового, але і інших галузей права. Регулювання цих суспільних зв'язків здійснюється нормами фінансового, цивільного, міжнародного приватного й інших галузей права. Наприклад, правовий статус об'єктів і учасників валютних відносин може регулюватися цивільним правом, міжнародним приватним правом і, частково, міжнародним публічним правом, порядок та умови укладання зовнішньоторговельних і інших договорів (контрактів), істотні умови цих операцій, у тому числі визначення валютні платежу і порядку здійснення розрахунків — міжнародним приватним правом, але сам порядок формування відповідних валютних коштів, необхідних для оплати товарів (робіт, послуг), що імпортуються, або порядок використання валютних надходжень на рахунки відповідних суб'єктів, що, кінець кінцем, приводить до того ж формування валютних фондів, або правовий режим валютних рахунків регулюється нормами фінансового права. Відповідальність за порушення норм валютного законодавства встановлюється фінансовим, адміністративним і кримінальним правом.

Регулювання валютних відносин здійснюється не тільки різними галузями права, але й різними за своєю природою і юридичною силою актами, якими можуть бути міжнародні угоди й договори, правові звичаї, судові прецеденти, національні законодавства, індивідуальні акти застосування права і зовнішньоекономічні операції. Але, незважаючи на таку різноманітність правових норм, що регулюють дані відносини, відповідною галуззю у справі державного управління зі створення та використання валютних фондів є фінансове право.

Як наголошувалося раніше, валютні відносини за своєю суттю є специфічним різновидом фінансово-правових відносин і підтверджується це тим, що вони повністю відповідають **найважливішим особливостям фінансових відносин:**

1. Валютні відносини складаються у сфері фінансової діяльності держави і пов'язані з її організуючою роллю з розподілу та перерозподілу національного доходу в цілях утворення необхідних суспільст-

ву валютних фондів. Зазначений процес досить складний і має ряд особливостей. У його ході держава суворо регламентує створення як централізованих, так і децентралізованих валютних фондів. **До вказаних валютних фондів** відносяться Державний валютний фонд, республіканський (Автономної республіки Крим) валютний фонд, місцеві валютні фонди, які створюються місцевими держадміністраціями, виконкомом місцевих рад, а також валютні фонди суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності, суспільних організацій, інших юридичних осіб. Також є всі підстави розглядати валютні фонди як заощадження населення у валютних цінностях, що знаходяться на рахунках або депозитних внесках у установах банків.

2. Безпосередньою підставою для виникнення валютних відносин служить планомірна діяльність, що проводиться державою, з утримання і використання в суспільстві необхідних валютних фондів. Вказані фонди за своїм змістом є грошовими, але з властивою їм специфікою, яка полягає в тому, що гроші в цих відносинах виступають як валюта, як міжнародний платіжний засіб.

3. Об'єктом валютних відносин є валютні цінності, під якими необхідно розуміти предмети, що служать засобом платежу в міжнародних розрахунках або можуть бути сурогатом міжнародних розрахункових коштів, тобто є грошима.

Зовнішня регламентація грошових відносин носить нормативний і фінансовий характер і є єдиною для всіх об'єднань. Отже, якщо фінансові відносини виступають тільки у формі врегульованих правом суспільних відносин, тобто правовідносин, то і суспільні зв'язки, що виникають з приводу формування і використання централізованих та децентралізованих валютних фондів, тобто валютні, як вид фінансових, також є виключно правовідносинами. Без правовідносин **валютні відносини** не існують і, як будь-які фінансові правовідносини, в механізмі правової дії виконують **три функції**:

1) указують на коло осіб, на які в конкретній ситуації розповсюджується дія відповідної правової норми;

2) закріплюють конкретну поведінку суб'єктів у сфері мобілізації, розподілу і використання відповідних централізованих та децентралізованих валютних фондів, якої вони повинні дотримуватися;

3) є умовою можливості застосування засобів забезпечення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Специфіка соціальних зв'язків, пов'язаних з формуванням і використанням централізованих і децентралізованих валютних фондів, полягає в особливому владно-майновому характері валютних відносин, який виражається в еквівалентному, тобто двосторонньому русі гро-

шової форми вартості між суб'єктами відтворювання. В цих відносинах відбувається не перерозподіл вартості, а перерозподіл частини грошових коштів суспільства, за допомогою яких можливий міжнародний обмін і фінансова співпраця.

Такий перерозподіл частини специфічних грошових коштів не має на своїй меті безвідплатного вилучення на користь держави частини доходу (прибутку) відповідного суб'єкта, як це відбувається при податковому відношенні, а будується строго на принципі відшкодування, коли відповідний суб'єкт одержує замість частини своїх надходжень в іноземній валюті еквівалент у місцевій.

Виходячи з вищевикладеного, **валютні правовідносини** необхідно визначати як врегульовані нормами права комплексні суспільні зв'язки, що носять особливий владно-майновий характер і виникають у процесі організованої державою фінансової діяльності з приводу утворення та використання централізованих і децентралізованих фондів специфічних грошових коштів — валютних фондів.

Застосування норм у сфері регулювання валютних відносин здійснюється на двох рівнях: нормативно-правовому та індивідуально-правовому. Нормативно-правове регулювання полягає у створенні (розробці і затвердженні) правових норм, які регулюють валютні відносини. Індивідуально-правове регулювання охоплює застосування правових норм до певних життєвих обставин, які викликають виникнення, зміну та припинення конкретних валютних правовідносин.

Суб'єкти валютних відносин в Україні діляться на резидентів і нерезидентів.

Резидентами є:

— фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), що мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово знаходяться за кордоном;

— юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва та ін.), з місцезнаходженням на території України, що здійснюють свою діяльність на основі законів України;

— дипломатичні, консульські, торгові та інші офіційні представництва України за кордоном, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, які не здійснюють підприємницької діяльності.

До **нерезидентів** відносяться:

— фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), що мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово знаходяться на території України;

— юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філіали, представництва та ін.), з місцезнаходженням за межами України, які створені і діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи й інші суб'єкти підприємницької діяльності за участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

— іноземні дипломатичні, консульські, торгові та інші офіційні представництва, міжнародні організації і їх філії, що знаходяться на території України та мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій та фірм, які не здійснюють підприємницьку діяльність на основі законів України.

Найважливішим елементом діючої в Україні системи валютного регулювання є режим ліцензування валютних операцій. Відповідно до ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, на які розповсюджується режим ліцензування.

15.3. Правовий режим регулювання валютних відносин

При розгляді особливостей валютних правовідносин раніше було відзначено, що даний вид суспільних зв'язків виникає в результаті організованої державою фінансової діяльності, в процесі якої відбувається формування і використання централізованих і децентралізованих валютних фондів відповідних суб'єктів.

Виходячи із значущості соціальних зв'язків, держава за допомогою права прагне врегулювати суспільні відносини, які її цікавлять, додати їм відповідні форму і зміст. Необхідно особливо відзначити той факт, що держава має у своєму розпорядженні, крім права, достатньо засобів, за допомогою яких вона здатна здійснювати регулювання суспільних відносин, що її цікавлять, і привести їх у відповідність з бажаною для неї моделлю. Так, крім правових засобів, держава в цілях регулювання валютних відносин має нагоду застосовувати для їх упорядкування засоби і способи, що не мають правового характеру. До таких можна віднести інтервенції на валютному ринку за допомогою мобілізації державних валютних резервів, маніпуляції процентними ставками, стерилізацію та ін.

Необхідно зауважити, що головним, традиційним і вирішальним інструментом дії з боку держави на валютні відносини є право.

Особливістю механізму правового регулювання валютних відносин, як специфічного різновиду фінансових відносин, є особлива при-

рода їх владно-майнового характеру, який визначений розробленою державою моделлю функціонування національного валютного ринку України, а також дозволеними формами участі резидентів України на іноземних і міжнародному валютних ринках.

Своєрідність механізму правового регулювання валютних відносин також багато в чому обумовлена основними шляхами юридичної дії на дані соціальні зв'язки. Валютні відносини регулюються за допомогою всіх трьох наявних способів правового регулювання, тобто зобов'язання (розпорядження), дозволи і заборони.

З боку держави, для регулювання валютних відносин, як і для всього фінансового права в цілому, характерне застосування централізованих, імперативних розпоряджень, у рамках яких законодавцем допускається можливість власної активної поведінки учасників суспільних зв'язків.

У процентному співвідношенні в загальній сукупності норм валютного законодавства зобов'язальні (приписуючі) норми, матимуть найбільшу питому вагу. Це пояснюється специфікою валютних відносин і їх значущістю в економічному та соціальному житті суспільства.

На сьогодні в Україні остаточно склалася система нормативних актів, регулюючих валютні відносини. Під такою системою треба розуміти узятю в єдності і взаємозв'язку сукупність юридичних норм, за допомогою яких держава та уповноважені нею органи здійснюють упорядкування суспільних відносин, що виникають у процесі збору, акумуляції, розподілу і використання валютних фондів.

Система валютного законодавства України є явищем складним як з конструкційної, так і з динамічної точок зору. Конструкційно вона містить у своєму складі норми, які мають різну юридичну силу і прийняті відповідно різними державними й іншими уповноваженими органами. До складу цієї системи входять закони України, постанови Верховної Ради України, декрети КМУ, укази Президента України, різні інструктивні вказівки НБУ і ДТКУ, інші нормативно-правові акти. На території України валютні відносини регулюються не тільки актами національного законодавства України, але і міжнародними угодами, які були підписані Україною, або до яких вона приєдналася.

Важливою складовою частиною механізму правового регулювання валютних відносин є встановлений в Україні правовий режим їх здійснення. Він має відмінності від правового **режиму державної валютної монополії**, сутність якого полягає у винятковому праві держави й уповноважених органів на здійснення усередині країни операцій з іноземною валютою та іншими валютними цінностями.

Правовий режим валютних відносин в Україні можна визначити, як **режим валютних обмежень**, під яким необхідно розуміти сукуп-

ність заходів і нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та направлених на обмеження операцій з валютними цінностями.

Сутність такого режиму полягає в припиненні вільних операцій з валютними цінностями і введення певного порядку їх здійснення. В теорії держави та права такий режим прийнято іменувати загальнодозволенним, тобто при цьому режимі встановлюється загальний дозвіл, в рамках якого закон визначає обмеження в здійсненні і заборони здійснення конкретних дій. У відповідності з вказаним загальним дозволом конкретний суб'єкт має право бути власником валютних цінностей з повною правомочністю — володіння, користування і розпорядження. Але вказану правомочність власник може реалізувати тільки способами, передбаченими законом.

Головною відмінністю таких суспільних явищ, як валютні обмеження і валютна монополія, є те, що в першому випадку має місце дозвіл недержавним суб'єктам здійснювати операції з валютними цінностями, чого немає при валютній монополії, де, незважаючи на те, що центральний державний банк міг давати і давав доручення на здійснення під його контролем валютних операцій іншим організаціям, але ці організації були державними.

Слід відзначити, що будь-який установлений державою правовий режим, у тому числі і режим валютних обмежень, тільки тоді буде дієвим, коли держава може забезпечити й закріпити його дотримання всіма розпорядчими засобами, які в неї є. Одним з найважливіших засобів забезпечення і дієвості встановленої державою моделі взаємозв'язків валютних відносин з іншими соціальними об'єктами є контроль за їх дотриманням.

Валютний контроль є діяльністю держави та уповноважених органів із забезпечення дотримання валютного законодавства при здійсненні валютних операцій. Держава не лише встановлює правила поведінки суб'єктів у формі правових норм при використанні валютних цінностей, але і забезпечує виконання ними цих правових норм. В цьому полягає принцип законності діяльності суб'єктів валютних відносин.

Одним з напрямів валютного контролю, здійснюваного Національним банком України, є надання індивідуальних ліцензій фізичним і юридичним особам — резидентам України на відкриття рахунків за межами України. Щодо юридичних осіб така процедура регулюється Положенням про порядок надання індивідуальних ліцензій на відкриття юридичними особами — резидентами України — рахунків в іноземних банках, затверджених постановою Правління Національного банку України.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ, ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Виконання контрольних та тестових завдань — важливий етап навчального процесу в підготовці фахівців. Його мета — поглибити і закріпити отримані в ході теоретичних та практичних занять знання дисципліни «Фінансове право»; навчити майбутніх фахівців користуватися законодавчою базою, нормативно-довідковою і звітною документацією, науковою та навчально-методичною літературою; забезпечити в перспективі можливості для вирішення конкретних виробничих завдань і ситуацій.

Відповіді на тести потребують логічного мислення, знання теоретичних положень даної дисципліни та вміння користуватися базовими положеннями на практиці. При відповіді на тестові завдання студент має можливість вказати декілька правильних відповідей (від 1 до 4).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Визначити поняття фінансів і фінансової діяльності держави.
2. Охарактеризувати систему і правове положення державних органів, що здійснюють фінансову діяльність.
3. Визначити поняття централізованих і децентралізованих фінансів.
4. Розкрити методи і форми здійснення фінансової діяльності.
5. Дати характеристику фінансової системи України.
6. Визначити поняття і предмет фінансового права.
7. Розкрити особливості методу фінансово-правового регулювання.
8. Охарактеризувати систему та джерела фінансового права.
9. Дати загальну характеристику інститутам фінансового права.
10. Охарактеризувати суб'єкти фінансового права.
11. Дослідити взаємозв'язок фінансового права з іншими галузями правової системи України.
12. Визначити поняття фінансово-правової норми.
13. Охарактеризувати види фінансово-правових норм.
14. Розкрити сутність матеріальних фінансово-правових норм.
15. Визначити поняття і особливості процесуальних фінансово-правових норм.
16. Проаналізувати структуру фінансово-правової норми та її особливості.
17. Визначити поняття та особливості фінансових правовідносин.
18. Охарактеризувати класифікацію фінансових правовідносин.

19. Визначити, в чому особливості суб'єктного складу фінансових правовідносин?
20. Розкрити поняття значення фінансового контролю.
21. Охарактеризувати види фінансового контролю.
22. Дослідити елементи фінансового контролю.
23. Обґрунтувати форми і методи фінансового контролю.
24. Проаналізувати систему органів фінансового контролю в Україні.
25. Розкрити поняття й ознаки бюджету.
26. Проаналізувати види бюджетів.
27. Дослідити Державний бюджет України і зведений бюджет України, дати правову характеристику та визначити їх відмінні риси.
28. Розкрити поняття та визначити роль місцевих бюджетів.
29. Дати характеристику бюджетній системі і бюджетному устрою України.
30. Визначити поняття бюджетного права.
31. Охарактеризувати бюджетні правовідносини та їх особливості.
32. Розкрити норми бюджетного права.
33. Дати правову характеристику бюджету як нормативно-правового акту.
34. Проаналізувати склад доходів і видатків бюджету.
35. Визначити поняття та принципи бюджетного процесу.
36. Обґрунтувати стадії бюджетного процесу.
37. Дослідити порядок складання проекту бюджету.
38. Охарактеризувати порядок розгляду і затвердження бюджету.
39. Проаналізувати зміст актів про бюджет.
40. Дослідити виконання бюджету.
41. Проаналізувати звітність про виконання бюджетів.
42. Визначити поняття і класифікацію державних та місцевих цільових фондів.
43. Розкрити правовий режим державних позабюджетних фондів.
44. Дослідити цільові фонди коштів органів місцевого самоуправління.
45. Визначити поняття і види державних доходів.
46. Дослідити структуру державних доходів.
47. Проаналізувати методи забезпечення державних доходів.
48. Розкрити поняття податку, збору (обов'язкового платежу).
49. Дати характеристику податкової системи України, принципи її побудови.
50. Охарактеризувати класифікацію податків.
51. Проаналізувати податки, що сплачують фізичні особи.

52. Проаналізувати податки, що сплачують юридичні особи.
53. Охарактеризувати місцеві податки і збори.
54. Розкрити поняття та види державного кредиту.
55. Визначити функції державного кредиту.
56. Охарактеризувати форми державного кредиту.
57. Визначити відмінність державного кредиту від банківського.
58. Розкрити поняття та особливості державного боргу.
59. Проаналізувати форми державного боргу.
60. Охарактеризувати межі державного боргу.
61. Дослідити правовий режим державних цінних паперів.
62. Розкрити поняття обов'язкового державного страхування.
63. Охарактеризувати основні галузі і види державного страхування.
64. Проаналізувати особливості інституту обов'язкового державного страхування.
65. Обґрунтувати поняття і види державних видатків.
66. Дати характеристику кошторисно-бюджетному фінансуванню, його принципам і об'єктам фінансування.
67. Проаналізувати кошторис як індивідуально-плановий акт.
68. Визначити порядок фінансування капіталовкладень.
69. Визначити основні напрями кошторисно-бюджетного фінансування.
70. Охарактеризувати банківську систему України, її структуру.
71. Визначити правовий статус Національного банку України.
72. Проаналізувати правове положення українських банків.
73. Визначити порядок регулювання питань при відкритті рахунків в банківських установах.
74. Розкрити поняття грошової системи України, охарактеризувати її елементи.
75. Розкрити поняття грошового обігу.
76. Охарактеризувати безготівковий грошовий обіг.
77. Проаналізувати правові основи обігу готівки.
78. Дослідити правила ведення касових операцій.
79. Охарактеризувати форми безготівкових розрахунків.
80. Визначити поняття і види валютних цінностей.
81. Охарактеризуйте поняття та особливості валютних правовідносин.
82. Дослідити правовий режим регулювання валютних відносин.
83. Проаналізувати режим державної валютної монополії та валютних обмежень. Дати їм правову характеристику.
84. Охарактеризувати ліцензування валютних операцій.
85. Дати характеристику валютного контролю.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Бюджетна система в Україні:*
 - а) однорівнева;
 - б) дворівнева;
 - в) трирівнева;
 - г) багаторівнева.

2. *За складання проекту закону про Державний бюджет України відповідає:*
 - а) Президент України;
 - б) Прем'єр-міністр України;
 - в) Голова Верховної Ради України;
 - г) Міністр фінансів України.

3. *В Україні застосовується така форма обслуговування Державного бюджету України:*
 - а) казначейська;
 - б) касова;
 - в) змішана;
 - г) усі варіанти правильні.

4. *Інструкції головним розпорядникам бюджетних коштів з підготовки бюджетних запитів розробляє:*
 - а) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету;
 - б) Кабінет Міністрів України;
 - в) Національний банк України;
 - г) Міністерство фінансів України.

5. *Бюджетний процес в Україні проходить:*
 - а) одну стадію;
 - б) дві стадії;
 - в) три стадії;
 - г) чотири стадії;

6. *Проект закону про Державний бюджет України розробляє:*
 - а) Верховна Рада України;
 - б) Міністерство фінансів України;
 - в) Кабінет Міністрів України;
 - г) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету.

7. Державний бюджет України складається з таких структурних частин:

- а) загальний і спеціальний фонд;
- б) дохідна і видаткова частини;
- в) резервний фонд, таємні видатки;
- г) усі варіанти правильні.

8. Проект Основних засад грошово-кредитної політики наступний рік подає до Верховної Ради України:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Національний банк України;
- г) Державне Казначейство України.

9. Резервний фонд бюджету відповідно до обсягу видатків загального фонду певного бюджету повинен мати такий обсяг:

- а) 1 % від обсягу видатку загального фонду;
- б) 2 % від обсягу видатку загального фонду;
- в) 3 % від обсягу видатку загального фонду;
- г) 4 % від обсягу видатку загального фонду;

10. Проект Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період подається до Верховної Ради України не пізніше ніж за ... днів до початку парламентських слухань з питань бюджетної політики:

- а) за 5 днів;
- б) за 4 дні;
- в) за 3 дні;
- г) за 1 день.

11. Парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період відбуваються не пізніше:

- а) 1 квітня;
- б) 20 квітня;
- в) 1 червня;
- г) 30 червня.

12. Існують такі види звітності про виконання бюджету:

- а) оперативна, місячна;
- б) квартальна, річна;
- в) місячна, квартальна, річна;
- г) оперативна, місячна, квартальна, річна.

13. З доповіддю про Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період виступає:

- а) Голова Верховної Ради України;
- б) Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету;
- в) Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів України;
- г) Голова Національного банку України.

14. Проект закону про Державний бюджет України подається до Верховної Ради України не пізніше:

- а) 1 червня;
- б) 15 вересня;
- в) 30 вересня;
- г) 1 жовтня.

15. Бюджетна класифікація України складається:

- а) з однієї складової частини;
- б) з двох складових частин;
- в) з трьох складових частин;
- г) з чотирьох складових частин.

16. Пропозиції з питань бюджету не приймаються Комітетом Верховної Ради України після:

- а) 1 (6) жовтня;
- б) 10 (15) жовтня;
- в) 15 (20) жовтня;
- г) 20 (25) жовтня.

17. Складання проектів бюджетів — це:

- а) перша стадія бюджетного процесу;
- б) друга стадія бюджетного процесу;
- в) третя стадія бюджетного процесу;
- г) четверта стадія бюджетного процесу.

18. Висновки та пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України готує:

- а) Верховна Рада України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету.

19. Друге читання проекту закону про Державний бюджет України має бути завершено до:

- а) 30 жовтня;
- б) 1 листопада;
- в) 10 листопада;
- г) 20 листопада.

20. Виконання бюджету — це:

- а) перша стадія бюджетного процесу;
- б) друга стадія бюджетного процесу;
- в) третя стадія бюджетного процесу;
- г) четверта стадія бюджетного процесу.

21. Доопрацьований проект закону про Державний бюджет України має бути розглянутий Верховною Радою України у третьому читанні не пізніше:

- а) 20 листопада;
- б) 25 листопада;
- в) 30 листопада;
- г) 1 грудня.

22. Класифікація видатків бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів — це:

- а) функціональна класифікація видатків бюджету;
- б) економічна класифікація видатків бюджету;
- в) відомча класифікація видатків бюджету;
- г) програмна класифікація видатків бюджету.

23. Закон про Державний бюджет України затверджується Верховною Радою України до:

- а) 30 листопада;
- б) 1 грудня;
- в) 31 грудня;
- г) 1 січня.

24. Річний звіт про виконання Закону України про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів Верховній Раді України не пізніше:

- а) 30 січня року, наступного за звітним;
- б) 1 квітня року, наступного за звітним;
- в) 30 квітня року, наступного за звітним;
- г) 1 травня року, наступного за звітним.

25. *Податок — це обов'язковий внесок до:*

- а) Державного бюджету України;
- б) місцевих бюджетів;
- в) державних цільових фондів;
- г) децентралізованих фондів.

26. *Платниками податку на прибуток підприємств є:*

- а) будь-які суб'єкти господарської діяльності, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку;
- б) будь-які суб'єкти господарської діяльності, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами;
- в) резиденти — суб'єкти господарської діяльності, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами.

27. *Платниками акцизного збору є:*

- а) будь-які СПД;
- б) СПД — виробники підакцизних товарів на території України та за її межами;
- в) СПД — виробники підакцизних товарів на митній території України, на які встановлено ставки акцизного збору у твердих сумах;
- г) СПД — виробники підакцизних товарів на митній території України.

28. *Єдиний митний тариф України — це систематизоване зведення ставок мита, яким обкладаються:*

- а) усі товари та інші предмети;
- б) усі товари та інші предмети, що ввозяться на митну територію України;
- в) усі товари та інші предмети, що ввозяться на митну територію України або вивозяться за її межі.

29. *Платниками податку на прибуток підприємств є:*

- а) нерезиденти, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку;
- б) нерезиденти, які отримують доходи з джерелом їх походження з України;
- в) нерезиденти, які отримують доходи з джерелом їх походження як з України, так і за її межами.

30. Від сплати земельного податку звільняються:

- а) установи військових формувань;
- б) землі сільськогосподарського призначення;
- в) заповідники.

31. Об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з
а) випуску (емісії) приватизаційних та компенсаційних паперів (сертифікатів);

- б) ввезення (пересилання) товарів на митну територію України та отримання робіт (послуг), що надаються нерезидентами для їх використання або споживання на митній території України;
- в) продажу бланків дорожніх, банківських та особистих чеків, цінних паперів, розрахункових та платіжних документів, пластикових (розрахункових) карток;
- г) виплати грошових виграшів, грошових призів і грошових винагород.

32. Об'єктом оподаткування прибутку підприємств є:

- а) прибуток;
- б) прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу за звітний період;
- в) прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу за звітний період на суму валових витрат;
- г) прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу за звітний період на суму валових витрат і на суму амортизаційних відрахувань.

33. Об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з:

- а) вивезення (пересилання) товарів за межі митної території України та надання послуг (виконання робіт) для їх споживання за межами митної території України;
- б) продажу банківських металів, банкнот та монет НБУ;
- в) продажу монет для нумізматичних цілей, базою оподаткування яких є вартість із продажу;
- г) надання послуг зі страхування і перестраховування, передбачених Законом України «Про страхування», соціального і пенсійного страхування.

34. Мито нараховується:

- а) податковим органом;
- б) платником мита;
- в) митним органом.

35. Платниками акцизного збору є:

- а) СПД — виробники підакцизних товарів;
- б) фізичні особи, які купують підакцизні товари;
- в) фізичні особи, які ввозять підакцизні товари на митну територію України.

36. До валового доходу платника податку на прибуток підприємств не входять:

- а) загальні доходи від продажу товарів (робіт, послуг);
- б) доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг;
- в) доходи від безповоротної фінансової допомоги та безоплатних товарів (робіт, послуг), що отримуються неприбутковими організаціями;
- г) кошти або майно, що надходять у вигляді міжнародної технічної допомоги, яка надається іншими державами відповідно до міжнародних угод.

37. Об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з:

- а) виплат заробітної плати, пенсій, стипендій, субсидій, дотацій, інших грошових або майнових виплат фізичним особам за рахунок бюджетів;
- б) продажу колекційних марок, конвертів чи листівок для філателістичних потреб, базою оподаткування яких є вартість з продажу;
- в) оплати вартості державних платних послуг, які надаються фізичним або юридичним особам органами виконавчої влади і місцевого самоврядування;
- г) отримання ліцензії (дозволу), сертифікатів у вигляді зборів, державного мита.

38. Податкові органи видають громадянам — платникам земельного податку платіжне повідомлення про сплату податку до:

- а) 15 квітня;
- б) 15 червня;
- в) 15 липня.

39. До валового доходу платника податку на прибуток підприємств не входять:

- а) доходи від операцій з первинного випуску (розміщення) цінних паперів та операцій з їх кінцевого погашення (ліквідації);

- б) суми коштів або вартість майна, отримані платником податку як компенсація (відшкодування) за примусове відчуження державою іншого майна платника податку;
- в) доходи у вигляді сум штрафів та (або) неустойки чи пені, одержаних за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів;
- г) доходи від спільної діяльності та у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів.

40. Сезонне ввізне і вивізне мито може встановлюватися на строк:

- а) не більше трьох місяців з моменту їх встановлення;
- б) не більше чотирьох місяців з моменту їх встановлення;
- в) не більше шести місяців з моменту їх встановлення.

41. Платник податку на промисел, який не має постійного місця проживання в Україні, подає декларацію податковому органу:

- а) за місцем проживання;
- б) за місцем продажу товарів;
- в) за місцем проживання або за місцем продажу товарів (на вибір).

42. Базою оподаткування ПДВ операцій з поставки товарів (робіт, послуг) є:

- а) договірна (контрактна) вартість, визначена за вільними або регульованими цінами (тарифами);
- б) договірна (контрактна) вартість, визначена за вільними або регульованими цінами (тарифами) з урахуванням податку на додану вартість, акцизного збору, ввізного мита, інших загальнодержавних податків та зборів (обов'язкових платежів), що входять в ціну товарів (робіт, послуг);
- в) договірна (контрактна) вартість, визначена за вільними або регульованими цінами (тарифами) з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, інших загальнодержавних податків та зборів (обов'язкових платежів), за винятком податку на додану вартість, що входить в ціну товарів (робіт, послуг);
- г) договірна (контрактна) вартість, визначена за вільними або регульованими цінами (тарифами) з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, за винятком податку на додану вартість, що входить в ціну товарів (робіт, послуг).

43. Сільськогосподарські підприємства — товаровиробники за трактори колісні сплачують податок з транспортних засобів у розмірі:

- а) 100 % від ставки податку;

- б) 25 % від ставки податку;
- в) 50 % від ставки податку;
- г) звільняються від сплати.

44. *Суми акцизного збору з товарів, ввезених на територію України, зараховуються:*

- а) до Державного бюджету України;
- б) до місцевого бюджету за місцем їх реалізації;
- в) до Державного і місцевого бюджетів у співвідношеннях, встановлених ВРУ.

45. *Єдиний митний тариф затверджується:*

- а) ВРУ за поданням КМУ;
- б) ВРУ;
- в) КМУ

46. *Сума податку на промисел за невикористаний патент підлягає поверненню:*

- а) у місячний термін;
- б) протягом календарного року;
- в) не підлягає поверненню.

47. *Операції з поставки товарів (робіт, послуг), призначених для використання та споживання за межами митної території України:*

- а) оподатковуються ПДВ за ставкою 20 %;
- б) оподатковуються за нульовою ставкою;
- в) звільняються від оподаткування.

48. *До валовою доходу платника податку на прибуток підприємств не зараховуються:*

- а) суми доходів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування від надання державних послуг у разі зарахування таких доходів до відповідних бюджетів;
- б) доходи від здійснення торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями та вимогами;
- в) суми коштів або вартість майна, отримані платником податку за рішенням суду;
- г) доходи від здійснення операцій лізингу (оренди).

49. *Операції з поставки для заправки (дозаправки) та постачання космічних кораблів, а також супутників:*

- а) оподатковуються ПДВ за ставкою 20 %;
- б) оподатковуються за нульовою ставкою;
- в) звільняються від оподаткування.

50. Систему оподаткування в Україні складають:

- а) сукупність загальнодержавних податків;
- б) сукупність місцевих податків;
- в) сукупність загальнодержавних та місцевих податків;
- г) сукупність податків та зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів.

51. Ставки акцизного збору є єдиними:

- а) на всій території України;
- б) на території області;
- в) на території територіальних громад.

52. Платником земельного податку є:

- а) землекористувач;
- б) власник землі;
- в) орендар землі.

53. Платниками податку з доходів фізичних осіб є:

- а) резидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України;
- б) нерезидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України;
- в) резидент, який отримує як доходи з джерелом їх походження з території України, так і іноземні доходи;
- г) нерезидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України і має дипломатичні привілеї та імунітет щодо доходів, одержуваних ним безпосередньо від здійснення такої дипломатичної чи прирівняної до неї таким міжнародним договором іншої діяльності.

54. Об'єктом оподаткування доходів фізичної особи-нерезидента є:

- а) доходи з джерелом їх походження з України;
- б) іноземні доходи;
- в) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті.

55. До складу загального місячного оподаткованого доходу фізичної особи зараховуються:

- а) пеня, яка сплачується на користь платника податку за рахунок бюджету (цільового страхового фонду) внаслідок несвоечасного повернення надміру сплачених податків, зборів (обов'язкових платежів) або інших сум бюджетного відшкодування;

- б) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті;
- в) доходи у вигляді заробітної плати, інші виплати та винагороди, нараховані (виплачені) платникові податку відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору;
- г) кошти або майно (немайнові активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скарб, не зданий державі згідно із законом.

56. До складу податкового кредиту платника податку з доходів фізичних осіб дозволено включати такі витрати:

- а) частину суми процентів за іпотечним кредитом, сплачених платником податку;
- б) суму власних коштів платника податку, сплачених на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з протезування зубів з використанням дорогоцінних металів такого платника податку;
- в) суму коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям;
- г) оплати вартості державних послуг, включно зі сплатою державного мита, пов'язаних з усиновленням дитини.

57. Податок із власників транспортних засобів сплачується:

- а) перед першою реєстрацією транспортних засобів;
- б) після реєстрації транспортних засобів;
- в) перед перереєстрацією транспортних засобів;
- г) перед технічним оглядом транспортних засобів.

58. Операції з підакцизними товарами:

- а) оподатковуються ПДВ за ставкою 20 %;
- б) оподатковуються за нульовою ставкою;
- в) звільнюються від оподаткування.

59. Не підлягає оподаткуванню акцизним збором оборот і реалізація:

- а) легкових автомобілів;
- б) легкових автомобілів спеціального призначення для інвалідів;
- в) легкових автомобілів спеціального призначення для інвалідів, оплата вартості яких провадиться органами соціального забезпечення.

60. Операції з подання благодійної допомоги у вигляді товарів (робіт, послуг), оподатковуваних акцизним збором, цінних паперів, нематеріальних активів та товарів (робіт, послуг), призначених для використання у підприємницькій діяльності:

- а) оподатковуються ПДВ за ставкою 20 %;
- б) оподатковуються за нульовою ставкою;
- в) звільняються від оподаткування.

61. Платниками податку на прибуток підприємств є:

- а) бюджетні установи;
- б) установи, що мають дипломатичний статус;
- в) громадські організації.

62. Юридичні особи обчислюють суму земельного податку і подають відомості податковому органу до:

- а) 1 січня;
- б) 15 січня;
- в) 1 лютого;
- г) 15 лютого.

63. Операції з поставки вітчизняних продуктів дитячою харчуванням молочними кухнями та спеціалізованими магазинами і куточками:

- а) звільняються від оподаткування ПДВ;
- б) оподатковуються за нульовою ставкою;
- в) оподатковуються за ставкою 20 %.

64. Об'єктом оподаткування акцизним збором є:

- а) обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів шляхом їх продажу;
- б) обороти з реалізації (передачі) для виробництва підакцизних товарів;
- в) обсяги відвантажених підакцизних товарів (продукції), виготовлених з давальницької сировини;
- г) обороти з реалізації (передачі) товарів (продукції) для власного споживання.

65. Податок на промисел зараховується до:

- а) Державного бюджету України;
- б) місцевого бюджету за місцем проживання платника;
- в) місцевого бюджету за місцем придбання одноразового патенту.

66. Платежі за вчинення юридично значущих дій, надання послуг уповноваженими державними органами належать до:

- а) зборів;
- б) податків;
- в) неподаткових платежів.

67. Операції з поставки книжок вітчизняного виробництва; продаж) учнівських зошитів, підручників та навчальних посібників вітчизняного виробництва:

- а) оподатковуються ПДВ за ставкою 20 %;
- б) звільняються від оподаткування;
- в) оподатковуються за нульовою ставкою.

68. Ставка податку па прибуток підприємств складає:

- а) 15 %;
- б) 20 %;
- в) 25 %;
- г) 30 %.

69. Власники землі та землекористувачі сплачують земельний податок з дня:

- а) подачі розрахунків податку до органів ДПС;
- б) виникнення права власності на земельну ділянку;
- в) після реалізації землекористувачами-виробниками товарної сільськогосподарської продукції цієї продукції.

70. Ставка податку на промисел для товарів, які підлягають продажу протягом 3 календарних днів, встановлюється:

- а) не менше розміру 1 мінімальної заробітної плати;
- б) не менше розміру 2 мінімальних заробітних плат;
- в) у розмірі 10 % від вказаної у декларації вартості товарів.

71. Звільняється від оподаткування прибуток підприємств та громадських організацій інвалідів, майно яких є їхньою власністю, отриманий від:

- а) продажу усіх товарів (робіт, послуг);
- б) продажу усіх товарів (робіт, послуг), крім підакцизних товарів;
- в) продажу усіх товарів (робіт, послуг), крім підакцизних товарів та прибутку, одержаного від грального бізнесу.

72. Об'єктом оподаткування збору на обов'язкове державне пенсійне страхування для платників збору — фізичних осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) — с:

- а) фактичні втрати на оплату праці працівників;

- б) сума оподаткованого доходу (прибутку);
- в) сукупний оподатковуваний дохід.

73. Суми акцизного збору з товарів, вироблених в Україні, зараховуються:

- а) до Державного бюджету України;
- б) до місцевого бюджету за місцем їх виробництва;
- в) до Державного і місцевого бюджетів за місцем їх виробництва у співвідношеннях, встановлених ВРУ.

74. Платниками земельного податку є:

- а) фізичні особи;
- б) юридичні особи;
- в) фізичні та юридичні особи.

75. Податок з власників транспортних засобів є:

- а) загальнодержавним податком;
- б) місцевим податком;
- в) непрямим податком;
- г) змішаним податком.

76. Об'єктом оподаткування податку з власників транспортних засобів є:

- а) трактори на гусеничному ходу;
- б) автомобілі легкові;
- в) автомобілі спеціального призначення для перевезення пасажирів;
- г) яхти спортивні.

77. До публічних видатків належать:

- а) видатки, що здійснюються з Державного бюджету;
- б) видатки, що здійснюються з місцевих бюджетів;
- в) видатки з державних цільових позабюджетних фондів;
- г) видатки, що здійснюються з децентралізованих фондів коштів.

78. Фінансування публічних видатків здійснюється на основі таких принципів:

- а) плановості;
- б) самостійності;
- в) безповоротності та безвідплатності;
- г) періодичності.

79. На кошторисно-бюджетному фінансуванні перебувають:

- а) освітні заклади, в тому числі приватні;
- б) державні заклади охорони здоров'я, які надають платні послуги;

- в) підрозділи Служби безпеки України;
- г) Аудиторська палата України.

80. Основним документом, що визначає витрати бюджетних установ, є:

- а) Державний бюджет України;
- б) місцевий бюджет;
- в) кошторис;
- г) фінансовий план.

81. Кошторис має такі складові частини:

- а) доходи і видатки;
- б) резервний фонд, таємні видатки;
- в) загальний та спеціальний фонд;
- г) фонд розвитку, фонд оплати праці.

82. Кошторис має містити такі відомості:

- а) юридичну адресу бюджетної установи;
- б) реквізити банківських рахунків;
- в) показники надходжень коштів із загального фонду бюджету;
- г) показники надання кредитів.

83. У який термін після опублікування Закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети до головних розпорядників доводять лімітні довідки про бюджетні асигнування:

- а) 1 тиждень;
- б) 2 тижні;
- в) 3 тижні;
- г) 1 місяць.

84. У який термін після одержання лімітних довідок головні розпорядники подають уточнені проекти зведених кошторисів:

- а) 1 тиждень;
- б) 2 тижні;
- в) 3 тижні;
- г) 1 місяць.

85. У який термін після затвердження розписів відповідних бюджетів повинен бути затверджений кошторис:

- а) 10 календарних днів;
- б) 20 календарних днів;
- в) 25 календарних днів;
- г) 30 календарних днів.

86. Кошториси підписуються:

- а) керівником установи;
- б) керівником централізованої бухгалтерії;
- в) керівником фінансового підрозділу;
- г) керівником відділу кадрів.

87. Визначте джерело фінансування видатків на виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби:

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

88. Визначте джерело фінансування видатків, пов'язаних з поверненням в Україну кримськотатарського народу, незаконно депортованого з України:

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

89. Визначте джерело фінансування на утримання госпіталів для інвалідів Великої Вітчизняної війни згідно з переліком, затвердженим КМУ:

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

90. Визначте джерело фінансування на утриманняпологових будинків, що знаходяться на території міст районного значення:

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

91. Визначте джерело фінансування на утриманняфельдшерсько-акушерського пункту, що знаходиться на території села:

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

92. Визначте джерело фінансування на утримання вищих навчальних закладів, заснованих на державній формі власності, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій (за переліком, затвердженим КМУ):

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

93. *Держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі:*

- а) не меншому 2 % від національного доходу;
- б) не меншому 5 % від національного доходу;
- в) не меншому 10 % від національного доходу;
- г) не меншому 12 % від національного доходу.

94. *Розміри бюджетних призначень на підготовку фахівців з вищою освітою визначаються:*

- а) у Законі про Державний бюджет України;
- б) у рішеннях про місцеві бюджети.

95. *Фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою у вищих навчальних закладах державної форми власності III і IV рівнів акредитації здійснюється в таких обсягах:*

- а) на кожні 10 тисяч населення навчання не менше як 100 студентів;
- б) на кожні 10 тисяч населення навчання не менше як 150 студентів;
- в) на кожні 10 тисяч населення навчання не менше як 180 студентів;
- г) на кожні 10 тисяч населення навчання не менше як 200 студентів.

96. *Держава гарантує бюджетні асигнування на розвиток культури в розмірі:*

- а) не меншому 2 % від національного доходу;
- б) не меншому 5 % від національного доходу;
- в) не меншому 8 % від національного доходу;
- г) не меншому 10 % від національного доходу.

97. *Визначте джерело фінансування національних театрів, національних філармоній за переліком, затвердженим КМУ:*

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

98. *Визначте джерело фінансування на утриманні міських палаців культури:*

- а) Державний бюджет України;
- б) місцеві бюджети.

99. *За рахунок коштів яких бюджетів здійснюється фінансування спорту вищих досягнень:*

- а) Державного бюджету України;
- б) місцевих бюджетів.

100. За рахунок коштів яких бюджетів здійснюється фінансування державних програм з інвалідного спорту:

- а) Державного бюджету України;
- б) місцевих бюджетів.

101. У яких гарантованих обсягах здійснюється фінансування потреб оборони за рахунок Державного бюджету України:

- а) не менше 1 % від запланованого обсягу ВВП;
- б) не менше 2 % від запланованого обсягу ВВП;
- в) не менше 3 % від запланованого обсягу ВВП;
- г) не менше 4 % від запланованого обсягу ВВП.

102. За рахунок коштів яких бюджетів здійснюється фінансування підрозділів міліції:

- а) Державного бюджету України;
- б) місцевих бюджетів.

103. За рахунок коштів Державного бюджету України здійснюється фінансування таких видатків на утримання СБУ:

- а) грошове забезпечення військовослужбовців;
- б) підготовка кадрів;
- в) підвищення кваліфікації працівників;
- г) загальнообов'язкове страхування військовослужбовців.

104. До власних надходжень бюджетних установ зараховують:

- а) плата за послуги, що надаються бюджетними установами;
- б) квартирна плата та плата за гуртожиток;
- в) кошти, які отримують бюджетні установи від реалізації будівель;
- г) доходи та видатки від провадження господарської діяльності госпрозрахункових підрозділів зі статусом юридичної особи.

105. Банківська система України складається з:

- а) НБУ, інших фінансових установ;
- б) НБУ, інших банків;
- в) банків, їх філій, представництв, а також філій іноземних банків;
- г) НБУ, інших банків, а також філій іноземних банків.

106. Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо:

- а) 40 % його активів є активами одного типу;
- б) 50 % його активів є активами одного типу;
- в) більше 50 % його активів є активами одного типу.

107. *Державний банк засновується за рішенням:*

- а) Верховної Ради України;
- б) Кабінету Міністрів України;
- в) Національного банку України;
- г) Правління Національного банку України.

108. *Статут державного банку затверджується постановою:*

- а) Верховної Ради України;
- б) Кабінету Міністрів України;
- в) Національного банку України;
- г) Правління І Національного банку України.

109. *Учасниками банку можуть бути:*

- а) юридичні особи;
- б) фізичні особи;
- в) об'єднання громадян;
- г) благодійні організації.

110. *Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не меншою за:*

- а) 35 осіб;
- б) 40 осіб;
- в) 45 осіб;
- г) 50 осіб.

111. *Рішення про державну реєстрацію банку приймається НБУ не пізніше:*

- а) 1 місяця з моменту подання повного пакета документів;
- б) 2 місяців з моменту подання повного пакета документів;
- в) 3 місяців з моменту подання повного пакета документів;
- г) 4 місяців і моменту подання повного пакета документів.

112. *Рішення про надання банківської ліцензії приймається НБУ не пізніше:*

- а) 1 місяця з моменту подання повного пакета документів;
- б) 2 місяців з моменту подання повного пакета документів;
- в) 3 місяців з моменту подання повного пакета документів;
- г) 4 місяців з моменту подання повного пакета документів.

113. *Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим:*

- а) 1 млн. євро;
- б) 3 млн. євро;

- в) 5 млн. євро;
- г) 10 млн. євро.

114. *Розмір статутного капіталу НБУ становить:*

- а) 10 млн. гривень;
- б) 15 млн. гривень;
- в) 20 млн. гривень;
- г) 25 млн. гривень.

115. *Розмір статутного капіталу НБУ може бути збільшений за рішенням:*

- а) Верховної Ради України;
- б) Кабінету Міністрів України;
- в) Правління Національного банку України;
- г) Ради Національного банку України.

116. *НБУ забороняється:*

- а) відкривати свої установи, філії та представництва в Україні;
- б) зберігати кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів на рахунках Держказначейства України;
- в) надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України;
- г) здійснювати торговельну, виробничу, страхову, іншу діяльність, яка не відповідає функціям НБУ.

117. *Основною функцією НБУ є:*

- а) проведення грошово-кредитної політики;
- б) забезпечення стабільності грошової одиниці України;
- в) монопольне здійснення емісії національної валюти України;
- г) організація системи рефінансування.

118. *Законодавством встановлено такі обмеження граничної суми готівкового розрахунку одного підприємства з іншим підприємством протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами у розмірі:*

- а) 10 тисяч гривень;
- б) 20 тисяч гривень;
- в) 30 тисяч гривень;
- г) 40 тисяч гривень.

119. *Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, понад установлений ліміт каси протягом:*

- а) 2 робочих днів;
- б) 3 робочих днів;
- в) 4 робочих днів;
- г) 5 робочих днів.

120. Платіжне доручення приймається банком платника до виконання протягом:

- а) 7 календарних днів з дати його виписки;
- б) 10 календарних днів з дати його виписки;
- в) 15 календарних днів з дати його виписки;
- г) 20 календарних днів з дати його виписки.

121. Банк приймає до виконання платіжне доручення від платника за умови:

- а) якщо сума цього платіжного доручення не перевищує суми, що є на його рахунку;
- б) якщо сума цього платіжного доручення перевищує суму, що є на його рахунку;
- в) якщо сума цього платіжного доручення дорівнює сумі, що є на його рахунку;
- г) якщо суми, що є на його рахунку, недостатньо, але договором між банком і платником передбачено приймання таких платіжних доручень.

122. Банк платника приймає платіжну вимогу-доручення від платника протягом:

- а) 10 календарних днів з дати оформлення її отримувачем;
- б) 15 календарних днів з дати оформлення її отримувачем;
- в) 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем;
- г) 30 календарних днів з дати оформлення її отримувачем.

123. Банк, що обслуговує стягувана, приймає платіжні вимоги протягом:

- а) 10 календарних днів з дати їх складання;
- б) 20 календарних днів з дати їх складання;
- в) 25 календарних днів з дати їх складання.
- г) 30 календарних днів з дати їх складання.

124. Обмін розрахункового чека на готівку або отримання здачі і суми чека готівкою дозволяється здійснювати фізичним особам, але:

- а) не більше ніж 5 % від суми цього чека;
- б) не більше ніж 10 % від суми цього чека;
- в) не більше ніж 15 % від суми цього чека;
- г) не більше ніж 20 % від суми цього чека.

125. *Строк дії розрахункового чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку, складає:*

- а) 1 місяць від дати його видачі;
- б) 2 місяці від дати його видачі;
- в) 3 місяці віддати його видачі;
- г) 4 місяці від дати його видачі.

126. *Строк дії чекової книжки складає:*

- а) 6 місяців від дати її видачі;
- б) 8 місяців від дати її видачі;
- в) 10 місяців від дати її видачі;
- г) 12 місяців від дати її видачі.

127. *Валютні цінності охоплюють:*

- а) валюту України;
- б) іноземну валюту;
- в) платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України;
- г) банківські метали.

128. *До вільно конвертованої валюти Класифікатором зараховано:*

- а) австралійські долари;
- б) естонські крони;
- в) норвезькі крони;
- г) єгипетські фунти.

129. *Офіційний курс гривні до іноземних валют та банківських металів установлюється для вільно конвертованих валют (I група Класифікатора):*

- а) щоденно;
- б) один раз на тиждень;
- в) один раз на місяць;
- г) один раз на місяць повторно.

130. *Фізична особа має право вивозити за межі України на 1 особу валюту України в сумі, що не перевищує:*

- а) 10 тисяч гривень;
- б) 30 тисяч гривень;
- в) 40 тисяч гривень;
- г) 50 тисяч гривень.

СИТУАЦІЙНІ ЗАВДАННЯ

Ситуаційне завдання є однією з найбільш ефективних з точки зору організації навчального процесу форм активних методів навчання. Суть його полягає у пред'явленні ситуації на певний момент функціонування конкретної соціально-економічної системи. Завдання студентів — комплексний аналіз і прийняття рішення в її рамках.

Завдання 1.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів» від 25 грудня 1999 р. було внесено зміни та доповнення до Декрету Кабінету Міністрів «Про місцеві податки та збори». Зокрема, було скорочено перелік місцевих податків та зборів та змінено елементи деяких місцевих податків та зборів.

Дайте правову характеристику ситуації. Якими нормативно-правовими актами встановлюються податки та збори? Який порядок введення, зміни та скасування загальнодержавних та місцевих податків в Україні?

Завдання 2.

Законом України «Про Державний бюджет на 2009 рік» внесено зміни до Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» стосовно розмірів ставок єдиного податку.

Дайте правову характеристику ситуації. Яка правова природа зазначеного Указу? На підставі якого нормативного акту та протягом якого періоду Президент мав право приймати Укази з економічних питань не врегульованих законами України? Який порядок внесення змін до таких Указів?

Завдання 3.

Визначте гіпотезу, диспозицію та санкцію наведених нижче правових норм та їх вид за способом правового регулювання:

- ст. 67 Конституції України: «Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.»;
- ст. 211 Кримінального кодексу України: «Видання службовою особою нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку,

якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах, — карається штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років.»;

- ст. 212 Кримінального кодексу України: «Умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, — карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років»;

- ст. 162 Кодексу України про адміністративні правопорушення: «Незаконні скуповування, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави — тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від тридцяти до сорока чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією валютних цінностей»;

- ст. 162 Кодексу України про адміністративні правопорушення: «Невиконання керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби, перелічених у пунктах 5-8 частини першої статті 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні», — тягне за собою попередження або накладання штрафу у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.»

- ст. 118 Бюджетного кодексу України: «У разі виявлення бюджетного правопорушення Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, органи Державної контрольно-ревізійної служби України, місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських міст районного значення, селищних та сільських рад і головні розпорядники бюджетних коштів у межах своєї компетенції можуть ... щодо тих розпорядників бюджетних коштів та одержувачів, яким вони довели відповідні бюджетні асигнування: ... 2) зупинити операції з бюджетними коштами».

• ч. 8 ст. 13 Бюджетного кодексу України: «Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається».

• ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»: «До резидентів, нерезидентів за здійснення операцій з валютними цінностями, що передбачені п. 2 ст. 5 цього Декрету, без одержання генеральної ліцензії Національного банку України — накладається штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку із книги реєстрації банків або без такого виключення».

Завдання 4.

До компетенції якого з органів управління публічними фінансами належить кожне з наведених повноважень:

1. встановлення загальнодержавних податків;
2. встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону;
3. забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;
4. затвердження бюджетів адміністративно-територіальних одиниць і здійснення контролю їх виконання;
5. звітування про виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
6. здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах;
7. здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів);
8. здійснення контролю за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;
9. здійснення контролю за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках;
10. здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України;
11. здійснення контролю за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

12. здійснення ревізій та перевірок на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів;

13. організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;

14. підготовка та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;

15. подання Верховній Раді України звіту про виконання державного бюджету України;

16. прийняття рішень про місцеві бюджети;

17. розробка Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період;

18. розробка проекту Закону України про державний бюджет на відповідний рік;

19. роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;

20. управління наявними коштами Державного бюджету України;

21. утворення, реорганізація та ліквідація відповідно до закону міністерств та інших центральні органи виконавчої влади;

22. фінансування видатків Державного бюджету України.

Визначте нормативно-правовий акт, яким закріплені вказані положення.

Завдання 5.

Рахунковою палатою за дорученням Президента України проведено перевірку Національного банку України на предмет повноти внесення до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивної різниці між кошторисними доходами та кошторисними витратами.

Дайте правовий аналіз ситуації.

Завдання 6.

Контрольно-ревізійним управлінням у м. Харків у січні 2009 р. було без попередження проведено планову виїзну ревізію підприємства «ПрофАвтоматика» щодо дотримання законодавства з фінансових питань. Ревізія тривала 30 днів.

У березні того ж року за поданням Державного комітету фінансового моніторингу цим же управлінням проведено позапланову виїзну ревізію вказаного підприємства.

Оцініть правомірність ситуації.

Завдання 7.

ПП «Сатурн» здійснило виплату заробітної плати за вересень 2009р. за рахунок виручки від реалізації продукції без сплати обов'язкових платежів від фонду заробітної плати. На підставі якого нормативного акту і який контролюючий орган буде застосовувати фінансову санкцію до підприємства? На підставі яких нормативних актів здійснюється формування Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування та Фонду соціального страхування на випадок безробіття?

Завдання 8.

Державна податкова інспекція встановила податкове зобов'язання ТОВ «Мрія» з податку на додану вартість у розмірі 25000 гривень. ТОВ «Мрія» не погоджується сплачувати зазначену суму податку і намагається її оскаржити.

Яким нормативним актом визначається процедура оскарження рішень та дій контролюючих органів? Чи може ДПА безспірно стягнути суму неузгодженого податкового зобов'язання? Визначте розмір фінансових санкцій, що будуть застосовано до ТОВ «Мрія».

Завдання 9.

В результаті планової документальної виїзної перевірки акціонерного товариства «Веселка» Державною податковою інспекцією в Київському районі м. Харкова виявлено заниження податкового зобов'язання, що раніше було заявлено в податковій декларації з податку на прибуток підприємств на суму 15 тис. грн. На підставі яких нормативних актів до АТ «Веселка» будуть застосовані фінансові санкції? Підрахуйте розмір штрафу та пені, враховуючи, що правопорушення скоєно 6 місяців тому і пройшло вже два повних податкових періоди. Вкажіть підстави та порядок проведення планових документальних виїзних перевірок та порядок оформлення їх результатів. Яким документом буде оформлено та направлено на підприємство загальна сума штрафу та пені, що належить до сплати, чи достатньо вказати її в акті перевірки?

Завдання 10.

Оптова торгівельна база «Європейські будматеріали» впродовж 2002-2005 років декларує збиткову діяльність і не сплачує податок на прибуток підприємств, регулярно подає податкові декларації з податку на додану вартість з від'ємним значенням.

Начальником Державної податкової інспекції в Дзержинському районі м. Харкова було викликано телефоном для співбесіди директора торгівельної бази Конєва О.П. з бізнес-планом стосовно налагодження безбиткової роботи «Європейських будматеріалів». Конєв О.П. на запрошення

ніяк не зреагував, до податкового органу не з'явився, письмових пояснень не надіслав. На цій підставі та, враховуючи подані податкові декларації з ПДВ з від'ємним значенням, начальником ДПІ в Дзержинському р-ні м. Харкова було призначено позапланову виїзну документальну перевірку діяльності торгівельної бази «Європейські будматеріали».

Перед перевіркою, не відрекомендувавшись, податкові інспектори здійснили контрольну закупівлю і придбали в «Європейських будматеріалах» шпалери на суму 400 гр. Касовий чек продавець не видав. Податковими інспекторами факт неவிдачі розрахункового документа був використаний в якості доказу того, що торгівельна база «Європейські будматеріали» не оприбутковує готівкові кошти і має приховані прибутки. Використовуючи непрямі методи встановлення податкових зобов'язань, податківці нарахували торгівельній базі податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, штрафні санкції (в тому числі за неоприбуткування в касі готівки).

Дайте правову оцінку діям податківців. Чи має право податкова інспекція викликати керівників підприємств в податкові органи для надання певних пояснень, назвіть підстави для позапланових документальних перевірок, хто і в якому випадку може здійснити контрольну закупівлю товарів, чи правомірно було застосовано непрямі методи нарахування податків?

Завдання 11.

Підприємство «Світ», що здійснює торгівлю за готівкові кошти із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій, виплатило працівникам заробітну плату з готівкової виручки, що накопичилась за два дні роботи понад встановлений ліміт каси.

Оцініть правомірність дій підприємства використовуючи нормативно-правові акти. Чи є підстави для притягнення до фінансової відповідальності? Якщо так, визначте розмір санкцій. Визначте, чи вважається готівкова виручка, одержана в вечірні та нічні години роботи підприємства і яку здали в касу підприємства наступного робочого дня, такою, що перевищила встановлений ліміт.

Завдання 12.

Підприємство «Будівельник» отримало валютні кошти готівкою при продажу фірмі-нерезиденту трьох квартир у щойно зведеному підприємством багатоквартирному будинку. Вказані кошти три місяці зберігалися офісі підприємства, де були знайдені представниками податкової міліції.

Оцініть правомірність ситуації.

Завдання 13.

Підприємство «Комунальник», яке є бюджетною установою внаслідок надання платних послуг населенню отримало значні кошти, які не були заплановані в кошторисі на поточний рік. За вказівкою вищестоящої організації вказані кошти були перераховані на її рахунок та витрачені та капітальний ремонт приміщень. Під час перевірки органами державної контрольно-ревізійної служби вказані дії були кваліфіковані як нецільове використання бюджетних коштів.

Оцініть правомірність ситуації.

Завдання 14.

За результатами оперативної перевірки на ПП «Сокіл» посадовими особами податкової міліції були виявлені наступні порушення чинного законодавства: виявлено не оприбутковану в касі готівку в сумі 400 гр.; в складських приміщеннях зберігалось сто пляшок алкогольних напоїв без марок акцизного збору. На підставі якій нормативних актів настає фінансова відповідальність ПП «Сокіл», визначте розмір фінансових санкцій та опишіть наступні дії податкової міліції щодо виявленого підакцизного товару.

Завдання 15.

За підсумками виконання Державного бюджету України за результатами трьох кварталів фактичне перевищення показників доходів, врахованих у розписі Державного бюджету України на відповідний період, склало більш ніж 15 відсотків.

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету подав відповідний проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

Оцініть правомірність ситуації. Вкажіть, які дії повинен здійснити комітет Верховної Ради України з питань бюджету в ситуації, що склалася.

Завдання 16.

За результатами місячного звіту про виконання загального фонду Державного бюджету України виявилось, що отриманих надходжень недостатньо для здійснення бюджетних асигнувань відповідно до бюджетних призначень з урахуванням граничного рівня дефіциту, затвердженого законом про Державний бюджет України. У зв'язку з цим Уряд України вжив таких заходів:

- випустив короткострокову позику у вигляді цінних паперів;
- тимчасово обмежив асигнування загального фонду Державного бюджету України;
- використав кошти резервного фонду для фінансування пріоритетних напрямків. Оцініть правомірність ситуації.

Завдання 17.

У Законі України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» визначено, що доходами загального фонду Державного бюджету України в 2009 р. є:

а) доходи від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок бюджету;

б) 100 відсотків загального обсягу податку з доходів фізичних осіб;

в) гранти і дарунки у вартісному обрахунку.

Дайте правову оцінку цій ситуації.

Завдання 18.

Ініціативною групою депутатів Верховної Ради України було підготовлено законопроект про внесення змін та доповнень до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік». Законопроект передбачав зміни, пов'язані зі збільшенням доходів бюджету завдяки введенню нового загальнодержавного податку до кінця фінансового року.

Оцініть правомірність ситуації. Вкажіть, за яких умов можуть бути внесені зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» та зміни до законів про податки та збори.

Завдання 19.

При формуванні доходів селищного бюджету на наступний рік сільська рада планувала отримати такі надходження: а) прибутковий податок з громадян; б) плату за землю; в) державне мито; г) надходження від штрафів; д) комунальний податок; е) податок на додану вартість; ж) ринковий збір; з) акцизний збір; і) фіксований сільськогосподарський податок; к) плата за торговий патент.

Які з цих платежів не можуть бути зараховані до сільського бюджету і чому? Назвіть нормативну базу, що регулює формування бюджетів місцевого самоврядування. Які ще джерела направляються на формування бюджетів місцевого самоврядування?

Завдання 20.

Для того, щоб дотриматися строків прийняття проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні, Верховна Рада України на прохання голови комітету Верховної Ради з питань бюджету погодилася відкласти прийняття рішення, про загальний обсяг дефіциту (профіциту) Державного бюджету України на наступний бюджетний період під час розгляду проекту закону про Державний бюджет України у третьому читанні.

Дайте правову оцінку цій ситуації.

Завдання 21.

У Верховній Раді України 10 червня року, що передує плановому, розпочалися Парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. З доповіддю про Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період виступив голова комітету Верховної Ради України з питань бюджетної політики.

Міністерство фінансів України подало до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період за два дні до початку парламентських слухань.

За результатами парламентських слухань Верховна Рада України прийняла Постанову про взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Оцініть правомірність ситуації.

Завдання 22.

Кабінет Міністрів України 28 квітня 2009 р. подав до Верховної Ради України річний звіт про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік». 15 травня 2009 р. цей звіт, представлений Прем'єр-міністром України, було розглянуто у Верховній Раді України.

Чи відповідають дії зазначених державних органів та їхніх посадових осіб чинному законодавству?

Завдання 23.

ТОВ «Метелик» не сплатило суму донарахування зазначену у податковому-рішенні у розмірі 13 000 гривень

Директор ТОВ «Ромашка» дав хабар робітнику ДПІ Іваненко В.А., що би той не робив донарахування з податкових зобов'язань у розмірі 2000 гривень.

ТОВ «Іскра» не сплатила суму податкового боргу після надання другого податкової вимоги у розмірі 20000 гривень.

Головний ТОВ «Лютик» не подав декларацію до податкового органу у визначений податковим законодавством термін.

Майно ТОВ «Цвітик» знаходилось у податковій заставі але директор продав товарні запаси, що здійснити нову закупку товару, що повнити оборотні кошти підприємства, без згоди керівника ДПІ.

ТОВ «Самоцвітик» отримало податкову накладну від свого постачальника — ТОВ «Джерельце» та включила суму зазначену у податковій накладній до податкового кредиту. Потім ДПІ виявила, що за адресою, яка була вказана у податковій накладній не має ТОВ «Джерельце», крім того податкова накладна не відповідає формі, яка визначена податковим законодавством

Визначте податкові правопорушення та з яких підстав, вони можуть бути визнано такими? Хто має бути нести відповідальність? Визначте яка передбачена відповідальність за податкове правопорушення та у якому розмірі?

Завдання 24.

Громадянину Сидоркіну А.В, належать на праві власності гараж та двокімнатна квартира. При цьому він використовує, належне йому майно, таким чином:

гараж здає в оренду по цивільно-правовому договору ТОВ «Елавус»; квартиру використовує, як готель.

Установити під об'єкти яких податків підпадають дії гр. Сидоркіна?

При здійсненні якої операції гр. Сидоркін повинен зареєструватися, як СПД?

Визначте податкового агента та його податкові обов'язки?

Завдання 25.

Громадянин Іванкін С.П. працює електромонтером в СМУ-13 та отримує щомісячний оклад у розмірі 300 грн, але 13 квітня він здійснив послуги по ремонту устаткування для АТ «Індустрія» по цивільно-правовому договору на загальну суму 4000 грн.

Установити об'єкти та одиницю оподаткування?

Розрахувати, яку суму податку на доходи фізичних осіб повинен сплатити громадянин Іванкін С.П. щомісячно та у 2009 р.?

Установити податкових агентів та їх податкові обов'язки?

Завдання 26.

ТОВ «Сіріус» в I кварталі 2009 року здійснило такі операції:

— отримало кредит в розмірі 1 000 000 гривень під 21 відсоток річних (1, 75 % щомісячно);

— отримало плату за орендне користування майном у розмірі 10 000 гривень;

— придбало товар на суму 700 000 гривень та продало його за 900 000 гривень,

— здійснило плату за комунальні послуги у розмірі 25 000 гривень.

— отримало дивіденди у розмірі 40 000 гривень.

— продало нерухомості на загальну суму 100 000 гривень.

— сплатило за аудиторські послугу суму 20 000 гривень.

— сплатило страховку по страхуванню збитків від знищення нерухомості у розмірі 25 000 гривень.

При цьому на балансі підприємства знаходиться нерухомість (складські приміщення) за балансовою вартістю — 300 000 гривень.

Визначте до якої групи основних засобів відноситься дане майно підприємства. Визначте оподатковану базу (у т.ч. валові витрати, валові доходи та суму амортизаційних відрахувань) та суму податку на прибуток яку повинне сплатити ТОВ «Сіріус» у І кварталі 2009 року.

Завдання 27.

У листопаді 2009 року ТОВ «Екомед» здійснило продаж продуктів харчування на загальну суму 300 000 гривень при цьому отримало за нього передплату 5 листопада 2009 року, а відвантаження 10 листопада 2009 року. У цьому же податковому періоді ТОВ придбало лікарське засоби на загальну суму 300 000 гривень та здійснило їх продаж за 500 000 гривень.

Визначте суму ПДВ, що повинно бути сплачено до бюджету, за умовою, що податковий кредит при покупці продуктів харчування ТОВ отримало у розмірі 20 000 гривень та по даним податкової декларації за минулий податковий період сума бюджетного відшкодування, що повинна бути зарахована за рахунок податкових зобов'язань майбутніх податкових зобов'язань склала 10 000 гривень. Встановити дату виникнення податкових зобов'язань при продажу продуктів харчування.

Завдання 28.

ВАТ «Лінос» здійснив переробку власної нафти сирової і виробив з неї 200 тон бензину А-95 на загальну суму 400 000 гривень та переробив нафту сиру на умовах договору про переробку на давальницьких умовах і виробив з неї 500 тон бензину А-95 на загальну суму 1 000 000 гривень.

Визначте яку суму акцизного збору підприємство повинно сплатити до бюджету? В якому разі у ВАТ «Лінос» виникають обов'язки податкового агента та на яку суму?

Завдання 29.

Товариство «Бланкет» протягом місяцю здійснювало такі операції: виробництво та продаж лікарських препаратів загальним обсягом 10 000 грн.; виробництво та продаж спирту етилового загальним обсягом 15 000 грн.; роздрібна торгівля продуктами питання загальним обсягом 3500 грн. Визначте, які податки повинно буде заплатити ТОВ «Бланкет»? В якому розмірі? Які з цих податків мають ознаки прямих, які непрямих? В якому разі ТОВ «Бланкет» виконує функції податкового агента?

Завдання 30.

Громадянин Пустиренко Г.А. написав книгу про рибальство та надрукував її у видавництві «Петрис» отримав гонорар у розмірі 10 відсотків від суми виручки від реалізації тиражу книги, яка складає 15 000 грн.

Встановити під об'єкти, яких податків підпадають дії гр. Пустиренко Г.А. та під об'єкти, яких податків та за якими ставками, підпадають дії АТ «Петрис». Встановити об'єкти та одиницю оподаткування?

Розрахувати, яку суму податку на доходи фізичних осіб повинен сплати громадянин Пустиренко Г.А. у 2009 р.?

Встановити податкових агентів та відносно кого вони ними являються?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Алісов Е. А. Финансовое право Украины : Учебное пособие / Е.А. Алисов. — Харьков : Эспада, 2005. — 360 с.
2. Воронова Л. К. Финансовое право : Учебное пособие для студентов юридических вузов и факультетов / Л.К. Воронова, И. Е. Криницький, Н. П. Кучеряненко. — Харьков : Право, 2006. — 384 с.
3. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Загальна частина : Навчальний посібник / Е. С. Дмитренко. — К. : Алерта; КНТ, 2006. — 376 с.
4. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Особлива частина : Навчальний посібник / Е. С. Дмитренко. — К. : Алерта; КНТ, 2006. — 613 с.
5. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Практикум / Е. С. Дмитренко. — К. : Алерта; КНТ, 2004. — 216 с.
6. Понікаров В. Д. Фінансове право : Навчальний посібник / В. Д. Понікаров, І. В. Ялдин, В. В. Назаренко. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2005. — 200 с.

Додаткова

7. Конституція України: Основний Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 142.
8. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.
9. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.
10. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 108.
12. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 108.
13. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.
14. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.
15. Цивільний процесуальний кодекс країни // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.
16. Лімська декларація керівних принципів контролю. Режим доступу : URL: http://www.arh.gov.ru/agencies/priloj/010704_1.shtml. — 23.04.2001 р. (Прийнята ІХ Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI) в 1977 році).
17. Декларація про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю держав—учасниць СНД.

18. Закон України «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби» // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 27—28. — Ст. 253.
19. Закон України «Про акціонерні товариства» // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 50—51. — Ст. 384.
20. Закон України «Про антимонопольний комітет України» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 32. — Ст. 415.
21. Закон України «Про аудиторську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 44. — Ст. 432.
22. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.
23. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.
24. Закон України «Про виконавче провадження» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.
25. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування дорожнього господарства» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 40. — Ст. 361.
26. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист)» // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 10. — Ст. 187.
27. Закон України «Про внесення змін до Закону України про державну податкову службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 34. — Ст. 274.
28. Закон України «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 33. — Ст. 442.
29. Закон України «Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 26. — Ст. 175.
30. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 8. — Ст. 51.
31. Закон України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 1. — Ст. 5.
32. Закон України «Про державний внутрішній борг» // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 5, №17—19. — Ст. 267.
33. Закон України «Про державний матеріальний резерв» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 9. — Ст. 67.
34. Закон України «Про Державний реєстр фізичних осіб — платників податку та інших обов'язкових платежів» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 23. — Ст. 149.
35. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.

36. Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 5—6, № 7—8. — Ст. 78.
37. Закон України «Про державну податкову службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38. — Ст. 536.
38. Закон України «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 7—8. — Ст. 66.
39. Закон України «Про державну статистику» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 30. — Ст. 416.
40. Закон України «Про джерела фінансування органів державної влади» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 38—39. — Ст. 288.
41. Закон України «Про електронний цифровий підпис» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 36. — Ст. 276.
42. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 51. — Ст. 758.
43. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» // Офіційний вісник України. — 2001. — № 1—2. — Ст. 10.
44. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — Ст. 505.
45. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» // Офіційний вісник України. — 2001. — № 8. — Ст. 310.
46. Закон України «Про закупівлю товарів, робіт, послуг за державні кошти» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — Ст. 500.
47. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.
48. Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.
49. Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 37. — Ст. 237.
50. Закон України «Про здійснення контролю за сплатою збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та збору на обов'язкове соціальне страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 31. — Ст. 249.
51. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.
52. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 16. — Ст. 218.
53. Закон України «Про іпотеку» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38. — Ст. 535.

54. Закон України «Про концесії» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 42. — Ст. 634.
55. Закон України «Про кредитні спілки» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 1. — Ст. 18.
56. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.
57. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
58. Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.
59. Закон України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 30—31. — Ст. 193.
60. Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.
61. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 28. — Ст. 136.
62. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 10. — Ст. 44.
63. Закон України «Про Рахункову палату» // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 46. — Ст. 213.
64. Закон України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» // Офіційний вісник України. — 2001. — № 8. — Ст. 309.
65. Закон України «Про систему оподаткування» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 16. — Ст. 119.
66. Закон України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 17. — Ст. 80.
67. Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.
68. Закон України «Про телекомунікації» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 13. — Ст. 132.
69. Закон України «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 2 — Ст. 6.
70. Закон України «Про фінансовий лізинг» // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 15. — Ст. 231.
71. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.
72. Закон України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 5 — Ст. 30.
73. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

74. Указ Президента України «Про Питання Державної митної служби України» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 35. — Ст. 1477.

75. Указ Президента України «Про вдосконалення діяльності державних органів, роботи державних службовців та підвищення ефективності використання бюджетних коштів» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 7. — Ст. 262.

76. Указ Президента України «Про Державну митну службу в Україні» // Урядовий кур'єр. — 1996. — № 228—229. — Ст. 12.

77. Указ Президента України «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» // Офіційний вісник України. — 1998. — № 30. — Ст. 1119.

78. Указ Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» // Офіційний вісник України. — 1999. — № 19. — Ст. 817.

79. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення наповнення Державного бюджету та посилення фінансово-бюджетної дисципліни» // Офіційний вісник України. — 1997. — № 10. — Ст. 12.

80. Указ Президента України «Про Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України» // Офіційний вісник України. — 2003. — № 15. — Ст. 650.

81. Указ Президента України «Про Положення про Міністерство фінансів України» // Офіційний вісник України. — 1999. — № 35. — Ст. 1785.

82. Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 13. — Ст. 113.

83. Декрет Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 30. — Ст. 336.

84. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 17. — Ст. 184.

85. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державне казначейство» // Зібрання постанов Уряду України. — 1995. — № 11. — Ст. 262.

86. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання» // Офіційний вісник України. — 2002. — № 21. — Ст. 1032.

87. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 32. — Ст. 1363.

88. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ» // Офіційний вісник України. — 2002. — № 9. — Ст. 414.

89. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів

господарських операцій» від 03 листопада 1998 р. № 1740 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 44. — Ст. 1632.

90. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо забезпечення своєчасного та повного надходження податкових платежів до Державного бюджету України» від 16 липня 2001 року № 845 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 29. — Ст. 1321.

91. Наказ Державної податкової адміністрації України «Про затвердження деяких нормативних актів з питань приймання, реєстрації, обліку і розгляду в підрозділах податкової міліції заяв, повідомлень, та іншої інформації про злочини» від 24 червня 1998 р. № 304 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 29. — Ст. 1109.

92. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету» від 28 січня 2002 р. // Офіційний вісник України. — 2002. — № 6. — Ст. 257.

93. Наказ Головного контрольно-ревізійного управління України «Про затвердження Інструкції про організацію проведення ревізій і перевірок органами державної контрольно-ревізійної служби в Україні за зверненнями правоохоронних органів» від 26.11.1999 р. № 107 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 51. — Ст. 2586.

94. Наказ Державної податкової адміністрації України «Про затвердження Інструкції про порядок застосування та стягнення сум штрафних (фінансових) санкцій органами державної податкової служби» від 17.03.2001 р. № 110 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 13 — Ст. 578.

95. Наказ Державної податкової адміністрації України «Про затвердження Інструкції про порядок нарахування та погашення пені за платежами, що контролюються органами державної податкової служби» від 11.06.2003 р. № 290 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 27. — Ст. 1347.

96. Наказ Головного контрольно-ревізійного управління України «Про затвердження Інструкції про порядок проведення ревізій і перевірок державною контрольно-ревізійною службою в Україні» від 03.10.1997 р. № 121 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 44. — Ст. 256.

97. Наказ Головного контрольно-ревізійного управління України «Про затвердження Порядку взаємного інформування органів державної контрольно-ревізійної служби України та органів державної податкової служби України про факти фінансових порушень та вжиті заходи» від 22.12.2001 р., № 143/514 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 3. — Ст. 121.

98. Наказ Державного казначейства України і Державної митної служби України «Про затвердження Порядку перерахування до Державного бюджету України митних платежів та інших податків і зборів, контроль за справлянням яких здійснюється митними органами» від 19 серпня 2002 року № 149/416 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 34. — Ст. 1639.

99. Постанова Колегії Рахункової палати України «Про затвердження Стандарту Рахункової палати “Порядок підготовки і проведення перевірок та оформлення їх результатів» від 27 грудня 2004 р. № 28-6 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 5. — Ст. 297.

100. *Алісов Є. О.* Фінансове право : підручник. / Алісов Є. О., Воронова Л. К., Кадькаленко С. Т. — Харків : Консум, 1999. — 496 с.
101. Бех Г. В. Фінансове право України : підручник / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, І. С. Криниць кий ; За ред. М. П. Кучерявенка. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 320 с.
102. *Воронова Л. К.* Финансовое право : учебное пособие для студентов юридических вузов и факультетов. / Л. К. Воронова, Н. П. Кучерявенко. — Харьков : Легас, 2003. — 360 с.
103. *Костюченко О. А.* Банківське право : навчальний посібник / О. А. Костюченко. — Київ : А.С.К., 2001.
104. Кучерявенко Н. П. Налоговое право / Н. П. Кучерявенко. — Харьков : Консуд, 2001. — 360 с.
105. *Орлюк О. П.* Фінансове право : навчальний посібник / О. П. Орлюк. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 528 с.
106. *Фомін Г. Ф.* Фінансове право : навчальний посібник / Г. Ф. Фомін, О. П. Гетьманець, Т. В. Сараскіна. — Харків : Ун-т внутрішніх справ, 2000. — 210 с.
107. *Фещенко Л. В.* Бюджетна система України: навчальний посібник / Л. В. Фещенко, П. В. Проноза, Н. В. Кузьминчук. — К. : Кондор, 2008. — 440 с.
108. Финансовое право : Учебник / под ред. И. Н. Пахомова. — Харьков : Одиссей, 2003. — 380 с.
109. Финансовое право : Ученик / под ред. О. Н. Горбуновой. — 2 е изд., перераб. и доп. — М. : Юрист, 2004. — 496 с.

Ресурси мережі Internet

110. Сервер Верховной Рады Украины. — Режим доступа : www.rada.gov.ua.
111. Законодательство Украины. — Режим доступа : www.nedvigimost.com.ua.
112. Законопроекты Украины. — Режим доступа : www.zakon.gov.ua.
113. Нормативные акты Украины. — Режим доступа : www.nau.kiev.ua.
114. ЛигаБизнесИнформ. — Режим доступа : www.liga.net.
115. Налоги и бухгалтерский учёт. — Режим доступа : basa.tav.kharkov.ua.
116. Право. Украина. — Режим доступа : www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/pravo.html.
117. Украинское право. — Режим доступа : www.ukrpravo.com.

ГЛОСАРІЙ

АКТИВИ — ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

АКЦЕПТ — відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) повинна бути повною і безумовною.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО — господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО — товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

АКЦІЯ — іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств, і законодавством про інститути спільного інвестування.

Закон України Про цінні папери та фондовий ринок // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

АНТИМОНОПОЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ — є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Закон України «Про антимонопольний комітет України» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 32. — Ст. 415.

АНУЛОВАННЯ ЛІЦЕНЗІЇ — позбавлення ліцензіата органом ліцензування права на провадження певного виду господарської діяльності.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

АСОЦІАЦІЯ — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств — учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

АСОЦІЙОВАНІ ПІДПРИЄМСТВА (господарські організації) — це група суб'єктів господарювання — юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та/або управлінні.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

АУДИТ — це перевірка бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

АУДИТ — перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів.

Закон України «Про аудиторську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 44. — Ст. 432.

АУДИТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — діяльність громадян та організацій, предметом якої є здійснення аудиту, організаційне і методичне забезпечення аудиту та надання інших аудиторських послуг.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

АУДИТОРСЬКА ПАЛАТА УКРАЇНИ — самоврядний орган, що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

АУДИТОРСЬКИЙ ВИСНОВОК — документ, що складений відповідно до стандартів аудиту та передбачає надання впевненості користувачам щодо відповідності фінансової звітності або іншої інформації концентуальним осно-

вам, які використовувалися при її складанні. Концептуальними основами можуть бути закони та інші нормативно-правові акти України, положення (стандарти) бухгалтерського обліку, внутрішні вимоги та положення суб'єктів господарювання, інші джерела.

Закон України «Про аудиторську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 44. — Ст. 432.

АФІЛІЙОВАНА ОСОБА БАНКУ — будь-яка юридична особа, в якій банк має істотну участь або яка має істотну участь у банку.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

БАНК — юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

БАНКИ — це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

БАНКІВСЬКА ЛІЦЕНЗІЯ — документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених у цьому Законі, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ — одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

БАНКІВСЬКИЙ КРЕДИТ — будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД — система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України

здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

БАНКІВСЬКИЙ ПЛАТІЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ — засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням банківських платіжних інструментів, на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям банківських платіжних інструментів.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

БАНКІВСЬКІ МЕТАЛИ — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

БАНКІВСЬКІ МЕТАЛИ — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

БАНКІВСЬКІ РАХУНКИ — рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

БОРЖНИК — іпотекодавець або інша особа, відповідальна перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання.

Закон України «Про іпотеку» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38. — Ст. 535.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК — процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

БЮДЖЕТ — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (місцевий бюджет) — план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

БЮДЖЕТ РОЗВИТКУ — доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

БЮДЖЕТНА КЛАСИФІКАЦІЯ — єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ — сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТНА УСТАНОВА — орган, установа чи організація, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТНЕ АСИГНУВАННЯ — повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТНЕ ВІДШКОДУВАННЯ — сума, що підлягає поверненню платнику податку з бюджету у зв'язку з надмірною сплатою податку у випадках, визначених цим Законом.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

БЮДЖЕТНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТНИЙ ЗАПИТ — документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС — регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ВАЛЮТА УКРАЇНИ — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ — співвідношення вимог та зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності — відкритою. Відкрита позиція є короткою у разі, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ВАЛЮТНІ КОШТИ (ВАЛЮТНІ ЦІННОСТІ) — іноземна валюта готівкою, — платіжні документи (чеки, векселі, тратти, депозитні сертифікати, акредитиви та інші) в іноземній валюті, — цінні папери (акції, облігації, купони до

них, бони, векселі та інші) в іноземній валюті, — золото та інші дорогоцінні метали у вигляді зливків, пластин та монет, а також сертифікати, облигації, варанти та інші цінні папери, номінал яких виражено у золоті, дорогоцінні камені.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ВАЛЮТНІ ЦІННОСТІ — матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ВЕКСЕЛЬ — цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Закон України Про цінні папери та фондовий ринок // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ — кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ВИПУСК ЦІННИХ ПАПЕРІВ — сукупність цінних паперів одного емітента певного виду та однієї номінальної вартості, що забезпечує їх власникам однаковий обсяг прав і можливість мати однакові умови розміщення на фондовому ринку відповідно до порядку, встановленого законодавством про цінні папери, цим Законом та Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Закон України «Про інститути спільного інвестування (найові та корпоративні інвестиційні фонди)» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 16. — Ст. 218.

ВИРОБНИК — суб'єкт підприємницької діяльності, який виробляє реєстратори розрахункових операцій і є власником конструкторсько-технологічної та програмної документації або відповідної ліцензії на їх виготовлення.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ВИРОБНИЦТВО (виготовлення) — діяльність, пов'язана з випуском продукції, яка включає всі стадії технологічного процесу, а також реалізацію продукції власного виробництва.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

ВІДКРИТА ПІДПИСКА — розміщення цінних паперів шляхом відкрито-го продажу.

Закон України «Про інститути спільного інвестування (найові та корпоративні інвестиційні фонди)» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 16. — Ст. 218.

ВІДКРИТИЙ РИНОК — ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента. Використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу — зменшується.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ВІЛЬНИЙ ОБІГ — розпорядження товарами, пропущеними через митний кордон України без митного контролю.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ВІТЧИЗНЯНИЙ ВИРОБНИК — суб'єкт господарювання — резидент, який здійснює виробництво товарів, виконує роботи чи надає послуги на території України.

Закон України «Про закупівлю товарів, робіт, послуг за державні кошти» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — Ст. 500.

ВКЛАД (депозит) — це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

ВНУТРІШНІЙ ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ — діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу по виявленню, відповідно до цього Закону, фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.

ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИЙ (УПРАВЛІНСЬКИЙ) ОБЛІК — система обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИЙ ОБЛІК — система обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ГАРАНТІЯ БАНКУ — за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ГОСПОДАРСЬКА ОПЕРАЦІЯ — дія або подія, яка викликає зміни в структурі активів та зобов'язань, власному капіталі підприємства.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ГОСПОДАРСЬКЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Господарським кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ГОСПОДАРСЬКЕ ТОВАРИСТВО — підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА — юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарські товариства можуть бути створені у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ — діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ГРИВНЯ — (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ГРОШОВИЙ СУРОГАТ — будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті, крім валютних цінностей.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА — комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ДЕВІЗНА ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА — політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі і продажу іноземної валюти.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ДЕКЛАРАНТ — юридична чи фізична особа, яка здійснює декларування товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ДЕКЛАРАЦІЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ — заява особи митному органу за встановленою формою відомостей щодо митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України чи по відношенню до яких змінюється митний режим.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ДЕМПІНГ — ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ — це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження.

Закон України «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 7–8. — Ст. 66.

ДЕРЖАВНА СТАТИСТИКА — централізована система збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації.

Закон України «Про державну статистику» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 30. — Ст. 416.

ДЕРЖАВНА СТАТИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — сукупність дій, пов'язаних з проведенням державних статистичних спостережень та наданням інформаційних послуг, спрямована на збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичної інформації, забезпечення її достовірності, а також удосконалення статистичної методології.

Закон України «Про державну статистику» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 30. — Ст. 416.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ — здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ (борг Автономної Республіки Крим чи борг місцевого самоврядування) — загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (Автономної Республіки Крим чи міських рад), що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР БАНКІВ — реєстр, що ведеться Національним банком України і містить відомості про державну реєстрацію усіх банків.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР РЕЄСТРАТОРІВ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ — перелік моделей реєстраторів розрахункових операцій та їх модифікацій, які відповідають вимогам нормативно-правових актів України, сер-

тифіковані у державній системі сертифікації на відповідність вимогам діючих державних стандартів і дозволені для застосування у сфері, визначеній цим Законом.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ДЕРЖАВНІ КОШТИ — кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, державні кредитні ресурси, а також кошти Національного банку України, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти страхування на випадок безробіття, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, кошти, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», які спрямовуються на придбання товарів, робіт і послуг.

Закон України «Про закупівлю товарів, робіт, послуг за державні кошти» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — Ст. 500.

ДЕФЦИТ БЮДЖЕТУ — перевищення видатків бюджету над його доходами.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ДОГОВІР БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ (ДЕПОЗИТУ) — за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ДОГОВІР БАНКІВСЬКОГО РАХУНКА — за договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком. Банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ДОГОВІР ПЕРЕСТРАХУВАННЯ — за договором перестрахування страховик, який уклав договір страхування, страхує в іншого страховика (перестраховика) ризик виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ДОГОВІР ПОЗИКИ — за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики є укладеним з моменту передавання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ОСОБІ БАНКІВСЬКОГО СЕЙФА — до договору про надання особі банківського сейфа без відповідальності банку за вміст сейфа застосовуються положення Цивільного кодексу про майновий найм (оренду).

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ — за договором страхування страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ — за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ДОХОДИ — це будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передує легалізації (відмиванню доходів), яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а так само включає рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ — усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти).

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ЕКОНОМІЧНІ НОРМАТИВИ — показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

ЕКСПОРТ (ЕКСПОРТ ТОВАРІВ) — продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. При цьому термін реекспорт (реекспорт товарів) означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ЕКСПОРТ (ІМПОРТ) КАПІТАЛУ — вивезення за межі України (ввезення з-за меж України) капіталу у будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ЕЛЕКТРОННИЙ КОНТРОЛЬНО-КАСОВИЙ АПАРАТ — реєстратор розрахункових операцій, який додатково забезпечує попереднє програмування найменування і ціни товарів (послуг) та облік їх кількості, друкування розрахункових та інших звітних документів. У цьому Законі до електронних контрольно-касових апаратів відносяться також торговельні автомати або інше подібне устаткування, що призначене для операцій з продажу товарів (послуг) без видачі покупцю чека, іншого звітного документа за готівкові кошти чи їх замітники — жетони, картки платіжних систем або інші замітники грошей, без участі фізичної особи, яка контролює здійснення оплати таких товарів (послуг).

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ЕЛЕКТРОННИЙ КОНТРОЛЬНО-КАСОВИЙ РЕЄСТРАТОР — реєстратор розрахункових операцій, який додатково забезпечує облік кількості реалізованих товарів (послуг) найменування, друкування розрахункових та інших звітних документів.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДПИС — дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних.

Закон України «Про електронний цифровий підпис» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 36. — Ст. 276.

ЕЛЕКТРОННИЙ ЦИФРОВИЙ ПІДПИС — вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа.

Закон України «Про електронний цифровий підпис» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 36. — Ст. 276.

ЕЛЕКТРОННІ ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ — здійснення замовниками встановлених цим Законом процедур закупівель за допомогою інформаційної системи в мережі Інтернет в режимі on-line з використанням електронного документообігу та електронного цифрового підпису.

Закон України «Про закупівлю товарів, робіт, послуг за державні кошти» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — Ст. 500.

ЕМІСІЯ — виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку. Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків — банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку як його пасив. Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ЕМІТЕНТ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (далі — емітент) — юридична особа, Автономна Республіка Крим або міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власниками.

Закон України Про цінні папери та фондовий ринок // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ПІДПРИЄМСТВ І ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ — автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання даних про всіх юридичних осіб, їх філії, відділення, представництва та інші відособлені структурні підрозділи, що знаходяться на території України, а також про юридичних осіб, їх філії, відділення, представництва та інші відособлені структурні підрозділи, що знаходяться за межами України і створені за участю юридичних осіб України.

Закон України «Про державну статистику» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 30. — Ст. 416.

ЗАКОННІ ДЖЕРЕЛА ІСНУВАННЯ — заробітна плата, прибуток від підприємницької діяльності або власності, пенсія, стипендія, аліменти, соціальні виплати та допомога, власні фінансові заощадження або фінансова допомога від членів сім'ї, інших фізичних та юридичних осіб, що мають законні доходи.

Закон України «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 33. — Ст.442.

ЗАПОЗИЧЕННЯ — операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування перед кредиторами.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА — це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ЗАХОДИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ — звернення стягнення на майно боржника; звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), доходи, пенсію, стипендію боржника; вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні; інші заходи, передбачені рішенням.

Закон України «Про виконавче провадження» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. —12. — Ст.120.

ЗВІТНИЙ (ПОДАТКОВИЙ) ПЕРІОД — період, за який платник податку зобов'язаний проводити розрахунки податку та сплачувати його до бюджету.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ЗВІТНИЙ ПЕРІОД — для складання фінансової звітності є календарний рік. Проміжна звітність складається щоквартально наростаючим підсумком з початку звітнього року в складі балансу та звіту про фінансові результати. Баланс підприємства складається за станом на кінець останнього дня кварталу (року). Перший звітний період новоствореного підприємства може бути менш як 12 місяців, але не більш як 15 місяців. Звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку звітнього року до дати прийняття рішення про його ліквідацію.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ЗОВОБ'ЯЗАННЯ — правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ЗОЛОТОВАЛЮТНИЙ РЕЗЕРВ — резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ЗОНА МИТНОГО КОНТРОЛЮ — місце, визначене митними органами в пунктах пропуску через митний кордон України або в інших місцях митної території України, в межах якого митні органи здійснюють митні процедури.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ІМПОРТ (ІМПОРТ ТОВАРІВ) — купівля (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ІНКАСАЦІЯ БОРГОВИХ ВИМОГ — банківська послуга з отримання за дорученням клієнта коштів від боржника такого клієнта у рахунок погашення його боргу або акцепту по векселях, чеках, інших розрахункових і товарних документах.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ІНОЗЕМНА ВАЛЮТА — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ІНОЗЕМНА ВАЛЮТА — валюта готівкою, грошові знаки (банкноти, білети державної скарбниці, монети), що знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені або ті, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, які знаходяться в

обігу, — платіжні документи у грошових одиницях іноземних держав та міжнародних розрахункових одиницях, — кошти у грошових одиницях іноземних держав, міжнародних розрахункових одиницях та у діючій на території України валюті з вільною конверсією, які знаходяться на рахунках та вкладах у банківсько-кредитних установах на території України та за її межами.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ — всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються іноземними суб'єктами господарської діяльності в Україні, в результаті чого утворюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ІНОЗЕМНІ СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — суб'єкти господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ — сукупність технічних, програмних, комунікаційних та інших засобів, які забезпечують процес збирання, накопичення, опрацювання, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації.

Закон України «Про державну статистику» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 30. — Ст. 416.

ІПОТЕКА — вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника.

Закон України «Про іпотеку» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38. — Ст. 535.

ІПОТЕКОДАВЕЦЬ — особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання власного зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекодержателем. Іпотекодавцем може бути боржник або майновий поручитель.

Закон України «Про іпотеку» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38. — Ст. 535.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її уповноважених органів, розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб і засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету та дають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права, відповідно до умов їх випуску.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

КАЗНАЧЕЙСЬКЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ — державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Закон України Про цінні папери та фондовий ринок // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

КАПІТАЛ БАНКУ — залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

КАПІТАЛ ПІДПИСНИЙ — величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї).

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

КАПІТАЛ РЕГУЛЯТИВНИЙ (власні кошти) — складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

КАПІТАЛ СТАТУТНИЙ — сплачений та зареєстрований підписний капітал.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

КАПІТАЛ СТАТУТНИЙ — капітал товариства, що утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства.

Закон України «Про акціонерні товариства» // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 50-51. — Ст. 384.

КАСОВИЙ МЕТОД — метод податкового обліку, за яким дата виникнення податкових зобов'язань визначається як дата зарахування (отримання) коштів на банківський рахунок (у касу) платника податку або дата отримання інших видів компенсацій вартості поставлених (або тих, що підлягають поставці) ним товарів (послуг), а дата виникнення права на податковий кредит визначається як дата списання коштів з банківського рахунку (видачі з каси) платника податку або дата надання інших видів компенсацій вартості поставлених (або тих, що підлягають поставці) йому товарів (послуг).

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

КНИГА ОБЛІКУ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ — прошнурована і належним чином зареєстрована в органах державної податкової служби України книга, що містить щоденні звіти, які складаються на підставі відповідних розрахункових документів щодо руху готівкових коштів, товарів (послуг).

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

КОЕФІЦІЄНТ ВИРІВНЮВАННЯ — коефіцієнт, що застосовується при розрахунку обсягу дотації вирівнювання та коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, з метою зміцнення доходної бази бюджетів місцевого самоврядування.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

КОМЕРЦІЙНА ТАЄМНИЦЯ — інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

КОМП'ЮТЕРНО-КАСОВА СИСТЕМА — реєстратор розрахункових операцій, виконаний із застосуванням комп'ютерних засобів, який додатково виконує технологічні операції, визначені сферою його застосування, і забезпечує друківання розрахункових та інших звітних документів.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

КОНСОЛІДОВАНА ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ — фінансова звітність, яка відображає фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

КОНЦЕСІЯ — це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності і підприємницького ризику.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

КОНЦЕСІЯ — надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності

(концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику.

Закон України «Про концесії» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 42. — Ст. 634.

КООПЕРАТИВНИЙ БАНК — це банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Відповідно до закону можуть створюватися місцеві та центральний кооперативні банки.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

КООПЕРАТИВНІ ВИПЛАТИ — частина доходу виробничого кооперативу, що розподіляється між членами кооперативу з урахуванням їх трудової та іншої участі в діяльності кооперативу.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

КОРИСТУВАЧІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ — фізичні або юридичні особи, які потребують інформації про діяльність підприємства для прийняття рішень.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

КРЕДИТНА СПІЛКА — неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг. Кредитна спілка є юридичною особою. Статусу юридичної особи вона набуває з дня її державної реєстрації.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

КРЕДИТНА СПІЛКА — це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг, передбачених цим Законом.

Закон України «Про кредитні спілки» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 1. — Ст. 18.

КРЕДИТНА УСТАНОВА — фінансова установа, яка відповідно до закону має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

КРЕДИТНИЙ ДОГОВІР — за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кре-

дит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

КРЕДИТОР ОСТАННЬОЇ ІНСТАНЦІЇ — це, як правило, Національний банк України, до якого може звернутися банк або інша кредитна установа для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей рефінансування. Національний банк України має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ — вчинення дій з метою надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.

ЛІЗИНГ — це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ЛІКВІДАЦІЙНА МАСА — усі види майнових активів (майно та майнові права) банку, які належать йому на праві власності на день відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідації.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

ЛІКВІДАЦІЯ БАНКУ — процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень діючого законодавства.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

ЛІЦЕНЗІАТ — суб'єкт господарювання, який одержав ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

ЛІЦЕНЗІЙНИЙ ДОГОВІР — за ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта

права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог цього Кодексу та іншого закону.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ЛІЦЕНЗІЙНІ УМОВИ — є нормативно-правовим актом, положення якого встановлюють кваліфікаційні, організаційні, технологічні та інші вимоги для провадження певного виду господарської діяльності.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

ЛІЦЕНЗІЯ — документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються законом.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ЛІЦЕНЗІЯ — документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

МАЙНО — як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

МЕТАЛЕВІ РАХУНКИ — рахунки, які відкриваються уповноваженими банками України для обліку операцій, що здійснюються з банківськими металами.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

МИТНА ДЕКЛАРАЦІЯ — письмова заява встановленої форми, яка подається митному органу і містить відомості щодо товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України, необхідні для їх митного оформлення або переоформлення.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНА СЛУЖБА УКРАЇНИ — це єдина загальнодержавна система, яка складається з митних органів та спеціалізованих митних установ і організацій. Митними органами є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі митної справи, регіональні митниці, митниці.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНА ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНИ — територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також штучні ост-

рови, установки і споруди, що створюються у виключній морській економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, становлять єдину митну територію України.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — одноразові номерні запірно-пломбувальні пристрої, печатки, штампи, голографічні мітки та інші засоби ідентифікації, що використовуються митними органами для відображення та закріплення результатів митного контролю та митного оформлення.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНЕ ОФОРМЛЕННЯ — виконання митним органом дій (процедур), які пов'язані із закріпленням результатів митного контролю товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, і мають юридичне значення для подальшого використання цих товарів і транспортних засобів.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ — регулювання питань, пов'язаних із встановленням мит та митних зборів, процедурами митного контролю, організацією діяльності органів митного контролю України.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

МИТНИЙ КОНТРОЛЬ — сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ — межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, за винятком меж території спеціальних митних зон. Межі території спеціальних митних зон становлять митний кордон України.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНИЙ ПОСТ — структурний підрозділ регіональної митниці, митниці, який безпосередньо здійснює митний контроль та оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України. Митні пости створюються в міру необхідності у населених пунктах, на залізничних станціях, в аеропортах, морських та річкових портах та інших об'єктах, розташованих у зоні діяльності регіональної митниці, митниці.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНИЙ РЕЖИМ — сукупність норм, встановлених законами України з питань митної справи, що залежно від заявленої мети переміщення товарів і

транспортних засобів через митний кордон України визначають порядок такого переміщення та обсяг митних процедур, які при цьому здійснюються.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНИЦЯ — є митним органом, який безпосередньо забезпечує виконання законодавства України з питань митної справи, справляння податків і зборів та виконання інших завдань, покладених на митну службу України. Митниця є юридичною особою і здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України та положення, яке затверджується наказом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНІ ОРГАНИ — спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі митної справи, на які відповідно до цього Кодексу та інших законів України покладено безпосереднє здійснення митної справи.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНІ ПРАВИЛА — встановлений законодавством України порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МИТНІ ПРОЦЕДУРИ — операції, пов'язані із здійсненням митного контролю за переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України, митного оформлення цих товарів і транспортних засобів, а також із справлянням передбачених законом податків і зборів.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

МІЖБЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР УКРАЇНИ — міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Закон України «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 33. — Ст.442.

МІНІМАЛЬНИЙ БЮДЖЕТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — розрахунковий обсяг місцевого бюджету, необхідний для здійснення повноважень місцевого самоврядування на рівні мінімальних соціальних потреб, який гарантується державою.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

МІСЦЕВИЙ ФІНАНСОВИЙ ОРГАН — установа, що відповідно до законодавства України здійснює функції по складанню, виконанню місцевих бюджетів, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

МОРАТОРІЙ — зупинення виконання банком зобов'язань перед кредиторами та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та зупинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2-3. — Ст. 11.

НАДХОДЖЕННЯ ДО БЮДЖЕТУ — доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ (СТАНДАРТ) БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ — нормативно-правовий акт, затверджений Міністерством фінансів України, що визначає принципи та методи ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ — центральний банк держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України — гривні.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ (далі — Національний банк) — є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України. Місцезнаходження керівних органів та центрального апарату Національного банку — місто Київ.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ БАНКУ — неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

НЕРЕЗИДЕНТИ — громадяни, які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) з місцезнаходженням за межами України, які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до

законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України; розташовані на території України дипломатичні представництва, консульські установи, торговельні та інші офіційні представництва іноземних держав, міжнародні організації та їх філії, що мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також представництва інших іноземних організацій і фірм, які не здійснюють підприємницьку діяльність відповідно до законодавства України.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

НЕУСТОЙКА (ШТРАФ, ПЕНЯ) — грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторovi у разі порушення боржником зоб'язання.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

НОРМАТИВИ ДОХОДУ — розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.

НОРМАТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг.

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.

ОБ'ЄДНАНА КРЕДИТНА СПІЛКА — це неприбуткова організація, заснована кредитними спілками на кооперативних засадах з метою сприяння фінансовій стабільності кредитних спілок та об'єднання тимчасово вільних коштів своїх членів для їх взаємкредитування. Об'єднана кредитна спілка створюється на базі членства асоціації кредитних спілок.

Закон України «Про кредитні спілки» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 1. — Ст. 18.

ОБ'ЄКТИ СТРАХУВАННЯ — можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані: з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування); з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

ОБЛАСНИЙ БЮДЖЕТ — план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

ОБЛІГАЦІЯ — цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облигації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облигації її номінальну вартість у передбаченій умовами розміщення облигацій строк та виплатити дохід за облигацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Закон України Про цінні папери та фондовий ринок // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА — сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ОБЛІКОВА СТАВКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ — виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу по них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ФІНАНСОВИЙ МОНИТОРИНГ — це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.

ОРГАН ЛІЦЕНЗУВАННЯ — орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України, або спеціально уповноважений виконавчий орган рад для ліцензування певних видів господарської діяльності.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

ОРГАНИ СТЯГНЕННЯ — податкові, митні та інші державні органи, яким відповідно до закону надано право стягнення до бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ — комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України з допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики

здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ОФІЦІЙНЕ ВИДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ — спеціальне друковане видання, визначене Національним банком України як офіційне і зареєстроване в установленому порядку, в якому публікуються нормативно-правові акти Національного банку України, а також інформаційно-аналітичні, статистичні та інші матеріали, огляди стану банківської системи України, валютного і фінансового ринків тощо.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ОФІЦІЙНИЙ ВАЛЮТНИЙ КУРС — курс валюти, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ОЩАДНИЙ СЕРТИФІКАТ — цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Закон України Про цінні папери та фондовий ринок // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

ПЕНЯ — неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виканого грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ПЕРВИННИЙ ДОКУМЕНТ — документ, який містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ПЕРЕСТРАХОВИЙ БРОКЕР — юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі брокерської угоди із страховиком, який має потребу у перестрахованні як перестраховувальник.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

ПЕРЕСТРАХУВАННЯ — страхування одним страховиком (цедентом, перестраховувальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій він зареєстрований.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

ПІДПРИЄМНИЦТВО — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ПІДПРИЄМНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА — товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ПІДПРИЄМСТВО — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ПЛАНОВА ПЕРЕВІРКА — здійснюється органами, уповноваженими законом нараховувати або стягувати податки і збори (обов'язкові платежі) з осіб, що використовують спрощену систему оподаткування. Така перевірка здійснюється не частіше одного разу за наслідками звітного календарного року, але не раніше строків, визначених законодавством для подання річного податкового звіту (декларації) такими особами з такого податку. Будь-яке податкове або адміністративне нарахування, здійснене з порушенням цього правила, вважається незаконним та не підлягає виконанню.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ПЛАТА ЗА ЛІЦЕНЗІЮ — разовий платіж, що вноситься суб'єктом господарювання за одержання ліцензії.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС — співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До платіжного балансу входять розрахунки за зовнішньою торгівлею, послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Платіжний баланс включає рух капіталів: інвестиції та кредити.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ПЛАТІЖНІ ДОКУМЕНТИ ТА ІНШІ ЦІННІ ПАПЕРИ — платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України, в іноземній валюті або банківських металах.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ПЛАТНИК ПОДАТКУ — особа, яка зобов'язана здійснювати утримання та внесення до бюджету податку, що сплачується покупцем, або особа, яка імпортує товари на митну територію України.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ПЛАТНИК ПОДАТКУ — юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичні особи, які мають статус суб'єктів підприємницької діяльності чи не мають такого статусу, на яких згідно з законами покладено обов'язок утримувати та/або сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі), пеню та штрафні санкції.

Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 10. — Ст. 44.

ПОВНЕ ТОВАРИСТВО — господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ПОВНЕ ТОВАРИСТВО — товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ПОДАТКОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді, визначена згідно з цим Законом.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ПОДАТКОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому) періоді.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ПОДАТКОВИЙ ВЕКСЕЛЬ — це письмове безумовне грошове зобов'язання платника податку сплатити до бюджету відповідну суму коштів у

порядку та терміни, визначені цим Законом, що підтверджене комерційними банками шляхом авалю, який видається платником на відстрочення сплати податку на додану вартість, що справляється при імпорті товарів на митну територію України.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ПОДАТКОВИЙ ВЕКСЕЛЬ — це письмове безумовне грошове зобов'язання платника податку сплатити до бюджету відповідну суму коштів у порядку та терміни, визначені цим Законом, що підтверджене комерційними банками шляхом авалю, який видається платником на відстрочення сплати податку на додану вартість, що справляється при імпорті товарів на митну територію України. Протест податкового векселя не здійснюється, сума, зазначена у непогашеному векселі, розглядається як податкова заборгованість, яка погашається у порядку, передбаченому законодавством для погашення податкового боргу.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ПОДАТКОВИЙ КРЕДИТ — сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ПОЗАПЛАНОВА ПЕРЕВІРКА — що проводиться уповноваженими контролюючими органами стосовно осіб, визначених у частині другій цієї статті, може здійснюватися виключно на підставі постанови слідчого, органу дізнання або відповідно до рішення суду.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ПОСАДА — це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень.

Закон України «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 7–8. — Ст. 66.

ПОСАДОВА ОСОБА — керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Закон України «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 7–8. — Ст. 66.

ПОСАДОВА ОСОБА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження у здійсненні організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

ПОСАДОВІ ОСОБИ ПІДПРИЄМСТВ — керівники та інші працівники підприємств (резиденти та нерезиденти), які в силу постійно або тимчасово виконуваних ними трудових (службових) обов'язків відповідають за виконання вимог, встановлених цим Кодексом, законами та іншими нормативно-правовими актами України, а також міжнародними договорами України з питань митної справи, укладеними в установленому законом порядку.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

ПОТОЧНИЙ БЮДЖЕТ — доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для покриття поточних видатків.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ — є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Конституція України: Основний Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 142.

ПРИБУТОК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ — є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО — підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання — юридичної особи.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ПРОЕКТ БЮДЖЕТУ — проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про державний бюджет або проекту рішення відповідної ради про місцевий бюджет.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.

ПРОФЕСІЙНА ТАЄМНИЦЯ — матеріали, документи, інші відомості, якими користуються в процесі та у зв'язку з виконанням своїх посадових обов'язків посадові особи державних органів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, та особи, які залучаються до здійснення цих функцій, і які забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття рішення відповідним уповноваженим державним органом.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

ПРОФИЦИТ БЮДЖЕТУ — перевищення доходів бюджету над його видатками.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

РАЙОННИЙ БЮДЖЕТ — план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

РАЙОННИ ТА ОБЛАСНІ РАДИ — органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

РЕЄСТРАТОР РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ — пристрій або програмно-технічний комплекс, в якому реалізовані фіскальні функції і який призначений для реєстрації розрахункових операцій при продажу товарів (наданні послуг), операцій з купівлі-продажу іноземної валюти та/або реєстрації кількості проданих товарів (наданих послуг). До реєстраторів розрахункових операцій відносяться: електронний контрольно-касовий апарат, електронний контрольно-касовий реєстратор, комп'ютерно-касова система, електронний таксометр, автомат з продажу товарів (послуг) тощо.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

РЕЗЕРВНА ПОЗИЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ВАЛЮТНОМУ ФОНДІ (МВФ) — вимоги держави-члена до МВФ, що визначаються як різниця між квотою та авуарами МВФ в її (держави-члена) валюті за мінусом грошових авуарів МВФ, отриманих державою-членом у вигляді кредитів МВФ та залишків на рахунку МВФ № 2, що не перевищує однієї десятої процента від квоти держави-члена.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

РЕЗИДЕНТИ — громадяни, які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України, з місцезнаходженням на її території; дипломатичні представництва, консульські установи, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також філії і представництва підприємств-резидентів за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 43. — Ст. 641.

РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ — сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРО УСУНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЛІЦЕНЗУВАННЯ — рішення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування про необхідність усунення ліцензіатом або органом ліцензування в установлені строки порушень законодавства у сфері ліцензування.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРО УСУНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ЛІЦЕНЗІЙНИХ УМОВ — рішення органу ліцензування або спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування про необхідність усунення ліцензіатом у встановлені строки порушень ліцензійних умов.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

РОЗРАХУНКОВА КНИЖКА — належним чином зброшурована та прошнурована книжка, зареєстрована в органах державної податкової служби України, що містить номерні розрахункові квитанції, які видаються покупцям у визначених цим Законом випадках, коли не застосовуються реєстратори розрахункових операцій.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

РОЗРАХУНКОВА ОПЕРАЦІЯ — приймання від покупця готівкових коштів, платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо за місцем реалізації товарів (послуг), видача готівкових коштів за повернутий покупцем товар (ненадану послугу), а у разі застосування банківської платіжної картки — оформлення відповідного розрахункового документа щодо оплати в безготівковій формі товару (послуги) банком покупця або, у разі повернення товару (відмови від послуги), оформлення розрахункових документів щодо перерахування коштів у банк покупця.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

РОЗРАХУНКОВА ТАКСА — сума, що визначає розмір оплати за доступ до технічних та технологічних ресурсів мереж операторів телекомунікацій (здійснення доступу) для пропуску одиниці трафіка і застосовується для операторів, які є суб'єктами господарської діяльності на території України.

Закон України «Про телекомунікації» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 13. — Ст. 132.

РОЗРАХУНКОВИЙ ДОКУМЕНТ — документ встановленої форми та змісту (касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ тощо), що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) коштів, купівлі-продажу іноземної валюти, надрукований у випадках, передбачених цим Законом, і зареєстрований у встановленому порядку реєстратором розрахункових операцій або заповнений вручну.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

РОЗРАХУНКОВІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ — рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

САМООПОДАТКУВАННЯ — форма залучення на добровільній основі за рішенням зборів громадян за місцем проживання коштів населення відповідної території для фінансування разових цільових заходів соціально-побутового характеру.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

САМОРЕГУЛІВНА ОРГАНІЗАЦІЯ — неприбуткове об'єднання фінансових установ, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків фінансових послуг та якому делегуються відповідними державними органами, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках фінансових послуг та/або сертифікації фахівців ринку фінансових послуг. Законами України з питань регулювання ринків фінансових послуг можуть бути передбачені додаткові повноваження, які можуть делегуватися саморегулювним організаціям.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

СЛУЖБОВА ОСОБА — є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності по-

сади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням.

Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 108.

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ (СПЗ) — міжнародний резервний актив, створений МВФ з метою доповнення існуючих міжнародних резервних активів, який являє собою «кошик» із п'яти валют, склад яких переглядається кожні п'ять років. Вартість спеціальних прав запозичення визначається щоденно.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

СПІЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА — підприємства, які базуються на спільному капіталі суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, на спільному управлінні та на спільному розподілі результатів та ризиків.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 27. — Ст. 349.

СТАВКИ РЕФІНАНСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ — виражена у відсотках плата за кредити, що надаються комерційним банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування. Національним банком України встановлюються облікова та ломбардна процентні ставки.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

СТРАТЕГІЧНІ ПОТРЕБИ ДЕРЖАВИ — потреби держави в запасах сировинних, матеріально-технічних та продовольчих ресурсів, необхідних для забезпечення національної безпеки держави, стабілізації її економіки та виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Закон України «Про державний матеріальний резерв» // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 9. — Ст. 67.

СТРАХОВА ВИПЛАТА — грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВА СУМА — грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВИЙ АГЕНТ — громадяни або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових

відшкодувань. Страхові агенти є представниками страховика і діють в його інтересах за винагороду на підставі договору доручення із страховиком.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВИЙ БРОКЕР — юридичні особи або громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Страхові брокери — громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВИЙ ВИПАДОК — подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВИЙ ПЛАТІЖ (страховий внесок, страхова премія) — плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВИЙ РИЗИК — певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВИЙ ТАРИФ — ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХОВИКИ — фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Учасників страховика повинно бути не менше трьох. Страхова діяльність в Україні здійснюється виключно страховиками — резидентами України.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХУВАЛЬНИКИ — юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХУВАННЯ — це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХУВАННЯ — це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ — це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку. Умови договору страхування життя можуть також передбачати обов'язок страховика здійснити страхову виплату у разі нещасного випадку, що стався із застрахованою особою, та (або) хвороби застрахованої особи. У разі, якщо при настанні страхового випадку передбачено регулярні послідовні довічні страхові виплати (страхування довічної пенсії), обов'язковим є передбачення у договорі страхування ризику смерті застрахованої особи протягом періоду між початком дії договору страхування та першою страховою виплатою з числа довічних страхових виплат. В інших випадках передбачення ризику смерті застрахованої особи є обов'язковим протягом всього строку дії договору страхування життя.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

СТРАХУВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ — діяльність, спрямована на покриття довготермінових та короткотермінових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРЮВАННЯ — зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 76.

СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ — центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до закону виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю юридичних осіб, що забезпечують здійснення фінансових операцій; спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу — центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.

СУБ'ЄКТИ ПЕРВИННОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ — банки, страхові та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; інститути спільного інвестування; гральні заклади, ломбарди, юридичні особи, які проводять будь-які лотереї; підприємства, організації, які здійснюють управління інвестиційними фондами чи недержавними пенсійними фондами; підприємства і об'єднання зв'язку, інші некредитні організації, які здійснюють переказ грошових коштів; інші юридичні особи, які відповідно до законодавства здійснюють фінансові операції.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ — учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА — жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

ТОРГОВИЙ ПАТЕНТ — це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж встановленого строку. Спеціальний торговий патент — це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання на особливий порядок оподаткування відповідно до закону.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

УМИСНЕ БАНКРУТСТВО — стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, викликана цілеспрямованими діями власника майна або посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це завдало істотної матеріальної шкоди інтересам держави, суспільства або інтересам кредиторів, що охороняються законом.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

УПОВНОВАЖЕНИЙ БАНК — банк, зареєстрований на території України, який має ліцензію Національного банку України на проведення валютних операцій і здійснює валютний контроль за операціями суб'єктів підприємницької діяльності, що проводять операції з купівлі-продажу іноземної валюти на підставі агентських угод з цим банком.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

УСТАНОВЧІ ДОКУМЕНТИ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРИУВАННЯ — рішення про його створення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

УЧАСНИК РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ — юридичні особи та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідно до закону мають право здійснювати діяльність з надання фінансових послуг на території України, та споживачі таких послуг.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

УЧАСНИКИ БАНКУ — засновники банку, акціонери банку, який є акціонерним товариством, учасники банку, який є товариством з обмеженою відповідальністю, і пайовики кооперативного банку.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

ФАКТОРИНГ — операція з переуступки першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору.

Закон України «Про податок на додану вартість» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 101.

ФАКТОРИНГ — придбання банком права вимоги у грошовій формі з поставки товарів або надання послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги та прийом платежів (факторинг) є банківською операцією, що здійснюється на комісійних засадах на договірній основі.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ФІКТИВНЕ БАНКРУТСТВО — завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ФІЛІЯ БАНКУ — відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені банку.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 2—3. — Ст. 11.

ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ — бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 26. — Ст. 210.

ФІНАНСОВА ОПЕРАЦІЯ — будь-яка операція, пов'язана із здійсненням або забезпеченням здійснення платежу за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу, зокрема: внесення або зняття депозиту (внеску, вкладу); переказ грошей з рахунку на рахунок; обмін валюти; надання послуг з випуску, купівлі або продажу цінних паперів та інших видів фінансових активів; надання або отримання позики або кредиту; страхування (перестрахування); надання фінансових гарантій та зобов'язань; довірче управління портфелем цінних паперів; фінансовий лізинг; здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї; надання послуг з випуску, купівлі, продажу і обслуговування чеків, векселів, платіжних карток, грошових поштових переводів та інших платіжних інструментів; відкриття рахунку.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 100.

ФІНАНСОВА ПОСЛУГА — операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

ФІНАНСОВА САНКЦІЯ — грошова сума, що стягується за порушення вимог цього Закону з суб'єктів підприємницької діяльності за місцем їх реєстрації до відповідного місцевого бюджету.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ФІНАНСОВА УСТАНОВА — юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного ре-

естру у порядку, встановленому законом. До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО — діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством. Фінансове посередництво здійснюється установами банків та іншими фінансово-кредитними організаціями.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ФІНАНСОВИЙ КРЕДИТ — кошти, які надаються у позику юридичній або фізичній особі на визначений строк та під процент.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

ФІНАНСОВИЙ ЛІЗИНГ (далі — лізинг) — це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором фінансового лізингу (далі — договір лізингу) лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Закон України «Про фінансовий лізинг» // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 15. — Ст. 231.

ФІНАНСОВІ АКТИВИ — кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ — 1) випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків; 2) довірче управління фінансовими активами; 3) діяльність з обміну валют; 4) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; 5) фінансовий лізинг; 6) надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту; 7) надання гарантій та поручителств; 8) переказ грошей; 9) послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення; 10) торгівля цінними паперами; 11) факторинг.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 106.

ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ — надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету.

Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 38 — Ст. 534.

ФІСКАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ — запам'ятовуючий пристрій у складі реєстратора розрахункових операцій, призначений для одноразового занесення, зберігання і багаторазового зчитування підсумкової інформації про обсяг розрахункових операцій, яку неможливо змінити або знищити без пошкодження самого пристрою.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ФІСКАЛЬНИЙ ЗВІТ — документ встановленої форми, надрукований реєстратором розрахункових операцій, що застосовується для реєстрації операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, який містить дані про виконані операції з початку робочої зміни касира.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ФІСКАЛЬНИЙ ЗВІТНИЙ ЧЕК — документ встановленої форми, надрукований реєстратором розрахункових операцій, що містить дані денного звіту, під час друкування якого інформація про обсяг виконаних розрахункових операцій заноситься до фискальної пам'яті.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ФІСКАЛЬНИЙ РЕЖИМ РОБОТИ — режим роботи реєстратора розрахункових операцій, який забезпечує безумовне виконання ним фискальних функцій.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ФІСКАЛЬНІ ФУНКЦІЇ — здатність реєстраторів розрахункових операцій забезпечувати одноразове занесення, довготермінове зберігання у фискальній пам'яті, багаторазове зчитування і неможливість зміни підсумкової інформації про обсяг розрахункових операцій, виконаних в готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо), або про обсяг операцій з купівлі-продажу іноземної валюти.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 38. — Ст. 315.

ФРАНШИЗА — частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.

Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 16. — Ст. 114.

ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ — цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ЦИВІЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ — здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ — здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.

Цивільний процесуальний кодекс країни // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст.120.

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ — здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (цивільна процесуальна правоздатність) мають усі фізичні і юридичні особи.

Цивільний процесуальний кодекс країни // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст.120.

ЦІННИЙ ПАПІР — документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ЦІННИЙ ПАПІР — документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ЦІННІ ПАПЕРИ — документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам.

Закон України Про цінні папери та фондовий ринок // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31.

ЦІНОВА СТАБІЛЬНІСТЬ — утримання системи цін на певному рівні шляхом підтримки стабільного курсу грошової одиниці України.

Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 15.

ШТРАФ — це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині Кримінального Кодексу України.

Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 108.

ШТРАФ — є грошовим стягненням, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України.

Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 10. — Ст. 108.

ШТРАФНІ САНКЦІЇ — господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 12. — Ст. 120.

ЮРИДИЧНА ОСОБА — організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 5. — Ст. 40.

ДОДАТКИ

БЮДЖЕТНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (ВИТЯГ)

Відомості Верховної Ради України, 2001, № 37-38, ст. 189

(Із змінами, внесеними згідно із Законами

№ 800-VI (800-17) від 25.12.2008, ВВР, 2009, № 19, ст. 257

№ 1075-VI (1075-17) від 05.03.2009, ВВР, 2009, № 30, ст. 420

№ 1275-VI (1275-17) від 16.04.2009, ВВР, 2009, № 38, ст. 534)

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ Глава 1 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Відносини, що регулюються Бюджетним кодексом України

1. Бюджетним кодексом України регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Стаття 2. Визначення основних термінів

1. У цьому Кодексі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

1) бюджет — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

2) бюджети місцевого самоврядування — бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

3) бюджетна класифікація — єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів;

4) бюджетна програма — систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети та завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій;

5) бюджетна система України — сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права;

6) бюджетна установа — орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за

рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими;

7) бюджетне асигнування — повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету;

8) бюджетне зобов'язання — будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому;

9) бюджетне призначення — повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів цим Кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування;

10) бюджетний запит — документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період;

11) бюджетний процес — регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України;

12) бюджетний розпис — документ, в якому встановлюється розподіл доходів та фінансування бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядником бюджетних коштів по певних періодах року відповідно до бюджетної класифікації;

13) видатки бюджету — кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум;

14) витрати бюджету — видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу;

15) головні розпорядники бюджетних коштів — бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до статті 22 цього Кодексу отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень;

16) державний борг (борг Автономної Республіки Крим чи борг місцевого самоврядування) — загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (Автономної Республіки Крим чи міських рад), що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору;

17) дефіцит бюджету — перевищення видатків бюджету над його доходами;

18) дотація вирівнювання — міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує;

19) доходи бюджету — усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти);

20) закон про Державний бюджет України — закон, який затверджує повноваження органам державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду;

20-1) залишок бюджетних коштів — обсяг коштів на рахунках відповідного бюджету та розпорядників коштів цього бюджету на кінець дня;

21) запозичення — операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких виникають зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування перед кредиторами;

22) кредитування за вирахуванням погашення — операції, пов'язані з наданням коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету;

23) коштик доходів бюджетів місцевого самоврядування — податки і збори (обов'язкові платежі), що закріплені цим Кодексом на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;

24) коефіцієнт вирівнювання — коефіцієнт, що застосовується при розрахунку обсягу дотації вирівнювання та коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, з метою зміцнення доходної бази бюджетів місцевого самоврядування;

25) міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого;

26) місцеві бюджети — бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування;

27) місцевий фінансовий орган — установа, що відповідно до законодавства України здійснює функції по складанню, виконанню місцевих бюджетів, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету. Для цілей цього Кодексу Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим віднесено до місцевих фінансових органів;

28) надходження до бюджету — доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування;

29) фінансовий норматив бюджетної забезпеченості — гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів;

30) органи стягнення — податкові, митні та інші державні органи, яким відповідно до закону надано право стягнення до бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень;

31) платіж — погашення зобов'язання, що виникло в поточному або попередніх бюджетних періодах;

32) повноваження на майбутні бюджетні зобов'язання — повноваження на взяття бюджетного зобов'язання здійснювати платежі в бюджетному періоді, що настає після закінчення поточного бюджетного періоду;

33) проект бюджету — проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про державний бюджет або проекту рішення відповідної ради про місцевий бюджет;

34) профіцит бюджету — перевищення доходів бюджету над його видатками;

35) рішення про місцевий бюджет — нормативно-правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи відповідної ради, виданий в установленому законодавством України порядку, що містить затверджені повноваження відповідно Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевій державній адміністрації або виконавчому органу місцевого самоврядування здійснювати виконання місцевого бюджету протягом бюджетного періоду;

36) розпорядники бюджетних коштів — бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету;

37) субвенції — міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції;

38) фінансування бюджету — надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету.

Стаття 3. Бюджетний період

1. Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.

2. Відповідно до Конституції України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим, ніж передбачено частиною першою цієї статті.

3. Особливими обставинами, за яких Державний бюджет України може бути прийнято на інший, ніж передбачено частиною першою цієї статті, бюджетний період, є:

1) введення воєнного стану;

2) оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях;

3) оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф.

4. У разі прийняття Державного бюджету України на інший, ніж передбачено частиною першою цієї статті, бюджетний період місцеві бюджети можуть бути прийняті на такий же період.

Стаття 4. Склад бюджетного законодавства

1. Нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є:

- 1) Конституція України;
- 2) цей Кодекс;
- 3) закон про Державний бюджет України;
- 4) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини, передбачені статтею 1 цього Кодексу;

5) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання цього Кодексу та інших законів України, передбачених пунктами 3 та 4 частини першої цієї статті;

6) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання цього Кодексу, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, передбачених пунктами 3, 4 та 5 частини першої цієї статті;

7) рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до цього Кодексу, нормативно-правових актів, передбачених пунктами 3, 4, 5 і 6 частини першої цієї статті.

2. При здійсненні бюджетного процесу в Україні положення нормативно-правових актів застосовуються лише в частині, в якій вони не суперечать положенням Конституції України, цього Кодексу та закону про Державний бюджет України.

3. Якщо міжнародним договором України, поданим на ратифікацію, встановлено інші положення, ніж у відповідних нормах бюджетного законодавства України, такі положення приймаються окремими законами про внесення змін до відповідних законів і розглядаються Верховною Радою України одночасно з ратифікацією міжнародного договору України, яким такі положення передбачені.

4. Розгляд законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів, здійснюється за особливою процедурою, що визначається статтею 27 цього Кодексу.

Глава 2 БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПРИНЦИПИ

Стаття 5. Структура бюджетної системи України

1. Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів.

2. Бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

3. Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

Стаття 6. Зведений бюджет

1. Зведений бюджет є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного і соціального розвитку держави.

2. Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

3. Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

4. Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

5. Зведений бюджет району включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

6. Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. У разі, коли місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Стаття 7. Принципи бюджетної системи України

1. Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

1) принцип єдності бюджетної системи України — єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) принцип збалансованості — повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) принцип самостійності — Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) принцип повноти — до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості — бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках

надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності — при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності — розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів — бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) принцип справедливості і неупередженості — бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості — Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;

11) принцип відповідальності учасників бюджетного процесу — кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Стаття 8. Бюджетна класифікація

1. Бюджетна класифікація України застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

2. З метою досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків та для забезпечення взаємозв'язку між функціональними призначеннями і економічним характером видатків бюджету Міністр фінансів України затверджує бюджетну класифікацію, а також зміни до неї та інформує про це в обов'язковому порядку Верховну Раду України.

3. Бюджетна класифікація має такі складові частини:

- 1) класифікація доходів бюджету;
- 2) класифікація видатків (в тому числі кредитування за вирахуванням погашення) бюджету;
- 3) класифікація фінансування бюджету;
- 4) класифікація боргу.

Стаття 9. Класифікація доходів бюджету

1. Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;

- 4) трансферти.
2. Податковими надходженнями визнаються передбачені податковими законами України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.
3. Неподатковими надходженнями визнаються:
 - 1) доходи від власності та підприємницької діяльності;
 - 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;
 - 3) надходження від штрафів та фінансових санкцій;
 - 4) інші неподаткові надходження.
4. Трансферти — це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Стаття 10. Класифікація видатків бюджету

1. Видатки бюджету класифікуються за:
 - 1) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків);
 - 2) економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків);
 - 3) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);
 - 4) за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків).
2. Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації:
 - 1) розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;
 - 2) підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.
3. За економічною класифікацією видатки бюджету поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення, склад яких визначається Міністром фінансів України.
4. Відомча класифікація видатків бюджету визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.
5. Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

Стаття 11. Класифікація фінансування бюджету

1. Класифікація фінансування бюджету визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (до цієї категорії належать платежі з погашення основної суми боргу).
2. Класифікація фінансування бюджету здійснюється за такими ознаками:
 - 1) фінансування за типом кредитора — за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань;

2) фінансування за типом боргового зобов'язання — за засобами, що використовуються для фінансування дефіциту або профіциту.

Стаття 12. Класифікація боргу

1. Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування.

2. Борг класифікується за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

Стаття 13. Складові частини бюджету

1. Бюджет може складатися із загального та спеціального фондів.

2. Загальний фонд бюджету включає:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;

2) всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;

3) фінансування загального фонду бюджету.

3. Спеціальний фонд бюджету включає:

1) бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;

2) гранти або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету;

3) різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету.

4. Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами України.

5. Підставою для рішення відповідної ради про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути виключно закон про Державний бюджет України.

6. Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради.

7. Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету.

8. Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається.

Глава 3 ЗАПОЗИЧЕННЯ

Стаття 14. Дефіцит та профіцит бюджету

1. Прийняття Державного бюджету України або місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету з урахуванням особливостей, визначених статтею 72 цього Кодексу.

2. Профіцит бюджету затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу та на забезпечення збереження розміру оборотної касової готівки.

Стаття 14-1. Залишок бюджетних коштів

1. Оборотна касова готівка — частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка формується на початок планового бюджетного періоду з метою покриття тимчасових касових розривів.

2. Збереження розміру оборотної касової готівки на кінець бюджетного періоду має бути обов'язковим.

3. Оборотна касова готівка встановлюється у розмірі не більше 2 відсотків планових витатків загального фонду бюджету і затверджується відповідно у законі про Державний бюджет України та рішенні про місцевий бюджет.

4. Різниця між залишком коштів загального фонду бюджету та оборотною касовою готівкою на кінець бюджетного періоду складає вільний залишок бюджетних коштів, який не підлягає вилученню й використовується на проведення витатків згідно з рішенням відповідної ради.

Стаття 15. Джерела фінансування дефіциту бюджету

1. Джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, внутрішні запозичення органів влади Автономної Республіки Крим, внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування, а також вільний залишок бюджетних коштів із дотриманням умов, визначених цим Кодексом.

2. Кабінет Міністрів України може брати позики в межах, визначених законом про Державний бюджет України. Запозичення не використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами поточних витатків держави, за винятком випадків, коли це необхідно для збереження загальної економічної рівноваги.

3. Міністр фінансів України з урахуванням вимог частини другої цієї статті з метою економії коштів та ефективності їх використання має право вибрати кредитора, вид позики і валюту запозичення.

4. Витрати на погашення зобов'язань із боргу здійснюються відповідно до кредитних угод, а також нормативно-правових актів, за якими виникають державні боргові зобов'язання та боргові зобов'язання Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування, незалежно від обсягу коштів, передбачених на цю мету в законі про Державний бюджет України або рішенні про місцевий бюджет.

5. Якщо витрати на обслуговування та погашення державного боргу перевищать обсяг коштів, передбачений в законі про Державний бюджет України на таку мету, Міністр фінансів України невідкладно інформує про це Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України невідкладно інформує про очікуване перевищення таких витрат Верховну Раду України та подає у двотижневий термін пропозиції про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

6. Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України.

Стаття 16. Право на здійснення запозичень

1. Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень у межах і на умовах, передбачених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

2. Виключно Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради мають право здійснювати внутрішні запозичення (за винятком випадків, передбачених статтею 73 цього Кодексу). Зовнішні запозичення можуть здійснювати лише міські ради міст з чисельністю населення понад вісімсот тисяч мешканців за офіційними даними державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення запозичень.

Стаття 17. Гарантії щодо виконання боргових зобов'язань

1. Кабінет Міністрів України в особі Міністра фінансів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим в особі Міністра фінансів Автономної Республіки Крим та міські ради в особі керівників їх виконавчих органів можуть надавати гарантії щодо виконання боргових зобов'язань суб'єктам виключно у межах повноважень, встановлених відповідно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет.

2. Гарантії надаються лише на умовах платності, строковості, майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів.

3. Платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань, належать до платежів по боргу.

4. У разі невиконання юридичними особами своїх зобов'язань щодо погашення та обслуговування наданих на умовах повернення кредитів, залучених державою або під державні гарантії, інших гарантованих державою зобов'язань, та стягнення заборгованості перед Державним бюджетом України з наданих підприємствам і організаціям позичок із державного бюджету, позичок, наданих за рахунок коштів, залучених державою або під державні гарантії, плати за користування цими позичками органи стягнення застосовують механізм стягнення цієї заборгованості у порядку, передбаченому законом для стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів, включаючи погашення такої заборгованості за рахунок майна боржників.

Стаття 18. Граничний обсяг боргу

1. Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу, боргу Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування, граничний обсяг надання гарантій встановлюється на кожний бюджетний період відповідно законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет.

2. Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 відсотків фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту України.

3. У разі перевищення граничної величини, визначеної частиною другою цієї статті, Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити заходів для приведення цієї величини у відповідність з положеннями цього Кодексу.

Глава 4 **БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО УЧАСНИКИ**

Стаття 19. Стадії бюджетного процесу

1. Стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;

3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

2. На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Стаття 20. Учасники бюджетного процесу та їх повноваження

1. Учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями.

2. Бюджетними повноваженнями визнаються права і обов'язки учасників бюджетних праввідносин.

Стаття 21. Розпорядники бюджетних коштів

1. Для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів. За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

2. Кошти бюджету, які отримують фізичні особи та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи (одержувачі бюджетних коштів), надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів.

3. Бюджетна установа не має права здійснювати запозичення у будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом про Державний бюджет України.

Стаття 22. Головні розпорядники бюджетних коштів та їх основні функції

1. Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, — органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, а також спеціально уповноважені законом органи на здійснення розвідувальної діяльності, Національна академія наук України, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом Автономної Республіки Крим, — уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами, — керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, управлінь, відділів та

інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад.

2. Головні розпорядники коштів Державного бюджету України визначаються відповідно до пункту 1 частини першої цієї статті та затверджуються законом про Державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

3. Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет із дотриманням умов, визначених пунктами 2 і 3 частини першої цієї статті.

4. Головний розпорядник бюджетних коштів:

1) розробляє план своєї діяльності відповідно до завдань та функцій, визначених нормативно-правовими актами, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;

2) розробляє на підставі плану діяльності проект кошторису та бюджетні запити і подає їх Міністерству фінансів України чи місцевому фінансовому органу;

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України чи рішенні про місцевий бюджет, доводить у встановленому порядку до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів) відомості про обсяги асигнувань, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями;

4) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, якщо інше не передбачене законодавством;

5) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, отриманих розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів, і витрачанням ними бюджетних коштів;

6) одержує звіти про використання коштів від розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів і аналізує ефективність використання ними бюджетних коштів.

Стаття 23. Бюджетні призначення

1. Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету можна здійснювати лише за наявності відповідного бюджетного призначення.

2. Бюджетні призначення встановлюються законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет у порядку, визначеному цим Кодексом.

3. Якщо в процесі виконання бюджету зміна обставин вимагає менших асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів, Міністр фінансів України (керівник місцевого фінансового органу) приймає рішення про приведення у відповідність бюджетного призначення Державного бюджету України (місцевого бюджету). Кабінет Міністрів України (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація, виконавчий орган відповідної ради) у двотижневий термін подає до Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної ради) у встановленому порядку пропозиції про приведення у відповідність бюджетних призначень Державного бюджету України (місцевого бюджету).

4. Витрати спеціального фонду бюджету мають постійне бюджетне призначення, яке дає право провадити їх виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень до спеціального фонду згідно з законодавством, якщо законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) не встановлено інше.

5. Пропозиції про внесення змін до бюджетних призначень подаються та розглядаються у порядку, встановленому для подання пропозицій до проекту бюджету. Видатки відповідно до внесених у бюджетні призначення змін здійснюються лише після набрання чинності відповідним законом (рішенням відповідної ради), яким внесено такі зміни. Інші зміни розмірів і мети та обмеження в часі бюджетних призначень провадяться лише за наявності в законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет) відповідного положення.

6. Якщо після прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) відповідальність за виконання функцій або надання послуг, на які затверджено бюджетне призначення, передається відповідно до законодавства від одного головного розпорядника бюджетних коштів іншому головному розпоряднику бюджетних коштів, дія бюджетного призначення не припиняється і застосовується в порядку, встановленому законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), для виконання тих самих функцій чи послуг іншим головним розпорядником бюджетних коштів, якому це доручено. У цьому випадку Міністерство фінансів України (місцевий фінансовий орган) повідомляє Кабінет Міністрів України (Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеву державну адміністрацію, виконавчий орган відповідної ради) та Верховну Раду України (Верховну Раду Автономної Республіки Крим, відповідну раду) про такі зміни в двотижневий термін.

7. Усі бюджетні призначення втрачають чинність після закінчення бюджетного періоду, за винятком тих випадків, коли окремим законом передбачені багаторічні бюджетні призначення.

Стаття 24. Резервний фонд бюджету

1. Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

2. Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування.

3. Резервний фонд бюджету не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

4. Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевого самоврядування щомісячно звітують відповідно перед Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідною радою про витрачання коштів резервного фонду відповідного бюджету.

5. У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

Стаття 25. Безспірне списання коштів бюджету

1. Державне казначейство України здійснює безспірне списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів, за рішенням, яке було прийняте державним органом, що відповідно до закону має право на його застосування.

2. У разі списання коштів з реєстраційних рахунків бюджетних установ, з вини яких виникли відповідні зобов'язання, протягом місяця з часу проведення такої операції розпорядники бюджетних коштів повинні впорядкувати свої зобов'язання з урахуванням безспірного списання коштів і привести їх у відповідність з бюджетними призначеннями на відповідний бюджетний період. При цьому безспірне списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів, в рахунок погашення зобов'язань таких бюджетних установ не допускається.

Стаття 26. Аудит та фінансовий контроль

1. Внутрішній фінансовий контроль, який здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу, повинен забезпечувати:

1) постійну оцінку достатності та відповідності діяльності бюджетної установи вимогам внутрішнього фінансового контролю;

2) оцінку діяльності на відповідність результатів встановленим завданням та планам;

3) інформування безпосередньо керівника бюджетної установи про результати кожної перевірки (оцінки, розслідування, вивчення чи ревізії), проведеної підрозділом внутрішнього фінансового контролю.

2. Керівник бюджетної установи відповідає за організацію ефективної системи внутрішнього контролю за фінансовою та господарською діяльністю цієї установи з урахуванням:

1) положень цього Кодексу та інших нормативно-правових актів;

2) вимог цілеспрямованого, ефективного і економного управління функціями кожного структурного підрозділу, правильного розмежування функціональних обов'язків;

3) правил бухгалтерського обліку та контролю щодо активів, пасивів, доходів та видатків бюджетної установи;

4) забезпечення відповідності діяльності бюджетної установи вимогам внутрішнього фінансового контролю.

3. Розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за організацію і стан внутрішнього фінансового контролю та аудиту як у своїх закладах, так і в підвідомчих бюджетних установах.

4. Зовнішній контроль та аудит фінансової та господарської діяльності бюджетних установ здійснюються Рахунковою палатою — в частині контролю за використанням коштів Державного бюджету України, Головним контрольно-ревізійним управлінням України — відповідно до його повноважень, визначених законом.

Стаття 27. Порядок подання та розгляду законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів

1. Кожен законопроект, внесений до Верховної Ради України, протягом семи днів подається до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету для проведення експертизи щодо його впливу на доходну та/або видаткову частину бюджетів та виконання закону про Державний бюджет України у поточному бюджетному періоді.

2. Протягом двох тижнів, якщо Верховною Радою України не визначено інший термін, Комітет Верховної Ради України з питань бюджету забезпечує підготовку експертного висновку щодо впливу відповідного законопроекту на доходну та/або видаткову частину бюджетів. До проектів законів, набрання чинності якими в поточному чи наступному бюджетних періодах призведе до збільшення видатків або скорочення доходів бюджету, суб'єктом законодавчої ініціативи додаються пропозиції про видатки, які належить скоротити, та/або пропозиції про джерела додаткових доходів для покриття збільшення видатків. Жодна з таких змін не повинна призвести до збільшення державного боргу і державних гарантій, розмір яких встановлений законом про Державний бюджет України. При цьому:

1) законопроекти, які згідно з експертним висновком та рішенням Комітету Верховної Ради України з питань бюджету не впливають на доходну та/або видаткову частину бюджетів, вносяться до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України для їх розгляду у загальному порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України;

2) законопроекти, які згідно з експертним висновком та відповідним рішенням Комітету Верховної Ради України з питань бюджету впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів, протягом трьох днів передаються Міністерству фінансів України для експертного висновку щодо визначення вартісної величини впливу законопроектів на доходну чи видаткову частину бюджетів та для пропозицій щодо доцільності їх прийняття, можливості та терміну набрання ними чинності. Міністерство фінансів України у двотижневий термін готує експертний висновок та пропозиції до законопроектів і передає Комітету Верховної Ради України з питань бюджету для підготовки висновків щодо доцільності їх прийняття Верховною Радою України і термінів набрання ними чинності.

3. Закони України, які впливають на формування доходної чи видаткової частини бюджетів, повинні бути офіційно оприлюднені до 15 серпня року, що передусє плановому. В іншому разі норми відповідних законів, що впливають на формування доходної та/або видаткової частини бюджетів, застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, наступного за плановим, крім випадків, передбачених Законом України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва».

Стаття 28. Доступність інформації про бюджет

1. Інформація про бюджет повинна бути оприлюднена. Міністерство фінансів України забезпечує доступність для публікації:

- 1) проекту закону про державний бюджет;
- 2) закону про Державний бюджет України на відповідний період з додатками, що є його невід'ємною частиною;
- 3) інформації про виконання Державного бюджету України за підсумками кварталу та року;
- 4) інформації про показники виконання зведеного бюджету України;
- 5) іншої інформації про виконання Державного бюджету України.

2. Проект закону про державний бюджет підлягає обов'язковій публікації в газеті «Урядовий кур'єр» не пізніше ніж через сім днів після його подання Верховній Раді України.

3. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують публікацію інформації про місцеві бюджети, в тому числі рішень про місцевий бюджет та періодичних звітів про їх виконання. Рішення про місцевий бюджет повинно бути оприлюднене не пізніше десяти днів з дня його прийняття.

4. Інформація про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) підлягає обов'язковій публікації не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту: Державного бюджету України — в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр»; місцевих бюджетів — у газетах, визначених відповідними радами.

Міністерство фінансів України до 20 березня за участю Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Рахункової палати здійснює публічне представлення звіту про виконання Державного бюджету України за попередній рік у розрізі економічної класифікації видатків. Інформація про час і місце публічного представлення публікується разом із звітом про виконання Державного бюджету України.

Головні розпорядники коштів Державного бюджету України здійснюють публічне представлення звітів про витрачання бюджетних коштів у розрізі економічної класифікації видатків до 15 квітня.

Рішення про час і місце представлення звітів визначається рішенням Кабінету Міністрів України, яке підлягає публікації в газеті «Урядовий кур'єр». Головні розпорядники бюджетних коштів зобов'язані додавати до звітів розшифрування (деталізацію) витрат за статтями, які перевищують 5 млн. гривень (крім заробітної плати з нарахуваннями на неї та комунальних платежів).

Публічне представлення звітів (в розрізі економічної класифікації видатків) про виконання місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) здійснюється до 20 березня. Інформація про час і місце публічного представлення звітів публікується разом із звітом про виконання відповідних бюджетів. До звітів додається розшифрування (деталізація) витрат за статтями, розмір яких перевищує (крім заробітної плати з нарахуваннями на неї та комунальних платежів): для бюджету міста Києва — 2 млн. гривень; для бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів, бюджету міста Севастополя — 1 млн. гривень; для бюджетів міст, районів — 500 тис. гривень.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА
Розділ II ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ
Глава 5
ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 29. Склад доходів Державного бюджету України

1. Доходи Державного бюджету України включають:

1) доходи (за винятком тих, що згідно з статтями 64, 66 та 69 цього Кодексу закріплені за місцевими бюджетами), що отримуються відповідно до законодавства про податки, збори і обов'язкові платежі та Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів», а також від плати за послуги, що надаються бюджетними установами, які утримуються за рахунок Державного бюджету України, та інших визначених законодавством джерел, включаючи кошти від продажу активів, що належать державі або підприємствам, установам та організаціям, а також проценти і дивіденди, нараховані на частку майна, що належить державі в майні господарських товариств;

2) гранти і дарунки у вартісному обрахунку;

3) міжбюджетні трансферти з місцевих бюджетів;

4) 50 відсотків надходження адміністративних штрафів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що накладаються уповноваженими органами (посадовими особами).

Стаття 30. Склад видатків Державного бюджету України

1. Видатки Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією державних програм, перелік яких визначено статтею 87 цього Кодексу.

Стаття 31. Таємні видатки

1. Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, що пов'язані з державною таємницею (таємних видатків).

2. Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації.

3. Контроль за проведенням таємних видатків здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України у порядку, визначеному Верховною Радою України.

4. Звіти про проведені таємні видатки розглядаються Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони.

5. Окремі звіти про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому засіданні.

Глава 6

СКЛАДАННЯ ПРОЕКТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 32. Організаційні засади складання проекту Державного бюджету України

1. Кабінет Міністрів України розробляє проект закону про Державний бюджет України.

2. Міністр фінансів України відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет України, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних запитів і розроблення пропозицій проекту Державного бюджету України.

3. Міністр фінансів України на підставі основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період та аналізу виконання бюджету у поточному бюджетному періоді визначає загальний рівень доходів та видатків бюджету і дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання пропозицій проекту Державного бюджету України.

Стаття 33. Визначення Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період

1. Не пізніше 1 червня або першого наступного за цією датою дня пленарних засідань Верховної Ради України у Верховній Раді України відбуваються парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. З доповіддю про Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період виступає Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів України.

2. Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період не пізніше, ніж за чотири робочих дні до початку проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період.

3. Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції Кабінету Міністрів України щодо:

1) граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;

2) частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;

3) граничного обсягу державного боргу та його структури;

4) обґрунтувань і розрахунків питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;

5) питомої ваги капітальних вкладень у видатках Державного бюджету України та пріоритетних напрямів їх використання;

6) взаємовідносин Державного бюджету України з місцевими бюджетами в наступному бюджетному періоді;

7) змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;

8) переліку головних розпорядників коштів Державного бюджету України;

- 9) захищених статей видатків бюджету;
- 10) обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди;
- 11) встановлення розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період.

4. Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період ґрунтується на прогнозних макропоказниках економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період із зазначенням показників обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих та гуртових цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та на кінець року, прогнозованого рівня безробіття.

5. Національний банк України до 1 квітня року, що передує плановому, подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України:

- 1) проект основних засад грошово-кредитної політики на наступний бюджетний період;
- 2) проект кошторису доходів та видатків Національного банку України на наступний бюджетний період.

6. За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. Зазначена постанова може містити пропозиції Верховної Ради України до проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період виключно з питань, визначених частиною третьою цієї статті, в тому числі відповідні доручення Кабінету Міністрів України.

Стаття 34. Інструкції з підготовки бюджетних запитів

1. Для підготовки пропозицій проекту Державного бюджету України Міністерство фінансів України розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції щодо підготовки бюджетних запитів.

2. Інструкції щодо підготовки бюджетних запитів можуть запроваджувати організаційні, фінансові та інші обмеження, яких зобов'язані дотримуватися усі розпорядники бюджетних коштів у процесі підготовки бюджетних запитів.

Стаття 35. Розроблення бюджетного запиту

1. Головні розпорядники бюджетних коштів організують розроблення бюджетних запитів для подання Міністерству фінансів України в терміни та порядку, встановлені Міністерством фінансів України.

2. Головні розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за своєчасність, достовірність та зміст поданих Міністерству фінансів України бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту Державного бюджету України, згідно з вимогами Міністерства фінансів України.

Стаття 36. Аналіз бюджетних запитів і розробка пропозицій проекту Державного бюджету України

1. Міністерство фінансів України на будь-якому етапі складання і розгляду проекту Державного бюджету України проводить аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, з точки зору його відпо-

відності меті, пріоритетності, а також ефективності використання бюджетних коштів. На основі результатів аналізу Міністр фінансів України приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту Державного бюджету України перед поданням його на розгляд Кабінету Міністрів України.

2. На основі аналізу бюджетних запитів, що подаються відповідно до статті 35 цього Кодексу, Міністерство фінансів України готує проект закону про Державний бюджет України.

3. Міністерство фінансів України в період підготовки пропозицій проекту Державного бюджету України розглядає та вживає заходів щодо усунення розбіжностей з головними розпорядниками бюджетних коштів. У разі, коли узгодження не досягнуто, Міністерство фінансів України додає свій висновок з неузгоджених питань до зазначених пропозицій, які подаються Кабінету Міністрів України.

Стаття 37. Схвалення Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України

1. Міністерство фінансів України подає проект закону про Державний бюджет України Кабінету Міністрів України для розгляду, а також вносить пропозиції щодо термінів і порядку розгляду цього проекту в Кабінеті Міністрів України.

2. Кабінет Міністрів України приймає постанову щодо схвалення проекту закону про Державний бюджет України та подає його разом з відповідними матеріалами Верховній Раді України не пізніше 15 вересня року, що передедує плановому.

Стаття 38. Проект закону про Державний бюджет України та матеріали, що до нього додаються

1. Разом з проектом закону про Державний бюджет України, схваленим Кабінетом Міністрів України, подаються:

1) пояснювальна записка до проекту закону про Державний бюджет України, яка повинна містити:

а) інформацію про економічне становище держави та основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені в основу проекту Державного бюджету України;

б) оцінку надходжень доходів та інших коштів (позик), що пропонуються для забезпечення фінансовими ресурсами витрат бюджету;

в) пояснення до основних положень проекту Державного бюджету України та проекту закону про Державний бюджет України, включаючи аналіз пропонуваного обсягу видатків на виконання функцій, програм у розрізі територій. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний, наступний бюджетні періоди в розрізі класифікації видатків бюджету;

г) інформацію щодо врахування Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозицій Верховної Ради України до них, якщо вони були прийняті Верховною Радою України відповідно до частини шостої статті 33 цього Кодексу;

г) аналітичні дані, розрахунки з обґрунтуваннями особливостей міжбюджетних взаємовідносин, а саме:

детальні розрахунки прогнозного загального обсягу доходів та видатків, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими бюджетами, за видами доходів та за функціями;

базові показники та результати обрахунку індексів відносної податкоспроможності в розрізі місцевих бюджетів;

детальний розрахунок розміру фінансового нормативу бюджетної забезпеченості по функціях та видах місцевих бюджетів;

детальний розрахунок коригуючих коефіцієнтів та коефіцієнту вирівнювання;

розрахунки обсягів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам за видами пільг і допомог та детальними фінансовими та кількісними показниками;

д) інформацію щодо обсягів державного боргу, в тому числі за типом боргового зобов'язання, графіка його погашення, обсягів та умов запозичень;

е) прогноз основних макропоказників економічного і соціального розвитку України, показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків та фінансування на наступні три бюджетні періоди;

2) прогнозні показники зведеного бюджету України (включаючи оцінку Державного бюджету України та місцевих бюджетів) відповідно до бюджетної класифікації, а також зведений баланс фінансових ресурсів України;

3) перелік пільг по податках, зборах (інших обов'язкових платежах) із розрахунком втрат доходів бюджету від їх надання;

4) показники видатків Державного бюджету України, необхідних на наступні бюджетні періоди для завершення програм, що враховані в проєкті Державного бюджету України, за умови реалізації цих програм протягом більш як одного бюджетного періоду;

5) зведення та структура фінансових зобов'язань із державного боргу та державних гарантій на поточний і наступний бюджетні періоди до повного погашення боргових зобов'язань, включаючи суми на обслуговування державного боргу;

6) перелік інвестиційних програм на наступний бюджетний період, під які можуть надаватися гарантії Кабінету Міністрів України;

7) доповідь про хід виконання Державного бюджету України у поточному бюджетному періоді;

8) проєкти кошторисів усіх державних цільових фондів, які створюються за рахунок податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до закону;

9) пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проєкту Державного бюджету України (подаються до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету);

10) протокол про результати консультацій Кабінету Міністрів України із всеукраїнськими асоціаціями органів місцевого самоврядування;

11) інші матеріали, обсяг і форму яких визначає Кабінет Міністрів України.

У разі зміни Кабінетом Міністрів України показників обсягів міжбюджетних трансфертів під час розгляду та доопрацювання ним проєкту закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України подає розрахунки від-

повідно до вимог підпункту «г» цієї частини статті. 2. Законом про Державний бюджет України визначаються:

1) загальна сума доходів і загальна сума видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди, а також з розподілом видатків на поточні і капітальні);

2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету України в наступному бюджетному періоді і державного боргу на кінець наступного бюджетного періоду, повноваження щодо надання державних гарантій, а також обсягу цих гарантій відповідно до статті 17 цього Кодексу;

3) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України за бюджетною класифікацією;

4) доходи бюджету за бюджетною класифікацією;

5) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів;

5-1) розмір оборотної касової готівки Державного бюджету України;

5-2) розмір мінімальної заробітної плати на плановий бюджетний період;

5-3) рівень забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період;

6) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

3. Видатки проекту закону про Державний бюджет України по головних розпорядниках бюджетних коштів повинні бути деталізовані за підрозділами функціональної класифікації (програмної класифікації у разі складання проекту бюджету за програмно-цільовим методом).

Глава 7

РОЗГЛЯД ТА ПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 39. Представлення проекту закону про Державний бюджет України Верховній Раді України

1. Не пізніше ніж через п'ять днів після подання Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України до Верховної Ради України Міністр фінансів України представляє його на пленарному засіданні Верховної Ради України. Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету доповідає про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам цього Кодексу, Основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозиціям Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, прийнятим згідно з частиною шостою статті 33 цього Кодексу.

2. За результатами обговорення проекту закону про Державний бюджет України Верховна Рада України може прийняти вмотивоване рішення про його відхилення у разі невідповідності цьому Кодексу та Основним напрямом бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозиціям Верховної Ради України до них, прийнятим згідно з частиною шостою статті 33 цього Кодексу.

3. У разі відхилення проекту закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України зобов'язаний у тижневий термін з дня набрання чинності рішенням про відхилення подати проект закону про Державний бюджет

України на повторне представлення з обґрунтуванням внесених змін, пов'язаних з відповідним рішенням Верховної Ради України. Міністр фінансів України повторно представляє проект закону про Державний бюджет України не пізніше трьох днів після його повторного подання до Верховної Ради України.

Стаття 40. Підготовка Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України до першого читання

1. Після прийняття до розгляду представленого проекту закону про Державний бюджет України не пізніше 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, який передує плановому, проект закону про Державний бюджет України розглядається народними депутатами України, а також у комітетах, депутатських фракціях та групах Верховної Ради України. Комітети Верховної Ради України формують свої пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України і передають їх до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та призначають представників для участі у роботі Комітету Верховної Ради України з питань бюджету. Після 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, який передує плановому, прийняття пропозицій Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету припиняється.

2. Пропозиції стосовно збільшення видатків Державного бюджету України мають визначати джерела покриття таких видатків; пропозиції стосовно зменшення доходів Державного бюджету України мають визначати джерела компенсації втрат доходів Державного бюджету України або види та обсяги видатків, що підлягають відповідному скороченню. Жодна з таких пропозицій не повинна призводити до збільшення державного боргу і гарантій порівняно з їх обсягом, передбаченим у представленому проекті закону про Державний бюджет України. Якщо принаймні одна із вимог не виконується, відповідна пропозиція до розгляду Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету не приймається. Не допускається внесення пропозицій щодо змін до прогнозу податкових надходжень, крім випадку, коли за висновком Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Міністерства фінансів України та Рахункової палати виявлені неточності в їх розрахунку.

3. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету не пізніше 15 жовтня (20 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, який передує плановому, спільно з уповноваженими представниками Кабінету Міністрів України розглядає пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України і готує Висновки та пропозиції до нього, а також таблиці пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи, які пропонуються підтримати чи відхилити, і приймає з цього приводу відповідне рішення. Показники, що містяться у Висновках та пропозиціях до проекту закону про Державний бюджет України, мають бути збалансованими.

4. Висновки та пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України, а також таблиці пропозицій Апаратом Верховної Ради України розповсюджуються серед народних депутатів України не пізніше ніж за два дні

до розгляду проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Стаття 41. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні

1. Перше читання проекту закону про Державний бюджет України починається з доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо Висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України. В обговоренні цього питання беруть участь представники комітетів Верховної Ради України, депутатських фракцій та груп, народні депутати України, представники Кабінету Міністрів України та Рахункової палати.

2. Висновки та пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України голосуються в цілому. Якщо позитивне рішення не прийнято, відбувається постатейне голосування. Під час постатейного голосування розглядаються пропозиції, які Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету пропонується відхилити і на розгляд яких наполягають їх автори. Прийняття рішення щодо Висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України вважається прийняттям проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні. Показники бюджету, що містяться у Висновках та пропозиціях до проекту закону про Державний бюджет України, мають бути збалансованими. Схвалені Верховною Радою України Висновки та пропозиції Комітету Верховної Ради України з питань бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України.

3. Верховна Рада України приймає проект закону про Державний бюджет України у першому читанні не пізніше 20 жовтня (25 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передє плановому.

Стаття 42. Підготовка проекту закону про Державний бюджет України на друге читання

1. Після прийняття проекту закону про Державний бюджет України у першому читанні Кабінет Міністрів України у двотижневий термін готує і подає не пізніше 3 листопада (8 листопада, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання Кабінетом Міністрів України) року, що передє плановому, проект закону про Державний бюджет України, доопрацьований відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради України, і порівняльну таблицю щодо їх врахування з вмотивованими поясненнями щодо неврахованих пропозицій.

2. Доопрацьований до другого читання проект закону про Державний бюджет України має містити текстові статті та показники, які пропонувались Кабінетом Міністрів України в першому читанні, або схвалені Бюджетними висновками Верховної Ради України. У разі, якщо Кабінет Міністрів України пропонує нові текстові статті, до них додається детальне обґрунтування їх необхідності. Ці вимоги щодо цифрових показників можуть бути змінені виключно у випадку, якщо основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені Кабінетом Міністрів України в основу проекту Державного бюджету України, по-

даного до Верховної Ради України 15 вересня року, що передує плановому, змінилися на час розгляду в другому читанні більше ніж на два відсотки.

3. Проект закону про Державний бюджет України, підготовлений Кабінетом Міністрів України з порушенням вимог частини другої цієї статті, повертається Кабінету Міністрів України на доопрацювання і подається ним на повторне друге читання у тижневий термін з дня прийняття Верховною Радою України відповідного рішення.

4. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету протягом трьох днів після внесення проекту закону про Державний бюджет України, підготовленого Кабінетом Міністрів України до другого читання, готує висновки щодо розгляду проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні.

Стаття 43. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні

1. При розгляді проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні пропозиції народних депутатів України, комітетів Верховної Ради України, депутатських груп та фракцій щодо змін до проекту закону про Державний бюджет України не розглядаються, крім висновків Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо розгляду проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні, в тому числі щодо врахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради України при підготовці проекту закону про Державний бюджет України до другого читання.

2. Друге читання розпочинається з доповіді Міністра фінансів України щодо доопрацьованого з урахуванням Бюджетних висновків Верховної Ради України проекту закону про Державний бюджет України. Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету доповідає висновки Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо врахування Кабінетом Міністрів України Бюджетних висновків Верховної Ради України при підготовці проекту закону про Державний бюджет України до другого читання.

Друге читання проекту закону про Державний бюджет України передбачає в першу чергу затвердження загального обсягу дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України, розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період з подальшим постатейним голосуванням проекту закону про Державний бюджет України, поданого Кабінетом Міністрів України на друге читання.

3. Друге читання проекту закону про Державний бюджет України завершується не пізніше 20 листопада року, що передує плановому. При цьому загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України, розмір мінімальної заробітної плати та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на наступний бюджетний період, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, повинні бути прийняті у другому читанні в обов'язковому порядку і не підлягають розгляду у третьому читанні.

4. Статті проекту закону про Державний бюджет України, не прийняті у другому читанні, переносяться на розгляд у третьому читанні.

Стаття 44. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України у третьому читанні

1. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету доопрацьовує проект закону про Державний бюджет України та вносить його на розгляд Верховної Ради України у третьому читанні не пізніше 25 листопада року, що передує плановому.

2. Третє читання проекту закону про Державний бюджет України починається з доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та співдоповіді Міністра фінансів України.

3. Після доповіді Голови Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та співдоповіді Міністра фінансів України Верховна Рада України проводить голосування по пропозиціях Комітету Верховної Ради України з питань бюджету щодо статей проекту закону про Державний бюджет України, що не були прийняті у другому читанні, та по проекту закону в цілому.

4. У разі якщо рішення про схвалення закону про Державний бюджет України із запропонованими пропозиціями Комітету Верховної Ради України з питань бюджету в цілому не прийнято, проводиться голосування по кожній запропонованій Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету пропозиції.

5. Закон про Державний бюджет України приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

Стаття 45. Особливості розгляду проекту закону про Державний бюджет України

1. Терміном перебування проекту закону про Державний бюджет України на розгляді у Верховній Раді України є час з моменту його офіційного подання Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України до його прийняття Верховною Радою України за вирахуванням часу, коли цей проект знаходився в Кабінеті Міністрів України згідно з процедурою, визначеною цим Кодексом.

2. У разі відхилення Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України відлік терміну перебування проекту на розгляді у Верховній Раді України поновлюється з моменту повторного його подання Кабінетом Міністрів України.

3. Термін перебування прийнятого Верховною Радою України закону про Державний бюджет України на розгляді у Президента України, а також термін повторного розгляду Верховною Радою України, у разі повернення його Президентом України із вмотивованими і сформульованими пропозиціями до цього закону з наступним його поверненням до Верховної Ради України на повторний розгляд, не включаються до загального терміну перебування проекту закону про Державний бюджет України у Верховній Раді України.

Стаття 46. Бюджетні призначення в разі несвоєчасного прийняття закону про Державний бюджет України

1. Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України, Кабінет Міністрів України має право здійснювати витрати Державного бюджету України відповідно до цієї статті Кодексу з наступними обмеженнями:

1) витрати Державного бюджету України можуть здійснюватися лише на цілі, які визначені у законі про Державний бюджет України на попередній бю-

джетний період і одночасно передбачені у проекті закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період, поданому Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України;

2) щомісячні видатки Державного бюджету України не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період, крім випадків, передбачених частиною четвертою статті 15 та частиною четвертою статті 23 цього Кодексу;

3) до прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період провадити капітальні видатки забороняється, крім випадків, пов'язаних з введенням воєнного чи надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, видатків, пов'язаних з капіталізацією банків, та видатків, що здійснюються із Стабілізаційного фонду.

2. Не пізніше двох місяців з дня набрання чинності законом про Державний бюджет України Міністр фінансів України інформує Верховну Раду України про взяті бюджетні зобов'язання та здійснені платежі згідно з частиною першою цієї статті, по яких бюджетні призначення у затвердженому Державному бюджеті України не передбачені.

3. До прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період запозичення можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу, крім видатків, пов'язаних з капіталізацією банків, та видатків, що здійснюються із Стабілізаційного фонду».

4. До прийняття закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період податки, збори (обов'язкові платежі) та інші надходження справляються відповідно до закону про Державний бюджет України на попередній бюджетний період та інших нормативно-правових актів.

Глава 8

ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Стаття 47. Організація виконання державного бюджету

1. Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Державного бюджету України. Міністерство фінансів України здійснює загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Стаття 48. Казначейське обслуговування Державного бюджету України

1. В Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного бюджету України, яка передбачає здійснення Державним казначейством України:

- 1) операцій з коштами державного бюджету;
- 2) розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- 3) контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- 4) бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання державного бюджету.

Стаття 49. Бюджетний розпис

1. Державний бюджет України виконується за розписом, який затверджується Міністром фінансів України відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання чинності законом про Державний бюджет України. До затвердження розпису Міністром фінансів України затверджується тимчасовий розпис на відповідний період.

Примірник затвердженого бюджетного розпису передається до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету з подальшим інформуванням про внесені до нього зміни.

2. Міністр фінансів України протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису Державного бюджету України встановленим бюджетним призначенням.

Стаття 50. Виконання Державного бюджету України за доходами

1. Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз доходів бюджету і має виключне право надання відстрочок по сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів) на умовах податкового кредиту за поданнями органів стягнення на термін до трьох місяців в межах поточного бюджетного періоду.

2. Державне казначейство України веде бухгалтерський облік всіх надходжень, що належать Державному бюджету України, та за поданням органів стягнення здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно заховані до бюджету.

3. Органи стягнення забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до державного бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів відповідно до законодавства.

4. Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок Державного бюджету України і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення.

5. Податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету визнаються зарахованими в доход державного бюджету з моменту зарахування на єдиний казначейський рахунок державного бюджету.

Стаття 51. Виконання Державного бюджету України за видатками

1. Стадіями виконання Державного бюджету України за видатками визнаються:

- 1) встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису;
- 2) затвердження кошторисів розпорядникам бюджетних коштів;
- 3) взяття бюджетних зобов'язань;
- 4) отримання товарів, робіт та послуг;
- 5) здійснення платежів;
- 6) використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм.

2. Відповідно до затвердженого бюджетного розпису розпорядники коштів Державного бюджету України одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів. Затвердження, а також коригування протягом бюджетного року кошторисів бюджетних установ здійснюється розпорядниками коштів відповідно до затвердженого бюджетного розпису Державного

бюджету України. Затвердження змін до кошторисів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації державної і комунальної форм власності у зв'язку із зміною обсягів доходів і видатків відповідно до затвердженого бюджетного розпису здійснюється керівниками цих закладів. Кошторис є основним плановим документом бюджетної установи, який надає повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на бюджетний період відповідно до бюджетних призначень.

3. Державне казначейство України здійснює контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису Державного бюджету України.

4. Розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за управління бюджетними асигнуваннями і здійснення контролю за виконанням процедур та вимог, встановлених цим Кодексом.

5. Розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та проводять видатки тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами.

6. Будь-які зобов'язання, взяті фізичними та юридичними особами за коштами Державного бюджету України без відповідних бюджетних асигнувань або ж з перевищенням повноважень, встановлених цим Кодексом та законом про Державний бюджет України, не вважаються бюджетними зобов'язаннями. Витрати державного бюджету на покриття таких зобов'язань не можуть здійснюватися.

7. Після отримання товарів, робіт та послуг відповідно до умов взятого бюджетного зобов'язання розпорядник бюджетних коштів приймає рішення про їх оплату та подає доручення на здійснення платежу органу Державного казначейства України, якщо інше не передбачено нормативно-правовими актами.

8. Державне казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі:

- 1) наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання Державного бюджету України;
- 2) відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню;
- 3) наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

Глава 9 **ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНУ** **ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ**

Стаття 52. Порядок внесення змін до закону про Державний бюджет України

1. Зміни до закону про Державний бюджет України можуть вноситися у випадках виникнення відхилення оцінки прогнозу макроекономічних і соціального розвитку України та надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період, а також зміни структури видатків державного бюджету та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Міністерство

фінансів України проводить щомісячну оцінку відповідності прогнозу надходжень показникам, встановленим Державним бюджетом України. Кабінет Міністрів України проводить шоквартальну оцінку відповідності прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України показникам, врахованим при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період.

2. Зміни до закону про Державний бюджет України подаються у формі проекту закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

Стаття 53. Перевиконання доходної частини Державного бюджету України

1. Доходи, що перевищують враховані у законі про Державний бюджет України показники доходної частини Державного бюджету України, розподіляються відповідно до закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

2. Факт перевиконання доходної частини Державного бюджету України визнається за результатами офіційних висновків Рахункової палати та Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за підсумками трьох кварталів у разі перевищення показників доходів, врахованих у розписі державного бюджету на відповідний період, більше ніж на 15 відсотків. Такі висновки подаються Комітету Верховної Ради України з питань бюджету до 15 жовтня поточного року.

3. Кабінет Міністрів України протягом двох тижнів з дня оголошення зазначених офіційних висновків зоб'язаний подати Верховній Раді України відповідний проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України.

Стаття 54. Скорочення видатків загального фонду Державного бюджету України

1. У разі якщо за результатами місячного звіту про виконання загального фонду Державного бюджету України виявиться, що отриманих надходжень недостатньо для здійснення бюджетних асигнувань відповідно до бюджетних призначень з урахуванням граничного рівня дефіциту (профіциту), затвердженого законом про Державний бюджет України, Міністерство фінансів України встановлює тимчасове обмеження асигнувань загального фонду Державного бюджету України.

2. У разі якщо за результатами квартального звіту про виконання Державного бюджету України має місце недоотримання доходів загального фонду Державного бюджету України більше ніж на 15 відсотків від суми, передбаченої розписом державного бюджету на відповідний період, Міністерство фінансів України готує пропозиції про внесення змін до Державного бюджету України. Кабінет Міністрів України, розглянувши ці пропозиції, подає до Верховної Ради України розроблений на їх основі проект закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України не пізніше двох тижнів з дня подання пропозицій Міністром фінансів України.

3. Верховна Рада України приймає рішення щодо зазначеного проекту закону стосовно скорочення видатків Державного бюджету України у двотижневий термін з дня відповідного подання Кабінетом Міністрів України. До прийняття Верховною Радою України відповідного рішення видатки проводяться з урахуванням тимчасових обмежень бюджетних асигнувань, встановлених Міністерством фінансів України.

Стаття 55. Захищені статті видатків бюджету

1. Захищеними статтями видатків бюджету визнаються статті видатків Державного бюджету України, обсяг яких не може змінюватися при проведенні скорочення затверджених бюджетних призначень.

2. Перелік захищених статей видатків Державного бюджету України визначається законом про Державний бюджет України.

Глава 10 **БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА ЗВІТНІСТЬ** **ПРО ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ**

Стаття 56. Ведення бухгалтерського обліку виконання Державного бюджету України

1. Єдині правила бухгалтерського обліку всіх фінансових операцій, активів і фінансових зобов'язань держави визначаються Державним казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів України.

2. Бухгалтерський облік усіх операцій щодо виконання Державного бюджету України здійснюють органи Державного казначейства України. Цей облік повинен відображати всі активи та зобов'язання держави.

3. Розпорядники бюджетних коштів ведуть бухгалтерський облік відповідно до правил, встановлених Державним казначейством України.

4. Усі надходження до бюджету та витрати бюджету обліковуються у валових показниках незалежно від того, передбачається чи не передбачається у бюджетних призначеннях взаємозарахування цих показників.

5. Усі надходження до бюджету та витрати бюджету повинні заноситися на рахунки в хронологічному порядку відповідно до встановленої законодавством процедури. Всі бухгалтерські записи повинні підтверджуватися документально.

Стаття 57. Порядок закриття рахунків після закінчення бюджетного періоду

1. Не пізніше 31 грудня або на останній день іншого бюджетного періоду Державне казначейство України закриває всі рахунки, відкриті у поточному бюджетному періоді. За виняткових обставин Міністр фінансів України може визначити інший термін закриття рахунків, який повинен настати не пізніше як через п'ять робочих днів після закінчення бюджетного періоду.

2. На кінець бюджетного періоду Державне казначейство України зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду Державного бюджету України для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення. Рахунки спеціального фонду Державного бюджету України відкриваються в наступному бюджетному періоді із записом про всі не витрачені в попередньому бюджетному періоді кошти, які були одержані на виконання відповідних завдань.

3. Усі надходження і витрати записуються в тому бюджетному періоді, в якому вони були здійснені.

Стаття 58. Звітність про виконання Державного бюджету України

1. Зведення, складання та надання звітності про виконання Державного бюджету України здійснюються Державним казначейством України.

2. Розпорядники бюджетних коштів відповідно до єдиної методики звітності складають та подають детальні звіти, що містять бухгалтерські баланси, дані про виконання кошторисів, результати діяльності та іншу інформацію за формами, встановленими законодавством України.

3. Єдині форми звітності про виконання Державного бюджету України встановлюються Державним казначейством України за погодженням з Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України.

4. Звітність про виконання Державного бюджету України є оперативною, місячною, квартальною та річною.

Стаття 59. Місячна звітність про виконання Державного бюджету України

1. Місячна звітність про виконання Державного бюджету України надається Державним казначейством України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 15 числа місяця, наступного за звітним.

2. Зведені показники звітів про виконання бюджетів, інформація про виконання захищених статей Державного бюджету України, інформація про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України надається Державним казначейством України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 25 числа місяця, наступного за звітним. Звіт про бюджетну заборгованість надається не пізніше 15 числа другого місяця, наступного за звітним.

3. Місячний звіт про фактичні надходження податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів до бюджету, місячний звіт про податкову заборгованість, включаючи суми недоїмки та переплат (у галузевому і територіальному розрізі, а також у розрізі джерел доходів та форм власності), надається органами стягнення Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 12 числа місяця, наступного за звітним.

Стаття 60. Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України

1. Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України надається Державним казначейством України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України не пізніше 35 днів після закінчення звітного кварталу.

2. Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України включає такі частини:

- 1) звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- 2) звіт про рух грошових коштів;
- 3) звіт про виконання Державного бюджету України;
- 4) інформацію про стан державного боргу;
- 5) зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- 6) звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань.

3. Органи стягнення надають інформацію Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України про

втрати доходів бюджету внаслідок податкових пільг, а також про суми реструктуризованої та списаної податкової заборгованості (у галузевому і територіальному розрізі, а також у розрізі джерел доходів та форм власності) і суми відстрочених та розстрочених платежів не пізніше 35 днів після закінчення кварталу.

Стаття 61. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України

1. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України не пізніше 1 травня року, наступного за звітним.

2. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України включає такі частини:

- 1) звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;
- 2) звіт про виконання Державного бюджету України;
- 3) звіт про рух грошових коштів;
- 4) інформацію про виконання захищених статей видатків Державного бюджету України;
- 5) звіт про бюджетну заборгованість;
- 6) звіт про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України;
- 7) інформацію про стан державного боргу;
- 8) звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань;
- 9) зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- 10) інформацію про виконання місцевих бюджетів;
- 11) іншу інформацію, визнану Кабінетом Міністрів України необхідною для пояснення звіту.

Стаття 62. Розгляд звіту про виконання закону про Державний бюджет України

1. Рахункова палата протягом двох тижнів з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України готує висновки щодо використання коштів Державного бюджету України.

2. Верховна Рада України розглядає звіт про виконання закону про Державний бюджет України у двотижневий термін з дня отримання висновків Рахункової палати щодо використання коштів Державного бюджету України.

3. Звіт Кабінету Міністрів України перед Верховною Радою України про виконання закону про Державний бюджет України представляє Міністр фінансів України. Верховна Рада України може заслухати головних розпорядників коштів Державного бюджету України щодо використання ними бюджетних коштів.

4. Із співповіддю про виконання закону про Державний бюджет України виступають Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та Голова Рахункової палати.

5. За результатами розгляду Верховна Рада України приймає рішення щодо звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

Президент України
м. Київ, 21 червня 2001 року № 2542-III

Л. КУЧМА

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Василь Федорович РОЛЬ
Валерій Вікторович СЕРГІЄНКО
Світлана Миколаївна ПОПОВА

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск – Сладкевич Б. А.

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 15.02.2011. Формат 60x84^{1/16}
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgCTT.
Умовн. друк. арк. 22,05. Наклад – 600 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006